

नमो अरिहंताशं
नमो सिद्धाशं
नमो आयरियाशं
नमो उवज्जायाशं
नमो लेभे सव्व साहुशं
अेसो पंय नमुक्कारो
सव्व पावप्पाशासशो
मंगलाशं य सव्वेसिं
पढमं उवर्धं मंगलं

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2
(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI BHAGAVATI SUTRA

PART : 11

श्री भगवती सूत्र : भाग- ११

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(एकादशो भागः)

नियोजक :

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी

तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः

वीर-संवत्

विक्रम-संवत्

ईसवीसन्

प्रति १२००

२४९४

२०२४

१९६८

मूल्यम्-रु० ३५-०-०

भणवानुं ठेकाणुं :
श्री अ. ला. स्वे. स्थानकवासी
जैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठ. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. ३५=००

प्रथम आवृत्ति अत १२००
वीर संवत् २४६४
विक्रम संवत् २०२४
धसवीसन १९६८

: मुद्रक :
मण्डिदास छगनदास शाड
नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकांटा रोड, अमदावाह.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

- (૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.
- (૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.
- (૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.
- (૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.
 - (૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.
 - (૧) ઉલ્કાપાત—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)
 - (૨) દિગ્દાહ—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૩) ગર્જરવ—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જરવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (૯ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૪) નિર્ધાત—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.
 - (૫) વિદ્યુત—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.
 - (૬) યૂપક—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૭) યક્ષાદીપ્ત—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૮) દ્યુમિકાકૃષ્ણ—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૯) મહિકાશ્વેત—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.
 - (૧૦) રજઉદ્ઘાત—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. કૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) મળ-મૂત્ર—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) સ્મશાન—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) ચંદ્રગ્રહણ—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) સૂર્યગ્રહણ—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) રાજવ્યુદ્ગત—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) પતન—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) ઔદારિક શરીર—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઈચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

- (१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।
- (२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घड़ी (४८ मिनट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनट और सूर्योदय के बाद २४ मिनट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए ।
- (३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।
- (४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगों में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

- (१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (३) **गर्जांश्व**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (५) **विद्युत्**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनों में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है । इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

- (९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उड़ती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

- (११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूट हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।
- (१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।
- (१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।
- (१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।
- (१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।
- (१८) **राजव्युद्गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरीर वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।
- (२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरु की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

विषयानुक्रमशिका

अनु.	विषय	पाना नं.
तेरहवें शतक का छठा उद्देशा		
१	छठे उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	१
२	नारकादि को का निरूपण	१
३	यमरथञ्जया राजधानी का निरूपण	२
४	उदायन राजा का यरित्र का निरूपण	६
५	अभिञ्जतकुमार के यरित्र का निरूपण	१५
सातवां उद्देशा		
६	सातवें उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	१७
७	भाषा के स्वरूप का निरूपण	१८
८	मन के स्वरूप का निरूपण	२१
९	काय-शरीर के स्वरूप का निरूपण	२३
१०	मरण के स्वरूप का निरूपण	२६
आठवां उद्देशा		
११	कर्म प्रकृति का निरूपण	३२
नववां उद्देशा		
१२	वैद्विय शक्ति के सामर्थ्य का निरूपण	३३
दशवां उद्देशा		
१३	एाङ्गस्थिकसमुद्घात का निरूपण	३९
चौदहवें शतक का प्रथम उद्देशा		
१४	पहले उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	४१

१५	यौद्धवें शतक के उद्देशे की संग्रह गाथा	४१
१६	अनगार के देवगति का निरूपण	४२
१७	नरकगति का निरूपण	४५
१८	नारकशुर्वों के अनन्ततपक्ककत्व का निरूपण	४७

दूसरा उद्देशा

१८	उन्माद के स्वरूप का निरूपण	५३
२०	देवों के द्रष्टिकायकरण का निरूपण	५६
२१	देवों के तमस्काय करण का निरूपण	५८

तीसरा उद्देशा

२२	तीसरे उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	५८
२३	देवों के विषय में विशेष कथन	६०
२४	नैरयिकादि कों के अविनय विशेष का कथन	६२
२५	देवों के अविनय विशेष का कथन	६४
२६	नैरयिकों के आत्यन्तिक दुःख का निरूपण	६६

चतुर्थ उद्देशा

२७	चतुर्थ उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	६८
२८	पुद्रल परिणाम विशेष का निरूपण	६८
२९	शुर्व के स्वरूप का निरूपण	७०
३०	परमाशु पुद्रल के स्वरूप का निरूपण	७२
३१	परिणाम के लेहों का निरूपण	७४

पांचवा उद्देशा

३२	पांचवे उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	७६
३३	नैरयिकादि कों के विशेष परिणाम का निरूपण	७६
३४	दश स्थानों का निरूपण	८२
३५	देव विशेष का निरूपण	८५

छठा उद्देशा

३६	नैरयिकादि शुर्वों का निरूपण	८६
----	-----------------------------	----

३७	नैरयिडाटिडों के आहार आदि का निरूपण	८७
३८	वैमानिडों के कामभोगों का निरूपण	८८

सातवां उद्देश

३९	सातवें उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	८३
४०	तुल्यता विशेष का निरूपण	८३
४१	तुल्यता के प्रकार का निरूपण	८६
४२	भक्तप्रत्याभ्यान करने वाले अनगार का निरूपण	१०४
४३	लवसभम देव का निरूपण	१०५
४४	अनुत्तरोपपातिक देवों का निरूपण	१०७

आठवां उद्देश

४५	आठवें उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	१०८
४६	अंतर का निरूपण	१०८
४७	शुवविशेष की गति का निरूपण	११२
४८	अम्भड के शिष्यों का निरूपण	११४
४९	अम्भड के विषय का कथन	११५
५०	अट्याभाध देवों का निरूपण	११५
५१	शङ्क विशेष का निरूपण	११७
५२	त्यन्तर विशेष श्रुंभङ्क देवों का निरूपण	११८

नववां उद्देश

५३	नववें उद्देशे का विषय विवरण	१२०
५४	अनगार विशेष का संक्षिप्त निरूपण	१२०
५५	पुद्गल विशेष का निरूपण	१२२
५६	सूर्यप्रभा का निरूपण	१२४
५७	श्रमाङ्क विशेष का निरूपण	१२६

दशवां उद्देश

५८	दशवें उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	१२८
५९	केवली प्रभृति का निरूपण	१२८

पंद्रशवां शतक

६०	पंद्रहवें शतक का संक्षिप्त विषय विवरण	१३२
६१	गोशालक के वृतांत का निरूपण	१३६
६२	रेवती गाथापत्नी के दान का निरूपण	२१०
६३	सुनक्षत्र अनगार की गति का निरूपणम्	२३०
६४	गोशालक की गति का वर्णन	२३२

॥ समाप्त ॥

છઠ્ઠે ઉદ્દેશો કા સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ

તેરમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આ ૧૩માં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે. “ નારકો આન્તર ઉત્પન્ન થાય છે, કે નિરન્તર ઉત્પન્ન થાય છે. ”

ઉત્તર—“ નારકો આન્તર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરન્તર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ” અપુરકુમારરાજ ચમરેન્દ્રની ચમરચંચા રાજધાનીનું વર્ણન ચમર શું ચમરચંચા રાજધાનીમાં રહે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો અમ્બાનગરીની વકતવ્યતા, પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની પ્રરૂપણા, સિન્ધુ સૌવીર દેશનું કથન, વીતલયવકતવ્યતા, ઉદાયનરાજ વકતવ્યતા, પ્રલાવતી દેવીની વકતવ્યતા, પોતાના ભાણેજ કેશિકુમારનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો ઉદાયનનો સંકલ્પ, કેશિકુમારના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન, ઉદાયનની દીક્ષા અને નિર્વાણની વકતવ્યતા, ઉદાયન સાથે અભિજિતકુમારના વૈરાળ્યની પ્રરૂપણા, વીતલયનગરમાંથી તેના નિર્ગમનનું કથન અભિજિતકુમારનો અસુરકુમાર રૂપે ઉત્પાદ થવાની વકતવ્યતા.

નારકાદિકોં કા નિરૂપણ

—નારકાદિ વકતવ્યતા—

“ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં નારકાદિકોની વકતવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું. આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં પણ સૂત્રકાર નારકોની જ વકતવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે—“ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા ધર્મકથા સાંભળવા માટે પરિષદા નીકળી, ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ પાછી કર્યાબાદ વિનયપૂર્વક પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને, જે હાથ જોડીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—“ સંતરં મંતે ! નેરહ્યા ઉવ્વજ્જંતિ, નિરંતરં નેરહ્યા ઉવ્વજ્જંતિ ? ” હે ભગવન! નારકો વ્યવધાનસહિત (એક ભવમાંથી અન્ય ભવગમનમાં જે અન્તર પડે છે તે અન્તરસહિત) ઉત્પન્ન થાય છે. કે નિરંતર-વ્યવધાનસહિત-ઉત્પન્ન થાય છે ? એટલે કે એક ભવમાંથી ભવાન્તર ગમનમાં વિના અન્તરે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! સંતરંવિ નેરહ્યા ઉવવજ્જંતિ, નિરંતરંવિ નેરહ્યા ઉવવજ્જંતિ ?” હે ગૌતમ ! નારકો સાન્તર (અંતરસહિત) પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરંતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. “ એવં અસુરકુમારા વિ ” એજ પ્રમાણે અસુરકુમારો સાન્તર પણ ઉત્પન્ન થાય છે, નિરંતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. “ એવં જહા ગંગેણ તહેવ દો વંહગા, જાવ સંતરં વિ વેમાણિયા ચયંતિ, નિરંતરં વિ વેમાણિયા ચયંતિ ” આ રીતે ગાંગેય પ્રકરણમાં—નવમાં શતકના ૩૨માં ઉદ્દેશકમાં—ઉત્પત્તિ ઠંડક અને ઉદ્ધર્તનાઠંડક, આ એ ઠંડકતું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ તે એ ઠંડકોના વિષયમાં કરવું એઈએ એજ પ્રમાણે નાગકુમારાદિ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય. મનુષ્ય, તિર્યગ્ચૈત્તિક, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક, એ સઘળા જીવો સાન્તર પણ રચવે છે અને નિરંતર પણ રચવે છે. આ પ્રકારનું ઉત્પાદ અને ઉદ્ધર્તના વિષયક તેમનું કથન સમજવું. ॥સૂ૦૧॥

ચમરચંચા રાજધાની કા નિરૂપણ

—ચમરચંચા રાજધાનીની વકતવ્યા—

“ કહિ ણં મંતે ! ચમરસ્સ અસુરિંદસ્સ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પહેલાં વૈમાનિક દેવોના રચવનની પ્રરૂપણા થઈ ચુકી છે. ચમરેન્દ્ર પણ એક દેવ છે. આ પ્રકારના પૂર્વસૂત્ર સાથેના સંબંધને લીધે હવે સૂત્રકાર અસુરેન્દ્રના આવાસવિશેષની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ કહિ ણં મંતે ! ચમરસ્સ અસુરિંદસ્સ અસુરરણ્ણો ચમરચંચે નામં આવાસે પણ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ ચમરની રાજધાની કયાં કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જંબુદ્વીવે દીવે મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ દાહિણેણં તિરિયમસંલેજ્જે વીવસમુદ્દે ” જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં જે સુમેરુ પર્વત છે, તે પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તિર્યગ્ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોને પાર કરવાથી અરુણવર નામનો એક દ્વીપ આવે છે. આ દ્વીપની બાહ્ય વેદિકાના અન્તિમ છેડાથી, અરુણવર સમુદ્રમાં ૪૨ હજાર ચૈત્તનતું અંતર પાર કરવાથી ચમરેન્દ્રનો તિગિચ્છકૂટ નામનો એક ઉત્પાત પર્વત આવે છે. ચમરેન્દ્રને જ્યારે તિર્યગ્લોકમાં આવવું હોય છે, ત્યારે તે આ પર્વત પર જઈને ઉત્પાતન કરે છે. એટલે કે આવે છે, તે કારણે આ પર્વતને ઉત્પાતપર્વત કહ્યો છે. આ ઉત્પાદ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ૬૫૫ કરોડ ૩૫ લાખ ૫૦ હજાર

યોજન સુધી અરુણોદક સમુદ્રમાં તિરછું ગમન કર્યા પછી, નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની અંદર ૪૦ હજાર યોજનનું અંતર પાર કરવાથી ચમરેન્દ્રની ચમરચંચા નામની રાજધાની આવે છે. ઇત્યાદિ રૂપે “એવં જહા વિતિયસે અદ્રુમે સમા હૈસે વત્તવ્વયા, સચ્ચેવ અપરિસેસા નેયવ્વા” જેવી વકતવ્યતા ધીજ શતકના આઠમાં સલાહિદેશકમાં કરવામાં આવી છે, એવી જ વકતવ્યતા અહીં પણ પૂરેપૂરી થવી જોઈએ. “નવરં હમં નાણત્તં જાવ તિગિચ્છકૂડસ્સ, ઉપ્પાયપવ્વયસ્સ, ચમરચંચાણે રાયહાણીણે ચમરચંચસ્સ આવાસપવ્વયસ્સ અન્નેસિં ચ બહૂણં સેસં તંચેવ જાવ તેરસ ચ અંગુલ્લં અહ્હગુલ્લં ચ કિંચિ વિસેસાહિયા પરિક્કલેવેણ” પરન્તુ તેના કરતાં આ વકતવ્યતામાં તિગિચ્છકૂટની, ઉપાદપર્વતની, ચમરચંચા રાજધાનીની, ચમરચંચા આવાસપર્વતની તથા ધીજ કેટલીક ખામતોની વિશેષતા છે બાકીનું સમસ્ત કથન ધીજ શતકના આઠમાં સલાહિદેશકના કથન જેવું જ છે, એમ સમજવું ચમરચંચા રાજધાનીની લંબાઈ પહોળાઈ એક લાખ યોજનની છે, તેની પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો અઠ્યાવીસ યોજન (ત્રણ ગાઉ, બસો અઠ્યાવીસ ધનુષ અને કંઈક વિશેષાધિક ૧૩૧ આંગળ પ્રમાણથી સહેજ વધારે છે. “તીસેણં ચમરચંચાણે રાયહાણીણે દાહિણવચ્ચત્થિમેણં હ્હવ્વકોહિસેણે પ્પણ્ણં ચ કોહીઓ પ્પણ્ણીસં ચ સયસહસ્સમાહં, પ્પજ્જાસં સહસ્સાહં અરુણોદયસમુદ્દં તિરિયં વીહ્વહ્હત્તા” આ ચમરચંચા રાજધાનીની દક્ષિણપશ્ચિમ ત્રિશામાં-નૈઋત્ય કેણ્ણુમાં-છસો-પંચાવન કરોડ પાંત્રીસ લાખ પચાસ હજાર યોજન સુધી અરુણોદક સમુદ્રમાં તિરછું અંતર આગળ વધતાં. “एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स चमरचंचे नाम आवासे पण्णत्ते” असुरकुमारैना ईन्द्र, असुरकुमारराज चमरने। चमरचंचा नामने। आवास पर्वत आवे છે. “चउरासीहं जोयणसहस्साहं आयामविवल्लं-भेणं, दो जोयणसय सहस्सा पन्नट्ठिं च सहस्साहं छच्च बलीसे जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्लेवेण” તે પર્વત લંબાઈ અને પહોળાઈમાં ૮૪ હજાર યોજનનો છે. તેનો પરિધિ બે લાખ પાંચઠ હજાર છસો બત્રીસ યોજન કરતાં સહેજ વધારે છે. “सेणं एगेणं पागारेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते” તે ચમરચંચા નામનો આવાસ પર્વત એક પ્રાકાર (કોટ) વડે ચારે દિશાઓમાં ઘેરાયેલો છે. “सेणं पागारे दीवद्धं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं” તે કોટ ૧૫૦ યોજનની ઉંચાઈવળો છે. “एवं चमरचंचाए रायहाणीए वत्तव्वया भाणियव्वा” આ પ્રકારની ચમરચંચા રાજધાનીની વકતવ્યતાનું કથન થયું છે, તે તેવું

અહીં કથન થવું જોઈએ “ સમા વિહુણા જાવ ચત્તારિ પાસાયપંતીઓ ” અહીં સુધર્મા સભા આદિ પાંચ સભાઓ નથી, તેથી અહીં તેમનું વર્ણન કરવું જોઈએ નહીં. પાંચ સભાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) સુધર્માસભા, (૨) ઉત્પાદસભા, (૩) અભિષેકસભા, (૪) અલંકારસભા અને (૫) વ્યવસાયસભા બીજા શતકની વકતવ્યતાને કયાં સુધી અહીં ગ્રહણ કરવાની છે, તે વાતને પ્રકટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—“ યાવન્ ચતસ્રઃ પ્રાસાદપંક્તયઃ ” આ સૂત્રપાઠ સુધીની વકતવ્યતા અહીં ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“ ચમરેણં મંતે ! અસુરિંદે અસુરકુમારરાયા ચમર-
ચંચે આવાસે વસહિં ઉવેઈ ? ” હે ભગવન્ ! શું અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાજ
અમર અમરચંચા નામના આવાસપર્વત પર નિવાસ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ જો ઇળદ્દે સમદ્દે ” હે ગૌતમ ! એવું નથી.
અમરચંચા આવાસ પર્વત પર તે નિવાસ કરતો નથી.

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ જાણવા માટે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન
પૂછે છે કે—“ સે કેણં સ્વાઈ અદ્દેણં મંતે ! ઇવં વુચ્ચઈ, ચમરે અસુરિંદે અસુરરાયા
ચમરચંચે આવાસે વસહિં નો ઉવેઈ ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો
છો કે અસુરેન્દ્ર, અસુરકુમારરાય અમર આવાસ પર્વત પર નિવાસ કરતો
નથી ? (અહીં “ સ્વાઈ ” પદ વાક્યાલંકારમાં પ્રયુક્ત થયું છે.)

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! સે જહાનામઇ ઇહં મણુસસોગંઘિ
ઉગારિયલેણાંઈવા, ઉજ્જાણિલેણાંઈવા ણિજ્જાણિયલેણાંઈવા, ધારિવારિયલેણાંઈવા ”
હે ગૌતમ ! જેવી રીતે આ મનુષ્યલોકમાં પ્રાસાદાદિપીઠ જેવા ઉપકારક વસ્તુ-
ગૃહ-તંબૂ હોય છે, આગમાં ફરવા આવેલા લોકોને વિશ્રામ કરવા માટે
ઉપકારક ઉદ્યાનગૃહો હોય છે, નગરની બહાર મુસાફરોને ઉતરવાને માટે
ધર્મશાળાઓના રૂપમાં નાનાં મોટાં નગરનિર્યાણ ગૃહો હોય છે, અથવા
કુવારાઓવાળાં વારિગૃહો હોય છે “ તત્થગં વહ્વે મણુસસા ય મણુસસીત્તો ય
આસયંતિ, સયંતિ, જહા રાયપ્પસેણહ્વજે જાવ કલ્લાળફલવિત્તિવિસેસં પચ્ચણુ-
દ્ધમત્તમાણા વિહરંતિ ” તે સ્થાનોમાં અનેક મનુષ્યો અથવા સ્ત્રીઓ કીડાનિમિત્તે
અથવા વિશ્રામ નિમિત્તે જાય છે. ત્યાં તેઓ ઘસે ઊઠે છે થોડો સમય
વિશ્રામ કરે છે, અથવા ત્યાં જઈને એક બે દિવસ રહે છે, શયન કરે છે,
ઇત્યાદિ રાજપ્રશનીય સૂત્રમાં જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું વર્ણન
અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ આ વર્ણનને સારંશ આ પ્રમાણે છે—તેઓ
ત્યાં ઊભા રહે છે, તેમાં અચરજવર કરે છે, હરે ફરે છે, ત્યાં જમીન પર
પડ્યાં રહે છે, એક બીજા સાથે ત્યાં હસીમજાક કરે છે, જુગાર રમે છે,

અથવા શેત્રંજ ખેલે છે, ઈચ્છાનુસાર પોતપોતાનાં ડામો કરે છે, કામકીડા કરે છે, અન્યને પણ એજ પ્રમાણે કરવાને પ્રેરિત કરે છે, અન્યને જુદા જુદા પ્રકારના ખેલ ખતાવીને મોહિત કરે છે તથા પૂર્વોપર્જિત સુપરિપકવ શુભ કર્મોનાં ફળસ્વરૂપે સુખનો અનુભવ કરે છે. પરંતુ “અન્નત્યપુણવસહિં ઉવેતિ” તેમનાં તે નિવાસગૃહો હોતાં નથી. તેમનાં નિવાસગૃહો તો પોતપોતાનાં નગરોમાં હોય છે એટલે કે તે મનુષ્યો અથવા સ્ત્રીઓ તે ઔપકારિક ગૃહ આદિને પોતાનાં નિવાસસ્થાન માનતા નથી પણ થોડા સમયને માટે વિશ્રામ, આનંદપ્રમેદ આદિના સ્થાન રૂપ ગણે છે. તેમનાં નિવાસસ્થાનો તો ખીણ જ જગ્યાએ હોય છે “એવમેવ ગોચમા! ચમરસ્સ અસુરિંદસ્સ અસુરકુમારરણ્ણો ચમરચંચે આવાસે કેવલં કિહ્ધારહપત્તિયં અન્નત્ય પુણ વસહિં ઉવેદ્” હે ગૌતમ! એજ પ્રમાણે અસુરકુમારરાજ ચમરનો ચમરચંચા નામનો આવાસ પર્વત તેનું કીડા સ્થાન તથા રતિસુખ ભોગવવાનું સ્થાન છે. તે તેનું નિવાસસ્થાન નથી આ કથનનો લાવાઈ એ છે કે મનોવિનોદ કરવાને માટે તથા રમણ-કીડા કરવાને માટે જ ચમર આ આવાસ પર્વત પર જાય છે. “સે સેણદ્દેણં જાવ આવાસે” હે ગૌતમ! તે કારણે એ એવું કહ્યું છે કે અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાજ ચમર ચમરચંચા આવાસમાં રહેતો નથી. “સેવં મંતે! સેવં મંતે! સ્તિ જાવ વિહરદ્” ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે-હે ભગવન! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કયું તે બિલકુલ સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમ વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ‘તણં સમણં મગવં મહાવીરે અન્નયા કયાઈ, રાયગિહાઓ નયરાગો ગુણસિલાઓ જાવ વિહરદ્” ત્યાર બાદ કોઈ એક દિને શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે રાજગૃહ નગરના ગુણુશિલક ઉદ્યાનમ થી વિહાર કર્યો. ॥સૂ.૨॥

॥રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ દ્વારા ચમરચંચા રાજધાનીની વસ્તવ્યતાનું કથન સંપૂર્ણ ॥

-ઉદાયનવક્તવ્યતા-

“ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આગલા સૂત્રમાં સૂત્રકારે અસુરકુમારાવાસની વક્તવ્યતાનું પ્રતિ-
પાદન કર્યું જેઓ પોતાના દેશસંયમની અથવા સર્વસંયમની વિરાધના કરે
છે, તેમનો આ અસુરકુમારોમાં ઉત્પાદ થાય છે. સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં એજ
વાતને પુષ્ટિ આપી છે—તેણં કાલેણં તેણં સમણં ચંપા નામં નયરી હત્યા ” તે કાળે
અને તે સમયે ચંપા નામે નગરી હતી. તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં
કયાં પ્રમાણે સમજવું. તે નગરીમાં “ પુણ્ણમદે ચેદ્દે વન્નઓ ” પૂણ્ણમદ્ર
નામનું ઉદ્યાન હતું તેનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કરેલા વર્ણન
પ્રમાણે સમજવું. “ તણં સમણે ભગવં મહાવીરે અન્નયા કયાઈ પુઠ્ઠાણુપુઠ્ઠિ
ચરમાણે જાવ વિહરમાણે જેણેવ પંચા નગરી, જેણેવ પુણ્ણમદે ચેદ્દે તેણેવ ઉવા-
ગચ્છદ્દ, ઉવાગચ્છિત્તા જાવ વિહરદ્દ ” કોઈ એક સમયે આમાનુશ્રામે વિહાર
કરતા થકા શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર જ્યાં ચંપા નગરી હતી અને તેમાં જ્યાં
પૂણ્ણમદ્ર ઉદ્યાન હતું ત્યાં પધાર્યા ત્યાં આવીને વનપાલની આજ્ઞા લઇને તેઓ
તે ઉદ્યાનમાં વિરાજમાન થયા. “ તેણં કાલેણં તેણં સમણં સિંધુસોવીરેસુ
જણવણેસુ વીઠ્ઠમણે નામં નયરે હત્યા-વણ્ણઓ ” તે કાળે અને તે સમયે
સિંધુ સૌવીર દેશમાં—સિંધુ નદીની પાસે સૌવીર નામના જનપદવિશેષમાં અના-
વૃષ્ટિ આદિથી રહિત, અને ભયોથી રહિત એવું વીતલય નામે નગર હતું
ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું ચંપા નગરીનું વર્ણન કર્યું છે એવું જ તેનું વર્ણન
સમજવું. ‘ તસ્સ ણં વીઠ્ઠમણેસુ નયરેસુ મહિયા ઉત્તરપુરથિમે દિસીમાણે ઇત્થ ણં
મિયવણે નામં ઉજ્જાણે હત્યા ” તે વીતલય નગરની ખહાર ઇશાન કોણુમાં
મૃગવન નામનું ઉદ્યાન હતું તે ઉદ્યાન સમસ્ત ઋતુઓનાં પુષ્પો અને ફલા-
દિકો વડે સમૃદ્ધ હતું તે નન્દન વન જેવું સુંદર હતું, ઇત્યાદિ રૂપે ઔપ-
પાતિક સૂત્રમાં આપેલા વર્ણન પ્રમાણે તેનું વર્ણન કરવું જોઈએ. “ તત્થ ણં
વીત્તિમયે નયરે ઉદાયણે નામં રાયા હત્યા ” તે વીતલય નગરમાં ઉદાયન નામને
રાજા રાજ્ય કરતો હતો. “ મહ્યાં વણ્ણઓ ” તે મહાહિમવાનુ સમાન હતો, ”
ઇત્યાદિ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં આપેલા વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું.
“ તસ્સ ઉદાયણાસ રણ્ણો પમાવદ્દે નામં દેવી હત્યા, સુકુમાલ્લં વણ્ણઓ ”
ઉદાયન રાજને પ્રભાવતી નામે પટ્ટરાણી હતી. “ તેના કરચરણુ ધણું જ

સુકુમાર હતા, ” ઇત્યાદિ તેનું વર્ણન કૃષ્ણિક રાજની પટ્ટરાણી સુભદ્રાના વર્ણન જેવું જ સમજવું. “ તસ્મિં ણં ઉદાયણસ્મિ રણ્ણો પુત્તે પમાવર્ણે દેવીએ અન્નદ અમીતિનામં કુમારે હોત્યા, સુકુમાલં જહા સિવમહે જાવ પચ્ચુવેક્કમાણે વિહરહ ” તે ઉદાયન રાજને અભીજિતકુમાર નામનો પુત્ર હતો. તે પ્રભાવતીની કૃષ્ણે ઉત્પન્ન થયેલો હતો તે પણ સુકુમાર કરચરણુવાળો હતો અગિયારમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશમાં જેવું શિવભદ્રનું વર્ણન કરવામાં આંચું છે, એવું જ અભીજિતકુમારનું પણ વર્ણન સમજી લેવું. તે અભીજિતકુમાર રાજ્યાદિકની દેખરેખ રાખવામાં રત (તત્પર) રહેતો હતો. “ તસ્મિં ણં ઉદાયણસ્મિ રણ્ણો નિયદ માયણેજ્જે કેસી નામં કુમારે હોત્યા, સુકુમાલ જાવ સુહુવે ” તે ઉદાયન રાજને એક સગો ભાણેજ હતો, જેનું નામ કેશીકુમાર હતું તે પણ સુકુમાર કરચરણુ આદિથી યુક્ત અને ઘણો જ દેખાવડો હતો.

“ સેણં ઉદાયણે રાયા સિંધુસોત્તીરપામોકલાણં, તિણ્ણં તેસટ્ઠીણં ણગરાગર-સયાણં મહાસેણપામોકલાણં દસણ્ણં રાઈણં બદ્ધ મહાણં વિવિન્નછત્રચામરવાલ-વીયણાણં ” તે ઉદાયન રાજ સિંધુસૌતીર આદિ ૧૬ જનપદોનો, વીતલથ આદિ ૩૬૩ નગરોનો, અને એટલી જ સુવર્ણાદિના ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ ખાણોનો તથા જેમને છત્રચામર રૂમ ખાલવ્યજન દેવામાં આંચાં હતાં એવા મહાસેન આદિ દસ યુગટખંદ રાજઓનો, અને “ બહૂણં રાઈસર, તલવર જાવ સત્યવાહપ્પમિર્ણં આહેવચ્ચં જાવ કારેમાણે પાલેમાણે સમણોવાસદ અમિગયજીવાજીવે જાવ વિહરહ ” બીજાં પણ અનેક રાજ-ભૂપતિ, ધંશ્વર (યુવરાજ), તલવર (કોટવાલ) સાર્થવાહ (મંડલપતિ) આદિનો અધિપતિ હતો તે પ્રભાજનોની રક્ષા કરવામાં રત રહેતો તે શ્રમણોપાસક હતો અને જીવ અજીવ તત્ત્વના સ્વરૂપનો બહુકાર હતો.

“ તણ્ણં સે ઉદાયણે રાયા અન્નયા કયાહં જેણેવ પોહહસાલા તેણેવ ડવા ગચ્છહ ” એક દિવસ ઉદાયન રાજ ન્યાં પૌષ્ઠશાળા હતી, ત્યાં ગયો બારમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં શંખ શ્રમણોપાસક વિષે જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આંચું છે, એવું પ્રતિપાદન અહીં ઉદાયન રાજ વિષે પણ કરવું જોઈએ. “ તણ્ણં તસ્મિં ઉદાયણસ્મિ રણ્ણો પુઠ્ઠવરત્તાવરત્તકલસમયંસિ ઘમ્મજાગરિયં જાગરમાણસ્મિ અયમેયાહુવે અજ્ઞત્થિદ જાવ સમુપ્પજ્જિત્યા ” રાત્રિના પશ્ચિમાર્ધ કાળે ધર્મ-

બગરણુ કરતા ઉદાયન રાજાને આ પ્રકારનો ચિંતિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો—“ધન્ના ણં તે ગામાગરનગરનિગમલેલકલ્લવલ્લમલ્લલ્લો-
 ણમુહપટ્ટણાસમસંવાહસંનિવેસા ” તે ગામ, નગર, આકર, નિગમ, ખેટ, કર્ખટ, મડંબ, દ્રોણુમુખ, પટ્ટન, આશ્રમ, સંવાહ અને સંનિવેશને ધન્ય છે,
 “જત્થ ણં સમણે ભગવં મહાવીરે વિહરઈ” કે જ્યાં શ્રમણુ લગવાન મહાવીર
 વિચરી રહ્યા છે. એજ પ્રમાણુ “ ધન્ના ણં તે રાઈસર તલવર જાવ પજ્જુવાસંતિ ”
 તે રાજેશ્વરો, તલવરો અથે પૂર્વોક્ત સાર્થવાહો પર્યાન્તના લોકોને ધન્ય છે
 કે જેઓ શ્રમણુ લગવાન મહાવીરને વંદણુ કરે છે, નમસ્કાર કરે છે અને
 વંદણુનમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક તેમની શુશ્રૂષા કરતા થકા તેમની પર્યુપા-
 સના કરે છે. “ જડ્ઢં સમણે ભગવં મહાવીરે પુલ્લાણુપુલ્લિં ચરમાણે, ગામા-
 ણુગામં વિહરમાણે ઇહમાગરેચ્છેજ્જા, ઇહ સમોસજ્જા, ઇહેવ વીતિભયસ્સ નગરસ્સ
 વહિયા મિયવણે ઉજ્જાણે અહાપલિલ્લવં સગહં સગ્ગિણિહત્તા સંજમેણં તવસા જાવ
 વિહરેજ્જા, તોણં અહં સમણં ભગવં મહાવીરં વંદેજ્જા, નમંસેજ્જા જાવ પજ્જુવા-
 સેજ્જા” જે શ્રમણુ લગવાન મહાવીર અનુક્રમે વિહાર કરતાં કરતાં, એક ગામથી
 ણીજે ગામ સુખપૂર્વક વિચરતા વિચરતા અહીં પધારશે—અહીં જ તેમનું
 સમવસરણુ થશે, અને આ વીતલય નગરની ખહારના મૃગવન ઉદ્યાનમાં યથા
 પ્રતિરૂપ અવગ્રહ ગ્રહણુ કરીને, સંયમ અને તપથી આત્માને લાવિત કરતા
 થકા વિરાજમાન થશે, તો હું તેમને વંદણુ કરીશ, નમસ્કાર કરીશ, વંદ-
 ણુનમસ્કારપૂર્વક વિનયથી તેમની શુશ્રૂષા કરતો થકા હું તેમની પર્યુપાસના
 કરીશ. “ તણં સમણે ભગવં મહાવીરે ઉદાયણસસરણ્ણો અસમેથારૂલ્લં અલ્લત્થિયં
 જાવ સમુલ્લજ્જં વિયાણિત્તા ચંપાઓ નયરીઓ પુલ્લમદ્દાઓ વેદ્યાઓ પલ્લિનિલ્લમ્મઈ”
 શ્રમણુ લગવાન મહાવીરે ઉદાયન રાજાના આ પ્રકારના આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત,
 કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પને બાણીને ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય-
 માંથી વિહાર કર્યો. “ પલ્લિનિલ્લમિત્તા પુલ્લાણુપુલ્લિં ચરમાણે ગામાણુગામં જાવ
 વિહરમાણે ” ત્યાંથી નીકળીને કમશઃ વિહાર કરતા કરતા, આમાનુશ્રામે (એક
 ગામથી ણીજે ગામ) સુખપૂર્વક વિચરતા થકા “ જેણેવ સિંધુસોવીરે જણવણ
 જેણેવ વીતિભય ણયરે, જેણેવ મિયવણે ઉજ્જાણે તેણેવ સ્વાગચ્છઈ ” સિંધુસોવીર
 જનપદના વીતલય નગરના મૃગવન નામના ઉદ્યાન સમીપ આવી પહોંચ્યા
 ત્યાં આવીને યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહ પ્રાપ્ત કરીને—વનપાલની આજ્ઞા લઈને—સંયમ
 અને તપથી આત્માને લાવિક કરતા થકા ત્યાં વિચરવા લાગ્યા. “ તણં

બીતિભય નયરે સિંઘાહગ જાવ પરિસા પઙ્ગુવાસહ ” વીતભય નગરના ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ, પથ આદિ સર્વ માર્ગોપર લોકો એકત્ર થઈને મૃગવન ઉદ્યાનમાં મહાવીર પ્રભુના આગમનની ચર્ચા કરવા લાગ્યા, પ્રજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા, પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા. લોકો પોતપોતાને સ્થાનેથી મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરવાને તથા તેમની સમીપે ધર્મકથા શ્રમણ કરવાને નીકળી પડયા મૃગવન ઉદ્યાનમાં જઈને લોકો વિનયપૂર્વક એ હાથ જોડીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા. “ ત્વણં સે ઉદાયણે હમીસે કહાણે લલ્લકે સમાણે હટ્ટુતુટ્ટું કોહુંબિયપુરિસે સહાવેહ ” બ્યારે ઉદાયન રાજાએ ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર જાણ્યા, ત્યારે તેના હર્ષ અને સંતોષનો પાર ન રહ્યો તેણે તુરત જ પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને— સેવકોને—બોલાવ્યા. “ સહાવેત્તા एवं वयासी ” તેમને બોલાવીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું—“ खिण्णामेव भो देवाणुप्पिया ! बीतिभयं नयरं सन्निभतरं बाहिरियं जहा कूणिओ उत्राहए जाव पङ्गुवासह ” હે દેવાણુપ્રિયો ! તમે હમણાં જ વીતિભય નગરના અંદરના તથા તથા બહારના ભાગોને પરિષ્કૃત કરો, શણુગારો, સબવો, ઈત્યાદિ સમસ્ત કથન ઔપપાતિક સૂત્રના કૃષ્ટિકપ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે અહીં પણ સમજી લેવું તે આજ્ઞાકારી પુરુષોએ તુરત જ વીતિભય નગરના અંદરના તથા બહારના ભાગોને શણુગારી, સબવીને ઉદાયન રાજાને કહ્યું કે આપની આજ્ઞાનુસાર નગરને શણુગારવામાં આવ્યું છે. ત્યારે ઉદાયન રાજા પોતાના મહેલમાંથી નીકળીને મૃગવાન ઉદ્યાનમાં ગયો ત્યાં જઈને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને તે વિનયપૂર્વક તેમની શુશ્રૂષા કરતો થકો તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. “ पभावई पामोक्खाओ देवीओ तह्वेव जाव पङ्गुवासंति ” એજ પ્રમાણે કૃષ્ટિકની પદ્ધરાણી સુભદ્રાની જેમ, પ્રભાવતી આદિ રાણીઓએ પણ ઉદાયન રાજાની જેમ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કર્યા અને વિનયપૂર્વક તેમની શુશ્રૂષા કરીને પર્યુપાસના કરવા લાગી તેમણે ધર્મકથા સાંભળી. “ त्णं सै उदायणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिणं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टुत्ते उट्टाए उट्टेह, उट्टेत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्ता जाव नमंसित्ता एवं वयासी ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને અને તેને હૃદયમાં અવધારણ કરીને ખૂબ જ હર્ષ અને સંતોષ પામેલા ઉદાયન રાજા પોતાના સ્થાનેથી પોતાની જાતે જ ઊભા થયા ઊભા થઈને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં વંદણાનમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ एवमेयं भंते ! जाव से जह्वेयं

તુભે વદહત્તિકદુ ” હે ભગવન્ ! જેવું આપે કહ્યું છે, તે એજ પ્રમાણે છે. આપની વાત સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના વચનનું સમર્થન કરીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું—“ નવરં દેવાણુપિયા ! અભીચિકુમારે રજ્જે ઠાવેમિ, ત્વણં અહં દેવાણુપિયાર્ણં અંતિય મુંડે ભવિત્તા જાવ પવ્વયામિ ” હે ભગવન્ ! હું અભીતિકુમારને રાજ્યગાદીએ ઘેસાડીને—તેને રાજ્યાભિષેક કરાવીને—આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુંડિત થઈને દીક્ષા ધારણ કરીશ ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ તેને કહ્યું—અહા સુહં દેવાણુપિયા ! મા પહિંબંધ કરેઈ ” હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જેવી રીતે સુખ ઉપજે એમ કરો, પણ આવા શુભ કાર્યમાં વિલંબ થવો જોઈએ નહીં. “ ત્વણં સે ઉદાયણે રાયા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં एवं બુત્તે સમાણે હટ્ટુતુટ્ટે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદઈ, નમ-સઈ, વંદિત્તા નમસિત્તા તમેવ આભિસેક્કં હત્થિ હુરુહઈ ” જ્યારે મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે ઉદાયન રાજા ઘણો જ ખુશ થયો તથા સંતુષ્ટ થયો તેણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વંદણાનમસ્કાર કરીને તે ત્યાંથી નીકળીને પોતાના પદ્મ હાથી પર સવાર થઈ ગયો. “ દુરુહિત્તા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિયાઓ મિયવણાઓ ઉજ્જાણાઓ પહિનિક્કલમઈ ” હાથી પર સવાર થઈને તે ભગવાન મહાવીરની પાસેથી અને મૃગવન ઉદ્યાનમાંથી રવાના થયો, “ પહિનિક્કલમિત્તા, જેણેવ વીત્તિમ્પ નયરે તેણેવ પહારેથ્થ ગમણા ” અને વીતમ્પ નગરની તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. “ ત્વણં તસ્સ ઉદાયણસ્સ રણ્ણો અયમેયારુવે અજ્જત્થિય જાવ સમુપ્પ-વિજ્જથ્થા ” રસ્તામાં ઉદાયન રાજાના મનમાં એવો આધ્યાત્મિક, ચિંતિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે—“ एवं ત્વલ્લુ અભીચિકુમારે મમં એણે પુત્તે ડુટ્ટે કંતે જાવ કિમ્મ પુણ પાસણયાપ ” અભીજિતકુમાર મારો એકનો એક પુત્ર છે. તે મને ખૂબ જ ઈષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોહર અને મનોહર લાગે છે. જેમ ગૂંદરનું પુષ્પ હુલ્લ હોય છે, એમ જ તે મારે માટે હુલ્લ હતો તેનાં દર્શનની તો વાત જ શી કરવી ! “ તં જહ્ણં અહં અભીચિકુમારં રજ્જે ઠાવેત્તા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિય મુંડે ભવિત્તા જાવ પવ્વયામિ, તોણં અભીચિકુમારે રજ્જે ય જાવ જણવણ માણુસ્સણસુ ય કામમોગેસુ મુચ્છિણ ગિદ્ધે ગદ્ધિણ અજ્જોવવજ્જે ” જો હું અભીતિકુમારને રાજ્યગાદીએ ઘેસાડીને ભગવાન મહાવીરની પાસે મુંડિત થઈને દીક્ષા અંગીકાર કરીશ, તો અભીતિકુમાર રાજ્યમાં, રાષ્ટ્રમાં અને જનપદમાં મનુષ્યસંખ્યા કામલોગોમાં મૂર્છિત (આસક્ત) થઈને, ગૃહ (લાલસાયુક્ત) થઈને, આસક્ત થઈને અને તે કામલોગોમાં તલ્લીન થઈ જઈને અનન્ત, દીર્ઘમાર્ગવાળા આ ચાર ગતિ રૂપ

સંસારાટવીમાં ભ્રમણ કર્યા કરશે. “ તં જો સ્વલુ મે સેયં અમીયિકુમારં રજ્જે ઠાવેત્તા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ પવ્વહ્સત્તપ ” તેથી અભીતિકુમારને ગાદીએ બેસાડીને લગવાન મહાવીર પાસે મુંડિત થઇને દીક્ષા અંગીકાર કરવાની વાત મને યોગ્ય લાગતી નથી એટલે કે અભીતિકુમારને માથે રાજ્યનો ભાર સોંપવો તે યોગ્ય નથી મારે આગારાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને અણુગારાવસ્થા અવશ્ય ધારણ કરવી જોઈએ. “ સેયં સ્વલુ મે ણિયગં માહણેજ્જં કેસિં કુમારં રજ્જે ઠાવેત્તા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ” તેા મને એ વાત જ વધારે યોગ્ય લાગે છે કે અભીતિકુમારને બદલે મારા પોતાના ભાણેજ કેશિકુમારને રાજ્યગાદીએ સ્થાપિત કરીને હું મહાવીર પ્રભુની પાસે મુંડિત થઇને દીક્ષા અંગીકાર કરું. “ એવં સંપેહેહ ” રસ્તામાં તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો. “ સંપેહિત્તા જેણેવ વીહમ્પ નયરે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે વીતલય નગરમાં આવ્યો. “ ઉવાગચ્છિત્તા વીતિમયં નયરં મજ્જં મજ્જેણં, જેણેવ સપ્પિહે જેણેવ વાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” પછી નગરમાં પ્રવેશ કરીને, વીતલય નગરની વચ્ચેવચના માર્ગેથી પસાર થઇને તે પોતાના મહેલની બાહ્ય ઉપસ્થાનશાલા-સભામંડપમાં પહોંચ્યો. “ ઉવાગચ્છિત્તા આમિ-સેક્કં હત્થિં ઠવેહ ” ત્યાં પહોંચીને તેણે પોતાના તે પટ્ટહાથીને બિભો રાખ્યો. ઠાવેત્તા આમિસેક્કાઓ હત્થિઓ પચ્ચોરુહહ ” પછી તે હાથી પરથી તે નીચે ઉતર્યો. “ પચ્ચોરુહિત્તા જેણેવ સ્ત્રીહાસણે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” નીચે ઉતર્યા પછી તે પોતાના સિંહાસન પાસે આવ્યો. “ ઉવાગચ્છિત્તા સ્ત્રીહાસણવરંસિ પુરત્થામિ-સુહે નિસીયહ ” ત્યાં આવીને તે ઉત્તમ સિંહાસન પર પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખીને તે બેસી ગયો. “ નિસીહિત્તા કોહુંવિયપુરિસે સહાવેહ ” ત્યાં બેસીને તેણે પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને બોલાવ્યા. “ સહાવિત્તા એવં વયાસી ” બ્યારે તેઓ આવ્યા ત્યારે તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું. “ સ્વિપ્પામેવ મો દેવાણુપ્પિયા ! વીતિમયં નયરં સન્નિમતરવાહિરિયં જાવ પચ્ચપ્પિણતિ ” હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે તુરત જ વીતલયનગરના અંદરના અને બહારના ભાગોને શણુગારો અને તેમની સબવટ કરાવો અને ત્યાર બાદ મને એ વાતની ખબર આપો ઉદ્દા-યન રાજની આજ્ઞાનુસાર તેમણે વીતલય નગરની સબવટ કરાવીને રાજને ખબર આપી કે આપની આજ્ઞાનુસાર નગરને શણુગારવામાં આવ્યું છે, “ તણં સે ઉદાયણે રાયા દોચ્ચંપિ કોહુંવિયપુરિસે સહાવેહ ” આ પ્રકારની ખબર મળતાં જ ઉદ્દાયન રાજએ ફરી પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને બોલાવ્યા. “ સહાવેત્તા ” અને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું. “ સ્વિપ્પામેવ મો દેવાણુ-

પિવ્યા ! કેસિસ્સકુમારસ્સ મહત્થં, મહગ્ગં, મહરિહં, एवं रायाभिसेओ जहा सिव-
 भहस्स कुमारस्स तहेव भाणियव्वाओ, जाव परमाउं पालयाहि” હે દેવાનુપ્રિયે !
 તમે બની શકે એટલી ઝડપથી કેશીકુમારના મહાપ્રયોજનરૂપ, ખડુમૂલ્ય
 અથવા મહાહાઈ એવા રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરો. અગિયારમાં શતકના
 નવમાં ઉદ્દેશકમાં શિવલદ્રકુમારના રાજ્યાભિષેકનું જેવું વર્ણન કરવામાં આંચું
 છે, એવું જ વર્ણન અહીં કેશીકુમારના રાજ્યાભિષેકનું કરવું જોઈએ.
 “દિવ્ય લોગાદિકોનો અનુભવ કરો અને દીર્ઘ આયુષ્ય લોગવો” આ કથન
 પર્યંતનું સમસ્ત કથન અહીં શ્રદ્ધા કરવું જોઈએ. “દ્વૃજણસંપરિવુઢે સિંધુ-
 સોવીરપામોકલાણં સોલસણં જણવયાણં વીતિભયપામોકલાણં તિણ્હંતેસટ્ટીણં નગ-
 રાગરસયાણં, મહાસેણપ્પામોકલાણં દસણં રાઈણં અન્નેસિં ચ બહૂણં રાઈસર જાવ
 કારેમાણે પાલેમાણે વિહરાહિ ત્તિ કટ્ટુ જયર સદં પઠંજંતિ” તથા ઇષ્ટ મિત્રા
 દિજ્જનોથી સંપરિવૃત્ત થઈને, તું સિંધુસૌવીર આદિ ૧૬ જનપદોતુ, વીતલયાદિ
 ૩૬૩ નગર અને આકારોતું (ખાણોતું), મહાસેન આદિ દસ રાજ્યોતું તથા
 અનેક રાજેશ્વર, તલવર આદિ સાર્થવાહ પર્યંતના પૂર્વોક્ત જનોતું શાસ-
 કત્વ અને ભર્તૃકત્વ કરતો થકો રાજ્યનું પાલન કરજે આ પ્રમાણે કહીને
 ઉદાયન આદિ સઘળા લોકોએ તેનો જયનાદ કર્યો.

“તણં સે કેસીકુમારે રાયા જાણ મહયા જાવ વિહરહ” આ પ્રકારે
 કેશીકુમાર રાજ બન્યો. “તણં સે ઉદાયણે રાયા કેસિં રાયાણં આપુચ્છહ”
 ત્યાર બાદ ઉદાયન રાજ્યે પ્રવળ્યા શ્રદ્ધા કરવાનો પોતાનો વિચાર
 કેશીકુમાર રાજ પાસે પ્રકટ કર્યો. “તણં સે કેસિ રાયા કોહુંબિય પુરિસે
 સદાવેહ” ત્યારે કેશીરાજ્યે પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને બોલાવ્યા. “એવં
 જહા જમાલિસ્સ તહેવ સર્ગિમતરવાહિરિયં તહેવ જાવ નિક્કમ્મણાભિસેયં ઉવટ્ટ-
 વેતિ” નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશકમાં જમાલિના નિષ્કમણાભિષેકના સમયે
 નગરને શણુગારવાના વિષયમાં કહેવામાં આંચું હતું, એવું જ ઉદાયન
 રાજના નિષ્કમણાભિષેકને નિમિત્તે વીતલય નગરને અંદર અને બહારથી
 શણુગારવાનું કેશી રાજ્યે પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને કહ્યું તે આજ્ઞાકારી
 પુરુષોએ, જમાલિના પ્રકરણમાં કહ્યા અનુસાર રાજની આજ્ઞાને સ્વીકાર
 કરીને વીતલય નગરના અંદર અને બહારના ભાગોને શણુગારી સબલીને
 ઉદાયન રાજના દીક્ષામહોત્સવની તૈયારી કરી દીધી. “તણં સે રાયા બ્બે-
 ગગણનાયગ જાવ સપરિવુઢે ઉદાયણં રાયં સીહાસણવરંસિ પુરત્થાભિમુહે નિસી-
 યાવેહ” ત્યાર બાદ કેશી રાજ્યે અનેક ગણનાયક આદિ પરિવારથી સંપ-

રિવૃત્ત થઈને-વીંટળાઈ-ઉદાયન રાજને પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખીને ઉત્તમ સિંહાસન પર બેસાડયા. “નિસીયાવેત્તા અટ્ટસણં સોવન્નિયાણં એવં જહા જમાલિસ્સ જાવ એવં વયાસી” ત્યાર બાદ તેણે ૧૦૮ સુવર્ણમયાદિ કલશો વડે તેમનો અભિષેક કર્યો જમાલિ રાજના અભિષેકનું બેવું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ ઉદાયન રાજના અભિષેકનું વર્ણન પણ અહીં કરવું જોઈએ આ પ્રમાણે ઉદાયન રાજનો નિષ્કમણાભિષેક કરીને કેશી-રાજએ તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું. “મળ સામી! કિં વૈમો, કિં પયચ્છામો, કિણ્ણા વા તે અટ્ટો” હે સ્નામિન! કહો હવે અમે આપને ખીજું શું અપાઈ કરીએ? અમારી પાસેથી ખીજું આપ શું ઇચ્છો છો? આપને કઈ વસ્તુની જરૂર છે? “તણં સે ઉદાયણે રાયા કેસિરાયં એવં વયાસી” ત્યારે ઉદાયન રાજએ કેશી રાજને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ઈચ્છામિ ણં વૈવાણ્ણપિયા! કુત્તિયાવણાઓ એવં જહા જમાલિસ્સ” હે દેવાનુપ્રિય! ભુવનત્રયવર્તિ વસ્તુ-પ્રાપ્તિ સ્થાન રૂપ હાટૈથી હું રજોહરણ અને પાત્રો મંગાવવા માંજું છું, ઇત્યાદિ કથન, નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદેશામાં ક્ષત્રિયકુમાર જમાલિની દીક્ષાવહ્યતવ્યતાના પ્રકરણમાં કર્યા અનુસાર અહીં પણ સમજી લેવું એટલે કે ઉદાયનની દીક્ષાવહ્યતવ્યતાનું કથન ક્ષત્રિયકુમાર જમાલિની દીક્ષાવહ્યતવ્યતાના કથન અનુસાર જ અહીં પણ થવું જોઈએ. “નવરં પડમાવઈ અગ્ગવેસે પહિ-ચ્છેઈ, પિયવિપયોગવૂસહા” જમાલિની વહ્યતવ્યતા કરતાં આ વહ્યતવ્યતામાં એટલી જ વિશેષતા છે કે ઉદાયનના અગ્રકેશને પ્રિયવિપ્રયોગબન્ધ દુઃખને સહન કરવાને અસમર્થ એવી પ્રભાવતી રાણીએ શ્રદ્ધ કર્યા હતા, એવું કથન અહીં થવું જોઈએ. તણં સે કેસી રાયા દોચ્ચંપિ ઉત્તરાવક્કમણં સીહા-સણં રયાવેઈ” ત્યાર બાદ કેશીરાજએ ખીજી વાર એક સિંહાસનને ઉત્તર દિશામાં ગોઠવાવ્યું. “દોચ્ચંપિ સિંહાસણં રયાવેત્તા ઉદાયણં રાયં સેયાપીતપહિં કલસેહિં સેસં જહા જમાલિસ્સ જાવ સન્નિસન્ને, તહેવ અમ્મઘાઈ” આ પ્રમાણે ઉત્તર દિશામાં સિંહાસન ગોઠવાવીને કેશી રાજએ શ્રવેતપીત કલશો દ્વારા ઉદાયન રાજનો ફરી અભિષેક કર્યો બાકીનું સમસ્ત કથન નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદેશકમાં કથિત ક્ષત્રિયકુમાર જમાલિની વહ્યતવ્યતા પ્રમાણે જ સમ-જવું “અભિષેકવિધિ પૂરી થયા બાદ ઉદાયન રાજ શિષિકામાં (પાલખીમાં) આરુઠ થઈ ગયા.” આ કથન પર્યન્તનું તે ઉદેશકનું કથન અહીં શ્રદ્ધ કરવું જોઈએ એટલે કે જેણે સ્નાન કરીને વસ્ત્ર, માલાઓ તથા આભૂષણો વડે શરીરને અલંકૃત કરેલું છે એવી અભ્યાધાત્રી તે શિષિકામાં તેના ઠાળા પડખે બેસી ગઈ, ઇત્યાદિ વહ્યતવ્યતા સમજવી. “નવરં પડમાવઈ હંસલક્કણં

પહસાડગં ગહાય, સેસં તંચેવ જાવ સીયાઓ પચ્ચોરુહ્હ” જમાલિની વકતવ્યતા કરતાં ઉદાયનની વકતવ્યતામાં એટલી જ વિશેષતા છે કે “પદ્માવતી મહારાણી હંસ જેવાં ધવલ અથવા હંસના ચિત્રથી યુક્ત પટાખરને લઈને શિબિકામાં ઉદાયનને જમણે પડખે બેસી ગઈ.” બાકીનું સમસ્ત કથન જમાલિની વકતવ્યતાના જેવું જ સમજવું. “ઉદાયન રાજા શિબિકામાંથી નીચે ઉતર્યા,” આ સૂત્રપાઠ પર્યંતનું કથન પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર જ અહીં અહથ્થ કરવું જોઈએ. “પચ્ચોરુહિત્તા જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ સ્વાગચ્છહ” શિબિકામાંથી નીચે ઉતરીને તેઓ જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, ત્યાં ગયા. “સ્વાગચ્છિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં તિક્કલુત્તો વંદહ, નમંસહ, વંદિતા નમંસિત્તા ઉત્તરપુરત્થિમં દિસીભાગં અવક્કમહ” ત્યાં જઈને તેમણે ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ ઇશાન દિશા તરફ ગયા. “અવક્કમિત્તા સયમેવ આભરણમલ્લાલંકારં તંચેવ પડમાવઈ પહ્ચિચ્છહ” ત્યાં જઈને તેમણે આભરણો, માલાઓ અને અલંકારોને ઉતારી નાખ્યાં, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર જ સમજવું ઉતારવામાં આવેલાં તે આભૂષણોને પદ્માવતી દેવીએ પોતાની પાસે રાખ્યાં. “જાવ ઘડિયલ્લં સામી ! જાવ નો પમાણ્યલ્લં ત્તિ કદ્દુ કેસી રાયા પડમાવઈ ય સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા જાવ પહ્ચિગયા” ત્યાર બાદ કેશીરાજા તથા પદ્માવતી રાણીએ સ્વામીને (ઉદાયનને) આ પ્રમાણે કહ્યું—“હે સ્વામિન્ ! આપ સંયમની સમ્યક્ રીતે આરાધના કરજો, બિલકુલ પ્રમાદ કરશો નહીં” આ પ્રમાણે કહીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને ઘેર પાછાં ફર્યાં. “તપ્પણં સે ઉદાયણે રાયા સયમેવ પંચમુદ્ધિયં લોયં, સેસં જહા ઉત્તમરુત્તરમ્ જાવ સવ્વદુક્કલ્લપ્પહીણે” ત્યાર બાદ ઉદાયન રાજાએ પોતાની બંને જ પંચમુદ્ધિક કેશલુચન કર્યું બાકીનું સમસ્ત કથન નવમાં શતકના ૩૩માં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત ઋષભદત્તની વકતવ્યતાના જેવું જ સમજવું ઉદાયન રાજા દીક્ષા અહથ્થ કરીને સંયમ અને તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા થકા સિદ્ધ, પુદ્ધ, મુક્ત, અને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા, આ કથન પર્યંતનું કથન અહીં અહથ્થ કરવું જોઈએ. ॥સૂ.૦૩॥

—અભિજિતકુમારની વક્તવ્યતા—

“તણ” તસ્સ અભાયિસ્સ કુમારસ્સ અન્નયા કયાઈ” ઇત્યાદિ—

દીકાર્થ—અભિજિતકુમારને રાજ્ય ન મળવાથી તેની કેવી માનસિક હાલત થાય છે તેનું અને આખરે કેવી રીતે તે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે તેનું આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે વર્ણન કર્યું છે—“તણ” તસ્સ અભાયિસ્સકુમારસ્સ અન્નયા કયાઈ પુવ્વરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ કુહુંબજાગરિયં જાગરમાણસ્સ અયમેયારૂવે અઙ્ગથિયે જાવ સમુપ્પજિત્થા” કેશીકુમારનો રાજ્યાભિષેક થયા બાદ કોઈ એક કાળે રાત્રિના પાછલા કાળે કુટુંબપરિવાર સંબંધી જાગરણ કરતા ઉદા-યનના પુત્ર અભિજિતકુમારના મનમાં આ પ્રકારનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો અહીં “યાવત્” પદ વડે “ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ ગ્રહણ થયો છે.” એવું સ્વલ્પ અહં ઉદાયણસ્સ પુત્તે પમાવઈયે વેવેયે અત્ત” હું ઉદા-યનનો પ્રભાવતી રાણીની કૃપે ઉત્પન્ન થયેલો ઔરસ (સગો) પુત્ર છું પરંતુ મારા પિતા ઉદાયને આ કેવું નિયમવિરૂદ્ધનું કાર્ય કર્યું છે—કેવી ભારે ભૂલ કરી છે! “ઉદાયણ” રાયા મમં અવહાય નિયમં માયણિજ્જં કેસિકુમારં રજ્જે ઠાવેત્તા સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ પવ્વણ” મને છોડીને (મને રાજ્યગાદી આપવાને બદલે) પોતાના ભાણેજ કેશીકુમારને રાજ્યગાદી પર બેસાડીને, પોતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી છે. “इमेण” ઇયારૂવેણ” મહયા અપ્પત્તિણ” મળોમાણસિણ” દુક્કલેણ” અભિભૂણ્ણમાણે અંતેરપરિયાલ્લ સંપરિવુદ્ધે” આ પ્રકારના “પોતાને રાજ્ય પ્રદાન કરવાને બદલે અન્યને રાજ્ય પ્રદાન કરવા રૂપ.” અનુચિત કાર્યથી અપ્રતિસ્વભાવ (નારાજગી) રૂપ આન્તરિક્ક દુઃખેદુખી થયેલો તે અભિજિતકુમાર પોતાના અન્તઃપુરના પરિવાર-સહિત ત્યાંથી “સમંડમત્તોવગરણમાયાય વીતિમયાઓ નયરીઓ નિગગચ્છઈ” પોતાની ભોજનરૂપ સામગ્રી તથા શય્યાદિરૂપ ઉપકરણોને લઈને તે વીતિભય નગરમાંથી ચાલી નીકળ્યો. “નિગચ્છિત્તા પુવ્વાણુપુલ્લિં ચરમાણે ગામાણુગામં દૂઙ્ગમાણે, જેણેવ ચંપાનયરી, જેણેવ કૂણિયે રાયા તેણેવ ઉવાગચ્છઈ” ત્યાંથી નીકળીને કમશઃ સુસાક્રી કરીને, એક ગામથી ધીજા ગામને પાર કરતો તે ચંપાનગરીમાં આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં કૃષ્ણિક રાજાને મળ્યો. “ઉવાગચ્છિત્તા કૂણિયં રાયં ઉવસંપજ્જિત્તાણં વિહરઈ” તેને મળીને તે ત્યાં તેનો આશ્રય લઈને રહ્યો. “તથ ણ” સે વિવલ્લમોગસમિદ્ધસમન્નાગણ યાવિ હોત્થા” ત્યાં પણ તે વિપુલ ભોગ સામગ્રીથી યુક્ત બની ગયો. “તણ” સે અભાયિકુમારે સમળો-વાસણ યાવિ હોત્થા” ધીરે ધીરે અભિજિતકુમાર શ્રમણોપાસક પણ થઈ ગયો. “અભિગય જાવ વિહરઈ” જીવઅજીવ તત્ત્વનો પણ તે જાણકાર બની ગયો. “ઉદાયણમિ રાયરિસિમિ સમણુબલ્લવેરે યાવિ હોત્થા” પરંતુ રાજ્યપ્રાપ્તિ ન

થવાને કારણે તેને રાજર્ષિ ઉદાયન પ્રત્યે બહુજ વૈરભાવ અંધાઈ ગયો. “તેણં કાલેણં તેણં સમણં” ઇમીસે રચણપમાણ પુઢવીણ નિરચપરિસામંતેસુ ચોક્ષટ્ટિં અસુરકુ-
મારાવાસસચસહસ્સા પણ્ણત્તા” તે કાળે અને તે સમયે, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની સમીપમાં જે ૬૪ લાખ અસુરકુમારાવાસો કહ્યા છે. “તણં” સે અમીચિકુમારે વહૂં વાસાહં સમણોવાસગપરિચાગં પાચણહ” તે અસુર-
કુમારાવાસોમાં, જેણે અનેક વર્ષ સુધી શ્રણુણોપાસકની પર્યાયનું પાલન કર્યું હતું એવો અભીજિતકુમાર “પાઝણિત્તા અદ્ધમાસિચાણ સંલેહણાણ તીસં મસાહં અણસણાણ હેવહ” અર્ધા માસની સંલેખના ધારણ કરીને અને અનશન દ્વારા ત્રીસ ટંકના ભોજનનો પરિત્યાગ કરીને, “હેહિત્તા તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોહચ-
પડિકંતે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા” જ્યારે કાળનો અવસર આવ્યો ત્યારે તેણે તે અહવૈર રૂપ પાપસ્થાનની આલોચના પણ ન કરી અને પ્રતિક્રમણ પણ ન કર્યું આ પ્રકારે પાપસ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના તે મરીને “ઈમીસે રચણપમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરચપરિસામંતેસુ ચોક્ષટ્ટીણ આચા-
વાસુરકુમારાવાસસચસહસ્સેસુ” આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની સમીપમાં જે ૬૪ લાખ ભવનાવાસ છે તેમાં “અન્નચરંસિ આચાવાસુરકુમારાવાસંસિ આચા-
વાસુરકુમારદેવતાણ ઉવવન્નો” કોઈ એક અમ્મિકુમારોના આવાસમાં આતાપા-
સુરકુમાર દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયો. “તત્થ ણં પગહયાણં આચાવગાણં અસુર-
કુમારાણં દેવાણં ણં પલ્લિઓવમં ઠિઈ પણ્ણત્તા” ત્યાં કેટલાક આતાપાસુરકુ-
મારોની સ્થિતિ એક પલ્લેપમની કહી છે. “તત્થ ણં અમીચિસ્સ વિ દેવસ્સ ણં પલ્લિઓવમં ઠિઈ પણ્ણત્તા” ત્યાં દેવ પર્યાયે ઉત્પન્ન થયેલા અભીજિતની સ્થિતિ પણ એક પલ્લેપમની કહી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે ણં મંતે! અમીચિદેવે ત્તાઓ દેવલોગાઓ, આઝક્કલ્લણં, મવક્કલ્લણં ઠિક્કલ્લણં, અણંતરં ઠવ્વટ્ટિત્તા કહિં ગચ્છહિહિ કહિં ઉવવલ્લિજ્જહિહિ!” હે ભગવન્! તે અભીજિત દેવ તે દેવલોકના આયુનો ક્ષય થવાથી, ભવક્ષય થવાથી, સ્થિતિ ક્ષય થવાથી, ત્યાંથી મ્યવીને ક્યાં જશે? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા!” હે ગૌતમ! “મહાવિદેહે વાસે સિલ્લિહિહિ, જાવ અંતં કાહિહિ” અભીજિતકુમાર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધિ પામશે અને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત બની જશે. “સેવં મંતે! સેવં મંતે! ત્તિ” ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે હે ભગવન્! આપનું કથન સત્ય છે હે ભગવન્! આપની વાત સર્વથા સત્ય જ છે. ॥૧૦૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયઅન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેરમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૩-૬॥

સાતમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

તેરમાં શતકના આ સાતમાં ઉદેશમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે—લાષાવિષયક વક્તવ્યતા લાષા આત્મસ્વરૂપ છે, કે તેનાથી ભિન્ન છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર લાષા રૂપી છે, કે અરૂપી છે? લાષા રૂપી છે, અરૂપી નથી, એવો ઉત્તર લાષા સચિત્ત છે કે અચિત્ત છે? લાષા અચિત્ત છે, એવો ઉત્તર લાષા જીવસ્વરૂપ છે કે અજીવ સ્વરૂપ છે? લાષા અજીવ સ્વરૂપ હોય છે, એવો ઉત્તર જીવોમાં લાષાનો સદ્ભાવ હોય છે કે અજીવોમાં સદ્ભાવ હોય છે? જીવોમાં તેનો સદ્ભાવ હોય છે, એવું કથન લાષા ક્યારે કહેવાય છે? તે ક્યારે ભેદાય છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો લાષાના પ્રકારોની વક્તવ્યતા મનનું નિરૂપણ મન આત્મસ્વરૂપ છે કે નથી? શું મન આત્માથી ભિન્ન છે? મન આત્મસ્વરૂપ નથી, તેનાથી ભિન્ન છે, એવો ઉત્તર મનનો સદ્ભાવ ક્યારે હોય છે? ક્યારે તે ભેદિત થાય છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરો મનના પ્રકારની વક્તવ્યતા કાય આત્મસ્વરૂપ પણ છે અને આત્મસ્વરૂપ નથી પણ ખરી, એવું કથન કાય રૂપી છે કે અરૂપી છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો કાયનો સદ્ભાવ ક્યારે હોય છે? તે ક્યારે ભેદિત થાય છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરો કાયના પ્રકારની વક્તવ્યતા મરણના પ્રકારની વક્તવ્યતા આત્મીયમરણની વક્તવ્યતા, દ્રવ્યાવીચિકમરણની વક્તવ્યતા, નૈરચિકના દ્રવ્યાવીચિકમરણની વક્તવ્યતા, ક્ષેત્રાવીચિકમરણની વક્તવ્યતા, નૈરચિકના ક્ષેત્રાવીચિકમરણની વક્તવ્યતા, અવધિમરણની વક્તવ્યતા, નૈરચિકદ્રવ્યાવધિમરણહેતુ વક્તવ્યતા, આત્યન્તિકમરણની વક્તવ્યતા, દ્રવ્યાત્યન્તિકમરણની વક્તવ્યતા, નૈરચિક દ્રવ્યાત્યન્તિકમરણહેતુ વક્તવ્યતા, આલમરણ પ્રકાર વક્તવ્યતા, પંડિતમરણ વક્તવ્યતા, પાદપોષગમનમરણ વક્તવ્યતા, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા.

ભાષા કે સ્વરૂપ કે નિરૂપણ

—ભાષાવકતવ્યતા—

“રાયગિદ્દે જાવ એવં વયાસી” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આગલા ઉદ્દેશમાં જે અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે અર્થ ભાષા દ્વારા જ વ્યક્ત થાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં ભાષાના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરે છે—“રાયગિદ્દે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા, ધર્મકથા સાંભળવાને માટે પરિષદા નીકળી, ધર્મકથા શ્રવણ કરી પરિષદા પાછી ફરી, ઇત્યાદિ કથન અહીં ‘યાવત્’ પદ વડે ગ્રહણ કરવું જોઈએ ત્યાર બાદ ધર્મતત્ત્વને સમજવાની ઉત્કંઠાવાળા ગાતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક અને હાથ જોડીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો—“આયા મંતે ! માસા, અન્ના માસા ?” હે ભગવન્ ! શું ભાષા આત્મ-સ્વરૂપ છે ? કે આત્મસ્વરૂપ નથી ? આ પ્રશ્ન આ પ્રકારે પૂછવાનું કારણુ એ છે કે—જીવ દ્વારા જ ભાષા વપરાય છે. બંધ મોક્ષ આદિની વ્યવસ્થા જીવ તેના દ્વારા જ કરે છે. તેથી તે જીવના એક ધર્મરૂપ ગણાય છે ધર્મ અને ધર્મીમાં ભેદ માનવામાં આવ્યો નથી તે અનેમાં અભેદ હોવાથી ભાષારૂપ ધર્મ જીવ છે, એવો વ્યપદેશ (વહેવાર) થઈ શકે છે. જેમ કે “જ્ઞાનજીવ છે,” એવો વ્યપદેશ થાય છે. “શું ભાષા જીવસ્વરૂપ નથી ?” આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—ભાષા શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્ય હોય છે. તે કારણુ તે મૂર્ત—રૂપી છે. તેથી શું તે આત્મા (જીવ)થી ભિન્ન ગણી શકાય ખરી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! નો આયા માસા, અન્ના માસા” હે ગૌતમ ! ભાષા જીવસ્વરૂપ નથી, કારણુ કે તે ભાષાવર્ગણાઓ દ્વારા ઉત્પન્ન થવાને કારણુ પૌદ્ગલિક છે. તથા તે જીવ દ્વારા નિરુચ્યમાન થાય છે. હાથ વડે પ્રક્ષિપ્ત માટીના ઢેકાની જેમ તથા આકાશની જેમ તે અચેતન છે. ભાષામાં જીવસ્વરૂપતા સિદ્ધ કરવાને માટે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે “તે જીવ દ્વારા વ્યાપાર્યમાણુ થતી (વપરાતી) હોય છે, તેથી જ્ઞાનની જેમ તે જીવસ્વરૂપ છે.” પરન્તુ આ વ્યાપ્તિ અનૈકાન્તિક હેત્વાભાસથી દૂષિત છે, કારણુ કે જીવના દ્વારા વ્યાપાર્યમાણુના તે જીવથી અત્યંત ભિન્ન સ્વરૂપવાળાં આણુદિકામાં તથા કુઠારાદિકામાં પણ જોવામાં આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“હ્રુવી મંતે ! માસા, અહ્રુવી માસા ?” હે ભગવન્ ! શું ભાષા રૂપી છે ? કે અરૂપી છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન તે કારણુ પૂછવામાં આવ્યો છે કે ભાષા દ્વારા શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થયેલો જોવામાં આવે છે. જેવી રીતે શ્રેત્રેન્દ્રિયમાં ધારણુ કરેલાં અલંકાર વડે તેના અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતો જોવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણુ ભાષા દ્વારા પણ થાય છે. આ રીતે તેના દ્વારા શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અનુગ્રહ ઉપઘાત થતો

હોવાને કારણે ભાષાને શું રૂપી માનવી જોઈએ ખરી ? અને ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા તે ગ્રાહ્ય નથી તો શું તેને ધર્માસ્તિકાયની જેમ અરૂપી માનવી જોઈએ ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! રૂવી માસા, નો અરૂવી માસા ” હે ગૌતમ ! ભાષા રૂપી છે, અરૂપી નથી તેને અરૂપી સિદ્ધ કરવાને માટે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે તે ધર્માસ્તિકાય આદિની જેમ ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા અગ્રાહ્ય છે, તે હેતુ (કારણ) પણ અનૈકાન્તિક દોષથી યુક્ત છે કારણ કે તે પક્ષમાં રહેવા છતાં પણ વિપક્ષથી વ્યાવૃત થતું નથી વિપક્ષ જે પરમાણુ, વાયુ, પિશાચાદિક છે તેમનામાં આ હેતુનો સદ્ભાવ જણાય છે એટલે કે તે રૂપશાલી (રૂપી) હોવા છતાં પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાહ્ય હોતાં નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ સચિત્તાણં મંતે ! માસા અચિત્તા માસા ? ” હે ભગવન્ ! શું ભાષા સચિત્ત છે ? કે અચિત્ત છે ? (અહીં ‘જ’ વાક્યાલંકારમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે.)

આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાષા અનાત્મ રૂપ હોવા છતાં પણ જીવશરીરની જેમ સચિત્ત હોઈ શકે છે, “ તથા શું તે અચિત્ત છે ? ” આ પ્રશ્નનો હેતુ એ છે કે તે જીવ દ્વારા નિસૃષ્ટ લોકની જેમ, જીવ દ્વારા નિસૃષ્ટ પુદ્ગલમય હોવાથી અચિત્ત છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! નો સચિત્તા માસા, અચિત્તા માસા ” હે ગૌતમ ! ભાષા સચિત્ત નથી, પરંતુ અચિત્ત જ છે. તે પુદ્ગલમય હોવાને કારણે તેને સચિત્ત કહી શકાય નહીં, તથા તે અચિત્ત હોવાનું કારણ એ છે કે તે જીવદ્વારા નિસૃષ્ટ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ જીવા મંતે ! માસા, અજીવા માસા ? ” હે ભગવન્ ! “ જીવતીતિ જીવઃ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર શું ભાષા પ્રાણુધારણુ-સ્વરૂપવાળી છે ? કે પ્રાણુધારણુસ્વરૂપવાળી નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “ નો જીવા માસા, અજીવા માસા ” ભાષા પ્રાણુધારણુસ્વરૂપવાળી નથી, કારણ કે તેમાં ઉચ્છ્વાસાદિ પ્રાણુનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તે કારણે તે અજીવરૂપ જ છે. કદાચ કોઈ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે કે વેદની ભાષા અપૌરુષેયી છે, તો આ મતનો આધાર લઈને જ હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-“ જીવાણં મંતે ! માસા, અજીવાણં માસા ? ” હે ભગવન્ ! જીવોમાં ભાષાનો સદ્ભાવ હોય છે ? કે અજીવોમાં સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “ જીવાણં માસા, નો અજીવાણં માસા ” જીવોમાં ભાષાનો સદ્ભાવ હોય છે, અજીવોમાં ભાષાનો સદ્ભાવ હોતો નથી, કારણ કે વર્ણાદિકો જીવ તાળવા આદિના વ્યાપારજન્ય હોય છે અને તાલુ આદિ વ્યાપાર જીવાશ્રિત હોય છે વેદની ભાષાને અપૌરુષેયત્વ કહેવી તે નરી કલ્પના જ છે, કારણ કે યુક્તિ દ્વારા વિચાર કરવામાં આવે તો તેમાં અપૌરુષેયતા ઘટિત થઈ શકતી નથી સ્વાભાવિક રીતે જ ભાષાપર્યાપ્ત શબ્દને જ અહીં ભાષા રૂપે ઓળખવામાં આવેલ છે, તેથી અજીવો વડે જે અવ્યક્ત શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે તેને ભાષા રૂપે માનવામાં આવેલ નથી એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ પુત્તિં મંતે ! માસા, માસિજ્જમાણી માસા, માસાસમયવીતિકંતા માસા ? ” હે ભગવન્ ! ભાષણુનાં પહેલાં તે ભાષારૂપ હોય છે ? કે જ્યારે તે બોલાતી હોય છે, ત્યારે ભાષા રૂપ હોય છે ? કે ભાષણુ થઈ ગયા પછીના સમયમાં તે ભાષારૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ નો પુત્તિં માસા, માસિજ્જમાણી માસા, નો માસાસમયવીતિકંતા માસા ” ભાષણુના પહેલાં (બોલાયા પહેલાં) ભાષાને ભાષારૂપ ગણી શકાતી નથી. જેમ માટીના પિંડને ઘડા રૂપે ઓળખી શકાતો નથી, તેમ ભાષણુ પહેલાંની ભાષા ભાષા રૂપે ઓળખાતી નથી જેવી રીતે ઘડાના આકારે રહેલી વસ્તુને જ ઘડો કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે નિસર્જનાવસ્થામાં વર્તમાન ભાષાને જ ભાષા કહેવાય છે. જેવી રીતે ઘડાના સમયને વ્યતિકાન્ત કરનારા ઠોંકરાને ઘડો કહી શકાતો નથી, એજ પ્રમાણે ભાષાસમયને વ્યતિકાન્ત કરનારી ભાષાને ભાષારૂપ ગણી શકાતી નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ પુત્તિં મંતે ! માસા મિજ્જહ, માસિજ્જમાણી માસા મિજ્જહ, માસાસમયવીતિકંતા માસા મિજ્જહ ? ” “ હે ભગવન્ ! શું ભાષણુનાં પહેલાં જ ભાષાનો ભેદ થઈ જાય છે ? કે નિસર્જનાવસ્થામાં (બોલતી વખતે) જ ભાષાનો ભેદ થઈ જાય છે ? કે ભાષાસમયવ્યતિકાન્ત જે ભાષા હોય છે તેનો ભેદ થઈ જાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ નો પુત્તિં માસા મિજ્જહ, માસિજ્જમાણી માસા મિજ્જહ, નો માસાસમયવીતિકંતા માસા મિજ્જહ ” ભાષણુનાં પહેલાં (નિસર્જન સમયનાં પહેલાં) ભાષાનો ભેદ (ભેદવાની ક્રિયા) થતો નથી, પરંતુ નિસર્જન સમયમાં વર્તમાન ભાષાનું જ ભેદન થાય છે, અને ભાષાસમયનું જેણે ઉલ્લંઘન કર્યું છે. એવી ભાષાનું ભેદન થતું નથી હવે આ કથનનો ભાવાર્થ પ્રકટ કરવામાં આવે છે-કોઈ મંદ પ્રયત્નવાળો

વકતા જે પ્રકારે દ્રવ્યોને લાપાણે પ્રહણુ કરે છે, એજ પ્રકારે તે શબ્દ-દ્રવ્યોને તે ખહાર કાઢે છે. તે નિસૃષ્ટ શબ્દદ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોવાથી અને સ્થૂલ હોવાથી સંખ્યાત અવગાહના વર્ગાણાઓને પાર કરીને લેદન પામે છે. લેદિત થયેલું તે શબ્દદ્રવ્ય સંખ્યાત યોજન સુધી જઈને શબ્દપરિણામનો ત્યાગ કરી નાખે છે. કોઈ મહા પ્રયત્નવાળો વકતા પ્રહણુ અને નિસર્જન પ્રયત્નો દ્વારા અલગ અલગ કરીને જ શબ્દદ્રવ્યોને ખહાર કાઢે છે. આ પ્રકારે નિસૃષ્ટ થયેલ તે શબ્દદ્રવ્યો સૂક્ષ્મ હોવાથી તથા વધારે હોવાથી અનન્તગણી વૃદ્ધિ રૂપે વર્ધિત થઈને ઇચ્છે દિશાઓમાં લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં જે અવસ્થામાં શબ્દ પરિણામ થાય છે તે અવસ્થામાં લાઘ્યમાણતા સમજવી જોઈએ પરન્તુ જે લાપાએ પેતાના લાપા રૂપ પરિણામનો પરિત્યાગ કરી નાખ્યો છે તે લાપા લેદવાળી હોતી નથી, કારણ કે તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન નિવૃત્ત થઈ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કઙ્ઘિ વિહાણં મંતે ! માસા પણ્ણત્તા ?” હે ભગવન્ ! લાપા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોચમા ! ચડઠ્ઠિવહા માસા પણ્ણત્તા-તંજહા-સચ્ચા, મોસા, સચ્ચામોસા, અસચ્ચામોસા” હે ગૌતમ ! લાપાના આ ચાર પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સત્ય, (૨) મૃષા, (૩) સત્યામૃષા અને (૪) અસત્યામૃષા. ॥સૂ.૦૧॥

મનકે સ્વરૂપકા નિરૂપણ

—મનોવક્તવ્યતા—

“આયા મંતે ! મણે, અન્ને મણે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પહેલા સૂત્રમાં લાપાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી તે લાપા મનપૂર્વક જ જોવામાં આવે છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા મનની પ્રરૂપણા કરી છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“આયા મંતે ! મણે, અન્ને મણે ?” હે ભગવન્ ! શું મન આત્મરૂપ છે ? કે આત્માથી ભિન્ન છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોચમા !” હે ગૌતમ ! “નો આયા મણે, અન્ને મણે” મન આત્મરૂપ નથી, એટલે કે “મન” આ પદ વડે આત્માને ઓળખવામાં આવતો નથી, કારણ કે મન અને આત્મા ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓ છે. “જહા માસા તહા મણે વિ જાવ નો અજીવાણં મણે” પહેલાં જેવી

પ્રરૂપણા લાપા વિષે કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા મન વિષે પણ સમજવી એટલે કે મન રૂપી હોય છે, અરૂપી હોતું નથી એજ પ્રમાણે તે અચિત્ત હોય છે, સચિત્ત હોતું નથી એજ પ્રમાણે મન ઊવરૂપ હોતું નથી, અઊવરૂપ હોય છે. ઊવેમાં મનનો સદ્ભાવ હોય છે, અઊવેમાં મનનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પુઙ્ગિવં મંતે ! મણે, મણિઙ્ગમાણે મણે૦ ? ” હે ભગવન્ શું મનનનાં પહેલાં મન હોય છે ખરું ? કે મનન કરતી વખતે મન હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ એવં જહેવ માસા ” હે ગૌતમ ! આ બાબતમાં લાપા વિષે જેવું કહેવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન મન વિષે પણ સમજવું એટલે કે મનના પહેલાં મન હોતું નથી, પરન્તુ મન્યમાન-મનન વિષયી ક્રિયા કરતું-મન હોય છે. એજ પ્રમાણે મનન સંબંધી સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ મન હોતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પુઙ્ગિવં મંતે ! મણે મિઙ્ગજ્ઙ, મણિઙ્ગમાણે મણે મિઙ્ગજ્ઙ, મણસમયવીઙ્ગકંતે મણે મિઙ્ગજ્ઙ ? ” હે ભગવન્ ! મનન કરતાં પહેલાં મન લેદન પામે છે ખરું ? કે મનન કરતી વખતે મન લેદન પામે છે ? કે મનનો સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ મન લેદન પામે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ એવં જહેવ માસા ” હે ગૌતમ ! આ બાબતમાં જેવું કથન લાપાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન મન વિષે પણ સમજવું જેમ કે-મનના પહેલાં મન લેદન પામતું નથી, પરન્તુ બ્યારે તે મનનની ક્રિયા કરી રહ્યું હોય છે. ત્યારે લેદને પ્રાપ્ત થાય છે, મનનો સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ તે લેદને પ્રાપ્ત થતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કઙ્ગ વિહેણં મંતે ! મણે પણ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! મન કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! મણે ચ્ચઉત્તિવહે પણ્ણત્તે-તંજહા ” હે ગૌતમ ! મનના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે—“ સ્સચ્ચે જાવ અસ-ચ્ચામોક્કે ” (૧) સત્યમન, (૨) મૃષામન, (૩) સત્યામૃષામન અને (૪) અસત્યામૃષામન આ પ્રકારે મનઃસૂત્ર લાપાસૂત્રના જેવું જ છે, એવું ક્લિત થાય છે. મનનમાં મનોદ્રવ્ય સમુદાય ઉપકારી થાય છે, અને મનઃપર્યામિ નામકર્મના ઉદયથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે મનોદ્રવ્યસમુદાયોતું વિખરાઈ જવું, એજ તેનું લેદન સમજવું. ॥સૂ૦૨॥

કાય-શરીર કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

—કાયવક્તવ્યતા—

“ આયા મંતે ! કાયે અન્ને કાયે ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં મનના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. કાયનો સદ્ભાવ હોય તો જ મનનો સદ્ભાવ હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર કાયની પ્રરૂપણા કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ આયા મંતે ! કાય, અન્ને કાય ? ” હે ભગવન ! શું આત્મા શરીર રૂપ છે, કે શરીરથી ભિન્ન છે ? જો એમ માનવામાં આવે કે આત્મા શરીર રૂપ છે, તો શરીરનો નાશ થતાં જ આત્માનો પણ નાશ થવો જોઈએ, આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં પરલોક આદિનો અભાવ માનવો પડે. જો એવી વાત માનવામાં આવે કે આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, તો એવી માન્યતા સ્વીકારવાથી શરીરકૃત કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ પણ માની શકાશે નહીં, તેથી કર્મસંબંધાભાવને લીધે પરલોક આદિની અનુપપત્તિ માનવી પડે તેથી જ આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—

“ ગોચમા ! આયા વિ કાયે, અન્ને વિ કાયે ” હે ગૌતમ ! આત્મા શરીર રૂપ પણ છે અને શરીરથી ભિન્ન પણ છે. “ આત્મા શરીર રૂપ પણ છે. ” તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—જેમ દૂધદહીંમાં પરસ્પરમાં અવ્યતિરેકતા (અભિન્નતા) છે, એજ પ્રમાણે શરીર અને આત્મામાં પણ અમુક અપેક્ષાએ અભિન્નતા છે. અથવા—જેવી રીતે અયોગોલક (ધાતુનો ગેળો) અને અગ્નિમાં અભેદનો અધ્યવસાય (નિર્ણય) થાય છે, એજ પ્રમાણે શરીર અને આત્મામાં પણ અભેદાધ્યવસાય થાય છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ હોવાથી જ કાયનો સ્પર્શ કરતાં આત્માને સંવેદન ઉત્પન્ન થાય છે અને કાયકૃત શુભાશુભ કર્મોનું આત્માદ્વારા ભવાન્તરમાં વેદન પણ થાય છે. નહીં તો એવું બની શકે નહીં, કારણ કે તે બંનેની સર્વથા ભિન્નતા માનવામાં આવે, તો કૃત-હાનિ અને અકૃતનો અભ્યાગમ (કૃતકર્મોનો નાશ અને અકૃતકર્મોના ફળનું આગમન) પ્રાપ્ત થશે. “ આત્માથી શરીર ભિન્ન છે, ” આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે ગૃહીત શરીરનો નાશ થતાં આત્માનું પરલોકમાં ગમન થાય છે, તથા શરીરનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થતો નથી, નહીં તો શરીરાંશનું છેદન થતાં દુઃખાદિકનું જે વેદન આત્મા વડે થાય છે, તે થવું જોઈએ નહીં—તેના અભાવનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. તથા શરીરના નાશ સાથે આત્માના પણ નાશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પરલોક આદિની વ્યવસ્થા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. તેથી એવું માનવું જોઈએ કે શરીર અમુક અપેક્ષાએ આત્માથી ભિન્ન છે કેઈ કેઈ લોકોએ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે અહીં “ કાય ” શબ્દ દ્વારા કાર્મણુ શરીરને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે આ

કાર્મણુ શરીરની અપેક્ષાએ આત્મા અને શરીરને અલિપ્ત કહ્યા છે. કારણ કે સંસારી-આત્મા અને કાર્મણુશરીર, આ બંનેનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે. તે કારણે તેમની વચ્ચે ઘણોજ ગાઠ સંબંધ છે. એકના વિના બીજું રહી શકતું નથી, એવો તે ગાઠ સંબંધ છે. તેથી તે બંનેમાં અલિપ્તતા છે. જો કે ઔદારિક આદિ શરીરની અપેક્ષાએ આત્માથી કાયલિપ્ત છે, છતાં પણ કાર્મણુ શરીરની અપેક્ષાએ ઔદારિક આદિ શરીર છૂટી બચ ત્યારે આત્માથી શરીરની લિપ્તતા સિદ્ધ થતી નથી કારણ કે મુક્તિ ન થાય ત્યાં સુધી કાર્મણુશરીર સમસ્ત સંસારી આત્માઓની સાથે અલેહરૂપે સંબંધિત જ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ રૂઘી મંતે ! કાયે અરૂઘી કાયે પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! કાય રૂપી છે કે અરૂપી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! રૂઘી વિ કાયે, અરૂઘી વિ કાયે ” હે ગૌતમ ! કાય (શરીર) રૂપી પણ હોય છે અને અરૂપી પણ હોય છે. તેનું સ્પર્ષીકરણ આ પ્રમાણે છે-જો કે કાય માત્ર પૌદ્ગલિક હોવાથી રૂપી જ હોય છે, પરન્તુ અહીં તેને અરૂપી પણ કહેવાનું કારણ એ છે કે-ઔદારિક આદિ શરીર સ્થૂલ રૂપ હોવાને કારણે રૂપી છે, પરન્તુ કાર્મણુ શરીર અતિ-સૂક્ષ્મ હોવાથી અતિસૂક્ષ્મ રૂપાદિવાળું છે. તેથી તેની અવિવક્ષા હોવાથી તેને અરૂપી કહેવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ एवं एकेके पृच्छा ” હે ભગવન્ ! શું કાય સચિત્ત હોય છે, કે અચિત્ત હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! સચિત્તે વિ કાયે, અચિત્ત વિ કાયે ” હે ગૌતમ ! કાય સચિત્ત પણ હોય છે અને અચિત્ત પણ હોય છે. જીવયુક્ત અવસ્થામાં ચૈતન્યયુક્ત હોવાને કારણે તે સચિત્ત હોય છે મૃતાવસ્થામાં ચૈતન્યના અભાવને લીધે તે અચિત્ત હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ हे भदन्त ! किं कायः जीवो भवति, किंवा कायः अजीवो भवति ? ” હે ભગવન્ ! શું કાય જીવરૂપ હોય છે, કે અજીવરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ जीवे वि काए, अजीवे वि काए ” હે ગૌતમ ! કાય જીવ રૂપ પણ હોય છે અને અજીવરૂપ પણ હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે-ઔદારિકાદિક શરીરમાં ઉચ્છ્વાસાદિ પ્રાણોનો સદ્ભાવ હોય છે, અને કાર્મણુશરીરમાં ઉચ્છ્વાસાદિ પ્રાણોનો સદ્ભાવ હોતો નથી તેથી જ અહીં કાયને જીવરૂપ પણ કહી છે અને અજીવરૂપ પણ કહી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ किं जीवाणं काए भवइ, अजीवाणं काए भवइ ? ” હે ભગવન્ ! શું જીવોમાં કાયનો સદ્ભાવ હોય છે, કે અજીવોમાં કાયનો સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ जीवाणं वि काए, अजीवाणंवि काए ” હે ગૌતમ ! જીવોમાં પણ કાય (શરીર)નો સદ્ભાવ હોય છે, અજીવોમાં પણ કાયનો સદ્ભાવ હોય છે જીવસંબંધી શરીરને માટે ‘કાય’ પદનો વ્યવહાર તો બંધીતો છે. તથા જે કાષ્ટાદિકોના હાથ આદિ જેવાં અંગો હોય

છે તેમને અજીવોનાં શરીર કહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે અજીવોનો શરીર જેવો જે આકાર હોય છે, તેને તેનાં શરીરરૂપ ગણવામાં આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પુત્તિં મંતે ! કાયે પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! શું જીવ સાથેના સંબંધ કાળની પહેલાં પણ કાય હોય છે ખરી ? કે પુદ્ગલોને અહણ કરવાને કાળે કાય હોય છે ? કે શું પુદ્ગલઅહણનો સમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ પણ કાય હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોચમા ! પુત્તિં પિ કાણ, કાયિજ્જમાણે વિ કાણ, કાયસમયવીતિકકંતે વિ કાયે ” હે ગૌતમ ! જીવ સંબંધનાં પહેલાં પણ કાય હોય છે, લવિબ્ધમાં જેમાં જીવનો સંબંધ થવાનો છે એવું મૃતદેહકાનું શરીર તેના દાખલા રૂપ ગણી શકાય જીવશરીરની જેમ જીવના પુદ્ગલોનું અહણ થવાને સમયે પણ કાયનો સદ્ભાવ હોય છે, તથા જીવના દ્વારા કાયતાકરણ રૂપ કાયસમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ પણ કાયનો સદ્ભાવ રહે છે. મૃતકશરીર તેના દાખલા રૂપ ગણી શકાય.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પુત્તિં મંતે ! કાણ, મિજ્જહ પુચ્છા ? ” હે ભગવન્ ! જીવસંબંધ કાળનાં પહેલાં કાય (શરીર) લેદને પ્રાપ્ત થાય છે ? કે જીવના દ્વારા ચીયમાન થતી વખતે કાયલેદને પ્રાપ્ત થાય છે ? કે જીવની સાથે કાયનો સંબંધ વ્યતીત થઈ ગયા બાદ કાયનું લેદન થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોચમા ! પુત્તિં પિ કાણ મિજ્જહ, જાવ કાણ મિજ્જહ ” જીવદ્વારા કાયરૂપે અહણ થયા પહેલાં પણ કાયનો લેદ (લેદન) થાય છે દ્રવ્યકાયની અપેક્ષાએ આ કથન થયું છે, કારણ ‘ મધુવટાદિન્યાયે ’ પ્રતિક્ષણ પુદ્ગલોનો સય અને ઉપચય થતો રહે છે. એજ પ્રમાણે જીવના દ્વારા ચીયમાન (કાચી ક્રિયામાણ) કાયનો પણ લેદ થાય છે. જેમ મુટ્ટીમાં અહણ કરેલી રેતીનું મુટ્ટીમાંથી ક્ષણે ક્ષણે સરણ થયા કરે છે, એજ પ્રમાણે પુદ્ગલોનું પણ નિરન્તર પરિશટન થતું રહે છે. એજ પ્રમાણે કાયસમય વ્યતીત થઈ ગયા બાદ પણ કાયનો લેદ થતો હોય છે કાયસમય વ્યતિકાન્ત કાયમાં જે કાયતા છે તે “ ધૃતકુંભન્યાયે ભૂતપૂર્વનયની ” અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે તેમાં જે લેદ થાય છે તે પુદ્ગલોના આ લેદસ્વભાવને લીધે જ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કઙ્ગિવિહે ણં મંતે ! કાયે પણ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! કાયના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોચમા ! સત્તવિવહે કાણ પણ્ણત્તે-તંજહા—“ હે ગૌતમ ! કાયના નીચે પ્રમાણે સાત પ્રકાર કહ્યા છે—“ ઓરાલે, ઓરાલિયમી-સણ, વેડવિણ, વેડવિચયમીસણ, આહારણ, આહારગમીસણ, કમ્મણ ” (૧) ઔદારિક, (૨) ઔદારિકમિશ્ર, (૩) વૈકિય, (૪) વૈકિયમિશ્ર, (૫) આહારક, (૬) આહારકમિશ્ર અને (૭) કાર્મણ ઔદારિક શરીરને જ અહીં કાય રૂપે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે તે પુદ્ગલસ્કંધ રૂપે ઉપચીયમાન થાય છે. આ ઔદારિક કાયનો સદ્ભાવ પર્યાપ્તક જીવમાં જ હોય છે. કાર્મણની

સાથે જે ઔદારિકકાય મિશ્ર હોય છે, તેને ઔદારિકમિશ્રકાય કહે છે અપ-
 ર્યાપ્તક જીવમાં તેનો સદ્ભાવ હોય છે. વિકુર્વણા દ્વારા જે શરીરનું નિર્માણ
 થાય છે, તેને વૈક્રિયકાય કહે છે. પર્યાપ્તક દેવાદિકૈમાં તેનો સદ્ભાવ હોય
 છે. જે વૈક્રિયકાય કાર્મણની સાથે મિશ્ર હોય છે તેને વૈક્રિયમિશ્રકાય કહે છે
 અપરિપૂર્ણવૈક્રિયશરીરવાળા દેવાદિકૈમાં તેનો સદ્ભાવ હોય છે આહારક
 શરીરની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે જ આહારકકાયનો સદ્ભાવ રહે છે. આહાર-
 રકમિશ્ર-આહારકનો પરિત્યાગ કરીને ઔદારિકકાયને શ્રદ્ધા કરવાને તત્પર
 થયેલા જીવમાં આહારકમિશ્રકાયનો સદ્ભાવ હોય છે. ત્યાં ઔદારિક સાથે
 મિશ્રતા હોય છે. વિશ્રદ્ધામતિમાં અથવા કેવલિસમુદ્ધાતકાળે કાર્મણકાયનો
 સદ્ભાવ હોય છે. ॥સૂ.૦૩॥

મરણકે સ્વરૂપકા નિરૂપણ

—મરણ્યવક્રતવ્યતા—

“કઙ્ઘ વિહે ણં મંતે ! મરણે પણત્તે” ઇત્યાદિ —

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં કાયની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી આ
 કાયનો ભાગ મરણ્યમાં અવશ્ય પરિણમે છે. એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ
 કરી છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે
 છે કે—“કઙ્ઘવિહે ણં મંતે ! મરણે પણત્તે” હે મગવન્ ! મરણના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?
 મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! મરણે પંચવિહે પણત્તે-તંજહા” હે

ગૌતમ ! મરણના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—“આવીચિયમરણે,
 બોહિમરણે, આંહિતિયમરણે, બાલમરણે, પંડિયમરણે” (૧) આવીચિકમરણ, (૨)
 અવધિમરણ, (૩) આત્યન્તિકમરણ, (૪) બાલમરણ અને (૫) પંડિતમરણ.

જેમ પહેલી લહેરો ઉત્પન્ન થઈને બીજી (પછીની) લહેરો સાથે મળીને
 નષ્ટ થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે જે મરણ્યમાં પ્રતિસમય અનુભવાતા આયુ
 વ્યકર્મપુદ્ગલો અન્ય અન્ય ઉદિત આયુષ્યદલિકૈની સાથે મળીને નષ્ટ થઈ જાય
 છે, તે મરણ્યનું નામ આવીચિકમરણ છે. અવધિ એટલે મર્યાદા મર્યાદા સહિત
 જે મરણ્ય થાય છે તે મરણ્યને અવધિમરણ્ય કહે છે. એટલે કે કોઈ જીવે

જેટલા આયુનો બંધ કર્યો હોય તે સમસ્ત આયુને લોગવીને, તે ભવમાં જ જો આગામી ભવના સાવધિક આયુનો બંધ કરીને મરે છે, તે તે મરણને અવધિમરણ કહે છે. જે નરકાદિ આયુષ્યકર્મદલિકોને લોગવીને ભવ મરે છે, અને મરીને પુનઃ એજ આયુષ્યકર્મદલિકોને લોગવ્યા વિના જે તેનું આગામી મરણ થશે, તે મરણને આત્યન્તિક મરણ કહે છે. આ મરણ પછી મોક્ષનો સદ્ભાવ રહે છે. અવિરત ભવોનું જે મરણ હોય છે તેને બાલ-મરણ કહે છે વિરત ભવોના મરણને પંડિતમરણ કહે છે હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ આવીચિયમરણેણં મંતે ! કઠ્ઠિવિદે પળ્લત્તે ?” હે ભગવન્ ! આવીચિકમરણ કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ પંચવિદે પળ્લત્તે ” આવીચિકમરણ આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનાં કહ્યાં છે. “ દ્વવાવીચિયમરણે, લેક્કાવીચિયમરણે, કાલાવીચિયમરણે, મવાવીચિયમરણે, માવાવીચિયમરણે ” (૧) દ્રવ્યાવીચિકમરણ, (૨) ક્ષેત્રાવીચિકમરણ, (૩) કાલાવીચિકમરણ, (૪) ભવાવીચિકમરણ, અને (૫) ભાવાવીચિકમરણ હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ દ્વવાવીચિયમરણેણં મંતે ! કઠ્ઠિવિદે પળ્લત્તે ?” હે ભગવન્ ! દ્રવ્યાવીચિકમરણના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! ચત્તવિદે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! દ્રવ્યાવીચિકમરણના ચાર પ્રકારો કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-“ નેરહ્યદ્વવાવીચિયમરણે, તિરિક્કજોણિયદ્વવાવીચિયમરણે, મળ્લસદ્વવાવીચિયમરણે, દેવદ્વવાવીચિયમરણે ” (૧) નૈરયિકદ્રવ્યાવીચિકમરણ, (૨) તિર્યગ્ગ્યેનિકદ્રવ્યાવીચિકમરણ, (૩) મનુષ્યદ્રવ્યાવીચિકમરણ અને (૪) દેવદ્રવ્યાવીચિકમરણ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ સે કેળ્લદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ-નેરહ્યદ્વવાવીચિમરણે, નેરહ્યદ્વવાવીચિયમરણે ?” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે “ નૈરયિકદ્રવ્યાવીચિકમરણ ” ? એટલે કે “ નૈરયિકદ્રવ્યાવીચિકમરણ ” આ પદ દ્વારા આપ શું કહેવા માગો છો-શેનું પ્રતિપદન કરો છો ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! જં ણં નેરહ્યા નેરહ્યદ્વવે વટ્ટમાણા, જહં દ્વવાહં નેરહ્યાયસ્સાપ્પ મહિયાહં, વદ્ધાહં, પુટ્ટાહં, કહાહં પટ્ટવિયાહં, નિવિટ્ટાહં, અભિનિવિટ્ટાહં, અભિસમન્નાગયાહં મંવંતિ ” નૈરયિક દ્રવ્યમાં નારક રૂપે વર્તમાન (રહેલા) નૈરયિક ભવોએ જે દ્રવ્યોને તેમણે નૈરયિકાયુષ્ક રૂપે સ્પર્શન દ્વારા ગ્રહણ કર્યાં છે, અન્ધન દ્વારા બંધ્યા છે, પ્રદેશપ્રદેશ દ્વારા પુબ્ધ કર્યાં છે, વિશિષ્ટાનુભાગ દ્વારા ગાઠ કર્યાં છે, સ્થિતિસંપાદક દ્વારા પ્રસ્થાપિત કર્યાં છે, ભવપ્રદેશોમાં નિવેશિત કર્યાં છે, અને ભવપ્રદેશોમાં જ સમસ્ત રૂપે અતિ ગાઠતાએ પહોંચાડ્યાં છે, અને અભિસમન્નાગત-ઉદ્યાવ-

લેક્ષાવીચિયમરણે, જાવ દેવલેક્ષાવીચિયમરણે ” (૧) નૈરયિકક્ષેત્રાવીચિકમરણુ, (૨) તિર્થગ્થેનિક ક્ષેત્રાવીચિકમરણુ, (૩) મનુષ્યક્ષેત્રાવીચિકમરણુ, (૪) દેવ ક્ષેત્રાવીચિકમરણુ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુઠ્ઠચ્ચ, નેરહ્યલેક્ષાવીચિયમરણે, નેરહ્યલેક્ષાવીચિયમરણે ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો કે નૈરયિકક્ષેત્રાવીચિક મરણુ ? એટલે કે “ નૈરયિકક્ષેત્રાવીચિકમરણુ ” આ શબ્દ દ્વારા શું પ્રતિપાદિત થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ જં ણં નેરહ્યલેક્ષે વટ્ટમાણા જાહં દઠ્ઠાહં નેરહ્યાડયત્તાણં ” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! નૈરયિકના આયુષ્ય રૂપે ગ્રહણુ કર્યાં છે, ખદ્દ કર્યાં છે, પુષ્ટ કર્યાં છે, કૃત કર્યાં છે, પ્રસ્થાપિત કર્યાં છે, નિવિષ્ટ કર્યાં છે, અભિનિવિષ્ટ કર્યાં છે, અભિસમન્વાગત કર્યાં છે, તે દ્રવ્યોને તેઓ પ્રતિસમય નિરન્તર છોડતાં રહે છે. તે કારણે હે ગૌતમ ! એવાં મરણુને “ નૈરયિકક્ષેત્રાવીચિક મરણુ ” આ શબ્દ વડે મેં પ્રતિપાદિત કર્યું છે. “ એવં જહેવ દઠ્ઠાવીચિયમરણે તહેવ લેક્ષાવીચિયમરણે વિ ” આ પ્રમાણે દ્રવ્યાવીચિકમરણુ વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન ક્ષેત્રાવીચિકમરણુ વિષે પણ કરવું જોઈએ “ એવં જાવ માવાવીચિયમરણે ” એજ પ્રમાણે કાલાવીચિકમરણુ, ભવાવીચિક મરણુ અને ભાવાવીચિકમરણુ વિષે પણ સમજવું જોઈએ આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રકારનો અભિલાષકમ ખનશે- “ કાલાવીચિયમરણે ણં મંતે ! કહ્વિધં વણ્ણત્તં ? ” હે ભગવન્ ! કાલાવીચિકમરણુના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ચઠ્ઠવિઠ્ઠહં વણ્ણત્તં ” હે ગૌતમ ! કાલાવીચિકમરણુના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે-(૧) નૈરયિકકાલાવીચિકમરણુ, (૨) તિર્થગ્થેનિક કાલાવીચિકમરણુ, (૩) મનુષ્ય કાલાવીચિકમરણુ અને (૪) દેવકાલાવીચિક મરણુ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભગવન્ ! “ નૈરયિકકાલાવીચિક મરણુ ” આ પદ દ્વારા શું પ્રતિપાદિત થાય છે ? એટલે કે આ પ્રકારનું મરણુ એટલે શું ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! નૈરયિક કાળમાં રહેલા નૈરયિક જીવોએ જે દ્રવ્યોને નૈરયિકાયુષ્ક રૂપે ગ્રહણુ કર્યાં છે, ખદ્દ કર્યાં છે, પુષ્ટ કર્યાં છે, કૃત કર્યાં છે, પ્રસ્થાપિત કર્યાં છે. તે કાલાવીચિક દ્રવ્યોને તેઓ પ્રતિસમય નિરન્તર છોડતાં રહે છે. તે કારણે હે ગૌતમ ! આ પ્રકારના મરણુને મેં નૈરયિકકાલાવીચિકમરણુ “ આ પદ દ્વારા પ્રતિપાદ્ય કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે ભવ અને ભાવાવીચિકમરણુ વિષયક અભિલાષો પોતાની જાતે જ સમજી લેવા જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ ઓહિમરણેણં મંતે ! કહ્વિદે વણ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! અવધિમરણુના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! પંચવિદ્દે પળ્લસે-તંજહા ” હે ગૌતમ ! અવધિમરણના પાંચ પ્રકારો પડે છે, જે નીચે પ્રમાણે છે-“ દ્વવાહિમરણે, લેત્તોહિમરણે, જાવ ભાવોહિમરણે ” (૧) દ્રવ્યાવધિમરણ, (૨) ક્ષેત્રાવધિમરણ, (૩) કાલાવધિમરણ, (૪) ભવાવધિમરણ અને (૫) ભાવાવધિમરણ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ દ્વવોહિમરણેણં મંતે ! કઙ્કવિદ્દે પળ્લસે ? ” હે ભગવન્ ! દ્રવ્યાવધિમરણના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ચડવ્વિદ્દે પળ્લસે-તંજહા ” હે ગૌતમ ! દ્રવ્યાવધિમરણના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે-“ નેરહ્યદ્વવોહિમરણે, જાવ દેવદ્વવોહિમરણે ” (૧) નૈરયિક દ્રવ્યાવધિમરણ, (૨) તિર્યગ્થોનિક દ્રવ્યાવધિમરણ, (૩) મનુષ્ય દ્રવ્યાવધિમરણ અને (૪) દેવ દ્રવ્યાવધિમરણ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ સે કેળ્લટ્ટેણં મંતે ! ઇવં વુચ્ચદ્-નેરહ્યદ્વવોહિમરણે-નેરહ્યદ્વવોહિમરણે ? ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહ્યો છે કે નૈરયિક દ્રવ્યાવધિમરણ “ નૈરયિકદ્રવ્યાવધિમરણ ” આ પદ દ્વારા પ્રતિપાદ્ય છે ? એટલે કે નૈરયિકદ્રવ્યાવધિમરણનો ભાવાર્થ શો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જં ણં નેરહ્યદ્વવે વટ્ટમાણા જાઈં દ્વવાઈં સંપયં મરંતિ, તેણં નેરહ્યા તાઈં દ્વવાઈં અણાગપ કાલે પુણો વિ મરિસંસંતિ ” નૈરયિક દ્રવ્યમાં વર્તમાન નારકો જે દ્રવ્યોને વર્તમાન કાળે છોડે છે, તે નારકો જ એજ દ્રવ્યોને ભવિષ્યકાળમાં પાપહેતુઓ દ્વારા ફરી ગૃહીત કરીને છોડશે-એટલે કે તેમની નિર્જરા કરશે હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નૈરયિકદ્રવ્યાવધિમરણ “ નૈરયિકદ્રવ્યાવધિમરણ ” આ પદ દ્વારા પ્રતિપાદ્ય થાય છે. “ ઇવં તિરિક્કલ્લજોણિયદ્વવોહિમરણે, મણુ-સ્સદ્દ્વવોહિમરણે, દેવદ્વવોહિમરણે વિ ” એજ પ્રમાણે તિર્યગ્થોનિક દ્રવ્યાવધિમરણ, મનુષ્યદ્રવ્યાવધિમરણ અને દેવદ્રવ્યાવધિમરણના વિષયમાં પણ કથન સમજવું જોઈએ. “ ઇવં ઇણં ગમેણં લેત્તોહિમરણે વિ, કાલ્લોહિમરણે વિ, ભવોહિમરણે વિ, ભાવોહિમરણે વિ ” પૂર્વોક્ત દ્રવ્યાવધિમરણ વિષયક અભિલાપકમ દ્વારા ક્ષેત્રાવધિમરણ, કાલાવધિમરણ, ભવાવધિમરણ અને ભાવાવધિમરણના પ્રકાર, સ્વરૂપ આદિ વિષયક કથન સમજી લેવું જોઈએ. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ આહંતિયમરણેણં મંતે ! પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! આત્યન્તિક-મરણના કેટલા પ્રકારો કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ પંચવિદ્દે પળ્લસે-તંજહા ” આત્યન્તિક મરણના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-“ દ્વવાહંતિ-યમરણે, લેત્તાહંતિયમરણે જાવ ભાવાહંતિયમરણે ” (૧) દ્રવ્યાત્યન્તિક મરણ, (૨) ક્ષેત્રાત્યન્તિક મરણ, (૩) કાલાત્યન્તિક મરણ, (૪) ભવાત્યન્તિક મરણ અને (૫) ભાવાત્યન્તિક મરણ.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન-“ દઢ્વાઈતિમરણેણં મંતે ! કઢ્વિહે પળ્ણત્તે ” હે લગવન્ ! દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! ચઢ્વિહે પળ્ણત્તે-તંજહા ” હે ગૌતમ ! દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ ચર પ્રકારનું કહ્યું છે, જે પ્રકારેા નીચે પ્રમાણે છે-“ નેર-ઈયદઢ્વાઈતિયમરણે જાવ દેવદઢ્વાઈતિયમરણે ” (૧) નૈરયિકદ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ, (૨) તિયંગ્થેાનિક દ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ, (૩) મનુષ્યદ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ અને (૪) દેવદ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ સે કેળદ્દેણં મંતે ! ઁવં લુચ્ચઈ-નેરઈયદઢ્વાઈતિ-યમરણે, નેરિયદઢ્વાઈતિયમરણે ” હે લગવન્ ! આપ શા કારણે ઁવું કહો છો કે નૈરયિકદ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ “ નૈરયિકદ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ ” આ પદ દ્વારા પ્રતિપાદ્ય છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જંણં નેરઈયા નરઈય વઢ્વે વટ્ટમાણા જાઈં દઢ્વાઈં સંપયં મરંતિ, તેણં નેરઈયા તાઈં દઢ્વાઈં અણાગપ કાહે પુણો વિ મરિસ્સંતિ, સે તેણદ્દેણં જાવ મરણે ” હે ગૌતમ ! નૈરયિક દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુના વર્તમાન નારકેા જે દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુના વર્તમાન કાળમાં છોડે છે, ઁજ નારકેા ઁજ દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુના ભવિષ્યકાળમાં ફરી શ્રદ્ધણુ કરીને છોડતાં નથી તે કારણે હે ગૌતમ ! મેં ઁવું કહ્યું છે કે નૈરયિકદ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ “ નૈરયિકદ્રઢ્વાત્યન્તિક મરણુ ” આ પદ દ્વારા પ્રતિપાદ્ય હોય છે. “ ઁવં તિરિક્કલ્લજોણિયદઢ્વાઈતિયમરણે, મણુસ્સદઢ્વાઈતિયમરણે, દેવદઢ્વાઈતિય મરણે ” ઁજ પ્રમાણે તિયંગ્થેાનિક દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ, મનુષ્યદ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ અને દેવદ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુ વિષે પણ સમજવું “ ઁવં સ્વેત્તાઈતિયમરણે વિ ઁવં જાવ ભાવાઈતિયમરણે વિ ” દ્રઢ્વાત્યન્તિકમરણુના ઁવું જ કથન ક્ષેત્રાત્યન્તિકમરણુ, કાલાત્યન્તિકમરણુ, લવાત્યન્તિક મરણુ અને લાવાત્યન્તિક મરણુના પ્રકાર આદિ વિષે પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ બાલમરણેણં મંતે ! કઢ્વિહે પળ્ણત્તે ” હે લગ-વન્ ! બાલમરણુના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! દુવાલ્લસવિહે પળ્ણત્તે-તંજહા ” હે ગૌતમ ! બાલમરણુના નીચે પ્રમાણે ૧૨ પ્રકાર કહ્યા છે-“ વલ્લયમરણં જહા સંપપ જાવ મિદ્ધપિદ્ધે ” બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં જે સ્તુત્ક પ્રકરણુ આંચું છે, તેમાં તેના વલ્લયમરણુથી લઈને ગૃહ્હસ્પૃષ્ટમરણુ પર્યન્તના જે બાર ભેદો બતાવ્યા છે, તેમને અહીં શ્રદ્ધણુ કરવા ભેદઁએ અત્યંત ક્ષુધાને કારણે વ્યાકુલાપૂર્વક જે મરણુ થાય છે, તેનું નામ વલ્લયમરણુ છે. અથવા સંય-મથી બ્રહ્મ થયેલા જીવનું જે મરણુ થાય છે તેને વલ્લ-મરણુ અથવા વલ્લ-મરણુ કહે છે આ પહેલો ભાવ છે. ગીધ આદિ શિકારી પક્ષીઓ દ્વારા

અથવા શિકારી કૂતરા આદિ પશુઓ દ્વારા શરીરનું વિહારણ થવાથી જે મૃત્યુ થાય છે, તેનું નામ ગૃહસ્પૃષ્ટ મરણ છે. આ બારમા ભેદ છે. બાકીના ૧૦ ભેદો આ પ્રમાણે છે—વશાત્મરણ ૨, અંતઃશલ્યમરણ ૩, તદ્ભવમરણ ૪, ગિરિપતનમરણ ૫, તરૂપતનમરણ ૬, જલપતનમરણ ૭, જ્વલનપ્રવેશમરણ ૮, વિષભક્ષણમરણ ૯, શાસ્ત્રોપપાતમરણ ૧૦, વૈદાયસમરણ ૧૧, આ મરણ પ્રકારોનું વિશેષ વર્ણન સ્કન્દક પ્રકરણમાં વાંચી લેવું

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“પંડિયમરણે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે” હે ભગવન્ ! પંડિતમરણના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોચમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે-તંજહા” હે ગૌતમ ! પંડિતમરણના બે પ્રકાર કહ્યા છે. તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“પાઓવગમણે ચ, મત્તપચ્ચક્ખાણે ચ” (૧) પાદપોપગમનમરણ, (૨) ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમરણ જમીન પર પડેલાં વૃક્ષની જેમ જે મરણમાં હલનચલન આદિ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, અથવા સાધક એક જ સ્થિતિમાં પડ્યો રહીને જે મરણને ભેટે છે, તે મરણને પાદપોપગમનમરણ કહે છે જે મરણમાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. તે મરણને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“પાઓવગમણે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે” હે ભગવન્ ! પાદપોપગમનમરણના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“દુવિહે પળ્ણત્તે-તંજહા” હે ગૌતમ ! પાદપોપગમન મરણના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે—“ળીહારિમે ચ, અળીહારિમે ચ, જાવ નિયમં અપહિકમ્મે” (૧) નિહારિમ અને (૨) અનિહારિમ રહેકાણના એક સ્થાનમાં જે પાદપોપગમન કરાય છે તેને નિહારિમ પાદપોગમન કહે છે. ત્યાંથી મૃતશરીરને બહાર કાઢવું પડે છે પર્વતની શુક્રા, જંગલ આદિ એકાન્ત સ્થાનમાં જે પાદપોગમન કરવામાં આવે છે તેને અનિહારિમ પાદપોપગમન કહે છે. ત્યાંથી મૃતશરીરને બહાર કાઢવું પડતું નથી ઉપર્યુક્ત બન્ને પ્રકારના પાદપોપગમન રૂપ મરણ ચારે પ્રકારના આહારના પરિત્યાગપૂર્વક જ થાય છે. તેની સાધના કરતો સાધક પોતાના શરીરનાં સંસ્કાર, સેવા, શુશ્રૂષા આદિથી રહિત હોય છે. તે પોતે પોતાના શરીરની સેવા-શુશ્રૂષા કરતો નથી અને ખીજની પાસે સેવાશુશ્રૂષા કરાવતો પણ નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“મત્તપચ્ચક્ખાણે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાનના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“एवં तंचेव, नवरं नियमं सपहिकममे” હે ગૌતમ ! ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણના પણ નિહારિમ અને અનિહારિમ, આ એ

પ્રકાર કહ્યા છે. પરન્તુ તેમાં વિશેષતા એટલી જ છે કે આ બંને પ્રકારના ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણુ નિયમથી જ સપ્રતિકર્મ (શરીર સંસ્કાર સહિત) હોય છે. ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણુભૂત ગણીને કહે છે કે—“સેવં મંતે! સેવં મંતે! ત્તિ” હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે જેવું કહ્યું તે સર્વ એવું જ છે. આ પ્રમાણુ કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાના સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમીયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેરમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશકસમાસ ॥૧૩-૭ા

કર્મ પ્રકૃતિ કા નિરૂપણ

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ--

આ ઉદ્દેશકમાં કર્મપ્રકૃતિની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

—કર્મપ્રકૃતિવક્તવ્યતા—

“કઙ્ઙ ણં મંતે! કમ્મવગડીઓ પણ્ણત્તાઓ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સાતમાં ઉદ્દેશકમાં મરણુની વક્તવ્યતાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે મરણુ, આયુકર્મની સ્થિતિના ક્ષયરૂપ હોય છે. તે કારણુ કર્મસ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરવા માટે સૂત્રકારે આ આઠમાં ઉદ્દેશકનું પ્રરૂપણ કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કઙ્ઙ ણં મંતે! કમ્મવગડીઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ભગવન્! કર્મપ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—“ગોચમા!” હે ગૌતમ! “અદ્ઢ કમ્મવગડીઓ પણ્ણત્તાઓ” કર્મપ્રકૃતિઓ આઠ કહી છે. ‘તં જહા તે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ નીચે પ્રમાણુ છે—“એવં બંધઠિઙ્ઙુસો માણિયવ્વો નિરવસેસો જહા પન્નવણાણ” આ પ્રમાણુ અહીં પૂર્વોક્ત રીતે પ્રજ્ઞાપનાનો “બન્ધસ્થિતિ ઉદ્દેશક” પૂરેપૂરો કહેવો જોઈએ. એટલે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા ઉદ્દેશકના ૨૩માં પદમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ થવું જોઈએ અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે—“સેવં મંતે! સેવં મંતે! ત્તિ” હે ભગવન્! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સર્વથા સત્ય છે, આ પ્રમાણુ કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

॥ આઠમો ઉદ્દેશક સમાસ ॥ ૧૩-૮ા

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

—વૈક્રિયશક્તિવક્તવ્યતા—

ટીકાથ—આઠમાં ઉદ્દેશકમાં કર્મસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. વૈક્રિયકરવાની શક્તિ કર્મને જ આધીન હોય છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા તેનું વર્ણન કર્યું છે. “રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા ધર્મકથા સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી ત્યાર બાદ ધર્મશ્રમણ કરવાની અભિલાષાથી પ્રેરાઈને ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક બંને હાથ જોડીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો—“સે જહા નામણ કેહ પુરિસે કેયાવહિયં ગહાય ગચ્છેજ્જા” હે ભગવન્! જેવી રીતે કોઈ પુરુષ ક્રિયાધટિકાને—ગળે દોરી બાંધેલા લોટાને—લઈને ચાલે છે, (અહીં “કેયા” પદ રજગૂ (દોરી)નું વાચક છે અને તે ગામઠી શબ્દ છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે જ્યારે મનુષ્ય પરદેશ જવાને માટે નીકળે છે, ત્યારે ફૂવામાંથી પાણી કાઢવા માટે એક લોટો અને દોરી પાસે રાખે છે લોટાના ગળામાં દોરીનો ગાળીએ નાખીને તે ફૂવામાંથી પાણી કાઢીને પીવે છે), એજ પ્રમાણે “અણગારે વિ ભાવિયપ્પા કેયાવહિયાકિચ્ચહત્થગણં અપ્પાણેણં હુઈં વેહાયસં ઉપ્પણ્ણા” શું ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ પોતાની વૈક્રિયલબ્ધિ વડે, ગળે દોરી બાંધેલા લોટાને લઈને ચાલતા મનુષ્યના જેવો પોતાનો આકાર બનાવીને—તે રૂપે પોતાની વિકુર્વણા કરીને—આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં? “કેયાવહિયાકિચ્ચ-હત્થગણં” આ પદનો અર્થ “દોરીનો છેડો જેના ગળે બાંધેલો છે એવા લોટાને ગ્રહણ કરીને” અથવા “આ પ્રકારનું કાર્ય જેના હાથમાં છે એવાં પોતાને.”

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, ઉપ્પણ્ણા” હા, ગૌતમ! એવું બની શકે છે. એ પ્રકારના અણુગાર આ પ્રકારના રૂપની વિકુર્વણા કરીને આકાશમાં ઊડી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અણગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા કેવહિયાઈં પમ્મુ કેયાવહિયાહત્થકિચ્ચગયાઈં રૂવાઈં વિહિવિત્તણ” હે ભગવન્! ભાવિતાત્મા

અભુગાર, ગળે દોરી બાંધેલા લોટાને હાથમાં ગ્રહણ કર્યો હોય એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરવાને શું સમર્થ હોય છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! સે જહા નામણ જુવતિ જુવાણે હથેણે હથે, एवं जहा तइयसए पंचमुद्देसए जाव नो चैव णं संपत्तीए विउत्विंसु वा, विउत्त्विति वा, विउत्विस्संति वा ” હે ગૌતમ ! જેવી રીતે કોઈ યુવાન પુરુષ પોતાના હાથ વડે કોઈ યુવતિને હાથ પકડીને ચાલવાને સમર્થ હોય છે, (એજ પ્રમાણે ભવિતાત્મા અભુગાર પણ એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરવાને સમર્થ હોય છે.) ઇત્યાદિ કથન ત્રીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશકના કથન અનુસાર અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “ તે જ્ઞ્યૂદ્રીપ નામના દ્રીપને પોતાનાં વૈક્રિય રૂપો વડે ભરી શકવાને સમર્થ હોય છે, પરન્તુ તેમણે ભૂતકાળમાં કદી ભર્યો નથી, વર્તમાનમાં ભરતા નથી અને ભવિષ્યમાં ભરશે નહીં તેમની વૈક્રિય શક્તિને નિર્દેશ કરવાને માટે જ આ કથન અહીં કરવામાં આવ્યું છે. એટલે કે તેમની વૈક્રિય શક્તિથી તેઓ એવું કરવા ધારે તો કરી શકે છે, એવું સામર્થ્ય તેમની વૈક્રિયશક્તિમાં છે, પરન્તુ એવી વિક્રિયા તેઓ કાળત્રયમાં કદી કરતા નથી એટલે કે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા વિકુર્વિત રૂપો વડે તેમણે કદી જ્ઞ્યૂદ્રીપને ભર્યો નથી, ભરતા નથી અને ભરશે નહીં.”

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“ સે જહાનામણ કેહુ પુરિસે હિરન્નપેલં ગહાય ગચ્છેજ્જા, एवामेव अणगारे वि भावियत्पा हिरणपेल्हत्थकिच्चगणं अप्पाणेणं ” હે ભગવન ! જેમ કોઈ પુરુષ ચાંદીની પેટીને પોતાના હાથમાં પકડીને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે શું ભાવિતાત્મા અભુગાર પણ ચાંદીની પેટી લઈને ચાલતા મનુષ્યના જેવા રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ઉપર આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં ? “ एवं सुवन्नपेलं, एवं रयणपेलं, वइरपेलं, वत्थपेलं, आभरणपेलं ” એજ પ્રમાણે જેવી રીતે કોઈ પુરુષ સુવર્ણની પેટીને, કોઈ પુરુષ રત્નની પેટીને, કોઈ પુરુષ હીરાની પેટીને, કોઈ પુરુષ વસ્ત્રની પેટીને, કોઈ પુરુષ આભરણની પેટીને હાથમાં લઈને ચાલતો હોય, એવાં હાથમાં જુદી જુદી પેટીઓવાળા મનુષ્યોના જેવા રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને પણ શું તેઓ આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-હા, ગૌતમ ! ભાવિતાત્મા અભુગાર પણ એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ઉપર આકાશમાં ઊડી શકે છે.

“ एवं वियलकिट्टं, सुंक्किट्टं, चम्मकिट्टं, कंबलकिट्टं ” વિદલ એટલે વાંસ, કટ એટલે ચટાઈ અથવા આસનવિશેષ, અને શુંબ એટલે તૃણ આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ હે ભગવન ! જેવી રીતે કોઈ પુરુષ વાંસની ચટાઈ અથવા આસન વિશેષને, તૃણની ચટાઈને, ચર્મના આસનવિશેષને, ઘેટાની ઊનમાંથી બનાવેલ કાંબળાને હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે શું ભાવિતાત્મા અભુગાર પણ વાંસનિર્મિત ચટાઈ આદિને હાથમાં ગ્રહણ કરેલ હોય એવાં મનુષ્ય રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં ? એજ પ્રમાણે ‘ અચમારં, તંબમારં, તડયમારં, સ્ત્રીસગમારં, હિરન્નમારં, સુવન્નમારં, વહરમારં ’ જેમ કોઈ પુરુષ ઘોઠભારને, તાંબાનાભારને, જસતનાભારને, સીસાનાભારને, ચાંદીનાભારને, સુવર્ણનાભારને, અને વજ્રના ભારને હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ

પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ શુ' અથોભારાદિનું વહન કરતાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે ખરાં ?

આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—હા, ગૌતમ ! પૂર્વેક્રિત સઘળાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ભાવિતાત્મા અણુગાર આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે જહા નામણ વગ્ગુલીસિયા દો વિ પાણ વહ્નં-વિયાર વહ્નં પાયા અહોસિરા ચિટ્ટેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે વિ ભાવિયપ્પા, વગ્ગુલીકચ્ચગણં અપ્પાણેણં વહ્નં વેહાયસં ” હે ભગવન્ ! જેમ ચામડચિડિયું બંને પગને વૃક્ષાદિની શાખા સાથે ઉપર લટકાવીને અને મસ્તકને નીચે રાખીને લટકી રહે છે, એજ પ્રમાણે શુ' ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ એવાં રૂપની વિકુર્વાણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે ખરાં ? એજ પ્રમાણે જેવી રીતે બ્રાહ્મણ ગણામાં જ્ઞોપવીત (જનોઈ) રાખીને ચાલે છે, એવી જ રીતે શુ' ભાવિતાત્મા અણુગાર ગણામાં જ્ઞોઈ ધારણ કરેલા બ્રાહ્મણના રૂપની વિકુર્વાણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે ખરાં ?

આ બંને પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—હા, ગૌતમ ! તે ભાવિતાત્મા અણુગાર એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે. વળી તે ભાવિતાત્મા અણુગાર બ્રાહ્મણસંબંધી પોતાના વેકિંચ રૂપ વડે આ જંબૂદ્વીપને સંપૂર્ણ રૂપે ભરી દઈ શકવાને સમર્થ હોય છે, પરન્તુ એવાં બ્રાહ્મણનાં રૂપોની વિકુર્વાણા તેમણે પહેલાં કદી કરી નથી, વર્તમાનમાં પણ તેઓ એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરતા નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં અહીં તેમની વિકુર્વાણા શક્તિને પ્રકટ કરવાના હેતુથી જ આ કથન કરવામાં આવ્યું છે. સમસ્ત જંબૂદ્વીપને સંપૂર્ણ રૂપે ભરી દે એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરવાની શક્તિ હોવા છતાં વાસ્તવમાં તેઓ એવાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરતા નથી, એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે જહા નામણ જલ્લોયા સિયા, ઉદગંસિ કાયં ઉત્તિવહિયા, ઉત્તિવહિયા ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ સેસં વાગુલીણ ” (અહીં ‘યથા નામ’ પદ વાક્યાલંકારમાં પ્રયુક્ત થયું છે.) હે ભગવન્ ! જેવી રીતે જળો પોતાના શરીરને સંકોચી સંકોચીને પાણીમાં ચાલે છે, એજ પ્રમાણે શુ' ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ એવાં જળોનાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હા, ગૌતમ ! આ પ્રકારનાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને ભાવિતાત્મા અણુગાર આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે—તથા જેમ “ વીયં વીયગસુણે સિયા દો વિ પાણ, સમતુરંગેમાણે સમતુરંગેમાણે ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે, સેસં તંત્તેવ ” બીજક નામનું પક્ષી ઘોડાની જેમ બંને પગને એક સાથે ઊઠાવીને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ એવાં શકુનિરૂપોની (દિવચકલીનાં જેવાં રૂપોની) વિકુર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. “ સે જહા નામણ પક્કિલ્લ વિરાલ્લણ સિયા, રુક્ખાઓ રુક્ખં ઢેવે-માણે ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે, સેસં તંત્તેવ ” અથવા જેવી રીતે વિડાલક પક્ષી (અર્ધપક્ષી વિશેષ) એક વૃક્ષ પરથી બીજ વૃક્ષને ઓળંગીને ચાલે છે,

એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ તે પ્રકારના રૂપની વિકુર્વણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી શકે છે.

તથા—“ સે જહા નામણે જીવંજીવગસણે સિયા દો વિ પાણ સમતુરંગે-
માણે સમતુરંગેમાણે ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે સેસં તંચેવ ” જેમ જીવંજીવક
(ચક્રેર પક્ષી) ઘોડાની જેમ બંને પગને સાથે ઉઠાવીને ચાલે છે, એજ
પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ એવાં જ જીવંજીવક પક્ષીના રૂપની વિકુ-
ર્વણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. “ સે જહા નામણે હંસે સિયા,
તીરાઓ તીરં અમિરમમાણે અમિરમમાણે ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે હંસકિચ્ચ-
ગણં તંચેવ ” જેમ કોઈ હંસ એક કિનારાથી બીજા કિનારા સુધી વારંવાર
જળક્રીડા કરતો કરતો વિચરે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ
એવાં જ હંસના રૂપની વિકુર્વણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે.
અથવા—“ સે જહા નામણે સમુદ્રવાયસણે સિયા, વીઈઓ વીઈં ઢેવેમાણે ગચ્છેજ્જા,
ઇવામેવ જહેવ ” જેમ સમુદ્રવાયસ એક તરંગ પરથી બીજા તરંગ પર ઉછળતો
ઉછળતો ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ સમુદ્રવાયસના
(કાગડો) રૂપની વિકુર્વણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે, અથવા—“ સે
જહા નામણે કેઈ પુરિસે ચક્રં ગહાય ગચ્છેજ્જા, ઇવામેવ અણગારે વિ ભાવિયણ્ણા
ચક્રહૃત્યકિચ્ચગણં અણ્ણાણેણં સેસં જહા કેયાવહિયાણ ” જેવી રીતે કોઈ પુરુષ
ચક્રને હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ
હાથમાં ચક્ર ધારણ કરેલાં રૂપોની વિકુર્વણા કરીને આકાશમાં ઊંચે ઊડી
શકે છે. બાકીનું સમસ્ત કથન ગણે દોરી બાંધેલા લોટાને હાથમાં લઈને
ચાલતા મનુષ્યના કથન પ્રમાણે સમજવું એટલે કે ઉપચુકત બધાં વૈકિય
રૂપો વડે તે સમસ્ત જ'બૂદ્ધીપને પૂરેપૂરો ભરી દઈ શકવાને સમર્થ છે,
પરન્તુ એવી રીતે ત્રણેકાળમાં કદી ભરેલ નથી તેમની વૈકિયશક્તિને પ્રકટ
કરવા માટે જ આ કથન કરવામાં આન્યું છે, એમ સમજવું.

“ ઇવં છત્તં, ઇવં ચામરં ” જેમ કોઈ પુરુષ છત્રને ઝાલણ કરીને ચાલે
છે, તથા જેમ કોઈ પુરુષ ચામરને ઝાલણ કરીને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે
ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ તે પ્રકારના રૂપોની વિકુર્વણા કરીને આકાશમાં
ઊંચે ઊડી શકે છે. “ જે જહા નામણે કેઈ પુરિસે રયણં ગહાય ગચ્છેજ્જા,
ઇવંચેવ ” જેમ કોઈ પુરુષ રત્નને લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા
અણુગાર પણ હાથમાં રત્ન ધારણ કરેલાં રૂપોની વિકુર્વણા કરીને ઊંચે આકા-
શમાં ઊડી શકે છે. “ ઇવં વહરં, વેરુહિયં જાવ રિટ્ટં ” જેમ કોઈ પુરુષ

વળને, વૈદૂર્યને, લોહિતાક્ષને, મસારગદલને, હંસગર્ભને, પુલાકને (ભાતને), સૌગન્ધિકને, જ્યોતિરસને, અંકને (હૂકને), અંજનને, રત્નને, જાતરૂપ્યને, અંજનપુલાકને, ક્વલિહને અને રિષ્ટને (શ્યામ રત્નને) લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ પોતાના દ્વારા લોહિતાક્ષાદિ ગ્રહણ કરેલાં રૂપોની વિકૃર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. “એવં વપ્પલહત્થગં, એવં પદમહત્થગં, એવં કુમુદહત્થગં, એવં જાવ” જેમ કોઈ પુરુષ હાથમાં કમળને લઈને ચાલે છે, પદ્મને હાથમાં લઈને ચાલે છે, કુમુદને હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે નલિનને (કમલવિશેષને), સુભગને (કમલવિશેષને), સૌગન્ધિકને (કમલવિશેષને) પુંડરીકને (કમલવિશેષને) અને શત-પત્રને-સો પાંખડીઓવાળા કમળને હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ પોતાના દ્વારા ઉત્પલાદિને હાથમાં ગ્રહણ કરેલાં પુરુષ રૂપોની વિકૃર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. “સે જહા નામણ કેદ્દ પુરિસે સહસ્સપત્તગં ગહાય ગચ્છેજ્જા એવં ચેવ” તથા જેમ કોઈ પુરુષ સહસ્રપાંખડીઓવાળું કમળ હાથમાં લઈને ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ પોતાના દ્વારા સહસ્રપાંખડીઓવાળા કમળને હાથમાં ધારણ કર્યાં હોય એવાં પુષ્પરૂપોની વિકૃર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. “સે જહા નામણ કેદ્દ પુરિસે વિસં અવદાલિયર ગચ્છેજ્જા એવામેવ અણગારે ત્તિ સિસકિચ્ચગણં અપ્પાણેણં તંચેવ” જેવી રીતે કોઈ પુરુષ કમલનાળનાં તંતુઓનું વિદારણ કરતો ચાલે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ પોતાના દ્વારા ધૃતબિંસપુરુષ રૂપની (કમલનાળનાં) તંતુઓનું વિદારણ કરતાં પુરુષ કરતાં વિકૃર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. તથા- “સે જહા નામણ મુણાલિયા સિયા, સ્વગંધિ કાયં સમ્મજ્જિયર ચિટ્ઠિજ્જા, એવામેવ સેસં જહા વગ્ગુલાણ” જેમ મૃણાલ (કમલનાળ) પોતાના આખા શરીરને પાણીમાં ડુબાડીને અને મુખને પાણીની બહાર રાખીને રહે છે, એજ પ્રમાણે ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ મૃણાલિકા (કમલનાલિકા) કૃત્યગત આત્મા દ્વારા-તે પ્રકારના મૃણાલિકારૂપથી વિકૃર્વાણા કરીને ઊંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે. તથા- “સે જહા નામણ વણસંઢે સિયા, કિણ્ઠે કિણ્ઠોમાસે જાવ નિક્કરંવ-મૂણ પાસાઈણ્ઠ એવામેવ અણગારે ત્તિ માવિયપ્પા વણસંઢકિચ્ચગણં અપ્પાણેણં સ્વેં વેહાયસં સ્વપ્પજ્જા-સેસં તંચેવ” જેમ કાળાવર્ણુવાળું અથવા ભોનારને કદી અંજનના જેવા સ્વરૂપે જ (એટલે કે કાળું) લાગતું, નીહું અથવા નીલા જેવું માલૂમ પડતું, હરિત અથવા હરિત જેવું માલૂમ પડતું, શીતલ અથવા શીતલ જેવું માલૂમ પડતું, સ્નિગ્ધ અથવા સ્નિગ્ધ જેવું માલૂમ પડતું, તીવ્ર અથવા તીવ્ર જેવું માલૂમ પડતું, સ્વયં કૃષ્ણ અથવા કૃષ્ણછાયાવાળું, નીલ

અથવા નીલછાયાવાણું, હરિત અથવા હરિતછાયાવાણું, શીત અથવા શીત-
છાયાવાણું, તીવ્ર અથવા તીવ્રછાયાવાણું, મહાભેદના સમૂહ જેવું; શોભિતું-
મનને પ્રસન્ન કરનારું અને પ્રસન્નતાનું જનક વન હોય છે, એજ પ્રમાણે
ભાવિતાત્મા અણુગાર પણ વનપ્રદેશરૂપ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે એવા પોતાના
દ્વારા એવા વનખંડની વિકુર્વાણા કરીને ઉપર આકાશમાં ઊડી શકે છે.
“સેજહા નામણ પુક્કરિણી સિયા, ચડકોળા, સમતીરા, અણુપુવ્વસુજાય જાવ
સદ્દનનિયમધુરસરણાદીયા પાસાર્ક્યાઈ ઇવામેજ અણગારે વિ માણિયવ્વા,
પોક્કરિણોકિચ્ચગયાઈ રૂવાઈ વિડવિવ્વત્તણ, સેસં તંચેવ જાવ વિડવિવ્વસંતિ વા”
હે ભગવન્ ! જેવી ચારખૂણાવાળી, તુલ્ય તટવાળી, ક્રમશઃ નિમિંતકોટવાળી,
ગંભીર શીતલજળવાળી, તથા શુક્ર, મયૂર, મહનશાલ, કૌચ, કોયલ આદિ
પક્ષીગણોના જોડલાના મધુર સ્વરવાળા શબ્દોથી શુન્નિત થઈ ઉઠેલી એવી
સુંદર પુષ્કરિણી (વાવડી) હોય છે, એજ પ્રમાણે શું ભાવિતાત્મા અણુગાર
પણ પુષ્કરિણીકૃત્યગત પોતાના દ્વારા એવી પુષ્કરિણીના રૂપની વિકુર્વાણા
કરીને જાંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“હંતા, ઉપ્પાણ્જા” હા, ગૌતમ ! ભાવિતાત્મા
અણુગાર એ પ્રકારનાં રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને-વૈક્રિયકરણ શક્તિ દ્વારા તે
પ્રકારનાં રૂપોનું નિર્માણ કરીને જાંચે આકાશમાં ઊડી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“અણગારેણં મંતે ! માવિયવ્વા કેવહ્યાઈ પોક્ક-
રિણો કિચ્ચગયાઈ રૂવાઈ વિડવિવ્વત્તણ ?” હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અણુગાર
પોતાથી વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા પુષ્કરિણીનાવાવ, જેવા આકારવાળાં કેટલાં રૂપોની
વિકુર્વાણા કરવાને સમર્થ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“સેસં તંચેવ જાવ વિડવિવ્વસંતિ વા” હે ગૌતમ !
પૂર્વોક્ત કથન જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું એટલે કે ભાવિતાત્મા
અણુગાર પોતાની વૈક્રિય શક્તિ દ્વારા પુષ્કરિણીના જેવાં એટલાં બધાં રૂપોની
વિકુર્વાણા કરવાને સમર્થ છે કે તે વૈક્રિય રૂપો દ્વારા તેઓ સમસ્ત જંથુ
દ્વીપને પણ સંપૂર્ણ રૂપે ભરી દઈ શકે છે. પરન્તુ વાસ્તવમાં તેઓ એવાં
રૂપોની વિકુર્વાણા કરતા નથી, ભૂતકાળમાં કરી નથી અને ભવિષ્યમાં કરશે
પણ નહીં. અહીં જે આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે માત્ર તેમની વૈક્રિય-
શક્તિનું દિગ્દર્શન કરવા માટે જ કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“સેવં મંતે ! કિં માયો વિડવ્વહ, અમાયો વિડ-
વ્વહ ?” હે ભગવન્ ! શું માયી અણુગાર વૈક્રિય રૂપોની વિકુર્વાણા કરે છે,
કે અમાયી-માયારહિત-અણુગાર વૈક્રિય રૂપોની વિકુર્વાણા કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! માયી વિઠ્ઠવઈ, નો અમાયી વિઠ્ઠવઈ ” હે ગૌતમ ! માયી કરે છે, અમાયી અભુગાર કરતા નથી. “ માયી ણં તસ્સ ઠાણસ્સ અણાલોહયપહિકંતે. એવં જહા તહ્યસપ વચ્ચુદેસપ જાવ અત્થિ તસ્સ આરાહણા ” માયી અભુગાર આ પાપસ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરતો નથી તેથી અનાલોચિત, અને અપ્રતિકાન્ત હોવાને કારણે કાળનો અવસર આવે કાળ કરીને “ ઇત્યાદિ કથન ત્રીભ શતકના ચોથા ઉદ્દેશામાં કહ્યા અનુસાર અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ” તે અભુગાર દ્વારા આરાધના થાય છે, આ કથન પર્યન્તનું તે ઉદ્દેશાનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે અભુગાર પાપસ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરણ પામે છે, તે તેણે સંયમની આરાધના કરી ગણાતી નથી, તેણે તે વિરાધના જ કરી ગણાય છે. પણ જે તે સ્થાનની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરણ પામે છે, તે તેને આરાધક જ ગણવામાં આવે છે. ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતાં કહે છે કે—“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભગવન્ ! આપ ખરું જ કહો છો, હે ભગવન્ ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરી તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જેનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રત્યેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેરમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૩-૯॥

છાન્નસ્થિકસમુદ્ધાત કા નિરૂપણ

હસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

—છાન્નસ્થિક સમુદ્ધાત વકતવ્યતા—

“ કઙ્ઘ ણં મંતે ! જ્ઞાન્નમત્થિયસમુગ્ધાયા પણ ત્તા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આનાપહેલાની ઉદ્દેશામાં વૈક્રિયકરણના વિષયમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું આ વૈક્રિયકરણના સમુદ્ધાત કરવામાં આવે ત્યારે છન્નસ્થ દ્વારા સંભવિત થાય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા છન્નસ્થસંબંધી સમુદ્ધાતની

પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કઈ ણં મંતે ! છાત્તમત્થિયસમુગ્ધાયા પણ્ણત્તા ?” હે ભગવન્ ! છાત્તસ્થિક સમુદ્ધાત કેટલા કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ગોયમા હ છાત્તમત્થિયા સમુગ્ધાયા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! છાત્તસ્થિક સમુદ્ધાત છ કહ્યા છે. કેવલીથી લિત્ત જીવને છસ્થ કહે છે તે છસ્થના જે સમુદ્ધાતો છે તેમને છાત્તસ્થિક સમુદ્ધાતો કહે છે તેના છ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“વેયણાસમુગ્ધાણ પવં છાત્તમત્થિયસમુગ્ધાયા ણેયઠ્ઠા, જહા પન્નવણાણ જાવ આહારગસમુગ્ધાણ ત્તિ” (૧) વેદનાસમુદ્ધાત, (૨) કષાયસમુદ્ધાત, (૩) મારણાન્તિકસમુદ્ધાત, (૪) વૈક્રિયસમુદ્ધાત, (૫) આહારકસમુદ્ધાત અને (૬) તૈજસસમુદ્ધાત આ છાત્તસ્થિક સમુદ્ધાતોનું વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૩૬માં પદમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તે અહીં પણ એવું જ તેમનું વર્ણન થવું જોઈએ વેદનાસમુદ્ધાત અસાતાવેદનીય કર્મને આશ્રયે થાય છે. કષાયસમુદ્ધાત કષાયચારિત્ર મોહનીય કર્મને આશ્રયે થાય છે. મારણાન્તિક સમુદ્ધાત અન્તર્મુદ્ધૂર્ત શેષ આયુષ્યકર્મને આશ્રયે થાય છે. વૈક્રિયસમુદ્ધાત, આહારક સમુદ્ધાત અને તૈજસસમુદ્ધાત શરીરનામકર્મને આશ્રયે થાય છે. જે આત્મા વેદનીય સમુદ્ધાતથી યુક્ત હોય છે, તે વેદનીય કર્મપુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. કષાય સમુદ્ધાત કરનારો આત્મા કષાયપુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરનારો આત્મા આયુષ્યકર્મનાં પુદ્ગલોની નિર્જરા કરે છે. વૈક્રિય સમુદ્ધાતથી યુક્ત થયેલો આત્મા જીવપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે, આયામ (લંબાઈ)ની અપેક્ષાએ તેમને સંખ્યાત યોજન પર્યાન્તના ઠંડ રૂપે બનાવે છે. આ ઠંડનો વિષ્કંભ (પહોળાઈ) અને બાહલ્ય (બિંડાઈ) શરીરના વિષ્કંભ અને બાહલ્યની બરાબર હોય છે. સંખ્યાત પર્યાન્તના યોજનના ઠંડકારે તેમને પરિણુમાવીને તે જીવ વૈક્રિયશરીર નામ કર્મનાં પુદ્ગલોની (જે પ્રાગ્બદ્ધ હોય છે, તેમની) નિર્જરા કરે છે અને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનું આદાન (બદલું) કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—“વેત્તવિયસમુગ્ધાણં સમોહ્ણદ્, સમાહણિત્તા સંલેજ્જાઈં જોયણાઈં દંડં નિસિરિદ્, નિસિરિત્તા બહા વાચરે પોગ્ગલે પરિસાહેઈ, પરિસાહેત્તા બહાસુદ્ધમે પોગ્ગલે આઈયઈ ત્તિ” એજ પ્રમાણે તૈજસ અને આહારક સમુદ્ધાતના વિષયમાં પણ કથન સમજવું. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” ગૌતમ સ્વામી કહે છે—હે ભગવન્ ! આપ ખરું જ કહો છો આપની વાત સર્વથા સત્ય છે.

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમીયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેરમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ૧૩-૧૦૧

॥ શતક ૧૩ સમાપ્ત ॥

ચૌદમા શતકના પહેલા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

ચૌદમાં શતકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—લાવિતાત્મા અણુગાર ચરમદેવાવાસનું ઉદ્દલંઘન કરીને પરમ દેવાવાસની અપ્રાપ્તિ અવસ્થામાં મરે તેા તેની કયાં ઉત્પત્તિ થાય છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરો અસુરકુમારાવાસની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા, નૈરયિકોની શીઘ્રગતિવિષયક વક્તવ્યતા શું નારકો અનન્તરોપપન્નક હોય છે ? કે પરમ્પરોપપન્નક હોય છે ? કે અનન્તર-પરમ્પરાનુપપન્નક હોય છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોની વક્તવ્યતા અનન્તરોપપન્નક નૈરયિકોની અપેક્ષાએ આયુના બન્ધની વક્તવ્યતા, પરમ્પરોપપન્નક નૈરયિકોની અપેક્ષાએ આયુના બન્ધની વક્તવ્યતા, અનન્તરપરમ્પરાનુપપન્નક નૈરયિકોની અપેક્ષાએ આયુના બન્ધની વક્તવ્યતા, અનન્તરનિર્ગત નૈરયિક વક્તવ્યતા, નૈરયિકોમાં અનન્તરનિર્ગતતાના વ્યપ્રદેશ (વહેવાર)ના કારણની પ્રરૂપણા, અનન્તરનિર્ગતાદિકોની અપેક્ષાએ આયુના બન્ધની વક્તવ્યતા પરમ્પરાનિર્ગતાદિને આશ્રિત કરીને આયુના બન્ધની વક્તવ્યતા, અનન્તર ખેદોપપન્નક આદિની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા.

ચૌદહવે શતક કે ઉદેશે કી સંગ્રહ ગાથા

—ચૌદમાં શતકના ૧૦ ઉદેશકોની અર્થસંગ્રહ ગાથા—

“ચરમુમ્માદસરીરે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—અનેક અર્થ (વિષયો)વાળા ૧૩માં શતકનું પ્રતિપાદન કરીને હુવે સૂત્રકાર અનેક અર્થ (વિષયો)વાળા ૧૪માં શતકનો પ્રારંભ કરે છે. આ શતકમાં જે દસ ઉદેશકો આવે છે, તેમનો સંગ્રહ જે સંગ્રહણી ગાથામાં કરવામાં આવ્યો છે તે ગાથાનો ભાવાર્થ ખતાવવામાં આવે છે—

પહેલો ઉદેશક ચરમદેવાવાસનો સૂચક હોવાથી તથા ચરમ શબ્દ વડે ઉપલક્ષિત હોવાથી તેનું નામ ‘ચરમ’ આપ્યું છે. ઉન્માદ અર્થને ધારણ કરનાર ઉન્માદ નામનો બીજો ઉદેશક છે. શરીર અર્થનો અભિધાયક અને શરીર શબ્દ વડે ઉપલક્ષિત શરીર નામનો ત્રીજો ઉદેશક છે. પુદ્ગલ નામના ચોથા ઉદેશામાં પુદ્ગલોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અગ્નિ શબ્દ વડે ઉપલક્ષિત અગ્નિ નામનો પાંચમો ઉદેશક છે. “કિમાહારા” આ પ્રકારના પ્રશ્નથી ઉપલક્ષિત કિમાહાર નામનો છઠ્ઠો ઉદેશક છે. “ચિરસંશ્લિષ્ટોઽસિ ગોચમા” આ સૂત્રપાઠમાં સંશ્લિષ્ટ શબ્દ વડે ઉપલક્ષિત સાતમાં ઉદેશકનું નામ સંશ્લિષ્ટ

ઉદ્દેશક છે. અન્તર નામના આઠમાં ઉદ્દેશકમાં પૃથ્વીઓના અન્તરનું પ્રતિ-
પાદન કરવામાં આન્યું છે. ‘અનગાર’ પદથી શરૂ થતા નવમાં ઉદ્દેશકનું
નામ અનગારઉદ્દેશક છે “કેવલી” શબ્દથી શરૂ થતા દસમાં ઉદ્દેશકનું નામ
કેવલિઉદ્દેશક છે. આ પ્રકારે આ ચૌદમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશકો છે.

અનગાર કે દેવગતિ કા નિરૂપણ

—અનગાર દેવગતિ વકતવ્યતા—

“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” ધત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં અણુગારની દેવગતિની વકતવ્યતાવિશેષનું
કથન કર્યું છે. “રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી
પધાર્યા તેમની પાસે ધર્મકથા શ્રમણ કરવાને માટે પરિષદ નીકળી, અને
ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી ત્યાર બાદ ધર્મશ્રવણ કરવાની અભિ-
લાષાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને આ પ્રમાણે
પ્રશ્ન પૂછ્યો—“અનગારેણં મંતે ! માવિયપ્વા ચરમં દૈવાવાસં વીદ્ધકંતે પરમં દૈવા-
વાસમસંપન્ત ઇત્ય ણં અંતરા કાલં કરેજ્જા-તસ્સ ણં મંતે ! કહિ ગઈ, કહિ ઉવ-
વાપ્ પણ્ણત્તે !” હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા (સંયમભાવનાથી વાસિત અંતઃક-
રણુવાળા) અણુગાર કે જેણે ચરમસ્થિતિ આદિની અપેક્ષાએ પૂર્વભાગવર્તી
દેવાવાસને (સૌધર્માદિ દેવલોકને) અતિકાન્ત કરી નાખેલ છે—એટલે કે ત્યાં
ઉત્પત્તિના હેતુભૂત યોગ્યતાનું લેશ્યાપરિણામની અપેક્ષાએ ઉદ્ભવન કરી
નાખ્યું છે, પરન્તુ પરભાગવર્તી સનત્કુમારાદિ દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થવાના
હેતુભૂત લેશ્યાપરિણામની અપેક્ષાએ ત્યાં પહોંચવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી
નથી, એવી સ્થિતિમાં જો તે મરણ પામે, તો તે કઈ ગતિમાં જાય છે ?
તેનો ઉત્પાદ કયાં થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—ઉત્તરોત્તર
પ્રશસ્ત અધ્યવસાય સ્થાનોમાં વર્તમાન અણુગાર પૂર્વભાગવર્તી સૌધર્માદિ
દેવલોકમાં ગયેલા દેવોની સ્થિતિ આદિની બન્ધયોગ્યતાને અતિકાન્ત કરી
ચુક્યો છે, પરન્તુ હજી પરભાગવર્તી સનત્કુમારાદિ દેવલોકગત દેવોની સ્થિતિ
આદિના બન્ધની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તો એવી પરિસ્થિતિમાં
જો તે કાળધર્મ પામે, તો તેની ઉત્પત્તિ કયાં થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! જે સે તત્થ પરિયસ્સથો તલ્લેસ્સા દેવાવાસા તહિં તસ્સ ડવવાણ પ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! એવી પરિસ્થિતિમાં તે ભાવિતાત્મા અણુગારની ઉત્પત્તિ સૌધર્માદિ દેવલોકની ઉપર અને સનત્કુમારાદિ દેવલોકની નીચે મધ્ય ભાગમાં જે ઇશાનાદિ દેવલોક છે, અને જેમાં એવી લેશ્યાવાળા દેવાવસો છે કે જે લેશ્યામાં વર્તમાન રહીને તે ભાવિતાત્મા અણુગારનું મરણ ધ્યું છે, તે ઇશાનાદિ દેવાવાસોમાં તેની ગતિ થાય છે, ત્યાં જ તે ઉત્પન્ન થાય છે. એજ વાત આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત થઈ છે- “યલ્લેસ્સે મરહ્, તલ્લેસ્સે ચેવ ડવવજ્જહ” “ જે લેશ્યામાં વર્તમાન રહીને જીવ મરે છે, એજ લેશ્યાવાળાઓમાં તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. ” સે ય તત્થ ગણ વિરાહેજ્જા કમ્મલેસસમેવ પઢિવહ્હસે ય તત્થગણ નો વિહારેજ્જા ઇવામેવ હેસં ડવસંવજ્જિત્તા ણં વિહરહ” જે અણુગાર તે મધ્યભાગવર્તી ઇશાનાદિ દેવાવાસમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે અણુગાર જે લેશ્યાપરિણામ દ્વારા ત્યાં ઉત્પન્ન થયો છે તે લેશ્યાપરિણામને જે છોડી દે, તો તે કર્મલેશ્યાથી-ભાવલેશ્યાથી જ પતિત થાય છે, એવું માનવામાં આવે છે, દ્રવ્યલેશ્યાથી પતિત થતો નથી કર્મની સાથે જે જીવનું પરિણામ છે. તેવું નામ કર્મલેશ્યા છે એવી તે કર્મલેશ્યા ભાવલેશ્યા રૂપ જ છે “ દ્રવ્યલેશ્યાથી પતિત થતો નથી, ” તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-દ્રવ્યલેશ્યા શરીરના વર્ણાદિ રૂપ હોય છે અને તે દ્રવ્યલેશ્યાનો દેવો અને નારકોમાં સદ્ભાવ કહ્યો છે તેથી તે તેની પ્રાકૃતની (પહેલી) જ રહે છે આ રીતે ભાવલેશ્યાને છોડીને ત્યાંની દ્રવ્યલેશ્યાથી યુક્ત બનીને જ તે ઇશાનાદિક દેવલોકમાં રહે છે. હવે સૂત્રકાર પક્ષાન્તરનું કથન કરતા કહે છે કે-જે અણુગાર તે મધ્યભાગવર્તી ઇશાનાદિ દેવાવાસમાં પહોંચીને પૂર્વ લેશ્યાપરિણામને વિરાધિત કરતો નથી-છોડતો-નથી,-તે જે લેશ્યાપરિણામથી ત્યાં ઉત્પન્ન થયો છે, એજ લેશ્યાપરિણામથી યુક્ત થઈને ત્યાં રહે છે. આ કથન સામાન્ય દેવાવાસની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું વિશેષદેવાવાસની અપેક્ષાએ આ પ્રકારનું કથન સમજવું-

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ અણગારેણં મંતે ! માવિચવા ચરમં અસુરકુમારાવાસં વીરુક્કંતે પરમં અસુરકુમારાવાસમસંવત્તે ” હે ભગવન્ ! ભાવિતાત્મા અણુગાર કે જેમણે સ્થિતિ આદિની અપેક્ષાએ પૂર્વભાગવર્તી અસુરકુમારાવાસને અતિકાન્ત કરી નાખેલ છે, પરન્તુ હજી સુધી જે સ્થિતિ આદિની અપેક્ષાએ પરભાગવર્તી અસુરકુમારાવાસને પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતાએ પહોંચી શક્યો નથી, એવી પરિસ્થિતિમાં આ બન્નેના મધ્યકાળમાં-જો તે મરણ પામે, તો તેની ગતિ ક્યાં થાય ? તે ક્યાં ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર-“ ઇવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નનેા ઉત્તર પણ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નના ઉત્તર જેવો જ સમજવો એટલે કે-યરમ અસુરકુમારાવાસ અને પરમ

અસુરકુમારાવાસ, આ બન્નેની સમીપમાં, તે લેશ્યાવાળા જે અસુરકુમારદેવા-
વાસો છે, તેમાં તે અણુગારનો ઉત્પાદ થાય છે.

શંકા—ભાવિતાત્મા અણુગારનો ઉત્પાદ અસુરકુમારાવાસોમાં કેવી રીતે
થઈ શકે ? સમયની વિરાધના કરનાર જીવોનો જ ત્યાં ઉત્પાદ કહ્યો છે.

સમાધાન—પૂર્વકાળમાં તે ભાવિતાત્મા હોય, પણ અન્તકાળે તેણે સંય-
મની વિરાધના કરી નાખી હોય, એવી પરિસ્થિતિમાં મરણ થવાથી ત્યાં તેનો
ઉત્પાદ થઈ શકે છે, એમ માનવામાં કોઈ દોષ નથી. તેને જે ભાવિતાત્મા
કહેવામાં આવ્યો છે, તે પૂર્વકાળની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યો છે. અથવા
બાલતપસ્વીની અપેક્ષાએ આ ભાવિતાત્મતા સમજવી.

“ એવં જાવ થગિયકુમારાવાસં, જોહ્સિયાવાસં, એવં વેમાણિયાવાસં જાવ
વિહરહ ” પૂર્વોક્ત અસુરકુમારાવાસની જેમ જ નાગકુમાર-સુવર્ણકુમાર-અગ્નિ-
કુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદ્ધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, વાયુકુમાર, દિશાકુમાર અને
સનત્કુમાર, એ બધાં ભવનપતિઓના ચરમ આવાસોને તથા જ્યોતિષિકોના
ચરમ આવાસોને એજ પ્રમાણે વૈમાનિકોના ચરમ આવાસોને, જે ભાવિ-
તાત્મા અણુગારે વ્યતિકાન્ત કરી નાખ્યા છે, પરન્તુ જેમણે હજી સુધી તે
નાગકુમાર આદિના પરભાગવર્તી દેવાવાસોમાં ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત
કરી નથી, એવા તે ભાવિતાત્મા અણુગાર જે એવી પરિસ્થિતિમાં મરણ પામે
છે, તેા ચરમ અને પરભાગવર્તી દેવાવાસોની વચ્ચે જે તે લેશ્યાવાળા દેવા-
વાસો છે તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરન્તુ જે ભાવિતાત્મા અણુગાર ત્યાં પહોંચીને
પોતાની પૂર્વલેશ્યાનો પરિત્યાગ કરી દે છે, એવું માનવામાં આવે છે, દ્રવ્ય-
લેશ્યાને તે છોડતો નથી જો ત્યાં પહોંચીને પણ તે પોતાની કર્મલેશ્યાની વિરાધના
કરતો નથી—તેને છોડતો નથી, તેા તે પૂર્વલેશ્યા સહિત જ ત્યાં રહે છે. ॥સૂ.૦૧॥

—નરકગતિ વક્તવ્યતા—

“ નેરહ્યાણં મંતે ! કહં સીહા ગઈ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં દેવગતિના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું હવે નરકગતિના વિષયમાં સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ નેરહ્યા ણં મંતે ! કહં સીહાગઈ, કહં સીહે ગઈવિસપ્ પણ્ણત્તે ” હે ભગવન ! નારકોની કેવી શીઘ્રગતિ કહી છે ? અને તે શીઘ્રગતિનો વિષય (કાળ) કેટલો કહ્યો છે ? અહીં “ શીઘ્રગતિવિષય ” આ પદ કાળનું વાચક છે, કારણ કે શીઘ્રગતિમાં કાળ જ હેતુરૂપ હોય છે તેથી પ્રશ્નનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે ક્લિત થાય છે—“ નારકોની શીઘ્રગતિ કેવી હોય છે ? અને તે શીઘ્રગતિનો કેટલો કાળ હોય છે ? ”

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોચમા ! સે જહા નામપ્પ કેહ્ પુરિસે તરુણે બલયં જુગવં જાવ નિવ્વણસિલ્લોવગપ્પ આહંતિયંં બાહં પસારેજ્જા, પસારિયંં બાહં આહંતેજ્જા ” હે ગૌતમ ! કોઈ પુરુષ યુવાન હોય, બલવાન હોય (તરુણ પુરુષ દુર્બળ પણ હોઈ શકે છે, અહીં એવા દુર્બળ પુરુષની વાત કરી નથી તે બળવાન વિશેષણથી સ્પષ્ટ થાય છે.) યુગવાન હોય (કાળવિશેષની અપેક્ષાએ બળમાં વિશિષ્ટતા આવી જાય છે. સુખમદુષ્પમાદિ કાળવિશેષ જેના બળમાં હેતુભૂત હોય એવા યુગવાન પુરુષની અહીં વાત કરી છે) પુખ્ત વયનો હોય, અદ્યાન્તક-નીરોગી હોય (‘ અદ્યાન્તક ’ આ પદમાં અદ્ય પદ અભાવાર્થક છે,) સ્થિરાઅહસ્ત હોય (જેનો હસ્તાઅ ભાગ સ્થિર-દઠ હોય) જેના હાથ અને પગ મજબૂત હોય, એટલે કે જે ઉત્તમ સંહનનવાળો હોય, “ તલ્લયમલયુગલપરિધનિભખાહુવાળો ” હોય, એટલે કે દીર્ઘતા, સરલતા અને પીનતા-અડાઈ આદિની અપેક્ષાએ જેની બંને લુબ્ધાઓ તાલવૃક્ષના સમશ્રેણિક યુગલ જેવી હોય, અર્ગલા (આગળિયા)ના જેવી હોય, ચરમેષ્ટક, દુઘણ અને મુઠિકની જેવાં જેમનાં અંગો પુષ્ટ હોય, (ઈંટોના ટુકડાથી ભરેલી ચામડાની થેલીનું નામ ‘ ચર્મેષ્ટક ’ છે. મુદ્ગળને ‘ દુઘણ ’ કહે છે, મુઠિપ્રમાણ જે પથ્થરનો ગોળો હોય છે અને જેમાં ચામડાની દોરી પરોવેલી રહે છે, તેનું નામ મૌષ્ટિક છે. વ્યાયામકરતી વખતે પહેલવાનો તે મુષ્ટિક વડે પોતાના હસ્તાદિક અરયવોને કૂટે છે. આમ કરવાથી તેમનાં તે અવયવો ખૂબ જ પુષ્ટ થાય છે.) જે ઔરસબલસમન્વાગત (આન્તરિક બળથી યુક્ત) હોય, તથા જે લંઘન, પ્લવન અને ઉત્પતનમાં વેગવાળો હોય, વ્યાયામ કરવાને સમર્થ હોય, નિપુણ હોય દક્ષ હોય (બરાબર વિચારીને કામ કરનારો હોય), એક જ વાર દેખવા કે સાંભળવાથી કાર્યને સમજી લેનારો હોય, એવાં યુવાનાદિ વિશેષણોવાળા પુરુષના હાથની ગતિ

આદિ ક્રિયાઓ શીઘ્રતાવાળી હોય છે; તે કારણે જ તેને આટલાં બધાં વિશેષણો આપવામાં આવેલ છે. (શિલ્પોપગત એટલે શિલ્પશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા) આ પ્રકારનાં વિશેષણોવાળો પુરુષ આવર્તિત (સંકેચિત) બાહુને ઘણી જ ત્વરાથી પ્રસારિત કરી શકે છે અને પ્રસારિત બાહુને શીઘ્રતાથી સંકેચી શકે છે. “વિક્ષિણ્ણં વા મુટ્ટિં સાહરેઙ્ગા, સાહરિયં વા મુટ્ટિં વિક્ષિરેઙ્ગા, ઉન્નિમિસિયં વા અન્નિચ્છ નિમિસેજ્જા, નિમિસિયં વા અન્નિચ્છ ઉન્નિમિસેઙ્ગા” તથા ઉઘાડેલી મુઠ્ઠીને ત્વરાથી બંધ કરી શકે છે અને બંધ કરેલી મુઠ્ઠીને ત્વરાથી ખોલી શકે છે, તથા ઉઘાડેલી આંખોને જલદી બંધ કરી શકે છે અને બંધ કરેલી આંખોને જલદી ઉઘાડી શકે છે. આ રીતે તેની ગતિમાં શીઘ્રતા હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ભવે ય્યારૂવે” તે હે ભગવન! સુવાન આદિ વિશેષણોવાળા પુરુષનો જેવો સ્વભાવ હોય છે—હાથના સંકુચન પ્રસારણ આદિ ક્રિયાઓમાં જેવો તે શીઘ્ર હોય છે, એજ પ્રકારનો શું નારકોનો પોતાની ગતિના વિષયમાં સ્વભાવ હોય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“જો ઈણદ્વે સમદ્વે” હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. એટલે કે એવી કોઈ વાત નથી. કારણ કે—“નેરદ્વયાણં ઇમ સમણ વા, દુસમણ વા, તિસમણ વા, વિગ્ગહેણં ઉવવઙ્ગંતિ” નારક જીવ એક સમયવાળી ઋણુગતિથી અને બે સમયવાળી અથવા ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહ ગતિથી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પુરુષના બાહુ આદિના પ્રસારણનો કાળ અસંખ્યાત સમયનો કહ્યો છે, તેથી નારકોની ગતિ સાથે પુરુષની તે ગતિમાં સમાનતા સંભવી શકતી નથી તેથી “નેરદ્વયાણં ગોયમા ! તહા સીહા-ગદ્દે, તહા સીદ્દે ગદ્દેવિસુપ પણ્ણત્તે” નારકોની એક સમયવાળી ઋણુગતિ રૂપ અને બે સમયવાળી તથા ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિ રૂપ ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા આ શીઘ્ર ગતિનો વિષય (કાળ) એક, બે અને ત્રણ સમયરૂપ કાળ હોય છે. “એવં જાવ વેમાણિયાણં, નરં પરિદિયાણં વડતમણ વિગ્ગહે, સેસં સંચેવ માણિયઙ્ગવં” હે ગૌતમ ! આ નારકોની ગતિ જેવી જ અસુરકુમારાદિ ભવનવાસીઓની, પૃથ્વીકાયિકાદિ એકેન્દ્રિયોની, દ્વીન્દ્રિયાદિ, વિકલેન્દ્રિયોની, પંચેન્દ્રિય તિયં અયોનિકોની, મનુષ્યોની, વાનવ્યન્તરૈની, જ્યોતિષિકોની અને વૈમાનિકોની એક, બે અથવા ત્રણ પર્યન્તના સમયવાળી, એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં ઉત્પત્તિ રૂપ શીઘ્રગતિ કહી છે. તથા આ ગતિનો વિષય (કાળ) એક સમય રૂપ, બે સમય રૂપ અને ત્રણ સમય રૂપ કાળ કહ્યો છે. પરન્તુ પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવોની એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં ઉત્પત્તિ રૂપ જે વિગ્રહ ગતિ છે, તેને વધારેમાં વધારે ચાર સમય સુધીની કહી છે, અને આ ગતિનો વિષય (કાળ) એક સમયરૂપ, બે સમયરૂપ, ત્રણ સમયરૂપ અને ચાર સમયરૂપ કહ્યો છે. આ સમસ્ત કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—જીવની એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જે ઉત્પત્તિ થાય છે, તેનું નામ વિગ્રહગતિ

છે. નારકો એક એસમયવાળી ગતિથી પણ નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, સમય-
વાળી ગતિથી પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્રણ સમયવાળી ગતિથી પણ
ઉત્પન્ન થાય છે. એક સમયવાળી જે ગતિ હોય છે, તે ઋગુગતિ હોય છે,
બે સમયવાળી અને ત્રણ સમયવાળી ગતિ વક્રગતિ હોય છે. આ ગતિઓનું
નામ જ શીઘ્રગતિ કહી છે. બાહુપ્રસારણાદિ રૂપ ગતિમાં જે કાળ લાગે છે
તે અસંખ્યાત સમયવાળો હોય છે, તેથી એવી ગતિને શીઘ્રગતિ કહી નથી
ઋગુગતિ એક સમયની ત્યારે જ હોય છે કે જ્યારે જીવનું ઉત્પત્તિસ્થાન
સમશ્રેણિમાં હોય છે. જ્યારે ઉત્પત્તિસ્થાન સમશ્રેણિમાં હોતું નથી, ત્યારે બે
સમયની અથવા ત્રણ સમયની વિઘ્નહગતિ હોય છે. એટલે કે જીવ જ્યારે
સમશ્રેણિમાં રહેલા ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જન્મને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેની એક
સમયની ઋગુગતિ હોય છે. પરંતુ જ્યારે ઉત્પત્તિસ્થાન સમશ્રેણિમાં હોતું
નથી, ત્યારે વિઘ્નહગતિ બે સમયની અને ત્રણ સમયની હોય છે. એકેન્દ્રિય
જીવોની વિઘ્નહગતિ વધારેમાં વધારે ચાર સમય સુધીની હોય છે. તેની બે
સમયની વિઘ્નહગતિ આ પ્રકારે થાય છે-જ્યારે કોઈ જીવ ભરતક્ષેત્રની પૂર્વ-
દિશાથી નરકમાં પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમયમાં
નીચે આવે છે અને બીજા સમયમાં તિરછાં ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જાય છે, આ
પ્રકારની તેની બે સમયની વિઘ્નહગતિ હોય છે, એમ સમજવું ત્રણ સમયની
વિઘ્નહગતિનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું જ્યારે કોઈ જીવ ભરતક્ષેત્રની
પૂર્વદિશામાંથી નરકના વાયવ્યકોણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમ-
યમાં સમશ્રેણિ દ્વારા નીચે આવે છે, બીજા સમયે તિર્યગ્ ગતિથી પશ્ચિમ
દિશામાં જાય છે, અને ત્રીજા સમયે તિર્યગ્ ગતિથી વાયવ્ય દિશામાં ઉત્પ-
ત્તિસ્થાનમાં જન્મને ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારનો નારકોને શીઘ્રગતિકાળ
કહ્યો છે અને આ પ્રકારની શીઘ્રગતિ કહી છે એકેન્દ્રિય જીવોની ચાર

નરકજીવો કે અનન્તરોપપન્નકત્વ કા નિરૂપણ

—નારક જીવોના અનન્તરોપપન્નકત્વ આદિની વક્તવ્યતા—

“નેરઙ્ગ્યાણં મંત્રે ! કિં અણંતરોવવન્નગા ” ધૃત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં નૈરયિક આદિ ગતિની અપેક્ષાએ નારકાદિ
દંડકનું કથન કરવામાં આવ્યું. હવે સૂત્રકાર અનન્તરોપપન્નક આદિની અપેક્ષાએ
નારકાદિ દંડકોનું કથન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી

મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“નેરહ્યાણં મંતે ! કિં અણંતરોવવન્નગા, પરંપરોવવન્નગા, અણંતરપરંપરઅણુવવન્નગા ?” હે ભગવન ! નારકો શું અનન્તરોત્પન્નક હોય છે—એટલે કે જેમની ઉત્પત્તિમાં સમયાદિતું વ્યવધાન (અંતર) નથી હોતું, એવાં હોય છે ? કે પરમ્પરોત્પન્ન હોય છે—જેમની ઉત્પત્તિમાં બે, ત્રણ આદિ સમયોતું વ્યવધાન હોય છે, એવાં હોય છે ? કે અનન્તરપરમ્પર અનુત્પન્નક હોય છે—જેમની ઉત્પત્તિ અનન્તર અને પરમ્પર, અને રૂપે થઈ ન હોય એવાં હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! નેરહ્યા અણંતરોવવન્નગા વિ, પરંપરોવવન્નગા વિ, અણંતરપરંપર અણુવવન્નગા વિ ” હે ગૌતમ ! નારકો અનન્તરોત્પન્નક પણ હોય છે, પરંપરોત્પન્નક પણ હોય છે અને અનન્તરપરમ્પર અનુત્પન્નક પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ, जाव अणंतरपरंपर अणुववन्नगा वि ?” હે ભગવન ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારકો અનન્તરોત્પન્નક પણ હોય છે, પરંપરોત્પન્નક પણ હોય છે અને અનન્તર પરમ્પરઅનુત્પન્નક પણ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ” જે ણં નેરહ્યા પદમસમયોવવન્નગા તેણં નેરહ્યા અણંતરોવવન્નગા, જેણં નેરહ્યા અપદમસમયોવવન્નગા તેણં નેરહ્યા પરંપરોવવન્નગા ” હે ગૌતમ ! જે નારકો પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે—એટલે કે એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં ઉત્પન્ન થવામાં જેમને સમયાદિકતું અંતર પડતું નથી—નારકોભાવના પ્રથમ સમયમાં જ જેઓ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એવાં નારકોને અનન્તરોત્પન્નક કહેવામાં આવ્યા છે. જેમની ઉત્પત્તિમાં બે આદિ સમયોતું અંતર પડે છે—બે આદિ સમયોની પરંપરા ચાલે છે એવાં નારકોને પરંપરોત્પન્નક કહે છે. “જેણં નેરયાહના વિગ્ગહગહસમાવન્નગા તેણં નેરહ્યા અણંતરપરંપર અણુવવન્નગા ” જે નારકો વિગ્ગહગતિ સમાપન્નક હોય છે—એટલે વિગ્ગહગતિમાં પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે. તેમને અનન્તર રૂપે અને પરમ્પર રૂપે ઉત્પાદ થતા નથી. “સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! જાવ અણુવવન્નગા વિ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારકો અનન્તરોત્પન્નક પણ હોય છે, પરમ્પરોત્પન્નક પણ હોય છે અને અનન્તરપરમ્પર ઉત્પન્ન નથી પણ હોતા. “એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિયા ” એજ પ્રકારતું કથન અસુરકુમારોથી લઈને કમશઃ વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના ભવો વિષે પણ સમજવું જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અણંતરોવવન્નગાણં મંતે ! નેરહ્યા કિં નેરહ્યા-વયં પકરેતિ ? જે અનન્તરોત્પન્નક નારકો છે તેઓ શું નૈરયિક આધુબ્યનો

બંધ કરે છે ? “ તિરિક્કજોણિયાહયં પકરેતિ ? કે તિર્યાગાયુનો બંધ કરે છે ?
 “ મણુસ્સાહયં, દેવાહયં પકરેતિ ? કે મનુષ્યાયુનો બંધ કરે છે ? કે દેવાયુનો
 બંધ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોચમા ! નો નેરહ્યાહયં પકરેતિ, જાવ નો
 દેવાહયં પકરેતિ ” હે ગૌતમ ! અનન્તરૌત્પન્નક નારકો નૈરયિકાયુનો બંધ
 કરતા નથી, તિર્યાગાયુનો બંધ કરતા નથી, મનુષ્યાયુનો બંધ કરતા નથી
 અને દેવાયુનો બંધ પણ કરતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ પરંપરોવવન્નગા ણં મંતે ! નેરહ્યા કિં નેરહ્યાહયં
 પકરેતિ જાવ દેવાહયં પકરેતિ ? ” હે ભગવન્ ! શું પરંપરૌત્પન્નક નારકો
 નૈરયિકાયુનો બંધ કરે છે ? કે તિર્યાગાયુનો બંધ કરે છે ? કે મનુષ્યાયુનો
 બંધ કરે છે ? કે દેવાયુનો બંધ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોચમા ! ” હે ગૌતમ ! નો નેરહ્યાહયં પક-
 રેતિ, તિરિક્કજોણિયાહયં પિ પકરેતિ, મણુસ્સાહયં પિ પકરેતિ, નો દેવા-
 હયં પકરેતિ ” પરમ્પરૌત્પન્નક નારકો નારકાયુનો બંધ પણ કરતા નથી, દેવાયુનો
 બંધ પણ કરતા નથી, પરન્તુ તિર્યાગાયુનો અને મનુષ્યાયુનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ ળ્ણંતરપરંપર અણુવવન્નગાણં મંતે ! નેરહ્યા
 કિં નેરહ્યાહયં પકરેતિ પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! જે નારકો અનન્તર અને
 પરમ્પર ઉત્પન્નક હોતા નથી, તેઓ શું નૈરયિકાયુનો બંધ કરે છે ? કે
 તિર્યાગાયુનો બંધ કરે છે ? કે મનુષ્યાયુનો બંધ કરે છે ? કે દેવાયુનો બંધ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોચમા ! નો નેરહ્યાહયં પકરેતિ, જાવ નો
 દેવાહયં પકરેતિ ” હે ગૌતમ ! અનન્તર પરમ્પર અનુત્પન્નક જે નારકો હોય
 છે, તેઓ નારકાયુનો બંધ પણ કરતા નથી, તિર્યાગાયુનો બંધ પણ કરતા
 નથી, મનુષ્યાયુનો બંધ પણ કરતા નથી અને દેવાયુનો બંધ પણ કરતા નથી.

અનન્તરૌપપન્નક અને અનન્તર પરંપર અનુપપન્નક નારકોમાં ચારે
 પ્રકારના આયુના બંધનેા નિષેધ સમજવો જોઈએ, કારણ કે જે નારકો
 અનન્તરૌપપન્નક હોય છે, તેમને તે અવસ્થામાં તથાવિધ અધ્યવસાયસ્થાનનેા
 અભાવ હોવાને કારણે ચારે પ્રકારના આયુનો બંધ બાંધવાનો અભાવ રહે
 છે. કારણ કે પોતાના આયુષ્યનેા ત્રિભાગ શેષ રહે ત્યારે જ પરભવના
 આયુના બંધનેા સમય કહ્યો છે. અનન્તર પરમ્પર અનુપપન્નક જે નારકો
 છે, તેઓ વિશ્વહગતિમાં રહે છે-વિશ્વહગતિમાં અનન્તર પરમ્પર રૂપે-બંને
 પ્રકારે-ઉત્પાદ થતો નથી, તેથી ત્યાં આયુષ્ય બંધ કેવી રીતે હોઈ શકે ?
 કારણ કે હમણાં કહ્યા પ્રમાણે આયુનો બંધ પોતાની આયુના ત્રિભાગમાં જ
 થાય છે. તથા જે પરમ્પરૌપપન્નક નારકો હોય છે, તેઓ પોતાના આયુષ્યના

છ માસ બાકી રહે ત્યારે અથવા વધારે વધારે છ માસ બાકી રહે ત્યારે અને ઓછામાં ઓછું અન્તર્મુદૂત બાકી રહે ત્યારે ભવનિમિત્તક ભવને આશ્રિત કરીને તિર્થયાયુને અને મનુષ્યાયુને જ બંધ કરે છે, નરકાયુ અને દેવાયુને બંધ કરતા નથી, કારણ કે એવો નિયમ છે કે નારક મરીને નારક થતો નથી અને દેવ મરીને દેવ થતો નથી, તથા નારક મરીને દેવ થતો નથી દેવ મરીને નારક થતો નથી.

“ एवं जाव वेमागिया ” એજ પ્રકારનું કથન પરંપરોપપન્નક અસુરકુ-મારોથી લઇને વૈમાનિક દેવો પર્યાન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું પરન્તુ અહીં આ પ્રકારની વિશેષતા છે. “ नवरं पंचिदियतिरिक्खजोगिया मणुस्सा परंपरोववन्नगा चत्तारि वि आउयाइं पकरेत्ति ” પરંપરોપપન્નક જે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્ય છે, તેઓ ચારે પ્રકારના આયુને બંધ કરે છે. બાકિનું સમસ્ત કથન નારકોના પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવું હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ नेरइया णं भंते ! किं अणंतर-निगया, परंपरनिगया, अणंतरपरंपर अनिगया ? ” હે ભગવન્ ! નારકો અનન્તર નિર્ગત હોય છે ? કે પરમ્પર નિર્ગત હોય છે ? કે અનન્તર પર-મ્પર અનિર્ગત હોય છે ? નરકાદિમાંથી નીકળીને સ્થાનાન્તરની પ્રાપ્તિ થયાને જેમને એક જ સમય નીકળી ગયો છે—જે આદિ સમયનું જેમાં અન્તર પડ્યું નથી—તેમને અનન્તર નિર્ગત કહે છે. નરકાદિમાંથી નીકળીને ભવા-ન્તરની પ્રાપ્તિ થયાને જેમને જે, ત્રણ આદિ સમય નીકળી ગયા છે, તેમને પરમ્પર નિર્ગત કહે છે. તથા જેઓ નરકમાંથી નીકળીને વિશ્વહગતિમાં જ વર્તમાન છે—હજી સુધી ઉત્પત્તિક્ષેત્રને જેઓ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી, તેમને અનન્તર પરમ્પર અનિર્ગત નારકો કહે છે. કારણ કે અનન્તરભાવ અને પરમ્પરભાવની અપેક્ષાએ તેઓ હજી સુધી ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રની અપ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અનિર્ગત છે.

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! “ नेरइयाणं अणंतर निगया वि, जाव अणंतरपरंपर अनिगया ” નારકો અનન્તર નિર્ગત પણ હોય છે, પરમ્પર નિર્ગત પહ હોય છે, તથા અનન્તર પરમ્પર અનિર્ગત પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“ से केणट्ठेणं जाव अणिगया वि ? ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારકો અનન્તર નિર્ગત પણ હોય છે, પરમ્પર નિર્ગત પણ હોય છે અને અનન્તર પરંપર અનિર્ગત પણ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! “ जे णं नेरइया पढमसमयनिगया, ते णं नेरइया अणंतरनिगया ” જે નારકો પ્રથમ સમયમાં નરકમાંથી નીકળેલા હોય છે, તેમને અનન્તર નિર્ગત નારકો કહે છે. “ जे णं नेरइया अपढमसमयनिगया ते णं नेरइया परंपरनिगया ” જે નારકો નરકમાંથી દ્વિતીયાદિ સમયમાં નિકળેલા હોય છે, તેમને પરમ્પરનિર્ગત નારકો

કહ્યા છે અને “જે ણં નેરહ્યા વિગ્ગહ ગહ્ સમાવન્નગા તે ણં નેરહ્યા અણંતર-
પરંપર અણિગ્ગયા” જે નારકો વિગ્ગહગતિ સમાપ્તક-વિગ્ગહગતિમાં પ્રાપ્ત-
રહે છે, તે નારકોને અનન્તર પરમ્પર અનિર્ગત નારકો કહેવામાં આવ્યા
છે. “સે તેણદ્દેણં ગોયમા! જાવ અનિગ્ગયા વિ, एवं જાવ વેમાણિયા” હે
ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારકો અનન્તર નિર્ગત પણ હોય
છે, પરમ્પર નિર્ગત પણ હોય છે અને અનંતપરમ્પર અનિર્ગત પણ હોય
છે. એવું જ કથન અનન્તર નિર્ગત, પરમ્પર નિર્ગત, અનન્તર પરમ્પર
અનિર્ગતને આશ્રિત કરીને અસુરકુમારૈથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યાન્તના
જીવો વિષે પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“અણંતરનિગ્ગયા ણં મંતે! નેરહ્યા કિં નેરહ્યા-
હયં પકરેતિ, જાવ દેવાહયં પકરેતિ?” હે ભગવન્! અનન્તર નિર્ગત જે
નારકો છે, તેઓ શું નૈરયિકાયુનો અંધ કરે છે? તિર્યંચાયુનો અંધ કરે છે?
કે મનુષ્યાયુનો અંધ કરે છે? કે દેવાયુનો અંધ કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ગોયમા!” હે ગૌતમ! “નો નેરહ્યાહયં
પકરેતિ, જાવ નો દેવાહયં પકરેતિ” અનન્તર નિર્ગત નારકો નારકાયુનો
અંધ કરતા નથી, તિર્યંચાયુનો અંધ કરતા નથી, મનુષ્યાયુનો અંધ કરતા
નથી અને દેવાયુનો અંધ પણ કરતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“પરંપરનિગ્ગયા ણં મંતે! નેરહ્યા કિં નેરહ્યા-
હયં પકરેતિ પુચ્છા” હે ભગવન્! જે પરંપરાનિર્ગત નારકો છે, તેઓ શું
નૈરયિકાયુનો અંધ કરે છે? કે તિર્યંચાયુનો અંધ કરે છે? કે મનુષ્યાયુનો
અંધ કરે છે? કે દેવાયુનો અંધ કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ગોયમા!” હે ગૌતમ! નેરહ્યાહયં પકરેતિ,
જાવ દેવાહયં પકરેતિ ’ પરમ્પરા નિર્ગત નારકો નૈરયિકાયુનો અંધ પણ
કરે છે, તિર્યંચાયુનો અંધ પણ કરે છે, મનુષ્યાયુનો અંધ પણ કરે છે અને
દેવાયુનો અંધ પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“અણંતરપરંપરઅણિગ્ગયા ણં મંતે! નેરહ્યા
પુચ્છા” હે ભગવન્! અનન્તર પરમ્પર અનિર્ગત નારકો શું નૈરયિકાયુનો
અંધ કરે છે? કે તિર્યંચાયુનો અંધ કરે છે? કે મનુષ્યાયુનો અંધ કરે છે?
કે દેવાયુનો અંધ કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ગોયમા!” હે ગૌતમ! “નો નેરહ્યાહયં
પકરેતિ, જાવ નો દેવાહયં પકરેતિ” જે નારકો અનન્તર પરમ્પર અનિર્ગત
હોય છે તેઓ નૈરયિકાયુનો અંધ કરતા નથી, તિર્યંચાયુનો અંધ કરતા
નથી, મનુષ્યાયુનો અંધ કરતા નથી અને દેવાયુનો અંધ પણ કરતા નથી.

પરમ્પરાનિર્ગત નારકો આરે આયુનો અંધ કરે છે, કારણ કે પરમ્પરા-નિર્ગત મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ જ હોય છે અને તેઓ જ સઘળા જીવોના આયુના અંધક હોય છે. એજ પ્રમાણે અધ્યાં પરમ્પરાનિર્ગત વૈક્રિય-જન્મવાળા અથવા ઔદારિક જન્મવાળા પણ ઉદ્વૃત થઈને (મરીને) મનુષ્ય અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્થંચ થાય છે, આ કારણે તેઓ સર્વાયુઓના અંધક જ હોય છે. “ एवं निरवसेसं जाव वेमाणिया ” નૈરચિકૌના આ કથન પ્રમાણે જ વૈમાનિકૌપર્વંતના સમસ્ત જીવોના વિષયમાં પણ કથન સમજવું જોઈએ.

નિર્ગતોની પ્રજ્વળા ચાલી રહી છે જ્યારે તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે કોઈ કોઈ ગતિમાં સુખથી ઉત્પન્ન થાય અને કોઈ કોઈ ગતિમાં દુઃખથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ નૈરહ્યા ણં મંતે ! અણંતરસ્વેદોવવન્નગા, પરંપરા સ્વેદો-વવન્નગા, અણંતરપરંપરસ્વેદાણુવવન્નગા ? ” હે ભગવન્ ! જે નારકો દુઃખો-ત્પન્ન હોય છે, તેઓ શું અનંતર દુઃખોત્પન્ન હોય છે ? કે પરમ્પર દુઃખો-ત્પન્ન હોય છે ? કે અનંતરપરંપર ખેદ અનુપપન્ન હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ નૈરહ્યા અણંતર-સ્વેદોવવન્નગા, પરંપરસ્વેદોવવન્નગા, અણંતરપરંપરસ્વેદાણુવવન્નગા ” જે નારકો દુઃખોત્પન્ન હોય છે, તેઓ અનંતર દુઃખોત્પન્ન પણ હોય છે, પરંપર દુઃખો-ત્પન્ન પણ હોય છે, અને અનંતર પરંપર દુઃખ અનુપપન્નક પણ હોય છે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જેમને ઉત્પત્તિક્ષેત્ર પ્રાપ્તિ રૂપ ઉત્પાદ, સમયાદિના અનંતર રહિત—પ્રથમ સમયમાં દુઃખયુક્ત છે, તેમને અનંતર ખેદોપપન્નક નારકો કહ્યા છે. જેમના ખેદયુક્ત ઉત્પાદમાં એ, ત્રણ આદિ સમય થઈ ગયા છે, તે નારકોને પરંપર ખેદોપપન્નક કહ્યા છે. તથા જેમની ઉત્પત્તિ તુરત જ અને પરંપર રૂપે ખેદયુક્ત થઈ નથી, તે નારકોને અનંતર પરંપર ખેદાનુપપન્નક કહ્યા છે. અહીં “ ઉપપન્ન ” પદ “ ઉત્પાદ ” ના અર્થમાં વપરાયું છે.

“ एवं एरणं अभिलावेणं तंचेव दंडगा माणियव्वा ” ઉપયુક્ત આલાપક પ્રમાણે જ ખેદોપપન્નકદંડક, ખેદોપપન્નકાયુષ્યબન્ધકદંડક, ખેદનિર્ગતદંડક અને ખેદનિર્ગતાયુષ્યબન્ધકદંડક, આ ચાર દંડક કહેવા જોઈએ અન્તે પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે—“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” જાવ વિહરહ ” હે ભગવન્ ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપના દ્વારા આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું, તે સર્વથા સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ૦૩॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદમા શતકને પહેલો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ૧૪-૧૧

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચૌદમાં શતકના આ બીજા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન થયું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે—

ઉન્માદના પ્રકારોનું નિરૂપણ નૈરયિકોના ઉન્માદના કારણનું કથન, અસુરકુમારોના ઉન્માદની પ્રરૂપણા, શું ઇન્દ્ર વરસાદ વરસાવે છે? જે ઇન્દ્ર વૃષ્ટિ કરતો હોય, તો કેવી રીતે કરે છે? શું અસુરકુમારદેવ વૃષ્ટિ કરે છે? શું ઇશાનાદિકના ઇન્દ્રાદિક તમસ્કાય કરે છે? શું અસુરકુમાર તમસ્કાય કરે છે? તેઓ શા માટે તમસ્કાય કરે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોનું પ્રતિપાદન.

—ઉન્માદ વક્તવ્યતા—

“કહ્વિદ્દેણં મંતે ! ઉમ્માણ પ્ણત્તે ?” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પહેલા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકારે અનન્તરોપપન્નક નૈરયિક આદિકોની વક્તવ્યતાના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું તે નારકો મોહવાળા હોય છે, તથા મોહ ઉન્માદરૂપ હોય છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં ઉન્માદની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કહ્વિદ્દે ણં મંતે ! ઉમ્માણ પ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! ઉન્માદના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! ક્વિદ્દે ઉમ્માણ પ્ણત્તે—તંજહા ” હે ગૌતમ ! ઉન્માદના એ પ્રકારો છે ‘તં જહા’ તે નીચે પ્રમાણે છે. ‘જક્ષ્ણાવેસે ય મોહ્ણિજ્જસ્સ ય કમ્મસ્સ ઉદ્દણં” (૧) યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ (૨) મોહકર્મોદ્યજ્જન્ય રૂપ ઉન્માદ યક્ષ એટલે દેવ. દેવનો માણસો (પ્રાણીઓ)ના શરીરમાં પ્રવેશ થવાથી મનુષ્ય પોતાની સુધબુધ ગુમાવીને નિરર્થક બકવાટ કરવા મંડી જાય છે, તેનું નામ જ યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ છે. મોહનીયમિથ્યાત્વના ઉદ્યથી તાત્ત્વિક વસ્તુને જે અતાત્વિક રૂપે માની લેવામાં આવે છે અને અતાત્વિક વસ્તુને તાત્ત્વિક રૂપે માની લેવામાં આવે છે, તેનું નામ જ મોહનીયકર્મોદ્યજ્જન્ય ઉન્માદ છે અથવા ચારિત્રમોહનીયકર્મ અહીં મોહનીયકર્મ વડે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેના ઉદ્યમાં વિષયાદિકોના સ્વરૂપને જાણનારો જીવ પણ નહીં જાણનાર જેવો વ્યવહાર કરે છે. અથવા મોહનીય વડે અહીં વેદમોહનીયને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે તેનો ઉદ્ય થાય ત્યારે પણ જીવ હિતાહિતનું ભાન ભૂલવા રૂપ ઉન્માદઅસ્ત બની જાય છે ઉન્માદનાં ૧૦ લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યા છે—“ચિત્તેદ્દ, દ્વુમ્મિ-

કચ્છ” (૧) ચિન્તન કરવું, (૨) જોવાની ઇચ્છા થવી, (૩) દીર્ઘશ્વાસોચ્છ્વાસ આલવો, (૪) તાર રહેવો, (૫) શરીરમાં દાહ થવો, (૬) જોજન પ્રત્યે અરુચિ થવી, (૭) મૂર્છા આવી જવી, (૮) બેભાન થઈ જવું, (૯) સામેની વસ્તુને નહીં ઝોળખવી અને (૧૦) અન્તે મરણ થવું.

યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ અને મોહનીયકર્મજન્ય ઉન્માદમાં ઉન્માદત્વ સમાન હોવા છતાં તે બંનેની વચ્ચે જે અંતર (ભેદ) છે, તે પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—“ તત્થ ણં જે સે જક્ખાપ્પે સે ણં સુહવેયણતરાપ, ચેવ સુહવિમોચણતરાપ ચેવ ” આ બે પ્રકારના ઉન્માદોમાંથી જે યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ છે તે મોહજન્ય ઉન્માદ કરતાં અતિશય સુખપૂર્વક વેદન કરાય આવે અને સરળતાથી તેમાંથી મુક્ત થઈ જવાય એવો હોય છે. “ તત્થ ણં જે સે મોહ-ગિજ્જસ્સ કમ્મસ્સ સ્વદ્દણં સે ણં દુહવેયણતરાપ ચેવ દુહવિમોચણતરાપ ચેવ ” પરંતુ મોહનીય કર્મના ઉદયથી જન્ય જે ઉન્માદ છે, તે યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ કરતાં અતિશય દુઃખપૂર્વક વેદન કરાય એવો હોય છે, તથા તેમાંથી મુક્ત થવાનું કાર્ય અતિશય દુઃખપૂર્વક જ સાધી શકાય એવું હોય છે, કારણ કે તે મોહનીયકર્મજન્ય ઉન્માદ અનંત સંસારના હેતુ રૂપ હોય છે અને સંસાર તો દુઃખનું જેમાં વેદન કરવું પડે, એવા સ્વભાવવાળો છે. તથા યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ સુખવેદનતર (અતિશય સુખપૂર્વક વેદન કરી શકાય એવો) છે, કારણ કે તે ઉન્માદ એકભવિક હોય છે. મોહજન્ય ઉન્માદ યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ કરતાં અતિશય દુઃખથી દૂર થાય એવો હોય છે, કારણ કે વિદ્યાવાળા, મંત્રવાળા અને દેવોની અનુકંપાવાળા જીવોનો આ પ્રકારનો ઉન્માદ અસાધ્ય હોય છે. યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ મંત્રાદિ દ્વારા પણ દૂર થઈ શકે છે, તેથી તેને સુખવિમોચનતર (સુખથી દૂર કરી શકાય એવો) કહ્યો છે કહ્યું પણ છે કે—“ સર્વજ્ઞ મંત્રાણિ ” ઇત્યાદિ—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ નેરહ્યાણં મંતે ! કહ્વિહે સ્મમાપ્પ પ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! નારકોના ઉન્માદના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! દુવિહે સ્મમાપ્પ પ્ણત્તે—તંજહા ” હે ગૌતમ ! નારકોના ઉન્માદના બે પ્રકારો છે, જે નીચે પ્રમાણે છે—“ જક્ખા-વેસે ય, મોહગિજ્જસ્સ ય કમ્મસ્સ સ્વદ્દણં ” (૧) યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ અને (૨) મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉન્માદ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं વુચ્છહ, નેરહ્યાણં દુવિહે સ્મમાપ્પ પ્ણત્તે ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહ્યો છો કે નારકોના

ઉન્માદના બે પ્રકાર છે-યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ અને મોહનીયકર્મના ઉદયજન્ય ઉન્માદ ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! દેવે વા સે અસુહે પોગલે પક્ષિવેજ્જા, સેણં તેસિં અસુમાણં પોગલાણં પક્ષિવેણયાપ જક્ષ્ણાણં ઉમ્માયં પાણેજ્જા ” હે ગૌતમ ! તે યક્ષ રૂપ દેવ તે નારકૌમાં અશુભ પુદ્ગલોનેા પ્રક્ષેપ કરી નાખે છે. આ અશુભ પુદ્ગલોનેા પ્રક્ષેપ થવાને કારણે તેમનામાં યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ ઉદ્ભવે છે. “મોહણિજ્જસ્સ વા ક્કમ્મસ્સ ઉદ્દણં મોહણિજ્જં ઉમ્માયં પાણેજ્જા ” તથા મોહનીયકર્મના ઉદયથી તેઓ મોહનીયકર્મોદયજન્ય ઉન્માદ પ્રાપ્ત કરે છે. “ સે તેણટ્ટેણં જાવ ઉમ્માપ ” હે ગૌતમ ! આ કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારકૌમાં યક્ષાવેશ રૂપ અને મોહનીયકર્મોદય જન્ય ઉન્માદનેા સદ્ભાવ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ અસુરકુમારાણં મંતે ! કઙ્કિવિદ્દે ઉમ્માપ પણ્ણત્તે ” હે ભગવન્ ! અસુરકુમારૌમાં કેટલા પ્રકારનેા ઉન્માદ કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ એવં જહેવ નેરહયાણં-નવરં દેવે વા સે મહિઙ્કિયતરાપ અસુમે પોગલે પક્ષિવેજ્જા ” જેવા નારકૌના બે પ્રકારના ઉન્માદ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસુરકુમારૌના પણ બે પ્રકારના ઉન્માદ સમજવા પણ અસુરકુમારૌના કથનમાં એવી વિશેષતા છે કે જે દેવ અસુરકુમાર કરતાં અધિક ઋદ્ધિસંપન્ન હોય છે, તેઓ અશુભ પુદ્ગલોનેા અસુરકુમારૌમાં પ્રક્ષેપ કરે છે. “ સે નં તેસિં અસુમાણં પોગલાણં પક્ષિવેણયાપ જક્ષ્ણાણં ઉમ્માયં પાણેજ્જા, મોહણિજ્જસ્સ વા સેસં તંચેવ ” તેથી તે અસુરકુમાર તે અશુભપુદ્ગલોના પ્રક્ષેપણને કારણે યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદનેા અનુભવ કરે છે, તથા મોહનીય કર્મના ઉદયથી તેઓ મોહનીયકર્મોદયજન્ય ઉન્માદનેા અનુભવ કરે છે. “ સે તેણટ્ટેણં જાવ ઉદ્દણં, એવં જાવ થણિયકુમારાણં ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં અસુરકુમારૌમાં યક્ષાવેશરૂપ ઉન્માદ અને મોહનીય કર્મોદય જન્ય ઉન્માદનેા સદ્ભાવ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે નાગકુમારથી લઇને સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ભવનપતિઓમાં બન્ને પ્રકારના ઉન્માદનેા સદ્ભાવ કહ્યો છે. “ પુઢ્ઢવીકાઙ્કિયાણં જાવ મણુસ્સાણં એપ્પિં જહા નેરહયાણં ” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકૌમાં તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિયંચ અને મનુષ્યૌમાં પણ નારકૌની જેમ બન્ને પ્રકારનેા ઉન્માદ કહ્યો છે, એમ સમજવું એટલે કે નારકૌમાં દેવ અશુભ પુદ્ગલોનેા પ્રક્ષેપ કરે છે, તે કારણે જેમ નારકૌ

યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદનો અનુભવ કરે છે, તથા મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે તેઓ જેમ મોહનીયકર્મજન્ય ઉન્માદનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકૌથી લઈને મનુષ્ય પર્યન્તના જીવોમાં પણ એવા જ કારણોને લીધે બંને પ્રકારના ઉન્માદનો સદ્ભાવ રહે છે. “વાળમંતર જોહ્સિય વેમા-
ગિયાળં જહા અસુરકુમારાણં” જેવું કથન અસુરકુમારોના ઉન્માદના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન વાનવ્યંતરો, જ્યોતિષિકો અને વૈમા-
નિકોના ઉન્માદના વિષયમાં પણ સમજવું અહીં વાનવ્યંતર આદિ કરતાં અધિક મહદ્દિક દેવ દ્વારા તેઓમાં અશુભપુદ્ગલોનું પ્રક્ષેપણ થવાને કારણે તેમનામાં યક્ષાવેશ રૂપ ઉન્માદ ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવું ॥સૂ.૧॥

દેવોં કે દ્રષ્ટિકાયકરણ કા નિરૂપણ

—દેવોની વૃષ્ટિકાયકરણ વક્તવ્યતા—

“અત્થિ ણં મંતે ! પજ્જન્ને કાલવાસી ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના દેવોના યક્ષાવેશરૂપ અને મોહનીય કર્મોદયજન્ય ઉન્માદનું કથન કરીને, હવે સૂત્રકાર દેવેન્દ્રાદિ દેવોની વૃષ્ટિ-
કરણ રૂપ ક્રિયાવિશેષની પ્રરૂપણા કરે છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“અત્થિ ણં મંતે ! પજ્જન્ને કાલ-
વાસી તુટ્ટિકાયં પકરેહ ?” હે ભગવન્ ! કાળવર્ષાવર્ષાઋતુમાં વરસવાના સ્વભાવવાળો પર્જન્ય-મેઘ અથવા પર્જન્ય (ઈન્દ્ર) તે કાળવર્ષા હોય છે, કારણ કે તે જિનજન્મ મહોત્સવ આદિ મહોત્સવોના સમયે (કાળે) વરસે છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! એવું થાય છે ખરું કે કાલવર્ષા પર્જન્ય વૃષ્ટિ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“જાહે ણં મંતે ! સક્કે દેવિદે દેવરાયા તુટ્ટિકાણં-
કામે ભવહ, સે કહમિયાણિં પકરેહ ?” હે ભગવન્ ! જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકને વર્ષા કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાય શક કેવી રીતે વર્ષા કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોચમા ! ” હે ગૌતમ ! “તાહે ચેવ ણં સે સક્કે દેવિદે દેવરાયા અઙ્ગિમત્તરપરિસણ દેવે સહાવેહ ” ત્યારે તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક પોતાની આભ્યન્તર સભાના દેવોને બોલાવે છે. “તણં તે અઙ્ગિમત્તર-
પરિસયા દેવા સહાવિયા સમાણા મઙ્ગિમપારિસણ દેવે સહાવેતિ ” આભ્યન્તર

પરિષદમાં ઓલાવવામાં આવેલા તે દેવો મધ્યમ પરિષદના દેવોને ઓલાવે છે. “ તપ ણં તે મહિષયપારિસયા દેવા સદાવિયા સમાણા બાહિરપારિસય દેવે સદાવેંતિ ” ઓલાવવામાં આવેલા તે મધ્યમ પરિષદના દેવો બાહ્યપરિષદના દેવોને ઓલાવે છે. “ તપ ણં તે બાહિરપારિસયા દેવા સદાવિયા સમાણા બાહિર-બાહિરગે દેવે સદાવેંતિ ” ઓલાવવામાં આવેલા તે બાહ્યપરિષદના દેવો સલાની બહારના દેવોને ઓલાવે છે. “ તપ ણં તે બાહિરગા દેવા સદાવિયા સમાણા આમિઓગિય દેવે સદાવેંતિ ” ઓલાવવામાં આવેલા તે સલાબહારના દેવો આભિયોગિક દેવોને-એટલે કે સેવક દેવોને-ઓલાવે છે. “ તપ ણં સે જાવ સદાવિયા સમાણા વૃટ્ટિકાપ દેવે સદાવેંતિ ” ઓલાવવામાં આવેલા તે આભિ-યોગિક જાતિના દેવો વૃષ્ટિકારક દેવોને ઓલાવે છે. “ તપ ણં તે વૃટ્ટિકાહયા દેવા સદાવિયા સમાણા વૃટ્ટિકાયં પકરેંતિ ” આ પ્રકારે ઓલાવવામાં આવેલા તે વૃષ્ટિકારક દેવો અપૂકાયની વર્ષા કરે છે. “ एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया वृट्टिकायं पकरेइ ” હે ગૌતમ ! આ પ્રકારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક વૃષ્ટિકાયની-જળકાયની વર્ષા કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“ અત્થિ ણં મંતે ! અસુરકુમારા વિ દેવા વૃટ્ટિકાયં પકરેંતિ ? ” હે ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર દેવો પણ જળકાયની વૃષ્ટિ કરે છે ખરાં ? મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! અસુરકુમારો પણ જળકાયની વર્ષા કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“ કિં પત્તિયજ્ઞં મંતે ! અસુરકુમારા દેવા વૃટ્ટિકાયં પકરેંતિ ? ” હે ભગવન્ ! કયા નિમત્તને લીધે અસુરકુમારો જળકાયની વર્ષા કરે છે ? મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જે રૂમે અરહંતા મગવંતો એસિ ણં જમ્મણમહિમાસુ વા નિક્ખમણમહિમાસુ વા, ણાણુપ્પાયમહિ-માસુ વા, પરિનિવ્વાણમહિમાસુ વા ” જે આ અરહંત ભગવંતો છે, તેમના જન્મમહોત્સવ વખતે, નિષ્કમણ (દીક્ષા) મહોત્સવ વખતે, કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના મહોત્સવ વખતે, અને નિર્વાણમહોત્સવ વખતે “ एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा वि देवा वृट्टिकायं पकरेंति ” અસુરકુમાર દેવો પણ જળકાયની વર્ષા કરે છે. ‘ एवं नागकुमारा वि, एवं जाव थणियकुमारा, बाण मंतरजो-इसियवेमाणिया एवं चैव ’ એજ પ્રમાણે આ પૂર્વોક્ત મહોત્સવના અવસરે નાગકુમારથી સ્તનિતકુમાર સુધીના દેવો, વાનવ્યંતર દેવો, જ્યોતિષિક દેવો અને વૈમાનિક દેવો પણ જળકાયની વર્ષા કરે છે ? ॥સૂ.૦૨॥

દેવોં કે તમસ્કાય કરણ કા નિરૂપણ

—દેવોની તમસ્કાયકરણ વક્તવ્યતા—

“જાહે ણં મંતે ! ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયાઃ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાથા—દેવોની ક્રિયાનું પ્રતિપાદન ચાલી રહ્યું છે તેથી હવે સૂત્રકાર તેમની તમસ્કાયકરણ રૂપ ક્રિયાનું આ સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કરે છે. ‘તમસ્’ પદ અંધકારનો વાચક છે. ધુમસ કરવા રૂપ ક્રિયાને તમસ્કાયકરણ કહે છે. આ ત્રિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“જાહે ણં મંતે ! ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા તમુક્કાયં કાઠકામે ભવદ્, સે કહ-મિયાણીં પકરેદ્ ?” હે ભગવન્ ! જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાય ઇશાનને તમસ્કાય કરવાની ઇચ્છા થાય છે—એટલે કે અપૂકાયમય અંધકાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તેઓ કેવી રીતે તમસ્કાય કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “તાહે ચેવ ણં સે ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા અદ્ધિમતરપારિસણ દેવે સદાવેદ્ ” ત્યારે તે દેવેન્દ્ર દેવરાય ઇશાન પોતાની આભ્યંતર પરિષદના દેવોને બોલાવે છે “તણ ણં તે અદ્ધિમતરપારિસયા દેવા સદાવિયા સમાણા एवं જહેવ સક્કસ્સ જાવ ” બોલાવવામાં આવેલા તે આભ્યંતર પરિષદના દેવો મધ્યમ પરિષદના દેવોને બોલાવે છે, એજ પ્રમાણે પહેલાના સૂત્રમાં જેવી રીતે દેવેન્દ્ર દેવરાય શકની વૃષ્ટિવક્તવ્યતાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ થવું જોઈએ. “જાવ તણ ણં તે આભિઓગિયા દેવા સદાવિયા સમાણા તમુક્કાઈણ દેવે સદાવેત્તિ ” આ પ્રકારે પરિષદ બહારના દેવો દ્વારા બોલાવવામાં આવેલા આભિયોગિક દેવો તમસ્કાય કારક દેવોને બોલાવે છે, ત્યાં સુધીનું કથન થવું જોઈએ. “તણ ણં તે તમુક્કાઈયા દેવા સદાવિયા સમાણા તમુક્કાયં પકરેત્તિ ” આભિયોગિક દેવો વડે બોલાવવામાં આવેલા તે તમસ્કાયકારક દેવો તમસ્કાય (અપૂકાયમય અંધકાર) કરે છે. “એવં સ્વલ્લુ ગોયમા ! ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા તમુક્કાયં પકરેદ્ ” હે ગૌતમ ! આ પ્રકારે દેવેન્દ્ર દેવરાય ઇશાન તમસ્કાય (અંધકાર) કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અત્થિ ણં મંતે ! અસુરકુમારા વિ દેવા તમુક્કાયં પકરેત્તિ ?” હે ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર દેવો પણ તમસ્કાય કરે છે ખરા ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવો પણ તમસ્કાય કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કિં પત્તિયં ણં મંતે ! અસુરકુમારા દેવા તમુક્કાયં પકરેત્તિ ?” હે ભગવન્ ! કયા નિમિત્તને લીધે અસુરકુમારો તમસ્કાય કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! કિહારૂપત્તિયં વા, પહિણીયવિમોહણદુયાણ વા, ગુત્તિસંરક્ષણહેડં વા, અપ્પણો વા સરીરપચ્ચાયણદુયાણ ” હે ગૌતમ ! રતિકીડા નિમિત્તે, શત્રુઓમાં મોહઉત્પાદન નિમિત્તે, ગોપનીય

દ્રવ્યની રક્ષા કરવા નિમિત્તે અથવા પોતાના શરીરનું આર્યાદન કરવાને માટે “ एवं સ્વલુ ગોયમા ! અસુરકુમારા વિ વૈવા તમુક્કાયં પકરેતિ ” અસુરકુમાર દેવો પણ તમસ્કાય કરે છે. “ एवं જાવ વેમાણિયા ” એજ પ્રમાણે તમસ્કાય કરવાનું કથન નાગકુમારાદિ ભવનપતિદેવોના, વાનવ્યન્તરોના, જ્યૌતિષિકોના અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ એટલે કે તે ચારે પ્રકારના દેવો પણ તમસ્કાયકરણ કરે છે. અંતે મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે. “ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ ” હે ભગવન્ ! આપ સાચું જ કહો છો હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમના સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ.૦૩॥

॥ ખીજે ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૪-૨ ॥

ત્રીસરે ઉદ્દેશે કા સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ

ત્રીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ

ચૌદમાં શતકના આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ આ પ્રમાણે છે—“ મહાકાયવાળો દેવ ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચે થઈને એમનું ઉલ્લંઘન કરીને જઈ શકે છે ખરો ? ” ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—“ શું મહાકાયવાળો અસુરકુમાર ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચે થઈને એમનું ઉલ્લંઘન કરીને જઈ શકે છે ખરો ? ” ઇત્યાદિ

ઉત્તર—“ શું નારકોમાં સત્કાર આદિ વિનય થાય છે કે નથી થતો, અસુરકુમારાદિ દેવોમાં સત્કાર આદિ વિનયની પ્રજ્ઞણા પંચેન્દ્રિયતિ-યંચોના સત્કાર આદિ વિનયની પ્રજ્ઞણા, “ શું અદ્વધિક દેવ મહધિક દેવની વચ્ચે થઈને તેમનું ઉલ્લંઘન કરીને જઈ શકે છે ખરો ? આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર “ મધ્યમાં થઈને ઉલ્લંઘન કરીને જનારો દેવ શું શસ્ત્ર વડે પ્રહાર કરીને ” જાય છે, કે પ્રહાર કર્યા વિના જાય છે ? ઇત્યાદિ—પ્રશ્નોના ઉત્તરો નારકો કેવી રીતે પુદ્ગલપરિણામ અનુભવે છે ! ઇત્યાદિ વિષયની આ ઉદ્દેશમાં પ્રજ્ઞણા કરવામાં આવી છે,

દેવો કે વિષય મેં વિશેષ કથન

-દેવસંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતા-

“દેવે જં મંતે! મહાકાયે મહાસરીરે અજગારસ્સ માવિયપ્પણો” ઇત્યાદિ-ટીકાર્થ-બીજા ઉદ્દેશમાં દેવવિષયક વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“દેવે જં મંતે! મહાકાણ મહાસરીરે અજગારસ્સ માવિયપ્પણો મહ્ઙ્ગં મહ્ઙ્ગેણં વીરૂવણ્ણજ્જા?” હે ભગવન! જે દેવ મહાકાયવાળો અથવા પ્રશસ્તકાય (પરિવાર-નિકાય)વાળો છે એટલે કે ઘણા જ મોટા પરિવારવાળો છે, તથા વિશાળ શરીરવાળો છે, તે શું ભાવિતાત્મા વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે ખરો? એટલે કે શું તે તેમનું ઉલ્લાંઘન કરીને જઈ શકે છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ગોયમા! અત્થેગણ્ણ વીરૂવણ્ણજ્જા, અત્થેગણ્ણ નો વીરૂવણ્ણજ્જા” હે ગૌતમ! કોઈક મહાકાયવાળો અને મહાશરીરવાળો દેવ ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચે થઈને-તેમનું ઉલ્લાંઘન કરીને નીકળે છે, અને કોઈક દેવ મહાપરિવારવાળો અને મહાશરીરવાળો હોવા છતાં પણ ભાવિતાત્મા અણુગારનું ઉલ્લાંઘન કરીને જતો નથી તેનું કારણ બાણુવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે. “સે કેણ્ણમ્મંતે! एवं વુચ્છદ્-અત્થેગણ્ણ વીરૂવણ્ણજ્જા, અત્થેગણ્ણ નો વીરૂવણ્ણજ્જા” હે ભગવન! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈક દેવ ભાવિતાત્મા અણુગારને વ્યતિકાન્ત કરીને બાકી છે અને કોઈક દેવ તેમને વ્યતિકાન્ત કરીને જતો નથી?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ગોયમા! દુવિહા દેવા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ! જે પ્રકારના દેવો કહ્યા છે-તે જે પ્રકારે આ પ્રમાણે છે-“માયી મિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય, અમાયી સમ્મદિટ્ઠી ઉવવન્નગા ય” (૧) માયીમિથ્યાદંઠિ ઉપપન્નક દેવ અને (૨) અમાયી સમ્મયદંઠિ ઉપપન્નક દેવ. “તત્થ જં જે સે માયીમિચ્છાદિટ્ઠી ઉવવન્નણ દેવે” તેમાં જે માયીમિથ્યાદંઠિ ઉપપન્નક દેવ છે તે “અજગારં માવિયપ્પાણં પાસદ્, પાસિત્તા નો વંદદ્, નો સકારેદ્, નો સમ્માણેદ્, નો કહ્ણાણં મંગલં દેવયં વેદ્ધયં જાવ પજ્જુવાસદ્” ભાવિતાત્મા અણુગારને જોવે છે, પરન્તુ જોઈને તેમને વંદણા કરતો નથી, નમસ્કાર કરતો નથી, તેમને સત્કાર કરતો નથી, તેમનું સન્માન કરતો નથી, અને કલ્યાણરૂપ, મંગળરૂપ,

ચૈત્ય યાવત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ ધર્મદેવની બન્ને હાથ ભેડીને પર્યુપાસના પણ કરતો નથી. “સે ણં અણગારસ્સ માવિયપ્પગો મઙ્ગલં મઙ્ગલેણ વીહવણ્ણા” એવો તે માથીમિથ્યાદંડિ ઉપપત્તક દેવ તે ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચે થઈને-તેમને વ્યતિકાન્ત કરીને ચાલ્યો જાય છે. પરન્તુ જે “તત્થ ણં જે સે અમાયી સમ્મ-દ્ધિ ઉવવન્નણ વેવે સે ણં અણગારં માવિયપ્પાણં પાસહ, પાસિત્તા વંદહ, નમંસહ, જાવ પઙ્ગુવાસહ” દેવ અમાથી સમ્યગ્દંડિ ઉપપત્તક છે, તે ભાવિતાત્મા અણુગારને ભેવે છે, ભેઈને તે તેમને વંદણા કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, તેમનો સત્કાર કરે છે, સન્માન કરે છે, અને મંગળસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ તે ધર્મદેવની બન્ને હાથ ભેડીને પર્યુપાસના કરે છે. “સે ણં અણગારસ્સ માવિ-યપ્પગો મઙ્ગલં મઙ્ગલેણ નો વીહવણ્ણા” તે દેવ તે ભાવિતાત્મા અણુગારની વચ્ચે થઈને ચાલ્યો જતો નથી એટલે કે તેમને વંદણા આદિ કર્યા વિના તેમનું ઉલ્લંઘન કરીને જતો નથી. “સે તેણ્ટ્રેણં ગોયમા ! एवं વુચ્ચહ જાવ નો વીહવણ્ણા” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈક દેવ તેમને ભેવા છતાં પણ તેમને વંદણા આદિ કર્યા વિના ચાલ્યો જાય છે અને કોઈક દેવ તેમને ભેઈને વંદણા આદિ કરીને જ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પક્ષ-“અસુરકુમારે ણં મંતે ! મહાકાણ મહાસરીરે” હે ભગવન! વિશાળ પરિવારવાળો અને વિશાળ શરીરવાળો અસુરકુમાર દેવ શું ભાવિતાત્મા અણુગારને વંદણા આદિ કર્યા વિના તેમનું ઉલ્લંઘન કરીને નીકળી જાય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“એવં ચેવ-એવં દંડઓ માણિયવ્વો જાવ વેમા-ણિ” સામાન્ય દેવના જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું સામાન્ય દેવની જેમ અસુરકુમાર દેવના પણ જે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) માથીમિથ્યાદંડિ ઉપ-પત્તન અને (૨) અમાથી સમ્યગ્દંડિ ઉપપત્તક તેમાંનો જે પહેલા પ્રકારનો અસુરકુમાર દેવ છે તે માથી અને મિથ્યાદંડિ ઉપપત્તક હોવાને કારણે ભાવિતાત્મા અણુગારને ભેવા છતાં પણ તેમને વંદણા, નમસ્કાર આદિ કરતો નથી, તે મંગળમય, જ્ઞાનસ્વરૂપ તે ધર્મદેવની વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના કર્યા વિના જ તેમની પાસેથી ચાલ્યો જાય છે પરન્તુ જે કોઈ અમાથી સમ્યગ્દંડિ ઉપપત્તક અસુરકુમાર દેવ હોય છે, તે અમાથી હોવાને કારણે તથા સમ્યગ્દંડિઉપપત્તક હોવાને કારણે ભાવિતાત્મા અણુગારને ભેઈને તેમને વંદણા કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, તેમનો સત્કાર કરે છે, તેમનું સન્માન કરે છે, અને મંગળસ્વરૂપ, જ્ઞાનસંપન્ન, તે ધર્મદેવ અણુગારની બન્ને હાથ ભેડીને પર્યુપાસના કરે છે એટલે કે અમાથી સમ્યગ્દંડિ ઉપપત્તક અસુર-કુમાર દેવ તેમને વંદણાદિ કર્યા વિના તેમનું ઉલ્લંઘન કરીને-તેમની પાસે થઈને ચાલ્યો જતો નથી એજ પ્રમાણે દેવદંડકનું કથન થવું ભેઈએ એટલે કે નાગકુમારાદિ ભવનપતિદેવો, વાનવ્યંતરદેવ, જ્યોતિષિક દેવ અને વૈમા-નિક દેવો સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો પણ અસુરકુમારદેવના પ્રશ્નોત્તરો પ્રમાણે જ સમજવા નારક, પૃથ્વીકાયિક આદિકામાં પ્રસ્તુત વિષયની અસંભવિતતા હોવાથી, અહીં દેવદંડક જ કહેવાનું સૂચન થયું છે. ॥સુ.૦૧॥

નેરચિકાદિકોં કે અવિનય વિશેષ કા કથન

॥ નેરચિકાદિકોં અવિનયવિશેષ વક્રતવ્યતા ॥

“અત્થિ ણં મંતે ! નેરહયાણં સક્કારેહવા સમ્માણેહ વા” ઇત્યાદિ—

ટીકાથ—આની પહેલાના સૂત્રમાં કોઈ કોઈ દેવતા આણુગારને વંદણાનમ-સ્કાર આદિ ન કરવા રૂપ અવિનયનું કથન કરવામાં આવ્યું હવે સૂત્રકાર નારકોના અવિનય અને વિનયવિશેષની પ્રરૂપણા કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“અત્થિ ણં મંતે ! નેરહયાણં સક્કારેહ વા, સમ્માણેહ વા, કિહ્કમ્મેહ વા, અરુદ્ધાણેહ વા, અંજલિપગ્ગહેહ વા, આસણામિગ્ગહેહ વા, આસણાણુપ્પદાણેહ વા, ઇંતરસ પચ્ચુગ્ગહ્હગયા, ઠિયસ્સ પજ્જુવાસણયા, ગચ્છંતસ્સ પહ્હિસંસાહ્ણયા?” હે ભગવન્ ! નારકોમાં નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણેનો વિનય હોય છે, કે નથી હોતો? (૧) સત્કાર-સત્કાર કરવા યોગ્ય વ્યક્તિનું આગમન થાય ત્યારે ઊભા થવું આદિ વિનય (૨) સન્માન-વિનયયોગ્ય વ્યક્તિએને વસ્ત્રાદિક પ્રદાન કરવું, (૩) કૃતિકર્મ-વંદણા કરવી (૪) અભ્યુત્થાન-વિનયયોગ્ય જનોને જોતાં જ આસનનો ત્યાગ કરીને ઊભા થઈ જવું, (૫) અંજલિપ્રગ્રહ-ખન્ને હાથ જોડવા (૬) આસનાભિગ્રહ-ખેસવા ઈચ્છતા વિનયયોગ્ય માણસને ખેસવા માટે આસન લાવીને દેવું અને કહેવું કે આ આસન પર ખિરાજો. (૭) આસનાનુપ્રદાન-વિનયાહ વ્યક્તિને માટે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને આસન લઈ જવું. (૮) કોઈ માન આપવા યોગ્ય વ્યક્તિ આવતી હોય તો તેની સામે જવું. (૯) માનાહ વ્યક્તિ આસન પર ખેસી ગયા બાદ તેની સેવા કરવી અને (૧૦) માનાહ વ્યક્તિની પાછળ ચાલવું શું આ વિનયોનો નારકોમાં સદ્ભાવ હોય છે ખરો? એવો આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ છે.

મહાવીર સ્વામીનો ઉત્તર—“જો રૂપે સમદ્રે” હે ગૌતમ ! નારકોમાં આ વિનયવિશેષ હોતો નથી, કારણ કે તેઓ સદા દુરવસ્થામાં જ વર્તમાન રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અત્થિ ણં મંતે ! અસુરકુમારાણં સક્કારેહ વા, સમ્માણેહ વા જાવ પહ્હિસંસાહ્ણયા” હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોમાં શું સત્કાર, સન્માન આદિ રૂપ ઉપયુક્ત દસ પ્રકારનો વિનય હોય છે ખરો?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, અત્થિ” હા, ગૌતમ ! અસુરકુમારોમાં વિનયાહ વ્યક્તિએના સત્કાર, સન્માન આદિ રૂપ વિનયવિશેષ હોય છે. દેવ હોવાને કારણે સારી રીતે જીવન વ્યતીત કરતા હોવાને કારણે તેમનામાં વિનય હોય છે. “એવં જાવ થણિયકુમારાણં” એજ પ્રમાણે નાગકુમારોથી

લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના ભવનપતિ દેવોમાં પણ માનાહ્ વ્યકિતઓ પ્રત્યે ઉપર્યુક્ત સત્કારાદિ રૂપ વિનયવિશેષ થાય છે. પરન્તુ “પુઢવિક્કાહ્યાણં જાવ ચરિરિદિયાણં, ઇર્ષિં જહા નેરહ્યાણં” પૃથ્વીકાયિકો, અપૂકાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો, આ એકેન્દ્રિય જીવોમાં; તથા દ્વીન્દ્રિયોમાં અને ત્ર્યુરિન્દ્રિય જીવોમાં નારકોની જેમ સત્કારાદિ વિનયવિશેષનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“અત્થિ ણં મંતે! પંચિન્દ્રિયતિરિક્કજ્જોણિયાણં સક્કારેહ વા, જાવ પહિસાહ્ણયા વા?” હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિય તિરિચ્ચોમાં શું સત્કાર-વિનયાહ્ જનોનો સમાહર કરવા રૂપ વિનયવિશેષ હોય છે ખરો? શું તેમનામાં સત્કાર આદિ હસે પ્રકારના વિનય હોય છે ખરાં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“હંતા, અત્થિ, નો ચેવ ણં આસગામિગ્ગહેહ વા, આસણાણુપ્પદાણેહ વા” હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય તિરિચ્ચોમાં વિનયને યોગ્ય જનો પ્રત્યે સત્કારાદિ રૂપ વિનયવિશેષ હોય છે. પરન્તુ વિનયાહ્ જનોને ખેસવાને માટે આસન લાવીને દેવાનો વિનય હોતો નથી, આસન પર તેને ખેસવાનો આગ્રહ કરવાનો વિનય પણ હોતો નથી, વળી વિનયાહ્ જનોનું આસન એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને લઈ જવા રૂપ “આસનાનુપ્રહાન વિનય” પણ હોતો નથી આ પ્રકારના વિનયવિશેષનો તેમનામાં અભાવ હોવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં વ્યકતવચનનો અભાવ રહે છે, તેથી તેમના દ્વારા તે પ્રકારનું સંભાષણ થઈ શકતું નથી તથા હાથનો અસાવ હોવાથી આસનને એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને લઈ જવાનું કામ પણ તેઓ કરી શકતા નથી. “મણુસ્સાણં જાવ વેમાણિયાણં-જહા અસુરકુમારાણં” મનુષ્યો, વાનસ્ચંતરો જ્યોતિષિકો અને વૈમાનિકોના માનાહ્ લોકો પ્રત્યેના સત્કારાદિ વિનયવિશેષનું કથન, અસુરકુમારોના પૂર્વેકત વિનયવિષયક કથન અનુસાર જ સમજવું જોઈએ. ॥સૂ૦૨॥

દેવોં કે અવિનય વિશેષ કા કથન

—દેવોના અવિનયવિશેષની વક્તવ્યતા—

“અર્વાઙ્ઘ્રિણ ણં મંતે ! દેવે મહાઙ્ઘ્રિયસ્સ ” ઇત્ય ઠિ-

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં દેવોના વિનયવિશેષનું કથન કરવામાં આંચું હવે સૂત્રકાર તેમના વિનયવિશેષથી વિપરીત અવિનયવિશેષનું કથન કરે છે-

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ અર્વાઙ્ઘ્રિણ ણં મંતે ! દેવે મહાઙ્ઘ્રિયસ્સ દેવસ્સ મઙ્ગ્ગં-મઙ્ગ્ગેણં વીહવણ્ણા ?” હે ભગવન્ ! જે દેવની ઋદ્ધિ ઓછી હોય છે એવો દેવ શું તેના કરતાં અધિક ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને-તેને વ્યતિકાન્ત કરીને જઈ શકે છે ખરો ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“જો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ ! અલ્પદ્ધિંક દેવ મહદ્ધિંક દેવની વચ્ચે થઈને જઈ શકતો નથી, કારણ કે-તેની વચ્ચે થઈને તેનું ઉલ્લાંઘન કરીને-નીકળીને જવાની શક્તિ જ તે અલ્પદ્ધિંક દેવમાં હોતી નથી,

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સમિદ્ધિણ ણં મંતે ! દેવે સમિદ્ધિયસ્સ દેવસ્સ મઙ્ગ્ગં મઙ્ગ્ગેણં વીહવણ્ણા ” હે ભગવન્ ! એક દેવ તેના જેટલી જ ઋદ્ધિવાળા દેવની મધ્યમાં થઈને જઈ શકે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ જો ઇણ સમદ્દે ” હે ગૌતમ ! કોઈ પણ દેવ તેના જેટલી જ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચેથી જઈ શકતો નથી, કારણ કે બન્ને સમાન શક્તિવાળા હોય છે, તેથી તેઓ એક બીજાની અવહેલના કરવાને અસમર્થ હોય છે. “ વમત્તં પુણ વિહવણ્ણા ” પરન્તુ અહીં એવું સંભવી શકે છે કે એ સમાન ઋદ્ધિવાળો દેવ પ્રમાદી હોય તો, તેની વચ્ચે થઈને બીજો સમાન ઋદ્ધિવાળો દેવ જઈ શકે છે. આ સ્થિતિમાં તે પ્રમાદી સમાનઋદ્ધિવાળા દેવની પણ અવહેલના થઈ જાય છે,

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે ણં મંતે ! કિં સત્થેણં અક્કમિત્તા પમૂ અણ-ક્કમિત્તા પમૂ ” હે ભગવન્ ! તે સમાનઋદ્ધિવાળો દેવ એ તે સમાનઋદ્ધિવાળા પ્રમાદી દેવની વચ્ચે થઈને જાય, તો શું તે પહેલાં તેના ઉપર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જાય છે, કે શસ્ત્રનો પ્રહાર કર્યા વિના જાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ અક્કમિત્તા પમૂ, નો અણક્કમિત્તા પમૂ ” હે ગૌતમ ! તે સમદ્ધિંક દેવ એ તે પ્રમાદી સમદ્ધિંક દેવની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, તો નીકળતા પહેલાં તેના ઉપર પોતાના શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જ નીકળે છે, પ્રહાર કર્યા વિના નીકળી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે ણં મંતે ! કિં પુવ્વિં સત્થેણં અક્કમિત્તા પચ્છા વીહવણ્ણા, પુવ્વિં વીહવણ્ણા, પચ્છા સત્થેણં અક્કમેવલ્ણા ? ” હે ભગવન્ ! વચ્ચે થઈને જનારો તે સમદ્ધિંક દેવ શું પહેલાં તે પ્રમાદી સમદ્ધિંક

દેવ પર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને તેની પાસેથી નીકળી જાય છે કે પહેલાં તેની પાસેથી નીકળી જાય છે અને ત્યાર બાદ તેના પર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ एवं एएणं अभिलाषेणं जहा दसमसए आइइढी उहेसए तहेव निरवसेसं चत्तारी वंडगा भाणियज्वा, जाव महिइढिया वेमाणिया अप्पइढियाए वेमाणिया ” પૂર્વોક્ત રીતે આ પહેલા અભિલાષ દ્વારા દસમાં શતકના આત્મદ્વિક નામના ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં, એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ત્રણ આલાપક સહિતના ચાર દંડકનું કથન અહીં થયું જોઈએ. “ મહદ્વિક વૈમાનિક દેવી અદ્વિક વૈમાનિક દેવીની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે. ” આ આલાપક પર્યન્તના આલાપકોનું અહીં પ્રતિપાદન થયું જોઈએ આ ત્રણ આલાપકોનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે—અદ્વિક અને મહદ્વિક દેવનો પહેલો આલાપક, સમદ્વિક સમદ્વિકનો બીજો આલાપક, તથા મહદ્વિક અદ્વિકનો ત્રીજો આલાપક આ ત્રણમાંથી મહદ્વિક અદ્વિકનો અને સમદ્વિક સમદ્વિકનો આલાપક તો આ સૂત્રમાં જ આપવામાં આવ્યા છે. હવે “ યાવત્ ” પદથી શુદ્ધીત સમદ્વિકનો જે બાકીનો ભાગ છે, અહીં પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“ ગોયમા ! પુવ્વિ સત્થેણં અક્કમિત્તા પચ્છા વીइवएज्जा, નો પુવ્વિ વીइवएज्जा પચ્છા સત્થેણં અક્કમિત્તા ” હે ગૌતમ ! સમદ્વિક દેવ જ્યારે પોતાના જેટલી જ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, ત્યારે પહેલાં તેના પર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરે છે અને ત્યાર બાદ તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે. એવું બનતું નથી કે પહેલાં તે તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય અને ત્યાર બાદ તેના પર પોતાના શસ્ત્રનો પ્રહાર કરે એજ “ યાવત્ ” પદ વડે મહદ્વિક અને અદ્વિક દેવના વિષયમાં પણ જે આલાપક ગ્રહણ કરવાનો છે, તે નીચે પ્રમાણે છે—“ महिइढिएणं भंते ! देवे अप्पइढियस्स देवरस मज्झं मज्झेणं वीइवएज्जा ” હે ભગવન્ ! શું મહદ્વિક દેવ અદ્વિક દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ हंता, वीइवएज्जा ” હા, ગૌતમ ! મહદ્વિક દેવ અદ્વિક દેવની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ से णं भंते ! किं सत्थे णं अक्कमित्ता पभू, अणक्कमित्ता पभू ” હે ભગવન્ ! શું તે શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને નીકળવાને સમર્થ બને છે, કે શસ્ત્રનો પ્રહાર કર્યા વિના નીકળવાને સમર્થ બને છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! अक्कमित्ता वि पभू, अवक्कमित्ता वि पभू ” હે ગૌતમ ! તે તેના પર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને પણ નીકળી શકે છે અને શસ્ત્રનો પ્રહાર કર્યા વિના પણ નીકળી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ से णं भंते ! किं पुव्वि सत्थेणं अक्कमित्ता पचछा वीइवएज्जा, पुव्वि वीइवइत्ता पचछा सत्थेणं अक्कमेज्जा ? ” હે ભગવન્ ! તે પહેલાં તેના પર શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને તેની પાસેથી નીકળી શકવાને સમર્થ થાય છે ? કે પહેલાં નીકળી ગયા બાદ આક્રમણ (શસ્ત્રનો પ્રહાર) કરવાને સમર્થ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—‘ ગોયમા ! હે ગૌતમ ! “ પુઠ્ઠિવ વા સત્થે ણં અક્કમિત્તા પચ્છા વીહવણ્ણા, પુઠ્ઠિવ વા વીહવણ્ણા પચ્છા સત્થે ણં અક્કમિજ્જા ” હે ગૌતમ ! તે પહેલાં પ્રહાર કરીને પણ તેની પાસેથી નીકળી જઈ શકે છે, અને પહેલાં નીકળી જાય અને પછી પ્રહાર કરે, એવું પણ તે કરી શકે છે. ચાર દંડકોમાં ઉપર્યુકત ત્રણ આલાપકવાળું પ્રથમ દંડક દેવ અને દેવનું છે. બીજું દંડક દેવ અને દેવીનું છે, ત્રીજું દંડક દેવી અને દેવનું છે અને ચોથું દંડક દેવી અને દેવીનું છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

નેરયિકોં કે આત્મન્ટિક દુઃખ કા નિરૂપણ

— નારકોના આત્મન્ટિક દુઃખની વક્તવ્યતા —

“ રયણવ્વમાપુઠ્ઠવિનેરહયાણં મંતે ! કેરિસયં ” ઇત્યાદિ—

ટીકા:— આગલા સૂત્રમાં એકાન્તતઃ સુખી હોવાને કારણે દેવોની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી એકાન્તતઃ દુઃખી હોવાને કારણે દેવો કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળા નારકોની વક્તવ્યતા સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં કરે છે— ગૌતમ સ્વામી નારકોના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— “ રયણવ્વમાપુઠ્ઠવિનેરહયા ણં મંતે ! કેરિસયં પોગ્ગલપરિણામં પચ્ચણુઠ્ઠમ્ભવમાણા વિહરંતિ ? ” હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકો કયા પ્રકારના પુદ્ગલપરિણામને અનુભવ કરી રહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર— “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અણિટ્ટં જાવ અમણામમ્ એવં જાવ અહેસત્તમપુઠ્ઠવિનેરહયા ” રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં નારકો અનિષ્ટ (અનિચ્છીય), અકાન્ત (અકમનીય), અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને અમનોમ (મનમાં અપ્રીવિજ્ઞાનક) પુદ્ગલપરિણામને અનુભવ કરે છે. એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના નારકો, વાલુકાપ્રભાના નારકો, પંકપ્રભાના નારકો, ધૂમપ્રભાના નારકો, તમઃપ્રભાના નારકો અને તમસ્તમઃપ્રભા નામની અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનાં નારકો પણ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને અમનોમ પુદ્ગલપરિણામને અનુભવ કરે છે. “ એવં વેયણાપરિણામં, એવં જહા જીવામિગમે તદ્દે નેરહય હહેસણ ” એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાપૃથ્વીના નારકો અનિષ્ટ, અકાન્ત આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા વેદનાપરિણામને પણ અનુભવ કરતાં રહે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રકારનો અભિલાપ સમજાવો— “ રયણવ્વમાપુઠ્ઠવિનેરહયા ણં મંતે ! કેરિસયં વેયણાપરિણામં પચ્ચણુઠ્ઠમ્ભવમાણા વિહરંતિ ? ગોયમા ! અણિટ્ટં જાવ અમણામ ” “ રત્નપ્રમાપૃથ્વીનેરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કીદ્દશં વેદનાપરિણામં પ્રત્યનુપવવત્તો વિહરન્તિ ગૌતમ ! અનિષ્ટં યાઘત્ અમનોડમમ્ ” હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં નારકો કેવા વેદનાપરિણામને અનુભવ

કર્તા કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ અનિષ્ટ અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને અમનોમ વેદનાપરિણામનો અનુભવ કર્યા કરે છે. એજ પ્રકારનું વેદનાપરિણામ વિષયક કથન શર્કાપ્રસા આદિ નરકોનાં નરકો વિષે પણ સમજવું આ રીતે જીવાભિગમ સૂત્રના ત્રીજા નૈરયિક ઉદ્દેશકમાં નારકોનાં પુદ્ગલપરિણામના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આંચું છે, એવું જ કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું બેઈએ. આ વિષયનું જીવાભિગમમાં વીસ ૨૦ દ્વારોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આંચું છે. તે ૨૦ દ્વારો આ પ્રમાણે છે-(૧) પોગલપરિણામે-પુદ્ગલપરિણામ (૨) વેચણાય-વેદના-, (૩) લેસા ય-વૈશ્યા, (૪) નામગોદ ય-નામગોત્ર, (૫) અરહં-અરતિ, (૬) અદ ય-ભય, (૭) સોને-શોક, (૮) સુદ્ધા-હુધા, (૯) પિવાસા ય-પિપાસા (પ્યાસ), (૧૦) વાહી ય-ઝાણિ, (૧૧) ઉસ્વાસે-ઉચ્છ્વાસ, (૧૨) અણુતાવે-અનુતાપ (૧૩) કોહે-કોષ, (૧૪) માણે ય-માન, (૧૫) માદય-માયા, (૧૬) લોહેચ-લોભ, 'ચત્તારિય સન્નાઓ' ચાર સંજ્ઞાઓ (૧૭) આહારસંજ્ઞા, (૧૮) ભયસંજ્ઞા, (૧૯) મૈથુનસંજ્ઞા, અને (૨૦) પરિગ્રહસંજ્ઞા.

પુદ્ગલપરિણામ અને વેદનાપરિણામના અભિલાષો તેા સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં જ પ્રકટ કર્યા છે. બાકીનાં ૧૮ દ્વારોના અભિલાષ પણ પુદ્ગલપરિણામ અને વેદનાપરિણામના જેવાં જ સમજવા. અહીં સૂત્રકારે અન્તિમ અભિલાષ આ પ્રકારનો બતાવ્યો છે-“ જાવ અહેસત્તમાપુઢવિનેરહ્યા જં મંતે ! કેરિસયં પરિગહસન્નાપરિણામં પચ્ચણુન્નભવમાણા વિહરંતિ ” ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભાથી લઈને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પર્યાંતની પૃથ્વીઓનાં નારકો કયા પ્રકારના પરિગ્રહસંજ્ઞાપરિણામનો અનુભવ કરતા રહે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોચમા ! અણિદું જાવ અમણામં ” હે ગૌતમ ! તેઓ અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને અમનોમ પરિગ્રહસંજ્ઞાપરિણામનો અનુભવ કર્યા કરે છે,

અન્તે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે-“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ૦ ૪॥

જેનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૪-૩॥

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચૌદમાં શતકના આ ચોથા ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—પુદ્ગલપરિણામની વક્તવ્યતા, ભૂતકાળમાં એક સમયમાં પુદ્ગલપરિણામની વક્તવ્યતા, વર્તમાનકાળમાં એક સમયમાં પુદ્ગલપરિણામની વક્તવ્યતા, ભવિષ્યકાળમાં એક સમયમાં પુદ્ગલપરિણામની વક્તવ્યતા, પુદ્ગલસ્કંધની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા—અતીતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળમાં જીવપરિણામની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ, પરમાણુપુદ્ગલ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરો પરમાણુ ચરમ હોય છે કે અચરમ હોય છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરો સામાન્ય પરિણામની પ્રરૂપણા.

પુદ્ગલ પરિણામ વિશેષ કા નિરૂપણ

—પુદ્ગલપરિણામવિશેષવક્તવ્યતા—

“એણ મંતે ! પોગઢે તીયમળંતં” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં નારકોના પુદ્ગલપરિણામની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી આ ચોથા ઉદ્દેશકમાં પણ સૂત્રકાર એજ વિષયને અનુલક્ષી વિશેષરૂપે પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એણ મંતે ! પોગઢે તીયમળંતં સાસયં સમયં, સમયં લુક્કલી, સમયં અલુક્કલી, સમયં લુક્કલી વા અલુક્કલી વા ?” હે ભગવન્ ! આ પુદ્ગલ કે જે પરમાણુ રૂપ પણ છે અને સ્કંધ રૂપ પણ છે, અપરિમિત હોવાથી અપરિચ્છિન્ન, અન્તરહિત તથા ક્ષયરહિત હોવાથી શાશ્વત એવા અનંત શાશ્વત અતીત (ભૂત) કાળમાં એક સમય સુધી શું રૂક્ષસ્પર્શવાળું થયું છે? તથા એક સમય સુધી શું તે અરૂક્ષસ્પર્શના સદ્ભાવને લીધે અરૂક્ષ (સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળું) થયું છે? તથા એક સમય સુધી શું તે રૂક્ષ-અરૂક્ષ બન્ને સ્પર્શવાળું થયું છે? અહીં “તીયમળંતં સાસયં સમયં” માં વિભક્તિનું વિપરણામ થયું છે એટલે કે અહીં બીજી વિભક્તિનેા પ્રયોગ થવા છતાં પણ સાતમી વિભક્તિનેા અર્થ પ્રકટ થયો છે, તેથી ‘અતીતે અનન્તે શાશ્વતે સમયે’ એવો પાઠ વ્યકત થયો છે. રૂક્ષી અને અરૂક્ષી (રૂક્ષ અને અરૂક્ષ) આ બન્ને વિશેષણોનેા પરમાણુ અને સ્કંધમાં સંભાવના માનીને પ્રયોગ

થયો છે. તથા “ તે રૂક્ષી અને અરૂક્ષી-રૂક્ષસ્પર્શવાળું અને સ્નિગ્ધસ્પર્શ-
વાળું એક સમય સુધી જ થયું છે, ” એવું જે પૂછવામાં આવ્યું છે તે સ્કંધરૂપ
પુદ્ગલને અનુલક્ષીને જ પૂછવામાં આવ્યું છે, કારણ કે જે આદિ અણુવાળા
સ્કંધનો એકદેશ રૂક્ષ હોય છે, અને બીજો દેશ અરૂક્ષ હોય છે. આ રીતે
તેમાં એક સાથે રૂક્ષસ્નિગ્ધ સ્પર્શનો સદ્ભાવ હોય છે હવે એજ વિષયને
અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી આગળ જે પ્રશ્ન પૂછે છે તે આ પ્રમાણે છે-
“ પુઠ્ઠિવં ચ ણં કરણેણં અણેગવચ્ચં અણેગરૂઠં પરિણામં પરિણમહ ” હે ભગવન્!
એક વર્ણાદિ પરિણામની પહેલાં જ તે પુદ્ગલકરણ-પ્રયોગકરણ અને વિસ્ત-
સાકરણ, આ કારણો દ્વારા કાળા, નીલા, પીળા, આદિના લેદથી અનેક
વર્ણવાળું, અને ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન આદિના લેદથી અનેક રૂપવાળું-
અનેક વર્ણાદિપર્યાયવાળું તથા અનેક રૂપપર્યાયવાળું થયું છે ખરું? ” આ
પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે-જો તે પુદ્ગલપરમાણુ રૂપ હોય, તો સમયલેદની
અપેક્ષાએ અનેક વર્ણાદિ રૂપે પરિણત થયું છે? તથા જો તે સ્કંધ રૂપ
હોય, તો એક સાથે પણ શું તે અનેક વર્ણાદિરૂપે પરિણત થયું છે?
તથા-“ અહ સે પરિણામે નિજ્જિજ્ઞે ભવહ, તઓ પચ્છા ઇગવન્ને ઇગરૂવે સ્સિયા? ”
જ્યારે પુદ્ગલનું (પરમાણુનું અથવા સ્કંધનું) તે અનેક વર્ણાદિ રૂપ પરિણામ
નિર્ણય થઈ જાય છે-પરિણામાન્તરોત્પાદક કરણના સદ્ભાવને લીધે ક્ષીણ
થઈ જાય છે-ત્યારે શું તે પુદ્ગલ વર્ણાન્તર સહિત હોવાથી એક વર્ણવાળું
અને વિવક્ષિત ગંધાદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ અપર પર્યાયોના અભાવને લીધે
શું તે એક રૂપવાળું હોય છે ખરું આ પ્રકારના આ પ્રશ્નો છે.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ હંતા, ગોચમા!
ઇસ ણં પોગલે તીણ સંચેવ જાવ ઇગરૂવે સ્સિયા ” હા, ગૌતમ! આ પુદ્ગલ
(પરમાણુ રૂપ અને સ્કંધરૂપ પુદ્ગલ) પૂર્વોક્ત અનંત, શાશ્વત અતીતકાળમાં
એક સમય સુધી રૂક્ષ સ્પર્શવાળું, તથા એક સમય સુધી અરૂક્ષસ્પર્શવાળું
થયું છે, અને સ્કંધ રૂપ પુદ્ગલ એક સમય સુધી જ રૂક્ષઅરૂક્ષ (રૂક્ષસ્નિગ્ધ) રૂપ
જે સ્પર્શોથી યુક્ત થયું છે. તથા એક વર્ણાદિ રૂપ પરિણામનાં પહેલાં તે
પ્રયોગકરણ અથવા વિસ્તસાકરણ દ્વારા અનેક વર્ણાદિ રૂપ પરિણામવાળું-
અને અનેક વર્ણુપરિણામવાળું અને અનેક રૂપપરિણામવાળું થયું છે.
“ અહ સે પરિણામે નિજ્જિજ્ઞે ભવહ, તઓ પચ્છા ઇગવન્ને ઇગરૂવે સ્સિયા ” પરમાણુનું
તથા સ્કંધનું આ પરિણામ જ્યારે નિર્ણય થઈ જાય છે, ત્યારે તે એક
વર્ણવાળું અને એક રૂપવાળું થઈ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ ઇસ ણં મંતે ! પોગલે વહુવ્વચ્ચં સાસચં સમચ ”
હે ભગવન્! આ પુદ્ગલ (પરમાણુરૂપ અને સ્કંધ રૂપ પુદ્ગલ) વત માનરૂપ
શાશ્વતકાળમાં શું એક સમય સુધી રૂક્ષ હોય છે? અથવા શું એક સમય સુધી
અરૂક્ષ હોય છે? અથવા સ્કંધ રૂપ પુદ્ગલ શું રૂક્ષસ્નિગ્ધ રૂપ બને પ્રકા-

રના સ્પર્શોથી યુક્ત થાય છે? ઇત્યાદિ સઘળા પ્રશ્નો અહીં પૂર્વોક્ત રીતે જ સમજાવેલા આ વર્તમાનકાળના અભિલાપમાં “અનંત” આ વિશેષણનો પ્રયોગ થતો નથી, કારણ કે વર્તમાન સમયમાં અનંતતા હોતી નથી. તે તો એક સમય માત્ર જ રહે છે. ભૂત અને ભવિષ્યકાળમાં જ અનંતતા કહી છે, તેથી જ આ બંનેના અભિલાપમાં “અનંત” વિશેષણ વપરાયું છે. તેથી જ સૂત્રકારે “એવં અણાગમ્યમણંતંપિ” આ પ્રમાણે કહ્યું છે. વર્તમાનકાળના અભિલાપ બેવું જ અનંત ભવિષ્યકાળના અભિલાપમાં સમસ્ત કથન થવું જોઈએ. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એસ ણં મંતે ! તીયમણંતં” હે ભગવન્ ! આ સ્કંધ અનંત, શાશ્વત અતીતકાળમાં શું એક સમય સુધી રૂક્ષ, એક સમય સુધી અરૂક્ષ અને એક સમય સુધી જ શું રૂક્ષ-અરૂક્ષ બંને રૂપે રહ્યો છે ખરો? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો બંને જ ઉત્પન્ન કરી લેવા જોઈએ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“એવં ચેવં સંધે વિ જહા પોગલ્હે” હે ગૌતમ ! પહેલાં બેવું કથન પુદ્ગલના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન સ્કંધના વિષયમાં પણ સમજવું. ॥૨૦૧॥

જીવકે સ્વરૂપકા નિરૂપણ

—જીવસ્વરૂપવક્તવ્યતા—

“એસ ણં મંતે ! જીવે તીતમણંતં સાસયં સમયં” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સ્કંધમાં સ્વપ્રદેશોની અપેક્ષાએ જીવસ્વરૂપતાનો પણ સંભવ છે આ કારણે અહીં સૂત્રકારે જીવસ્વરૂપતાની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એસ ણં મંતે ! જીવે તીતમણંતં સાસયં સમયં સમયં દુક્ખી, સમયં અદુક્ખી, સમયં દુક્ખી વા અદુક્ખી વા” હે ભગવન્ ! આ પ્રત્યક્ષ ભૂત, જીવ, અતીત અનંત શાશ્વત સમયમાં (કાળમાં) શું એક સમયે દુઃખકારણયોગને લીધે દુઃખી થયો છે? શું દુઃખાભાવહેતુને લીધે તે એક સમયે સુખી થયો છે? તથા એક જ સમયે સુખદુઃખના કારણભૂત શુભાશુભ કર્મના યોગથી તે દુઃખી અને સુખી, આ બંને અવસ્થાઓવાળો થયો છે? એટલે કે સુખદુઃખનાં કારણ જો કે એક સમયમાં મોજૂદ હોય છે, પરંતુ સુખદુઃખનું વેદન એક સમયમાં થતું નથી, કારણ કે જીવ એક સમયમાં એક જ ઉપયોગવાળો

હોય છે. તેથી અહીં એક સમયમાં જીવ દુઃખી અથવા સુખી થયો છે, એવો પ્રશ્ન થઈ સમજવો જોઈએ આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ સંપન્ન આ જીવ સ્વહેતુઓ દ્વારા શું અનેક ભાવવાળા પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે? કે અનેક ભાવવાળા પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે? એજ વાત “પુર્વિ ચ કરણેણ અણેગ-માવં અણેગમૂયં પરિણામં પરિણમઈ અહ સે વેયણિજ્જે નિજ્જિન્ને ભવઈ, તઆ પચ્છા ઇગમાવે ઇગમૂય સિયા” આ સૂત્ર દ્વારા પૂછવામાં આવી છે. એટલે કે એક ભાવ પરિણામની પ્રાપ્તિના પહેલાં કાલ સ્વભાવ આદિ કારણ સામગ્રી વડે સહકૃત થવાને કારણે શુભાશુભ કર્મબંધની હેતુભૂત ક્રિયાથી અનેક ભાવવાળા (દુઃખિતત્વ આદિ રૂપ પર્યાયવાળા) પરિણામને અને અનેક ભાવવાળા હોવાથી અનેકભૂત (અનેક રૂપ) પરિણામસ્વભાવને પ્રાપ્ત થયો છે. “પરિણમઈ” આ ક્રિયાપદ વર્તમાન કાળમાં વપરાયું છે, પરંતુ અહીં વિષય ભૂતકાળનો હોવાથી તેને ભૂતકાળમાં વપરાયેલું સમજવું જોઈએ તથા દુઃખિતત્વ આદિ અનેક ભાવના હેતુભૂત વેદનીય કર્મ-વેદના યોગ્ય જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ-જ્યારે નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે (ક્ષીણ થઈ જાય છે), ત્યારે શું આ જીવ એક ભવવાળા સાંસારિક સુખથી વિપરીત સ્વાભાવિક સુખરૂપવાળો થઈને એકત્વને પ્રાપ્ત થયો છે ખરો? એટલે કે જ્યારે તે કર્મકૃતપર્યાયેથી રહિત થઈ જાય છે, ત્યારે શું તે એકત્વને પ્રાપ્ત થાય છે? અર્થાત્ સિદ્ધ થાય છે?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા, ગોયમા! ઇસ ગં જીવે ઇગમૂય સિયા” હે ગૌતમ! તે સત્ય છે કે જીવ અનંત, શાશ્વત ભૂતકાળમાં એક સમયે સુખી થયો છે, અને એક સમયે સુખીદુઃખી થયો છે. તથા એક ભાવ પરિણામ પ્રાપ્તિના પહેલાં કાલાદિ કારણ સામગ્રીથી સહકૃત હોવાને કારણે શુભાશુભ કર્મબંધની હેતુભૂત ક્રિયાથી અનેકભાવવાળા-(દુઃખિતત્વ આદિ રૂપ પર્યાયવાળા) પરિણામને તથા અનેકરૂપ સ્વભાવને આ જીવે પ્રાપ્ત કર્યો છે. તથા ત્યાર બાદ જ્યારે દુઃખિતત્વ અનેક ભાવોના કારણભૂત વેદનીય કર્મની અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની નિર્જરા (ક્ષીણતા) થઈ જાય છે, ત્યારે તે જીવ સાંસારિક સુખરહિત હોવાથી સ્વાભાવિક સુખસ્વરૂપ થયો છે, અને એકત્વ અવસ્થાને-શુદ્ધ, નિરંજન, નિર્વિકાર, આનંદ ધન રૂપ દશાએ-પહેંચ્યો છે.

“એવં પહુવચ્ચં સાસયં સમયં એવં અણાગયમણંતં સાસયં સમયં” પૂર્વોક્ત ભૂત કાળની જેમ જ વર્તમાન શાશ્વત સમયમાં આ જીવ એક સમયે દુઃખી, એક સમયે સુખી તથા એક સમયે સુખી યા દુઃખી થાય છે. તથા એકભાવ પરિણામ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કાલ, સ્વભાવ આદિ કારણ સામગ્રી વડે સહકૃત હોવાને કારણે શુભાશુભ કર્મબંધની હેતુભૂત ક્રિયા વડે અનેક સ્વભાવવાળા પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા દુઃખિતત્વ આદિ અનેક ભાવના કારણે રૂપ વેદનીય કર્મ અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ જ્યારે ક્ષીણ થઈ જાય છે,

ત્યારે આ જીવ એક ભાવવાળો થઈને એકત્વ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પ્રકારનું કથન અનંત શાશ્વત ભવિષ્યકાળમાં પણ થવું જોઈએ. એટલે કે આ જીવ એક સમયે દુઃખી, એક સમયે સુખી અને એક સમયે સુખી અથવા દુઃખી થશે એકત્વ ભાવની પ્રાપ્તિના પહેલાં કાળ, સ્વભાવ આદિ કારણ સામગ્રી વડે સહકૃત થવાને લીધે શુભાશુભ કર્મબંધની હેતુભૂત ક્રિયાથી અનેક ભાવવાળા પરિણામને અને અનેક રૂપ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરશે, તથા વેદનીય, જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની જ્યારે નિર્જરા થશે, ત્યારે આ જીવ એકભાવ એકરૂપ થઈ જશે ॥સૂ.૦૨॥

પરમાણુ પુદ્ગલ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

—પરમાણુપુદ્ગલવક્તવ્યતા—

“પરમાણુવોગલે ણં મંતે ! કિં સાસણ અસાસણ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પહેલાં સ્કંધની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી તે સ્કંધ જ્યારે પોતાની સ્કંધ રૂપતાનો પરિત્યાગ કરે છે, ત્યારે જેમ તેનો વિનાશ થાય છે, એજ પ્રમાણે શું પરમાણુનો પણ વિનાશ થાય છે, ખરો ? આ આશંકાનો ઉત્તર સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં આપ્યો છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“પરમાણુવોગલે ણં મંતે ! કિં સાસણ, અસાસણ ?” હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ શું શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે, “પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ”ના ઉપાદાનથી અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે આ પ્રશ્ન સ્કંધરૂપ પુદ્ગલના વિષયમાં પૂછવામાં આવ્યો નથી શાશ્વત એટલે નિત્ય અને અશાશ્વત એટલે અનિત્ય, અર્થ થાય છે,

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! સિય સાસણ સિય અસાસણ” હે ગૌતમ ! પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ અમુક અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને અમુક અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ, सिय सासण सिय असासण” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે પરમાણુ પુદ્ગલ અમુક અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને અમુક અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “દ્વવટ્ટયાણ સાસણ, વन्नपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं असासण” દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ—ઉપેક્ષિત પર્યાયવાળી વસ્તુઓનું જ પ્રતિપાદન કરનારા આ નયની દૃષ્ટિએ—પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલને શાશ્વત (નિત્ય) કહેવામાં આવ્યું છે. પરમાણુ જો કે સ્કંધમાં પણ રહે છે, પરન્તુ સ્કંધનો વિનાશ થવાથી તેનો વિનાશ થતો

નથી સ્કંધમાં તે પરમાણુનો વ્યપદેશ પરમાણુ રૂપે ન રહેતાં પ્રદેશરૂપવ્યપ-
દેશાન્તરથી-નામાન્તરથી તેનો વ્યપદેશ થાય છે. તથા પોતાના વિશેષ ધર્મ-
રૂપ જે પર્યાયો છે-જે વર્ણાદિભેદની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારના હોય છે, તે
વર્ણપર્યાયોની અપેક્ષાએ, ગંધપર્યાયોની અપેક્ષાએ, રસપર્યાયોની અપેક્ષાએ
અને સ્પર્શ પર્યાયોની અપેક્ષાએ પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલને અશાશ્વત (અનિત્ય)
કહેવામાં આવ્યું છે. પર્યાયોનો વિનાશ પર્યાય રૂપની અપેક્ષાએ જ થાય છે.
“ સે તેણદ્દેણં જાવ સિય સાસણ સિય અસાસણ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં
એવું કહ્યું છે કે પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ અમુક અપેક્ષાએ શાશ્વત છે અને
અમુક અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે. ॥સૂ.૦૩॥

-પરમાણુવિશેષ વક્તવ્યતા-

“ પરમાણુવોગ્ગહે ણં મંતે ! કિં ચરમે અચરમે ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-પરમાણુના વિષયમાં વક્તવ્યતા આલી રહી છે તેથી સૂત્રકારે
આ સૂત્રમાં તેના ચરમત્વ આદિની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલ-
ક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ પરમાણુવોગ્ગહે
ણં મંતે ! કિં ચરિમે, અચરિમે ? ” હે ભગવન્ ! પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ ચરમ
છે કે અચરમ છે ? જે પરમાણુ જે વિવક્ષિત ભાવથી પ્રચ્યુત (અલગ) થઈને
ફરી એજ વિવક્ષિત ભાવની પ્રાપ્તિ કરી શકતું નથી, તે પરમાણુને તે
ભાવની અપેક્ષાએ ચરમ કહ્યું છે. આ ચરમથી જે પરમાણુ વિપરીત હોય
છે, એટલે કે વિવક્ષિત જે ભાવથી તે ચ્યુત થઈ ચુક્યું છે, એજ ભાવને
ફરીથી તે પ્રાપ્ત કરી લે છે, ત્યારે તે પરમાણુને અચરમ કહે છે.

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ !
“ દ્વંત્તાદેસેણં નો ચરિમે, અચરિમે ” પુદ્ગલપરમાણુ દ્રવ્યાદેશની અપેક્ષાએ-
દ્રવ્યપ્રકારે ચરમ નથી, અચરમ છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-
જ્યારે પરમાણુદ્રવ્ય સંઘાતપરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પોતાના
પરિણામથી રહિત તો થઈ જાય છે, પરન્તુ તેમાંથી ચ્યુત થયા બાદ કાળા-
ન્તરે એજ પરમાણુ પોતાના મૂળ પરિણામને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેથી
દ્રવ્યાદેશની અપેક્ષાએ પરમાણુને ચરમ કહેવામાં આવ્યું નથી. સંઘાતમાં
મળ્યા પહેલાં પરમાણુની જે અવસ્થા હતી, તે અવસ્થામાં તે પરમાણુ
સંઘાતમાંથી ચ્યુત થયા બાદ આવી જાય છે, આ પ્રકારનું આ કથનનું
તાત્પર્ય છે. તે કારણે આ અપેક્ષાએ તેને ચરમ કહેવામાં આવ્યું નથી,
પણ અચરમ કહેવામાં આવ્યું છે. “ હેત્તાદેસેણં સિય ચરિમે સિય અચરિમે ”

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે ચરમ પણ હોઈ શકે છે અને અચરમ પણ હોઈ શકે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે ક્ષેત્રમાં કેવળજ્ઞાનીએ સમુદ્ધાત (કેવલીસમુદ્ધાત) કર્યો છે, તે સમયે તે ક્ષેત્રમાં જ પુદ્ગલપરમાણુ હતું,— જે પુદ્ગલપરમાણુનો સંબંધ તે કેવળીની સાથે હતો—તે પરમાણુ તે કેવળીની સાથે ફરી સંબંધયુક્ત થઈને હવે કદી પણ તે ક્ષેત્રનો આશ્રય કરી શકશે નહીં, કારણ કે કેવળી તે મોક્ષમાં પહોંચી ગયા છે, તેથી હવે તે ક્ષેત્રમાં તેમનું આગમન થઈ શકવાનું નથી તેથી એવા પરમાણુને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ચરમ કહેવામાં આવ્યું છે. તથા સાધારણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે પરમાણુ એજ ક્ષેત્રમાં ફરી આશ્રય લઈ લે છે, તે અપેક્ષાએ તેને અચરમ કહેવામાં આવ્યું છે.

“કાલાદેસેણં સિય ચરિમે સિય અચરિમે” કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ-પરમાણુને ચરમ પણ કહ્યું છે અને અચરમ પણ કહ્યું છે. આ પ્રકારના કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે પૂર્વાર્ણુ આદિ કાળમાં જે કેવળીએ સમુદ્ધાત કર્યો, તે કાળે જે પરમાણુ વિદ્યમાન હતું તે પરમાણુ ફરી તે કેવલિસમુદ્ધાત વિશિષ્ટ કાળની પ્રાપ્તિ કરી શકશે નહીં, કારણ કે તે કેવળી મોક્ષધામમાં વિરાજમાન હોવાને કારણે હવે ફરી તેમને સમુદ્ધાત કરવાનો પ્રસંગ આવવાનો નથી તેથી તે દૃષ્ટિએ તે પરમાણુપુદ્ગલને ચરમ કહેવામાં આવ્યું છે. તથા સામાન્ય કાળની અપેક્ષાએ તે પરમાણુ અચરમ છે. “ભાવાદેસેણં સિય ચરિમે, સિય અચરિમે” ભાવાદેશની દૃષ્ટિએ ક્યારેક પરમાણુ ચરમ હોય છે અને ક્યારેક અચરમ હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—વિવક્ષિત કેવલિસમુદ્ધાતના અવસરે જે પુદ્ગલપરમાણુ વર્ણાદિ ભાવવિશેષ રૂપે પરિણત હતું, તે પુદ્ગલપરમાણુ કેવલિસમુદ્ધાત વિશિષ્ટ વર્ણુ પરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ હોય છે, કારણ કે તે કેવળી નિર્વાણ પામ્યા બાદ તે પરમાણુ તે વર્ણાદિ ભાવપરિણામને પ્રાપ્ત કરશે નહીં સાધારણ ભાવની અપેક્ષાએ તે પરમાણુને અચરમ કહ્યું છે, કારણ કે તે ફરી તે ભાવને પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. ॥સૂ.૦૪॥

પરિણામ કે ભેદોં કા નિરૂપણ

—પરિણામભેદ વક્તવ્યતા—

“કઙ્ઘિવેહે ણં મંતે ! પરિણામે પળ્ણત્તે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાં સૂત્રમાં પરમાણુપુદ્ગલના ચરમ અને અચરમ, એવાં બે પરિણામ કહ્યાં છે. પરિણામનું પ્રકરણ ચાલુ હોવાથી હવે સૂત્રકાર તેના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કઙ્ઘિવેહે ણં મંતે ! પરિણામે પળ્ણત્તે ?” હે

ભગવન્ ! પરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! દુઃખિહે પરિણામે પળ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના પરિણામ કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—“ જીવપરિણામે ચ અજીવપરિણામે ચ ” (૧) જીવપરિણામ અને (૨) અજીવપરિણામ. “ એવં પરિણામપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં ” આ પ્રકારે પ્રજ્ઞાપનાનું ૧૩મું પરિણામ પદ અહીં સંપૂર્ણરૂપે કહેવું જોઈએ દ્રવ્યનું એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં પરિણત થવું, તેનું નામ પરિણામ (પરિણમન) છે. કહ્યું પણ છે કે— “ પરિણામો હ્યર્થાન્તરગમનં ” ઇત્યાદિ—

પ્રજ્ઞાપનાના ૧૩માં પદમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ જીવપરિણામે ણં મંતે ! કહ્વિહે પળ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! જીવપરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ દસવિહે પળ્ણત્તે ” જીવપરિણામ દસ પ્રકારનું કહ્યું છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે— “ ગહ પરિણામે, ઇંદિયપરિણામે, એવં કસાય, હેસ્સા, જોગ, ઉવઓગે, નાણદંસણ-ચરિત્તવેયપરિણામે ” ઇત્યાદિ ગૌતમ સ્વામી હવે એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— “ અજીવપરિણામે ણં મંતે ! કહ્વિહે પળ્ણત્તે ? ” હે ભગવન્ ! અજીવપરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! દસવિહે પળ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! અજીવપરિણામ દસ પ્રકારનું કહ્યું છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“ બંધપરિણામે ૧, ગહપરિણામે ૨, એવં સંઠાણ ૩, મેય ૪, વજ્જ, ગંધ ૬, રસ ૭, ફાસ ૮, અગુરુલહુય ૯, સદ્ધપરિણામે ૧૦ ” ઇત્યાદિ—

અન્તે ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે—“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ ” “ હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે, ” આ પ્રમાણે કહી મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥૨૦૫॥

॥ ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૪-૪॥

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

૧૪માં શતકના આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આંચું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ-“ શુ’ નારકો અગ્નિકાયના મધ્ય ભાગ-માંથી ઉલ્લંઘનપૂર્વક ગમન કરી શકે ?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરનું કથન એજ પ્રમાણે શુ’ અસુરકુમાર, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ પણ અગ્નિકાયનું ઉલ્લંઘન કરીને મધ્યભાગમાંથી જઈ શકે છે ખરાં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો નારકો દસ સ્થાનોનો અનુભવ કરે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્નણા એજ પ્રમાણે અસુરકુમાર, પૃથ્વીકાયક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક જીવો યથાયોગ્ય દસ સ્થાનોનો અનુભવ કરે છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્નણા શુ’ મહર્દિક દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના જ પર્વતાદિકોનું ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિમાન થઈ શકે છે ખરાં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નણા કે તેઓ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ પર્વતાદિકોનું ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિમાન થાય છે ? ઇત્યાદિ નિરૂપણ.

નેરયિકાદિકોં કે વિશેષ પરિણામ કા નિરૂપણ

—નેરયિકાદિની વિશેષપરિણામ વક્તવ્યતા—

“ નેરહ્વાળં મંતે ! અગ્નિકાયસ મજ્ઞમજ્ઞેળં ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-એથા ઉદ્દેશામાં પરિણામનું (પરિણમનનું) પ્રતિપાદન કરવામાં આંચું હવે સૂત્રકાર અહીં વ્યતિવજ્ઞનાદિક રૂપ જે વિચિત્ર પરિણામ છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ નેરહ્વાળં મંતે ! અગ્નિકાયસ મજ્ઞમજ્ઞેળં વીહ્વ-ણ્જા ?” હે ભગવન્ ! નારક જીવો શુ’ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જઈ શકે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોચમા ! અથેગહ્વ વીહ્વણ્જા, અથેગહ્વ નો

વીહવણ્ણા” હે ગૌતમ ! કોઈ નારક અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે અને કોઈ નારક અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवં वुच्चइ, अत्येगइए वीहवण्णं अत्येगइए नो वीहवण्णं ?” હે ભગવન્ ! શા કારણે આપ એવું કહો છો કે કોઈ નારક અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે અને કોઈ તેની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—“ગોયમા ! નેરહયા દુવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે. “તંજહા” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“વિગ્ગહગહ્સમાવન્નગા ય, અવિગ્ગહગહ્સમાવન્નગા ય” (૧) વિગ્ગહગતિસમાપન્નક નારકો અને (૨) અવિગ્ગહગતિસમાપન્નક નારકો. વિગ્ગહગતિસમાપન્નક એટલે સૂક્ષ્મશરીરવાળા—સૂક્ષ્મ કાર્મણુશરીરવાળા વિગ્ગહગતિમાં સૂક્ષ્મ કાર્મણુ શરીરનો જ સદ્ભાવ રહે છે, ઔદારિક આદિ સ્થૂલ શરીર હોતાં નથી.

અવિગ્ગહગતિસમાપન્નક એટલે ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં પહોંચી ગયેલાં. “તત્થ ણં જે સે વિગ્ગહગહ્સમાવન્નए नेरइए, से णं अगणिकायस्स मज्झंमज्झेणं वीहवण्णं” આ બે પ્રકારના નારકોમાંથી જે નારકો વિગ્ગહગતિસમાપન્નક (વિગ્ગહગતિમાં રહેલાં) છે, તે નારકો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જઈ શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“સે ણં તત્થ ણિયાएज्जा ?” હે ભગવન્ ! બ્યારે તે અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, ત્યારે શું તેમાં બળી જતા નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“જો ણિયે સમટ્ટે” હે ગૌતમ ! એવું બનતું નથી, તે એમાંથી નીકળતાં બળી જતા નથી, કારણ કે “તત્થ ણો ચલ્લુ સત્થં કમइ” વિગ્ગહગતિ સમાપન્નક જીવ પર અગ્નિકાય રૂપ શસ્ત્રનો કોઈ પ્રભાવ પડતો નથી તેનું કારણ એ છે કે વિગ્ગહગતિસમાપન્નક જે નારક હોય છે, તે સૂક્ષ્મ કાર્મણુશરીરવાળો હોય છે, તેથી તે જીવમાં બળી જવાના સ્વભાવનો અભાવ હોય છે. તે કારણે તે નારક પર તે અગ્નિકાય રૂપ શસ્ત્રના પ્રસરણના સામર્થ્યનો અભાવ કહ્યો છે તથા “તત્થ ણં જે સે અવિગ્ગહગહ્સમાવન્નए नेरइए से णं अगणिकायस्स मज्झं मज्जेणं नो वीहवण्णं” જે નારક અવિગ્ગહગતિ સમાપન્ન હોય છે—ઉત્પત્તિક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ ચુકેલો હોય છે, તે નારક અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતો નથી, કારણ કે નૈરયિકક્ષેત્રમાં બાહર અગ્નિકાયના સદ્ભાવનો અભાવ કહ્યો છે. બાહર અગ્નિકાયનો સદ્ભાવ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ હોય છે. “સે તેણટ્ટેણં જાવ નો વીહવણ્ણા” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ નારક અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે અને કોઈ નીકળી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અસુરકુમારે ણં મંતે ! અગણિકાયસ્થ પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અત્યેગહ્ણ વીહ્વ-
 ણ્જ્જા, અત્યેગહ્ણ નો વીહ્વણ્જ્જા ” કોઈ કોઈ અસુરકુમાર અગ્નિકાયની વચ્ચે
 થઈને નીકળી શકે છે, અને કોઈ કોઈ અસુરકુમાર તેની વચ્ચે થઈને
 નીકળી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ जाव नो वीह-
 वण्ज्जा ? ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ અસુર-
 કુમાર તેની વચ્ચેથી નીકળી શકે છે અને કોઈ નીકળી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ અસુરકુમારા
 હુવિહા પણ્ણત્તા ” અસુરકુમારો બે પ્રકારના કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો
 નીચે પ્રમાણે છે—“ વિગ્ગહ્ણિસમાવન્નગા ય, અવિગ્ગહ્ણિસમાવન્નગા ય ”
 (૧) વિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક અસુરકુમાર અને (૨) અવિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક અસુ-
 રકુમાર. “ તત્થ ણં જે સે વિગ્ગહ્ણિસમાવન્નણ અસુરકુમારે, સે ણં एवं जहेव
 निरहण जाव कमइ ” તેમાંથી જે અસુરકુમાર વિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક હોય છે—
 સૂક્ષ્મ કાર્મણ્ણશરીરવાળો હોય છે, તે વિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક નારકની જેમ
 અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, પરન્તુ તેના પર અગ્નિકાય રૂપ
 શક્તિની કોઈ પણ અસર થતી નથી, એટલે કે તે અગ્નિકાય વડે બિલકુલ
 બળતો નથી, કારણ કે તેને સૂક્ષ્મકાર્મણ્ણ શરીર હોય છે, તેથી તે અગ્નિકાય
 વડે બળી શકતું નથી. ‘તત્થ ણં જે સે અવિગ્ગહ્ણિસમાવન્નણ અસુરકુમારે, સે ણં
 અત્યેગહ્ણ અગણિકાયસ્થ મઙ્ગાં મઙ્ગેણં વીહ્વણ્ણા, અત્યેગહ્ણ નો વીહ્વણ્ણા ”
 જે અસુરકુમાર અવિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક હોય છે—ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ ચુક્યો
 છે, તે અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળી જ શકે છે, એવો કોઈ નિયમ નથી
 અમુક પરિસ્થિતિમાં તે અસુરકુમાર તેની વચ્ચેથી નીકળી પણ શકે છે અને
 અમુક પરિસ્થિતિમાં તેની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતો નથી વૈકિયશરીરવાળો
 જે અસુરકુમાર મનુષ્ય લોકમાં આવી જાય છે, તે અગ્નિકાયનું ઉલ્લંઘન
 કરીને તેની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, પરન્તુ જે અવિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક
 અસુરકુમાર મનુષ્ય લોકમાં આવતો નથી, તે અસુરકુમાર અગ્નિકાયની વચ્ચે-
 વચ્ચે થઈને નીકળતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ જેણં વીહ્વણ્ણા સે ણં તત્થ ણિયાણ્ણા ? ” હે
 ભગવન્ ! જે અસુરકુમાર (અવિગ્ગહ્ણિસમાપન્નક વૈકિયશરીરવાળો અસુર-

કુમાર) અગ્નિકાયની વચ્ચે વચ્ચે થઈને નીકળે છે, તે શું તેનાથી બળે છે ખરા ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“જો હ્ણદ્રે સમદ્રે” હે ગૌતમ ! એવું બની શકતું નથી કારણ કે “નો તત્થ સત્થં કમહ” તે અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક પર તેના અગ્નિકાય રૂપ શસ્ત્રનો કોઈ પણ પ્રભાવ પડતો નથી, કારણ કે તેનું વૈકલ્યશરીર સૂક્ષ્મ હોય છે, વળી તેની ગતિ શીઘ્રતર હોય છે. “સે તેણદ્રેણં” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ અસુરકુમાર અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે અને કોઈ નીકળી શકતો નથી. “એવં જાવ થણિયકુમારે” અસુરકુમારોના એવું જ કથન નાગકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિ દેવો વિષે પણ સમજવું. “એગિંદિયા જહા નેરહ્યા” તથા એવું કથન નારકોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન એકેન્દ્રિય જીવોના વિષે પણ સમજવું એટલે કે-વિગ્રહગતિ સમાપન્નક એકેન્દ્રિય જીવો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, તે સૂક્ષ્મકાર્મણ્ય શરીરવાળા હોય છે, તેથી તેઓ અગ્નિ વડે બળતા નથી તથા અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન એકેન્દ્રિય જીવો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતા નથી, કારણ કે તેઓ સ્થાવર હોય છે સ્થાવર જીવોમાં ગમન કરવાની શક્તિ હોતી નથી તેમનામાં તે શક્તિનો અભાવ હોય છે. અગ્નિકાય અને વાયુકાય, આ બંને પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો ગતિત્રસ હોય છે, તેથી તેઓ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે, પરંતુ અહીં તેમની વિવક્ષા થઈ નથી અહીં તે સ્થાવરોની જ વાત ચાલી રહી છે. જો કે વાયુ આદિની પ્રેરણાથી પૃથ્વીકાય આદિની અગ્નિકાયની વચ્ચેથી ગતિ સંભવી શકે છે, પરંતુ અહીં સ્વતંત્ર ગમનની જ વિવક્ષા હોવાથી એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક પૃથ્વીકાય આદિ જીવો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“વેહંદિયા ણં મંતે ! અગ્નિકાયસ્સ મજ્જાં મજ્જેણં” હે ભગવન ! શું દ્વીન્દ્રિય જીવો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“જહા અસુરકુમારે તહા વેહંદિય વિ” હે ગૌતમ ! એવું કથન અસુરકુમારોના વિષયમાં પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં દ્વીન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ થવું જોઈએ એટલે કે વિગ્રહગતિસમાપન્નક દ્વીન્દ્રિય જીવ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે, પરંતુ જો અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક દ્વીન્દ્રિયો છે તેમાંના કોઈ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને જઈ શકતા નથી. “નવરં જેણં વીહવણ્જા, સે ણં તત્થ ણિયાણ્જ,

હંતા, જ્ઞિયાણ્જા ” પરન્તુ અહીં જે વિશેષતા છે, નીચેના પ્રશ્નોત્તર દ્વારા પ્રદર્શિત થાય છે—

પ્રશ્ન—“ જે કોઈ ત્રીન્દ્રિય અવિગ્રહગતિસમાપન્નક જીવ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, તે શું અગ્નિકાય દ્વારા બળતો નથી? તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—હા, ગૌતમ! તે તેમાં બળી બળ્ય છે, કારણ કે તેને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી તેને સ્થૂલ ઔદારિક શરીર હોય છે. “ હેસં તંત્રેવ, एवं जाव चउरिदिण ” બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન જેવું જ સમજવું ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ એવું જ કથન સમજવું એટલે કે અવિગ્રહગતિસમાપન્નક ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળે છે તે બરાં, પરન્તુ તેઓ તેમાં બળી બળ્ય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ પંચિન્દિયતિરિક્ખજોણિણં મંતે ! અગ્નિકાયસ્સં પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! શું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! અત્યેગહણ વીહવણ્જા, અત્યેગહણ નો વીહવણ્જા ” હે ગૌતમ ! કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી બળ્ય છે, અને કોઈ નીકળી જતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી બળ્ય છે અને કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ તેની વચ્ચે થઈને નીકળતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! પંચિન્દિયતિરિક્ખજોણિયા દુવિહા પણ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના બે પ્રકાર કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“ વિગ્ગહગહ્સમાવન્નગા ય, અવિગ્ગહગહ્સમાવન્નગા ય ” (૧) વિગ્રહગતિસમાપન્નક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (૨) અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ. “ વિગ્ગહગહ્સમાવન્નણ જહેવ નેરહણ જાવ નો ખલુ તત્થસત્થં કમહ ” તેમાંથી જે વિગ્રહગતિસમાપન્નક તિર્યંચ છે, તે વિગ્રહગતિસમાપન્નક નારકની જેમ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી શકે છે, પરન્તુ તે તેના વડે બળતું નથી, કારણ કે તે અવસ્થામાં તે કાર્મણ-શરીરવાળું હોય છે, તેથી અગ્નિકાયનો પ્રભાવ તેના પર પડતો નથી. “ અવિગ્ગહગહ્સમાવન્નગા પંચિન્દિયતિરિક્ખજોણિયા દુવિહા પણ્ણત્તા-તંજહા ” તથા જે અવિગ્રહગતિસમાપન્નક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે, તે બે પ્રકારના હોય છે—“ હાહ્ણેપ્પત્તા ય, અણિહ્ણેપ્પત્તા ય ” (૧) ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત અને (૨) અનૃદ્ધિ-પ્રાપ્ત જે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ વૈક્રિયલબ્ધિયુક્ત હોય છે તેને ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ કહે છે. જે અવિગ્રહગતિસમાપન્નક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ વૈક્રિય-

લખિધથી રહિત હોય છે, તેમને અનુદ્ધિપ્રાપ્ત કહે છે. “સે ણં અત્યેગદ્દે અગણિકાયસ્સ મઙ્ગમ્મઙ્ગેણં વીહવણ્ણા, અત્યેગદ્દે નો વીહવણ્ણા” તેમાંથી જે વૈકલિયલખિધસંપન્ન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે, તેમાંથી કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ તેા અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને જઈ શકે છે, કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળી શકતા નથી આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—આદર અગ્નિકાય મનુષ્યલોકમાં જ છે. તેથી ઋદ્ધિપ્રાપ્ત (વૈકલિય-લખિધસંપન્ન) તિર્યંચ પણ જે મનુષ્યલોકમાં મોજૂદ હોય તેા તે અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે. જે તે ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ મનુષ્યલોકની બહાર હોય, તેા ત્યાં આદર અગ્નિકાયનો અભાવ હોવાથી, તે અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળતો નથી. “જે ણં વીહવણ્ણા, સે ણં તત્થ સ્સિયાણ્ણા” હે ગૌતમ ! જે આ વિષયમાં તું એવો પ્રશ્ન પૂછતો હોય કે શું તે વૈકલિય-લખિધસંપન્ન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તેમાં બળી જતું નથી ? તેા તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. “જો ઇણ્ણે સમઠે” તે તેમાં બળતું નથી કારણ કે “જો સલ્લુ તત્થ સત્થં કમદ્દ” તેના પર તે અગ્નિકાય રૂપ શસ્ત્રનો પ્રભાવ પડતો નથી કારણ એ છે કે તે સૂક્ષ્મ શરીરવાળું હોય છે અને તેની ગતિ શીઘ્રતર હોય છે. “તત્થ ણં જે સે અણિદ્ધિપત્તે, પંચિન્દ્રિયતિરિક્કલ્લજોણિણ સે ણં અત્યેગ-દ્દે અગણિકાયસ્સ મઙ્ગમ્મઙ્ગેણં વીહવણ્ણા અત્યેગદ્દે નો વીહવણ્ણા” તથા જે અવિગ્રહગતિ સમાપન્નક અનુદ્ધિપ્રાપ્ત (વૈકલિયલખિધ રહિત) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેમાંથી કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે અને કોઈ નીકળી જતું નથી. “જે ણં વીહવણ્ણા સે ણં તત્થ સ્સિયાણ્ણા” વૈકલિય લખિધરહિત જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચેથી નીકળી જાય છે, તે શું તેનાથી બળી જાય છે ? “હંતા, સ્સિયાણ્ણા” હા, ગૌતમ ! તે તેમાં બળી જાય છે. હવે આ વિષયને ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે— “સે તેણ્ણે ણં જાવ નો વીહવણ્ણા” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે અને કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળતું નથી. “એવં મણુસ્સે વિ, વાણમંતરજોહ્સિયવેમાણિણ જ્જહા અસુરકુમારે” પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર મનુષ્ય પણ બે પ્રકારના હોય છે. (૧) ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અને (૨) અનુદ્ધિપ્રાપ્ત તેમાંથી જે ઋદ્ધિપ્રાપ્ત-વૈકલિયલખિધયુક્ત-મનુષ્ય હોય છે તેમાંથી કોઈ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે, અને કોઈ વૈકલિયલખિધયુક્ત

મનુષ્ય અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળતો નથી જે વૈક્રિય લખ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, તે તેમાં અગતો નથી કારણ કે તેનું વૈક્રિય શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે અને તેની ગતિ ઘણીજ શીઘ્ર હોય છે તે કારણે તેના પર અગ્નિકાય રૂપ શસ્ત્રનો પ્રભાવ પડતો નથી એજ પ્રમાણે વૈક્રિયલખ્ધિ રહિત મનુષ્યોમાંના કોઈ અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળી જાય છે અને કોઈ નીકળી જતો નથી વૈક્રિયલખ્ધિરહિત જે મનુષ્ય અગ્નિકાયની વચ્ચે થઈને નીકળે છે, તે અગ્નિકાય વડે ખળી જાય છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન અસુરકુમારોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષિકો અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ॥સૂ.૦૧॥

દસ સ્થાનોં કા નિરૂપણ

—દસ સ્થાન વક્તવ્યતા—

“નેરહ્યા દસ ઠાણાં પચ્વણુભવમાણા વિહરંતિ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—નારકોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર તેમના દસ સ્થાનદ્વારની પ્રરૂપણા કરે છે—“નેરહ્યા દસ ઠાણાં પચ્વણુભવમાણા વિહરંતિ ” નારકો નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણેના સ્વરૂપવાળાં દસ સ્થાનોને લોગવે છે. “તંજહા ” જે સ્થાનો આ પ્રમાણે છે—“ અણિટ્ટા સદા, અણિટ્ટા રૂવા, અણિટ્ટા ગંવા, અણિટ્ટા રક્ષા, અણિટ્ટા ફાસા, અણિટ્ટા ગદ્દે, અણિટ્ટા ઠિદ્દે, અણિટ્ટે લાવણ્ણે, અણિટ્ટે જલોક્કિત્તી અણિટ્ટે ઉટ્ટાણકમ્મચલ્લીરિયપુરિસકારપરકમે ” (૧) અનિષ્ટ શબ્દ, એટલે કે મનને પ્રતિકૂળશબ્દ, કટુશબ્દ, (૨) અનિષ્ટ રૂપ-કુરૂપ, (૩) અનિષ્ટ ગંધ-હુર્ગંધ, (૪) અનિષ્ટ રસ, (૫) અનિષ્ટ સ્પર્શ-કઠોર આદિ સ્પર્શ, (૬) અનિષ્ટ ગતિ-અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિનામકર્મના ઉદ્વેગથી સંપાદ્ય ગતિ-ચાલ અથવા નરકગતિ, (૭) અનિષ્ટ સ્થિતિ-નરકમાં નિવાસરૂપ અથવા નરકાયુ રૂપ અનિષ્ટ સ્થિતિ, (૮) અનિષ્ટ લાવણ્ય-વિકૃતશરીરાકૃતિ, (૯) અનિષ્ટ યશ અને કીર્તિ—અપયશ અને અપકીર્તિ, અને (૧૦) વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપગમ આદિથી ઉત્પન્ન અનિષ્ટ વીર્યવિશેષ રૂપ ઉત્થાન, કર્મ, ખળ, વીર્ય પુરુષપરાક્રમ આ દસે સ્થાનોને નિહિત કહેવાનું કારણ એ છે કે આ દસે સ્થાનો નારકોમાં નિહિત હોય છે. આ દસ પ્રકારનાં નિહિત સ્થાનોને નારકો લોગવે છે.

“અસુરકુમારા દસ ઠાણાં પચ્વણુભવમાણા વિહરંતિ ” એજ પ્રમાણે નીચે દર્શાવેલા સ્વરૂપવાળાં દસ સ્થાનોને અસુરકુમારો લોગવે છે. “તંજહા ”

તે નીચે પ્રમાણે છે—“ ઇટ્ટા સદ્દા, ઇટ્ટા રૂવા જાવ ઇ ઉટ્ટાણકમ્મલવીરિય પુરિસકારપરક્કમે ” (૧) મનને અનુકૂળ હોય એવા ઈષ્ટ શબ્દો, (૨) ઈષ્ટ રૂપ, (૩) ઈષ્ટ ગંધ, (૪) ઈષ્ટ રસ, (૫) ઈષ્ટ સ્પર્શ, (૬) ઈષ્ટ ગતિ— પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ નામકર્મ જન્ય સુંદર ગમન અથવા સ્વર્ગ અને અપ-વર્ગ રૂપ ગતિ, (૭) શુભ ચિરાયુષ્ય રૂપ સ્થિતિ, (૮) સુંદર શરીરાકૃતિ રૂપ ઈષ્ટ લાવણ્ય, (૯) ઈષ્ટ યશ અને કીર્તિ અને (૧૦) વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપ-શમાદિ જન્ય વીર્યવિશેષ રૂપ ઉત્થાન, ઈષ્ટ કર્મ, ઈષ્ટ, બળ, ઈષ્ટ વીર્ય, ઈષ્ટ પુરુષકાર અને પરાક્રમ આ બધાં સ્થાનો પ્રશસ્ત હોય છે, તેથી ઈષ્ટ કહ્યાં છે. “ એવં જાવ યણિયકુમારા ” એજ પ્રકારના—અસુરકુમારોનાં જેવાં જ-દસ સ્થાનોનો નાગકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યાન્તના દેવો અનુભવ કરે છે. એટલે કે તેઓ પણ ઈષ્ટ શબ્દ આદિ ઉપયુક્ત દસ સ્થાનો લોગવે છે, “ પુઢવિકાઙ્કયા છ ટ્ટાણાઙ્ક પચ્ચણ્ઠમવમાણા વિહરંતિ ” પૃથ્વીકાયિક જીવો આ ૬ સ્થાનોને લોગવે છે—“ ઇટ્ટાણિટ્ટાફાસા, ઇટ્ટાણિટ્ટા ગઈ એવં જાવ પરક્કમે, એવં જાવ વણસસઙ્કાઙ્કયા ” (૧) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શ—એકેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ શુભાશુભ ક્ષેત્રમાં થઇ શકવાની સંભાવના હોવાથી તેમનામાં સાતા અને અસાતાનો ઉદય સંભવે છે. તેથી તેઓ ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ સ્પર્શોનો અનુભવ કરે છે. (૨) જો કે પૃથ્વીકાયિક જીવ સ્થાવર હોવાથી તેઓમાં સ્વભાવથી ગમન રૂપ ગતિ સંભવી શકતી નથી, છતાં પણ તેમનામાં પરપ્રેરિત ગતિ તો સંભવી શકે છે. તે ગતિ શુભાશુભ રૂપ હોવાથી તેને ઈષ્ટાનિષ્ટ ગતિ કહી છે. અથવા પાપરૂપ હોવાથી તિર્યગતિ અનિષ્ટ જ છે, છતાં પણ ઇષ્ટપ્રાગભાર અને અપ્રતિષ્ઠાનાદિ ક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ દ્વારા તેમની ગતિ ઈષ્ટા-નિષ્ટ સમજવી. (૩) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્થિતિ—એટલે કે શુભાશુભ આયુષ્ય રૂપ ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્થિતિ (૪) ઈષ્ટાનિષ્ટ લાવણ્ય મણિ, કૃષ્ણપાષાણ આદિમાં ઈષ્ટા-નિષ્ટ લાવણ્ય સમજવું (૫) ઈષ્ટાનિષ્ટ યશ અને કીર્તિ—આ કથન સારી ખ્યાતિવાળાં મણિ અને ખરાબ ખ્યાતિવાળાં પાષાણાદિની અપેક્ષાએ થયેલું સમજવું. (૬) ઈષ્ટાનિષ્ટ પુરુષકાર પરાક્રમ—જો કે પૃથ્વીકાયિક જીવો સ્થાવર હોવાને લીધે તેમનામાં ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમ સંભવી શકતા નથી, છતાં પણ પૂર્વભવાનુભૂત ઉત્થાન આદિના સંસ્કારને કારણે તેઓ ઈષ્ટાનિષ્ટ હોય છે. પૃથ્વીકાયિકોમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ અને રસ આ ચાર સ્થાનોનો અનુભવ સંભવી શકતો નથી, કારણ કે તેમને એક

માત્ર સ્પર્શોન્દ્રિય જ હોય છે. તેથી તેઓ સ્પર્શાદિ ૬ વિષયોનો જ અનુભવ કરે છે, એમ સમજવું પૃથ્વીકાયિકોની જેમ અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકો પણ ઉપર્યુક્ત ૬ ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શાદિકોનો અનુભવ કરે છે, એમ સમજવું.

“ વેદંદિયા સત્તદ્વાણાં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ” દ્વીન્દ્રિય જીવો સાત સ્થાનોનો અનુભવ કરે છે. કારણ કે પૂર્વોક્ત ૧૦ સ્થાનોમાંથી શબ્દ, રૂપ અને ગંધ આ ત્રણ સ્થાનોનો અનુભવ તેઓ કરી શકતા નથી કણોન્દ્રિય, નેત્રેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિયો તેમને હોતી નથી તેથી તેઓ શબ્દ, રૂપ અને ગંધનો અનુભવ કરી શકતા નથી એકેન્દ્રિય જીવોના જેવાં જ ૬ સ્થાનો અને રસ રૂપ સ્થાન, એમ સાત સ્થાનોનો તેઓ અનુભવ કરે છે. રસ, સ્પર્શાદિ સાત સ્થાન તેમનામાં પણ ઈષ્ટાનિષ્ટ રૂપ હોય છે, એમ સમજવું. દ્વીન્દ્રિય જીવો ત્રસ હોય છે, તેથી તેમનામાં બંને પ્રકારની ગતિનો સદ્ભાવ હોય છે. જે ભવગતિ છે, તે ઉત્પત્તિ સ્થાનની વિશેષતાને લીધે ઈષ્ટાનિષ્ટ રૂપ હોય છે. એજ વાત “ તંત્રહા-ઈટ્ટાણિટ્ટા રસા, સેસં જહા ઇગિંદિયાણં ” આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે દ્વીન્દ્રિય જીવો ઈષ્ટાનિષ્ટ રસોને, ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શોને, ઈષ્ટાનિષ્ટ ગતિને, ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્થિતિને, ઈષ્ટાનિષ્ટ લાવણ્યને, ઈષ્ટાનિષ્ટ યશ અને કીર્તિને તથા ઈષ્ટાનિષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમને ભોગવે છે.

“ તેદં દેયાણં અટ્ટદ્વાણાં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ” ત્રીન્દ્રિય જીવો (સ્પર્શ, રસના અને ઘ્રાણુ, આ ત્રણ ઈન્દ્રિયોવાળા જીવો) (૧) ઈષ્ટાનિષ્ટ રસોનો, (૨) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શોનો, (૩) ઈષ્ટાનિષ્ટ ગતિનો, (૪) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્થિતિનો, (૫) ઈષ્ટાનિષ્ટ લાવણ્યનો, ઈષ્ટાનિષ્ટ યશ અને કીર્તિનો (૭) ઈષ્ટાનિષ્ટ ગંધનો અને (૮) ઈષ્ટાનિષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમનો અનુભવ કરે છે. આ જીવોમાં ચક્ષુષ્ઠિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અભાવ હોવાને કારણે તેઓ રૂપ અને શબ્દનો અનુભવ કરી શકતા નથી, બાકીના આઠ વિષયોનો જ અનુભવ કરી શકે છે.

“ ચ્ચરિંદિયા નવદ્વાણાં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ” ચતુરિન્દ્રિય જીવો નવ સ્થાનોનો અનુભવ કરે છે. તેમને કણોન્દ્રિય હોતી નથી, તેથી તેઓ શબ્દનો અનુભવ કરી શકતા નથી બાકીનાં નવ સ્થાનોનો તેઓ અનુભવ કરે છે. આ ઈષ્ટાનિષ્ટ રૂપ સ્થાનો આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવા.

“ પંચિંદિયાતિરિક્લજ્જોણિયા દસ ઠાણાં પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ ” જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો છે, તેઓ પણ પૂર્વોક્ત દસ સ્થાનોનો જ અનુભવ કરે છે. “ તંત્રહા-ઈટ્ટાણિટ્ટા સહા જાવ પરક્કમે ” તે સ્થાનો નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ઈષ્ટાનિષ્ટ શબ્દ, (૨) ઈષ્ટાનિષ્ટ રૂપ, (૩) ઈષ્ટાનિષ્ટ રસ, (૪) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્પર્શ, (૫) ઈષ્ટાનિષ્ટ ગંધ, (૬) ઈષ્ટાનિષ્ટ ગતિ, (૭) ઈષ્ટાનિષ્ટ સ્થિતિ, (૮) ઈષ્ટાનિષ્ટ યશ અને કીર્તિ (૧૦) ઈષ્ટાનિષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય,

પુરુષકાર અને પરાક્રમ આ દસ સ્થાનોનો પંચેન્દ્રિયતિર્થોએ અનુભવ કરે છે. “ एवं मणुस्ता वि ” એજ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ પૂર્વોક્ત ઇષ્ટાનિષ્ટા દસ સ્થાનોનો જ અનુભવ કરે છે. ‘ वाणमंतरजोइस्त्रियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ’ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વમાનિક દેવો, અસુરકુમારોના જેવાં જ ઇષ્ટ શબ્દથી લઈને ઇષ્ટ ઉત્થાન, કર્મ બલ, વીર્ય પુરુષકાર અને પરાક્રમ પર્યાન્તના ૧૦ ઇષ્ટ સ્થાનોનો અનુભવ કરે છે. ॥સૂ.૦૨॥

દેવ વિશેષ કા નિરૂપણ

—દેવવિશેષ વક્તવ્યતા—

“ દેવે ણં મંતે ! મહિહ્દિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે દેવના સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— “ દેવે ણં મંતે ! મહિહ્દિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે બાહિરણ પોગલે અપરિયાહ્તા પમ્હૂ તિરિયપવ્વયં વા, તિરિયમિત્તિ વા ઉહ્લંવેત્તણ વા પલંવેત્તણ વા ” હે ભગવન્ ! મહદ્દિક, મહાદ્યુતિક, મહાબ્રહ્મચુકત, મહાસુબસંપન્ન દેવ શું ભવધારણીય શરીર સિવાયના બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના જ તિરછા પર્વતનું (જવાના માર્ગમાં રસ્તો રોકીને તિરછે રૂપે રહેલા પર્વતનું) અથવા ભીંતનું (રસ્તો રોકીને તિરછા રૂપે રહેલી ભીંતનું) ઉલ્લંઘન કરવાને (એક જ વાર તેને પાર કરવાને) અથવા પ્રલંઘન કરવાને (વારંવાર તેને પાર કરવાને) સમર્થ હોય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સ્મટ્ટે ” હે ગૌતમ ! એવું બની શકતું નથી. એટલે કે મહદ્દિક દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના માર્ગાવરોધક તિરછા પર્વતો કે તિરછી ભીંતનું ઉલ્લંઘન કે પ્રલંઘન કરવાને સમર્થ હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ દેવે ણં મંતે ! મહિહ્દિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે બાહિરણ પોગલે પરિયાહ્તા પમ્હૂ તિરિય જાવ પલંવેત્તણ વા ” હે ભગવન્ ! મહદ્દિક, મહાદ્યુતિક, મહાબલિષ્ઠ, મહાયશસ્ત્રી અને મહાસુખી દેવ શું બાહ્ય પુદ્ગલોને (ભવધારણીય શરીરનાં પુદ્ગલો સિવાયનાં પુદ્ગલોને) ગ્રહણ કરીને જ શું માર્ગાવરોધન તિરછા પર્વતનું અથવા ભીંતનું ઉલ્લંઘન કરવાને અથવા પ્રલંઘન કરવાને સમર્થ હોય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, પમ્હૂ ” હા, ગૌતમ ! એવું બની શકે

છે. એટલે કે મહાદેવ દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને શ્રદ્ધા કરીને, પોતાના માર્ગને શક્તિને બિલેલા પર્વત અથવા ભીંતનું ઉલ્લંઘન અથવા પ્રલંઘન કરવાને સમર્થ હોય છે.

હવે સૂત્રને અન્ને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે—“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” “ હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયને અનુસક્ષીને જે કહ્યું તે સત્ય જ છે. હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. ” આ પ્રમાણે કહીને તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

॥ પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૪-૫ ॥

નેરયિકાદિ જીવો કા નિરૂપણ

—નેરયિકાદિ જીવવક્તવ્યતા—

“ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં નારકાદિ જીવોની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. આ છટ્ટા ઉદ્દેશકમાં પણ એજ જીવોની વક્તવ્યતાનું પ્રકારાન્તરે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. “ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા ધર્મકથા સાંભળવાને પરિષદ નીકળી ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ વિખરાઈ ગઈ ત્યાર બાદ ધર્મશ્રમણ કરવાની અભિલાષાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક અન્ને હાથ બેઠીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમણે પૂછ્યું—“ જેરહ્યા ણં મંતે ! કિમાહારા, કિં પરિણામા, કિં જોણિયા, કિં ઠિહ્યા પળ્લત્તા ? ” હે ભગવન્ ! નારકો કઈ વસ્તુને આહાર કરે છે ? આહાર રૂપે ઉપયોગમાં લીધેલી વસ્તુને તેઓ કયા રૂપે પરિણુમાવે છે ? તેમની ઉત્પત્તિનાં સ્થાન કયાં છે ? તેમના અવસ્થાનને હેતુ શે છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! નેરહ્યાણં પોગલાહારા, પોગલપરિણામા, પોગલજોણિયા, કમ્મોવગા, કમ્મનિયાણા, કમ્મટ્ટિહ્યા, કમ્મુણામેવ વિપ્પરિયાસંચંતિ ” હે ગૌતમ ! નારકો પુદ્ગલને આહાર કરે છે, આહારિત પુદ્ગલોને પુદ્ગલ રૂપે જ પરિણુમાવે છે, શીતઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ વિખરાઈ ગઈ ત્યાર બાદ ધર્મશ્રમણ કરવાની અભિલાષાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક અન્ને હાથ બેઠીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમણે પૂછ્યું—“ જેરહ્યા ણં મંતે ! કિમાહારા, કિં પરિણામા, કિં જોણિયા, કિં ઠિહ્યા પળ્લત્તા ? ” હે ભગવન્ ! નારકો કઈ વસ્તુને આહાર કરે છે ? આહાર રૂપે ઉપયોગમાં લીધેલી વસ્તુને તેઓ કયા રૂપે પરિણુમાવે છે ? તેમની ઉત્પત્તિનાં સ્થાન કયાં છે ? તેમના અવસ્થાનને હેતુ શે છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! નેરહ્યાણં પોગલાહારા, પોગલપરિણામા, પોગલજોણિયા, કમ્મોવગા, કમ્મનિયાણા, કમ્મટ્ટિહ્યા, કમ્મુણામેવ વિપ્પરિયાસંચંતિ ” હે ગૌતમ ! નારકો પુદ્ગલને આહાર કરે છે, આહારિત પુદ્ગલોને પુદ્ગલ રૂપે જ પરિણુમાવે છે, શીતઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો

તેમની યોનિ છે, કારણ કે નારકોની યોનિ શીત અને ઉષ્ણ કહી છે. આયુ-
 વ્યકર્મ રૂપ પુદ્ગલોને કારણે જ તેમને નરકમાં રહેવું પડે છે. તેઓ બંધ
 દ્વારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મરૂપ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમની નરકાવ-
 સ્થાનું કારણ અથવા કર્મબંધનું કારણ કર્મ જ છે. કર્મપુદ્ગલોને કારણે જ
 તેમની આયુસ્થિત છે, અને તેઓ હેતુભૂત કર્મને કારણે જ પર્યાપ્ત, અપ-
 ર્યાપ્ત આદિ પર્યાયાન્તર રૂપ વિપર્યાસને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તેમને પુદ્ગલ-
 સ્થિતિક કહ્યા છે, “एवं जाव वेमाणिया” એજ પ્રમાણે અસુરકુમારાદિ
 લવનવાસી, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય,
 પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ મનુષ્ય, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિકા અને વૈમાનિકો, આ ૨૪
 ઠંડક પ્રતિપાદ્ય જીવો પણ પુદ્ગલાહારી, પુદ્ગલપરિણામવાળા, પુદ્ગલયોનિ-
 વાળા, પુદ્ગલસ્થિતિવાળા, કર્મોપગ, કર્મનિહાનવાળા, કર્મસ્થિતિવાળા, અને
 કર્મ દ્વારા જ વિપર્યાસવાળા (પર્યાયાન્તરવાળા) હોય છે. ॥સૂ૦૧॥

નૈરયિકાદિકોં કે આહાર આદિ કા નિરૂપણ

—નૈરયિકાદિ આહારવક્તવ્યતા—

“નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં વીહ્વવાઈં આહારેતિ” ઈત્યાદિ—

ટીકાથ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે નારકાદિ જીવોના આહારની પ્રરૂપણા કરી
 છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે
 છે કે—“નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં વીહ્વવાઈં આહારેતિ, અવીહ્વવાઈં આહારેતિ ?”
 હે ભગવન્ ! શું નારકો વીચિદ્રવ્યોનો આહાર કરે છે, કે અવીચિદ્રવ્યોનો
 આહાર કરે છે ? (વિવક્ષિત દ્રવ્યોનો અને તેમના અવયવોનો પરસ્પરમાં જે
 પૃથક્ (અલગતા રૂપ) ભાવ છે, તેનું નામ ‘વીચિ’ છે. આ વીચિપ્રધાન જે
 દ્રવ્ય છે, તેમનું નામ વીચિદ્રવ્ય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—સંપૂર્ણ
 આહાર કરતાં એકાદિ પ્રદેશ જેટલો ન્યૂન જે આહાર છે, તેનું નામ વીચિ
 દ્રવ્યાહાર છે, તથા જેટલા પુદ્ગલ દ્રવ્યનો સમુદાય હોય, તે સમુદાયથી જે
 આહાર પૂર્ણ હોય છે તેને અવીચિદ્રવ્યાહાર કહે છે.

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! નેરહ્યા વીહ્દવ્વાઈં પિ આહારેતિ, અવીહ્દવ્વાઈં પિ આહારેતિ ” હે ગૌતમ ! નારકો વીચિદ્રોયોનો આહાર પણ કરે છે અને અવીચિદ્રોયોનો આહાર પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“ સે કેળટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ, नेरह्या वीह्द-
व्वाइं पि तंचेव जाव आहारेति ? ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારકો વીચિ દ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે અને અવીચિદ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ ગોયમા ! જે ણં નેરહ્યા એગપ્પસૂણાઈં પિ દ્વ્વાઈં આહારેતિ, તેણં નેરહ્યા વીચિદ્વ્વાઈં આહારેતિ ” હે ગૌતમ ! જે નારકો એક પ્રદેશ ન્યૂન દ્રોયોનો આહાર કરે છે, તેઓ વીચિદ્રોયોનો આહાર કહે છે, “ જેણં નેરહ્યા પહ્વિપુજ્ઞાઈં દ્વ્વાઈં આહારેતિ, તેણં નેરહ્યા અવીચિદ્વ્વાઈં આહારેતિ ” તથા જે નારકો સર્વ પ્રદેશોથી પરિપૂર્ણ દ્રોયોનો આહાર કરે છે, તે નારકો અવીચિદ્રોયોનો આહાર કરે છે. “ સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ जाव आहारेति ” હે ગૌતમ ! આ કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારકો વીચિદ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે અને અવીચિદ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે. “ एवं जाव वेमाणिया आहारेति ” નારકોની જેમ જ અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના શ્રવે વીચિદ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે અને અવીચિદ્રોયોનો પણ આહાર કરે છે, એવું કથન સમજવું. ॥સૂ.૦૨॥

વૈમાનિક કે કાલોગોં કા નિરૂપણ

—વૈમાનિક કામલોગ વક્તવ્યતા—

“ જાહેણં મંતે ! सक्के देविदे देवराया ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-આ પહેલાના સૂત્રોમાં વૈમાનિક દેવોના આહાર અને લોગની પ્રરૂપણા કરનામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર વૈમાનિક દેવવિશેષના કામલોગોની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“ જાહેણં મંતે ! सक्के देविदे देवराया दिव्वाइं भोग-
भोगाईं भुंजिउं कामे भवइ, से कहमियाणि पकरेइ ? ” હે ભગવન્ ! જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાય શકને દિવ્ય લોગલોગોને (લોગવવા યોગ્ય શબ્દાદિકોને અને મનોરૂપ યોગલોગોને) લોગવવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તે કેવી રીતે તેમને લોગવે છે ? તેમને લોગવવાને માટે તે કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! ताहे चेवणं से सक्के

દેવિંદે દેવરાયા એગં મહં નેમિપઢિરૂવગં વિરવ્વઙ્ઙ” હે ગૌતમ ! ત્યારે તે દેવેન્દ્ર,
 દેવરાય શક એક ઘણા જ મોટા, વિશાળ ચક્રના જેવા ગોળાકાર સ્થાનની
 રચના કરે છે એટલે કે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ વડે તેઓ એ સ્થાનની રચના
 કરે છે. “એગં જોયણસયસહસ્સં આયામવિક્કલંભેણ” તિન્નિ જોયણસયસહસ્સાઈં જાવ
 અદ્દંગુલં ચ કિંચિ વિસેસાહિયં પરિક્કલેવેણ” તે સ્થાન લાંબાઈ અને પહોળાઈમાં
 એક લાખ યોજનપ્રમાણુ હોય છે અને તેની પરિધિ ત્રણ લાખ સોળહજાર
 ખસો સત્યાનીશ યોજન, ત્રણ કોશ, એક સો અઠયાવીસ ધનુષ અને ૧૩૧
 આંગળથી પણ થોડી અધિક હોય છે. “તસ્સ ણં નેમિપઢિરૂવસસ ઉવરિં બહુ-
 સમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્લત્તે, જાવ મણીણં ફાસે” આ નેમિપ્રતિરૂપ (ચક્રના
 જેવા ગોળાકાર) સ્થાનની ઉપરના ભાગમાં અત્યંત સમતલ એવો સુંદર
 ભૂમિભાગ કહ્યો છે. તે ભૂમિભાગનું વર્ણન “યાવત્ મણીનાં સ્પર્શઃ” આ
 સૂત્રપાઠ પર્યન્તના સૂત્રપાઠ જેવું સમજવું તે સૂત્રપાઠનો સારાંશ આ પ્રમાણે
 છે-તે ભૂમિભાગ મહાંલ (મૃદંગ)ના મુખ જેવો સમ છે, અને સુંદર પ્રભાવાળા,
 વિવિધ પ્રકારનાં પંચવર્ણના-કૃષ્ણ, નીલ, પીત, લાલ અને સફેદ-મણિઓથી
 સુશોભિત છે, અને તેમના જેવાં જ ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે
 “તસ્સ ણં નેમિપઢિરૂવગસસ બહુમજ્જાસેમાપ, તત્થ ણં એગં મહં પાસાયવહેંસગં
 વિરવ્વઙ્ઙ” તે ચક્રાકારના સ્થાનની ખરાબર મધ્યમાં તે શક એક ઘણા જ
 વિશાળ પ્રાસાદાવતંસકની (અનુપમ સુંદર પ્રાસાદની) વિકુર્વણા કરે છે,
 એટલે કે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ વડે તેનું નિર્માણ કરે છે. “પંચ જોયણસ-
 યાઈં ઉહ્ઠ્ઠં, ઉચ્ચત્તેણં અહ્ઠ્ઠાડ્ઠ્ઠાઈં જોયણસયાઈં વિક્કલંભેણ, અન્નુગ્ગયમુસિયવ-
 ણ્ણમ્મો જાવ પઢિરૂવં” તે પ્રાસાદની ઊંચાઈ ૫૦૦ યોજનની હોય છે અને
 વિસ્તાર ૨૫૦ યોજનનો હોય છે. તે ઘણો જ અભ્યુદ્ગત (અતિશય ઉન્નત)
 હોય છે તે અનુપમ પ્રાસાદનું વર્ણન અન્યત્ર કરવામાં આવેલા વર્ણન
 અનુસાર “પ્રભા પુન્નેથી વ્યાપ્ત હોવાને કારણે બાણે હસી રહ્યો ન હોય એવો
 લાગે છે,” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્ત સમજવું તે ઘણો જ સુંદર અને દર્શનીય
 હોય છે. “તસ્સ ણં પાસાયવહેંસગસસ ઉહ્ણે પડમલયમત્તિવિત્તે જાવ પઢિરૂવે”
 તે પ્રાસાદાવતંસકનો ઉદ્દેશ્ય (ઉપરનો ભાગ, અથવા ચંદરવો) પદ્મ અને
 લતાઓની વિશેષ રચના છટાઓથી ઘણો જ સુંદર લાગે છે, તથા તે
 પ્રાસાદીય (પ્રસન્નતાજનક) અને દર્શનીય, અભિરૂપ (અત્યંત મનોહર), અને
 પ્રતિરૂપ (અનુપમ સૌંદર્યયુક્ત) હોય છે. “તસ્સ ણં પાસાયવહેંસગસસ અંતો

षड्विंशत्यમરમણિજ્ઞે ભૂમિભાગે જાવ મળીને ફાસો” તે પ્રાસાદાવતંસકનો અભ્યંતર ભાગ ખિલકુલ સમતલ અને રમણીય હોય છે. આ અંદરના ભાગનું “ચાવત્ મળીનાં સ્પર્શઃ” આ સૂત્રપાઠ પર્યંતનું વર્ણન, પહેલાં દર્શાવેલા વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું “મણિપેદિયા અટ્ટ જોયણિયા જહા વેમા-
 ગિયાણં” તે શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદમાં એક મણિમય વેદિકા હોય છે, જે લંબાઈ પહોળાઈમાં આઠ યોજનની, અને ચાર યોજનની પરિધિવાળી હોય છે. આ મણિપીઠિકા વૈમાનિક દેવેની મણિપીઠિકા જેવી જ હોય છે-વાનવ્યંતરાદિ-
 કેની મણિપીઠિકા જેવી હોતી નથી વાનવ્યંતરાદિની મણિપીઠિકા કરતાં તે ભિન્નસ્વરૂપવાળી હોય છે. “ત્રીસેણં મણિપેદિયાણ ઉવરિં મહં ઇયં દેવસયણિજ્ઞં વિરુચ્ચવ્” તે મણિપીઠિકાની ઉપર દેવેન્દ્ર શકે એક વિશાળ દેવશય્યાની વિકુર્વાણા કરે છે, એટલે કે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા તેનું નિર્માણ કરે છે. “સયણિજ્ઞ વણ્ણઓ” અહીં તે દેવશય્યાનું વર્ણન કરવું જોઈએ તે વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે-“નાનામણિમયાઃ પ્રતિપાદાઃ, સૌવર્ણિકાઃ પાદાઃ, નાનામણિ-
 મયાનિ પાદ્મશીર્ષકાનિ” આ વર્ણન “પ્રતિરૂપ” આ પદ પર્યંત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “તત્થ ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા, અટ્ટહિં અગ્ગમહિસીહિં સ્સપરિવારાહિં દોહિ ય અણીણ્હિંનટ્ટાણીણ્ણ ય ગંધવ્વાણીણ્ણ ય સદ્ધિં મહયા હ્ય નટ્ટાજ્ઞમોગમોગાઈં મુંજમાણે વિહરહ” તે નેમિપ્રતિરૂપક (ચક્રાકારના) સ્થાનની મધ્યમાં આવેલા ઉત્તમ પ્રાસાદમાં મણિપીઠિકાની ઉપર જે દેવ-
 શય્યા છે, તેના પર દેવેન્દ્ર, દેવરાય શકે પરિવાર સહિત આઠ અગ્રમહિષી સાથે, નાટ્યાનીક (નૃત્યકારકોનો સમૂહ) અને ગન્ધર્વાનીક (ગાયકોનો સમૂહ) રૂપ બે અનીકો સાથે, ઘણાજ ભવ્ય સમારંભમાં, નાટકોના, ગીતના, વાજિત્રોના તથા તંત્રી, તાલ, ત્રુટિક, અને ઘનમૃદંગોના તુમુલધ્વનિપૂર્વક દિવ્ય ભોગભોગોને ભોગવે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-
 “જાહે ઈલાણે દેવિંદે દેવરાયા દિવ્વાઈં” હે ભગવન્! જ્યારે દેવેન્દ્ર, દેવ-
 રાય ઈશાનને દિવ્ય ભોગભોગો ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે કેવી રીતે તે તેને ભોગવે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“જહા સક્કે તહા ઈલાણે વિ નિરવસેસં, ઇવં સણંકુમારે વિ” હે ગૌતમ! જેમ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે જ્યારે ભોગભોગોને ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે નેમિપ્રતિરૂપક સ્થાનમાં ઉત્તમ પ્રાસાદની અંદર મણિપીઠિકા પરની દેવશય્યાની વિકુર્વાણા કરીને આઠ અગ્રમહિષીઓ આદિની સાથે દિવ્ય ભોગભોગોને ભોગવે છે, એજ પ્રમાણે જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનને ભોગભોગોને ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે ચક્રાકાર

ગોળ સ્થાન વિશેષની, ઉત્તમપ્રાસાદની, મણિપીઠિકાની, અને દેવશય્યાની પોતાની વૈક્રિયશક્તિ વડે વિકુર્વાણા કરે છે અને ત્યાર બાદ પોતાના પરિવારસહિત, આઠ અગ્રમહિષીઓ અને બે અનીઠાની સાથે ત્યાં દિવ્ય ભોગ-ભોગોને ભોગવે છે, ઇત્યાદિ ‘શક પ્રકરણોક્ત’ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. દેવેન્દ્ર, દેવરાય શકને જ્યારે દિવ્ય ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તે પણ શકની જેમ જ ચક્રાકારના સ્થાનની, ઉત્તમ પ્રાસાદની, મણિપીઠિકાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા રચના કરે છે. અને સપરિવાર, અગ્રમહિષીઓ આદિ સહિત દિવ્ય ભોગોને ભોગવે છે. પરંતુ સનત્કુમારની વક્તવ્યતામાં શકની વક્તવ્યતા કરતાં એટલી જ વિશેષતા છે કે—“ નવરં પાસાચવડેંસય છ જોયણસયાઈં લહ્ણેં ઉચ્ચત્તેણં, તિન્નિ જોયણસયાઈં વિકલં-ભેણં ” સનત્કુમાર તે ચક્રાકારના સ્થાનમાં જે ઉત્તમ પ્રાસાદની વિકુર્વાણા કરે છે, તેની ઉંચાઈ ૬૦૦ યોજનની અને વિસ્તાર ૩૦૦ યોજનનો કહ્યો છે. પરંતુ મણિપીઠિકા તો અહીં પણ આઠ જ યોજનની હોય છે. આ રીતે શક અને ઇશાનની વક્તવ્યતામાં તેમની મણિપીઠિકાનું માપ આપ્યું છે, એટલું જ સનત્કુમારના ઉત્તમ પ્રાસાદગત મણિપીઠિકાનું માપ પણ સમજવું.

“ તીસેણં મણિપેઠિયાણ ઉવરિં” એવળં મહેગં સીહાસણં વિકુલ્લવહ સપરિવારં માણિયલ્લવં ” આ મણિપીઠિકાની ઉપર દેવેન્દ્ર સનત્કુમાર એક વિશાળ સિંહાસનની વિકુર્વાણા કરે છે. શક અને ઇશાનની જેમ તે દેવશય્યાની વિકુર્વાણા કરતો નથી, કારણ કે તે સ્પર્શ માત્ર વડે જ વિષયોપભોગ કરે છે, તેથી તેને શય્યાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. “ તત્થળં સળંકુમારે દેવરાયા વાવત્તરીણ સામાણિયસાહસ્સીહિં જાવ ચ્ચહિં વાવત્તરીહિં આયરક્કલ્લદેવસાહસ્સીહિ ચ વહુહિં સળંકુમારક્કલ્લપ્પાસીહિં વેમાણિણિં દેવેહિં ચ દેવીહિ ચ સદ્ધિં સંપરિવુઢે મહયા જાવ વિહરહ ” પૂર્વોક્ત ત્રિશેષણોવાળા તે વિકુર્વિત સિંહાસન પર દેવેન્દ્ર દેવરાજ સનત્કુમાર ૭૨૦૦૦ સામાનિક દેવોની સાથે, ૨૮૮૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોની સાથે, અનેક સનત્કુમાર કલ્પવાસી દેવો અને દેવીઓની સાથે (અથવા તેમના સમુદાય વડે વીંટળાયેલો રહીને) તંત્રી, તલ, તાલ, ત્રુટિક અને ઘનમૃદંગોના તુમુલધ્વનિપૂર્વક દિવ્ય ભોગભોગોને ભોગવે છે.

“ એવં જહા સળંકુમારે તહા જાવ પાણમ્મો અચ્ચુમ્મો ” સનત્કુમારના ભોગભોગોના વિષયમાં અહીં જેવી વક્તવ્યતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે, એજ પ્રકારની વક્તવ્યતા માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસાર, આનત, પ્રાણત, આરણ્ય અને અચ્યુત, આ કલ્પોના દેવેન્દ્રોના ભોગભોગો વિષે પણ

સમજવી. “નવરં જો જસ પરિવારો સો તસ ભાણિયઠ્ઠો” પરન્તુ આ કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે આ બધા દેવેન્દ્રોનો પરિવાર એક સરખો નથી જેનો જેટલો પરિવાર હોય, એટલો પરિવાર અહીં તેમની વક્તવ્યતામાં કહેવો જોઈએ. “પાસાય ઉચ્ચત્તં જં સપ્સુ સપ્સુ કપ્પેસુ વિમાણાણં ઉચ્ચત્તં અદ્ધદ્ધં તિથારો જાવ” તથા જે જે કદપમાં વિમાનોની જેટલી જેટલી ઉંચાઈ છે, એટલી એટલી જ અહીં પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ કહેવી જોઈએ તથા તે પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ આદિનું આ કથન આરણ્ય દેવલોક પર્યન્તના દેવલોકો માટે જ અહીં પ્રકટ થયું છે. એજ વાત “યાવત્” પદ વડે વ્યક્ત થઈ છે. હવે અન્તિમ અચ્યુત દેવલોકના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે—“અચ્યુયસ નવજોયણસયાઈં ઠ્ઠું ઉચ્ચત્તેણં અદ્ધપંચમાઈં જોયણસયાઈં વિક્ખંભેણં” અચ્યુતનો પ્રાપ્તિ ૬૦૦ યોજન ઊંચો છે અને તેનો વિસ્તાર ૪૫૦ યોજનનો છે. આ પ્રાપ્તિની આ પ્રકારની ઉંચાઈ આદિ કહેવાનું કારણ એ છે કે—સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રનાં વિમાન ૬૦૦-૬૦૦ યોજન ઉંચાં છે, તેથી તેમના વિકુર્વિત પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ પણ ૬૦૦ યોજનની સમજવી જોઈએ તે પ્રાપ્તિનો વિસ્તાર ઉંચાઈથી અર્ધો-૩૦૦ યોજનનો સમજવો યદ્ય અને લાન્તક વિમાન ૭૦૦-૭૦૦ યોજન ઉંચાં છે, તેથી તેમના વિકુર્વિત પ્રાપ્તિ પણ ૭૦૦-૭૦૦ યોજનની ઉંચાઈના છે. તે પ્રાપ્તિનો વિસ્તાર ઉંચાઈથી અર્ધો-૩૫૦ યોજનનો સમજવો શક અને સહસ્રારનાં વિમાનોની ઉંચાઈ ૮૦૦-૮૦૦ યોજનની હોવાથી તેમના પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ પણ ૮૦૦-૮૦૦ યોજન અને વિસ્તાર ૪૦૦-૪૦૦ યોજન સમજવો આનત અને પ્રાણુતેન્દ્રનાં વિમાનોની ઉંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ યોજનની કહી છે, માટે તેમના પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ પણ ૬૦૦-૬૦૦ યોજન અને વિસ્તાર ૪૫૦-૪૫૦ યોજન સમજવો એજ પ્રમાણે અચ્યુતેન્દ્રનાં વિમાનોની ઉંચાઈ પણ ૬૦૦ યોજનની હોવાથી વિકુર્વણ દ્વારા નિર્મિત પ્રાપ્તિની ઉંચાઈ ૬૦૦ યોજનની અને તેનો વિસ્તાર ૪૫૦ યોજનનો સમજવો જોઈએ.

“તથ્ય ણં ગોયમા! અચ્યુવ દેવિવે દેવરાયા દસહિં સામાણિયસાહરસીહિં જાવ વિહરહ, સેસં તંચેવ ” હે ગૌતમ! તે વિકુર્વિત ઉત્તમ પ્રાપ્તિમાં દેવેન્દ્ર, દેવરાય અચ્યુત દસ હજાર સામાનિક દેવો, ૪૦ હજાર આત્મરક્ષક દેવો, તથા બીજાં પણ અનેક અચ્યુતકદપવાસી વૈમાનિક દેવો સાથે નાટકો અને ગીતો સાથે વગાડવામાં આવતાં તંત્રી, તલ, તાલ, ત્રુટિક અને ધન-મૃદંગોની તુમુલ્ધવનિપૂર્વક દિવ્ય લોગલોગોને લોગવે છે. અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે—“સેવં મંતે! સેવં મંતે! ત્તિ” હે ભગવન્! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સત્ય જ છે. “હે ભગવન્! આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥૨૦૩॥

॥ છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૪-૬ ॥

સાતમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

ઔદમાં શતકના આ સાતમાં ઉદેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાને કારણે ખિન્ન થયેલા ગૌતમ સ્વામીને મહાવીર સ્વામીનું આશ્વાસન.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—આપણી બન્નેની તુલ્યતાને (બન્ને નિર્વાણ રૂપ સમાન સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાના છે, તે વાતને) શું અનુત્તરૌપપાતિક દેવો બાણુ-દેવે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો તુલ્યતાની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા ઔદયિક આદિ લાવને અનુલક્ષીને તુલ્યતા આદિની પ્રરૂપણા, સંસ્થાન તુલ્યતાની પ્રરૂપણા, પ્રશ્ન-આહારનો જેણે પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા પરિત્યાગ કર્યો છે એવો અણુગાર મૂર્ચ્છિત થઈને શું આહાર કરી શકે છે ખરો? ત્યાર બાદ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને અનાસક્ત થઈને શું તે આહાર કરી શકે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોની પ્રરૂપણા આપ શા કારણે એવું કહો છો? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તર લવસપ્તમ દેવવક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા, અનુત્તરૌપપાતિક દેવવક્તવ્યતાનું નિરૂપણ, કેટલાં કર્મ બાકી રહેવાથી જીવ અનુત્તર દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોનું પ્રતિપાદન.

તુલ્યતા વિશેષ કા નિરૂપણ

—તુલ્યતા વક્તવ્યતા—

“રાયગિદ્દે જાવ” ઇત્યાદિ—

“રાયગિદ્દે જાવ પરિસા પહિગયા” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પ્રધાર્યા નગરમાંથી લોકોનો સમુદાય ધર્મકથા સાંભળવાને ઉપડયો ધર્મકથા શ્રવણ કરીને ત્યાંથી પરિષદ પાછી ફરી ત્યાર બાદ કેવળજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિથી ખિન્ન થયેલા ગૌતમ સ્વામીને મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આશ્વાસન આપે છે— (આ આશ્વાસનાનાં વચનો દ્વારા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને એવું સમજાવે છે કે પોતે તથા ગૌતમ નિર્વાણ પામીને એક સરખા બનવાના છે.) “ગોયમિત્તિ ! સમળં મગવં ગોયમં આમંતિત્તા એવં વયાસી ” પહેલાં તે ભગવાન ગૌતમને, “હે ગૌતમ,” એવું સંબોધન વિવિધ અને કંઠણમાં કંઠણ અભિગ્રહ ધારી ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કયું ત્યાર બાદ તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું—“ચિર સંસિદ્ધો મે ગોયમા !” હે ગૌતમ ! તમે મારી સાથે ચિરકાળથી સ્નેહથી સંબંધ રહેલા છો અથવા

ચિરકાળથી તમે મારી સાથે સ્નેહથી સંબંધ થયા છે, “ચિરસંથુઓડસિ મે ગોયમા !” હે ગૌતમ ! તમે ઘણા કાળથી મારા દ્વારા સ્નેહથી પ્રશંસિત થયા છે. ચિરપરિચિઓડસિ મે ગોયમા !” હે ગૌતમ ! મારી સાથે તમારો વારંવાર અવલોકનથી ઘણો જ પુરાણો પરિચય ચાલ્યો આવે છે. “ચિરજુસિ ઓડસિ” હે ગૌતમ ! તમે ઘણા સમય પહેલાંથી મારી પ્રીતિનું પાત્ર બનેલા છે. “ચિરાણુગઓડસિ મે ગોયમા !” હે ગૌતમ ! તમે ઘણા જ સમયથી મારું અનુગમન કરી રહ્યા છે. “ચિરાણુવક્તીસિ મેગોયમા” હે ગૌતમ ! તમે ઘણા સમયથી મારું અનુવર્તન કરવાનો સ્વભાવ ધરાવતા આવ્યા છે. અમારો અને તમારો ચિરસંશ્રિલક્ષ્ટવ આદિ રૂપ સંબંધ કયાં બંધાયો છે, તે વાતને પ્રગટ કરવા માટે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે— “અર્ણતરં દેવલોપ અર્ણતરં મણુસ્સર મધે” હે ગૌતમ ! અનન્તર દેવલવમાં અમારો અને તમારો ચિરકાળનો આ સંશ્રિલક્ષ્ટાદિ રૂપ સંબંધ રહ્યો છે, એ જ પ્રમાણે આ ચિરકાળથી ચાલ્યો આવતો સંબંધ અનન્તર મનુષ્ય ભવમાં પણ ચાલુ જ રહ્યો છે. (ત્રિપૃષ્ઠના ભવમાં ગૌતમ તેમના સારથિ રૂપે હતા) આ પ્રકારે મહાવીર પ્રભુ અને ગૌતમનો ચિરસંશ્રિલક્ષ્ટાદિ રૂપ સંબંધ બતાવવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રકારે તમને મારી પ્રત્યે ખૂબ જ અધિક સ્નેહ ઉત્પન્ન થયેલો છે. તે સ્નેહની ગાઠતાને લીધે તમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી જ્યારે આ સ્નેહભાવ નષ્ટ થશે, ત્યારે જ તમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે તેથી હે ગૌતમ ! તમે કેવળજ્ઞાનને માટે અધીર ન બનો. “કિં” અધિક શું કહું “પરં નરણાકાયસ્સ મેદા ઇઓં ચુયા દો વિ તુલ્લા, પગઠ્ઠા, અભિસેસમણણત્તા મવિ-સ્સામો” મરણુ બાદ શરીરના વિનાશપૂર્વક આ પ્રલક્ષ મનુષ્ય ભવમાંથી રચુત થયેલા આપણે બન્ને સમાન જીવદ્રવ્ય રૂપ બનીને અનંત સુખપ્રયો-જનવાળા અથવા સિદ્ધિક્ષેત્રમાં રહેનારા સંપૂર્ણ રૂપે બની જશું ત્યાં અમારું અને તમારું દર્શન, જ્ઞાન ભેદરહિત બની જવાથી તુલ્ય રૂપમાં આવી જશે. ॥સૂ.૦૧॥

-તુલ્યતાવિજ્ઞતા વક્તવ્યતા-

“ જહાણં મંતે ! વયં ઇયમદ્વં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં સૂત્રકારે ભગવાન દ્વારા કથિત આત્મ-તુલ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું ગૌતમ સ્વામી એજ વાતને આ પ્રકારે પૂછે છે કે—મારી અને તમારી ભાવિની (ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનારી) આત્મતુલ્યતાની વાત શું બીજાં કોઈ જાણે છે ખરાં ? “ જહા ણં મંતે ! વયં ઇયમદ્વં જાણામો પાસામો તહા ણં અણુત્તરોવવાહયા વિ દૈવા ઇયમદ્વં જાણંતિ, પાસંતિ ? ” હે ભગવન્ ! જેમ આપણે અન્ને આપણી ભાવિતુલ્યતાના સ્વરૂપને જાણીએ અને દેખીએ છીએ, એજ પ્રમાણે શું અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવો પણ આપણી અન્નેની ભાવિતુલ્યતા રૂપ અર્થને (વાતને) જાણે-દેખે છે ખરાં ? અહીં “ વયં ” આ પદ “ હું ” અને તમે ” આ અન્નેનું, “ ચૂયં વયં ચ ” આ બે પદોમાંથી એક ગ્રહણ થવાને કારણે, બોધક છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—ભગવાનને ગૌતમે એવું પૂછ્યું—“ હું અને તમે ભવિષ્યમાં સમાન થઈ જશું, આ વાતને આપ કેવળજ્ઞાન વડે જાણો છો અને મેં તે વાત આપના ઉપદેશથી જાણી છે. શું અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવો પણ આ વાત જાણે છે અને દેખે છે ખરાં ? ”

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, ગોયમા ! જહા ણં વયં ઇયમદ્વં જાણામો, પાસામો, તહા અણુત્તરોવવાહયા દૈવા ઇયમદ્વં જાણંતિ, પાસંતિ ” હે ગૌતમ ! જેવી રીતે આપણે અન્ને આપણી ભાવિતુલ્યતાની વાતને જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ, એજ પ્રમાણે અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવો પણ આપણી તે ભાવિતુલ્યતાની વાતને જાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણદ્વેણં જાવ પાસંતિ ? ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જેમ આપણે અન્ને આપણી ભાવિતુલ્યતાની વાતને જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ, તેમ અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવો પણ આપણી ભાવિતુલ્યતાને જાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! અણુત્તરોવવાહયાણં અણંતાઓ મણો વ્વવગ્ગણાઓ લદ્ધાઓ, પત્તાઓ, અભિસન્નાગયાઓ મવંતિ ” હે ગૌતમ ! અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવોએ અનંત મનોદ્રવ્યવર્ગજ્ઞાનેને લબ્ધ કરેલી હોય છે—(એટલે કે તદ્વિષયક અવધિજ્ઞાનલબ્ધિવાળા હોય છે—) પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે (તેમના દ્રવ્યોના જ્ઞાનવાળા હોય છે) અને અભિસન્નવાગત કરેલી હોય છે (તેમના ગુણોના અને પર્યાયોના જ્ઞાતા હોય છે. તે કારણે તેઓ આપણી અન્નેની ભાવિતુલ્યતા રૂપ અર્થને જાણે છે અને દેખે છે. “ સે તેણદ્વેણં ગોયમા ! एवं वुच्चइ, जाव पासंति ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જેવી રીતે આપણે અન્ને આપણી ભાવિસમાનતા રૂપ અર્થને જાણીએ, દેખીએ છીએ, એવી જ રીતે અનુત્તરૌપપાત્તિક દેવો પણ આપણી અન્નેની ભાવિતુલ્યતા રૂપ અર્થને જાણે-દેખે છે. ॥ સૂ.૨૧ ॥

તુલ્યતા કે પ્રકાર કા નિરૂપણ

—તુલ્યતા પ્રકાર વક્તવ્યતા—

“કઙ્કિદ્દે ણં મંતે ! તુલ્લણ પ્ણત્તે ?” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આના પહેલાના સૂત્રમાં તુલ્યતાના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું. તુલ્યતાનું પ્રતિપાદન ચાલી રહ્યું હોવાથી સૂત્રકાર હવે તુલ્યતાના પ્રકારોનું નિરૂપણ કરે છે—આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કઙ્કિદ્દે ણં મંતે ! તુલ્લણ પ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! તુલ્યતા (સમાનતા) કેટલા પ્રકારની કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! છવ્વિદ્દે તુલ્લણ પ્ણત્તે—તંજહા” હે ગૌતમ ! તુલ્યતા છ પ્રકારની કહી છે, જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—“દ્વ્વતુલ્લણ, લેત્તતુલ્લણ, કાલતુલ્લણ, ભવતુલ્લણ, ભાવતુલ્લણ, સંઠાણતુલ્લણ” (૧) દ્રવ્યતુલ્યક, (૨) ક્ષેત્રતુલ્યક, (૩) કાળતુલ્યક, (૪) ભવતુલ્યક, (૫) ભાવતુલ્યક અને (૬) સંસ્થાનતુલ્યક.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કેણટ્ટે ણં મંતે ! एवं वुच्चइ द्द्वत्तुल्लण, द्द्वत्तुल्लण” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહ્યું છે કે દ્રવ્યતુલ્યક દ્રવ્યતુલ્યક છે ? એટલે કે “દ્રવ્યતુલ્યક” આ પદનો શો અર્થ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! પરમાણુપોગલે પરમાણુપોગલસ્સ દ્વ્વઓ તુલ્લે” હે ગૌતમ ! એક પરમાણુપુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ખીલ પરમાણુપુદ્ગલના દ્રવ્યની તુલ્ય (સમાન) હોય છે. “પરમાણુપોગલે પરમાણુપોગલવરિત્તસ્સ દ્વ્વઓ ણો તુલ્લે” પરન્તુ એજ પરમાણુપુદ્ગલ સિવાયના દ્રવ્યની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એકાણુક આદિની અપેક્ષાએ સમાન હોતુ નથી “દુપ્પણિણ સંધે દુપ્પણિણસ્સ સંધસ્સ દ્વ્વઓ તુલ્લે” એક દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ ખીલ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરન્તુ—“દુપ્પણિણ સંધે દુપ્પણિણવરિત્તસ્સ સંધસ્સ દ્વ્વઓ ણો તુલ્લે” એજ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, ખીલ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ સિવાયના સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તુલ્ય (સમાન) હોતો નથી. “एवं जाव द्दस प्पण्णिए” એજ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક, ચતુષ્પ્રદેશિક, પંચપ્રદેશિક, છ પ્રદેશિક,

સાત પ્રદેશિક, આઠ પ્રદેશિક, નવ પ્રદેશિક અને દસ પ્રદેશિક સ્કંધ પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પોતપોતાના જેવાં જ ત્રિપ્રદેશિક આદિથી લઇને દસ પ્રદેશિક પર્યંતોની સાથે તુલ્ય હોય છે. “તુલ્લ સંલેજ્જપણિણ સંલેજ્જ પણિણસ સંલેજ્જ વંવઓ તુલ્લે” એજ પ્રમાણે તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ પણ બીજા તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે. “તુલ્લ સંલેજ્જપણિણ સંલેજ્જ પણિણવરિત્તસ સંલેજ્જ વંવઓ ણો તુલ્લે” પરંતુ એજ તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ, તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ સિવાયના સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (એક અણુ આદિની અપેક્ષાએ) તુલ્ય હોતો નથી. “એવં તુલ્લ અસંલેજ્જપણિણ વિ, એવં તુલ્લ અગંતપણિણ વિ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ પણ બીજા તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ એજ તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ, તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશિક સિવાયના સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન હોતા નથી એજ પ્રમાણે તુલ્ય અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ બીજા તુલ્ય અનંત પ્રદેશિક સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે. પરંતુ એજ તુલ્ય અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ, તુલ્ય અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ સિવાયના સ્કંધની સાથે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ—એક અણુક આદિની અપેક્ષાએ—તુલ્ય હોતો નથી. “સે તેણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ, વંવઓ તુલ્લણ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે દ્રવ્યતુલ્યક પદ વાચ્ય “દ્રવ્યતુલ્યક,” દ્રવ્યતુલ્યક અર્થનો વાચક હોય છે. એટલે કે દ્રવ્યતુલ્યકનો ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ભાવાર્થ સમજવો જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કેણેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ—લેક્કતુલ્લણ, લેક્કતુલ્લણ” હે ભગવન્ ! ‘ક્ષેત્રતુલ્યક’ આ પદ દ્વારા આપ શું પ્રતિપાદન કરવા માગો છો ? અથવા—આ પદનો ભાવાર્થ શો છે ?

મહાવીર પ્રહુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! એગપણસોગાદે પોગલે એગપણસોગાદસ પોગલસ લેક્કઓ તુલ્લે” હે ગૌતમ ! જે પુદ્ગલ એક પ્રદેશમાં અવગાઠ હોય છે, તે એક પ્રદેશમાં અવગાઠ થયેલા બીજા પુદ્ગલની સાથે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સમાન ગણાય છે. પરંતુ “એગપણસોગાદે પોગલે એગપણસોગાદ વરિત્તસ પોગલસ લેક્કઓ ણો તુલ્લે” એજ એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ, એક પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ સિવાયના પુદ્ગલની સાથે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ—એક પ્રદેશાવગાઠ-વ આદિની અપેક્ષાએ—તુલ્ય હોતું નથી.

“એવં જાવ દસપણસોગાદે” એજ પ્રમાણે જે પ્રદેશાવગાઠ, ત્રણ પ્રદેશાવગાઠ, ચાર પ્રદેશાવગાઠ, પાંચ પ્રદેશાવગાઠ, છ પ્રદેશાવગાઠ, સાત પ્રદેશાવગાઠ, આઠ પ્રદેશાવગાઠ, નવ પ્રદેશાવગાઠ, અને દસ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ, પોતપોતાના જેટલા જ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલની સાથે એટલે કે અનુક્રમે

એથી લઈને દસ પર્યન્તના પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલની સાથે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ એથી લઈને દસ પર્યન્તના પ્રદેશોમાં અવગાઠ પુદ્ગલ સિવાયના પુદ્ગલની સાથે ક્ષેત્રની-એક પ્રદેશાવગાઠતા આદિની-અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતું નથી. “તુલ્લસંલેજ્જપણ્ણોગાઠે પોગલ્લે તુલ્લસંલેજ્જપણ્ણોગાઠસ્સ પોગલ્લસ્સ લેત્તમ્મો તુલ્લે” તથા તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ પુદ્ગલ, તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ થયેલા ખીજ પુદ્ગલસ્કંધની સાથે ક્ષેત્રની-એક પ્રદેશાવગાઠતા આદિની-અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ એજ તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલસ્કંધ, તુલ્ય સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલસ્કંધ સિવાયના પુદ્ગલસ્કંધની સાથે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતો નથી. “એવં તુલ્લ અસંલેજ્જપણ્ણોગાઠે વિ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલસ્કંધ પણ તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ સ્કંધની સાથે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ-એક પ્રદેશાવગાઠતા આદિની અપેક્ષાએ-તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ એજ તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલસ્કંધ, તુલ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ સ્કંધ સિવાયના સ્કંધ સાથે સમાનક્ષેત્રની અપેક્ષાએ-એક પ્રદેશાવગાઠતા આદિની અપેક્ષાએ-તુલ્ય હોતો નથી. “સે તેણ્ણેણં જાવ લેત્તતુલ્લણ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ક્ષેત્રતુલ્યક શબ્દ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ‘ક્ષેત્રતુલ્ય’ અર્થનો વાચક છે. એટલે કે ‘ક્ષેત્રતુલ્યક’ આ પદનો ભાવાર્થ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“સે કેણ્ણેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-કાલતુલ્લણ કાલતુલ્લણ ?” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘કાળતુલ્ય’ પદ કાળની અપેક્ષાએ જે પુદ્ગલ તુલ્ય હોય છે, તેનું વાચક છે ? એટલે કે ‘કાળતુલ્ય’ આ પદનો શો અર્થ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ગોયમા ! એણ સમયદ્વિદ્ધે પોગલ્લે એણસમયદ્ધિ-ઇયસ્સ પોગલ્લસ્સ કાલો તુલ્લે” હે ગૌતમ ! એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ, એક સમયની સ્થિતિવાળા ખીજ પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે. પરન્તુ “એણસમયદ્ધિદ્ધે પોગલ્લે એણસમયદ્ધિ-વરિત્તસ્સ પોગલ્લસ્સ કાલો ણો તુલ્લે” એક સમયની સ્થિતિવાળું એજ પુદ્ગલ, એક સમયની બેની સ્થિતિ ન હોય એવા પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ-એક સમયાદિની અપેક્ષાએ-તુલ્ય હોતું નથી. “એવં જાવ દ્વણ સમયદ્ધિદ્ધે” એજ પ્રમાણે જે સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ, જે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે, ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, ચાર સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ ચાર સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, પાંચ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ પાંચ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, છ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ છ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, સાત સમયની

સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ સાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, આઠ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ આઠ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે, નવ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ નવ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે અને દસ સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ દસ સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલ સાથે કાળની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે. પરંતુ એથી લઈને દસ પર્યંતની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો, એથી લઈને દસ પર્યંતની સ્થિતિ કરતાં જુદી જ સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલોની સાથે કાળની અપેક્ષાએ-એક સમય સ્થિતિત્વ આદિની અપેક્ષાએ-તુલ્ય હોતા નથી.

“તુલ્લ સંલેજ્જસમયટ્ટિરૂપે એવં ચેવ” તુલ્ય સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ તુલ્ય સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ તુલ્ય સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળું એજ પુદ્ગલ તુલ્ય સંખ્યાત સમયની સ્થિતિ કરતાં જુદી જ સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ-એક સમયની સ્થિતિ આદિની અપેક્ષાએ-સમાન હોતું નથી.

“એવં તુલ્લ અસંલેજ્જસમયટ્ટિરૂપે વિ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ તુલ્ય અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાળની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ એજ તુલ્ય અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલ, તુલ્ય અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિ કરતાં જુદી જ સ્થિતિવાળા પુદ્ગલના સમાન કાળની અપેક્ષાએ હોતું નથી. “સે તેણટ્ટેણં જાવ કાલતુલ્લપ” એજ કારણે, હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે ‘કાળ-તુલ્યક’ શબ્દ ‘કાળની અપેક્ષાએ તુલ્ય’ અર્થનો વાચક છે.

અહીં અનંતક્ષેત્ર પ્રદેશોમાં અવગાઠનું અને અનંત સમયની સ્થિતિનું કથન સૂત્રકારે કયું નથી, કારણ કે અવગાહ પ્રદેશોમાં અને સ્થિતિસમયોમાં પુદ્ગલની અપેક્ષાએ અનંતતાનો અસદ્ભાવ હોય છે, એમ સમજવું જોઈએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, ભવતુલ્લપ-ભવતુલ્લપ ?” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘ભવતુલ્યક’ પદ ભવની અપેક્ષાએ તુલ્યતાનું વાચક છે ? એટલે કે ભવતુલ્યક પદનો શો અર્થ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ગોયમા ! નેરરૂપે નેરરૂપસ્સ ભવટ્ટયાપ તુલ્લે, નેરરૂપવરૂપસ્સ ભવટ્ટયાપ નો તુલ્લે” હે ગૌતમ ! નારક નૈરયિક ભવની અપેક્ષાએ બીજા નારક સાથે સમાન હોય છે, પરંતુ એજ નારક નૈરયિક ભવ સિવાયના ભવવાળા જીવની સાથે ભવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતો નથી. “તિરિક્ખજ્જોણિપે એવંચેવ” એજ પ્રકારનું કથન તિર્યગ્ચૈનિક જીવના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે એક તિર્યગ્ચૈનિક જીવ તિર્યચ ભવની અપેક્ષાએ બીજા તિર્યચ જીવની ધરાબર છે, પરંતુ એજ તિર્યગ્ચૈનિક જીવ તિર્યચ ભવ સિવાયના ભવવાળા જીવની ધરાબર, ભવની અપેક્ષાએ, હોતો

નથી. “એવં મણુસ્સે, એવં દેવે વિ” એવું જ કથન મનુષ્ય અને દેવના વિષયમાં પણ સમજવું. એટલે કે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યની સાથે ભવની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ મનુષ્ય સિવાયના ભવવાળા જીવ સાથે, ભવની અપેક્ષાએ એજ મનુષ્ય સમાન હોતો નથી એક દેવ દેવભવની અપેક્ષાએ બીજા દેવના સમાન છે, પરંતુ એજ દેવ દેવભવ સિવાયના ભવવાળા જીવની સાથે ભવની અપેક્ષાએ સમાન હોતો નથી. “સે તેણદ્દેણં જાવ ભવતુલ્લપ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘ભવતુલ્ય’ શબ્દ ભવની અપેક્ષાએ તુલ્યનો વાચક છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“સે કેળેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ, ભાવતુલ્લપ ભાવતુલ્લપ ?” હે ભગવન ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘ભાવતુલ્યક’ પદ ભાવની અપેક્ષાએ સમાનતાનું વાચક છે ? એટલે કે “ભાવતુલ્યક” પદનો શો અર્થ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ગોયમા ! એગુણકાલ્લપ પોગલે એગુણકાલ્લ-ગસ્સ પોગલસ્સ ભાવઓ તુલ્લે” એક ગુણવાળી કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ, એક ગુણવાળી કૃષ્ણતાવાળા બીજા પુદ્ગલની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ—કૃષ્ણત્વ આદિ પર્યાય-નિશેષ આદિની અપેક્ષાએ—તુલ્ય હોય છે, પરંતુ એજ “એગ-ગુણકાલ્લપ પોગલે એગુણકાલ્લગવરિસસ્સ પોગલસ્સ ભાવઓ ણો તુલ્લે” એક ગુણવાળી કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ, બીજા એક ગુણવાળી કૃષ્ણતાવાળા પુદ્ગલ સિવાયના પુદ્ગલની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતું નથી. “એવં જાવ દસગુણકાલ્લપ” એજ પ્રમાણે દ્વિગુણ કૃષ્ણતાવાળાથી લઈને દશ ગુણ કૃષ્ણતાવાળા સુધીનાં પુદ્ગલો પણ પોતપોતાના જેટલી જ દ્વિગુણથી લઈને દસગુણ પર્યાન્તની કૃષ્ણતાવાળાં પુદ્ગલોની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય (સમાન) હોય છે, પરંતુ એજ પુદ્ગલો દ્વિગુણથી લઈને દસગુણ પર્યાન્તની કૃષ્ણતા જેમાં ન હોય એવાં પુદ્ગલો સાથે ભાવની અપેક્ષાએ સમાન હોતાં નથી. “એવં તુલ્લ સંલેજ્જગુણકાલ્લપ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય સંખ્યાતગુણ કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ તુલ્ય સંખ્યાતગુણ કૃષ્ણતાવાળા પુદ્ગલની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ એજ તુલ્ય સંખ્યાતગુણ કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય સંખ્યાતગુણ કૃષ્ણતા જેમાં ન હોય એવાં પુદ્ગલના સમાન હોતું નથી. “એવં તુલ્લ અસંલેજ્જગુણકાલ્લપ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય અસંખ્યાત ગુણયુક્ત કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ, તુલ્ય અસંખ્યાત ગુણયુક્ત કૃષ્ણતાવાળા પુદ્ગલની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, પરંતુ એજ તુલ્ય અસંખ્યાતગુણ કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ, તુલ્ય અસંખ્યાતગુણ કાળક જેમાં ન હોય એવા પુદ્ગલની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ સમાન હોતું નથી. “એવં તુલ્લ અગંતગુણકાલ્લપ વિ” એજ પ્રમાણે તુલ્ય અનંત ગુણ કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય અનંત ગુણકૃષ્ણતાવાળા પુદ્ગલની સમાન

હોય છે, પરંતુ એજ તુલ્ય અનંતગુણ કૃષ્ણતાવાળું પુદ્ગલ, તુલ્ય અનંત-
 ગુણ કૃષ્ણતા જેમાં ન હોય એવા પુદ્ગલ સાથે ભાવની અપેક્ષાએ સમાન
 હોતું નથી. “ જહા કાલ્પ एवं नीलम्, लोहितम्, हास्तिहं, सुक्लिष्टम् ” જેવી
 રીતે ભાવપર્યાયની અપેક્ષાએ એક ગુણકૃષ્ણતાવાળાથી લઈને અનંતગુણકૃષ્ણ-
 તાવાળાં પુદ્ગલો વિષે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે નીલવર્ણ,
 લાલવર્ણ, પીતલવર્ણ અને શ્વેતવર્ણવાળાં પુદ્ગલોનાં સંબંધમાં પણ કથન
 કરવું જોઈએ જેમ કે એકથી લઈને અનંતગુણ નીલાદિ વર્ણવાળાં પુદ્ગલો
 ભાવની અપેક્ષાએ એકથી લઈને અનંતગુણ નીલાદિ વર્ણવાળાં પુદ્ગલોના
 સમાન હોય છે, પરંતુ જે પુદ્ગલોમાં આ પુદ્ગલોના જેટલાં જ પ્રમાણમાં
 નીલાદિ વર્ણોના સદ્ભાવ હોતો નથી, તે પુદ્ગલોની સાથે તેઓ ભાવની
 અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતાં નથી. “ एवं सुन्निगंधे, एवं दुन्निगंधे ” એજ પ્રમાણે
 એકથી લઈને અનંત ગુણ સુરભિવાળાં પુદ્ગલો, અને એકથી લઈને અનંત
 ગુણ દુરભિવાળાં પુદ્ગલો ભાવની અપેક્ષાએ સમાન છે. પરંતુ એકથી
 લઈને અનંત ગુણ સુરભિવાળાં પુદ્ગલો ભાવની અપેક્ષાએ એકથી અનંત
 ગુણ સુરભિવાળાં પુદ્ગલો સિવાયના પુદ્ગલોની સાથે તુલ્ય હોતાં નથી એવું
 જ કથન દુરભિગંધવાળા પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ.

“ एवं तित्ते जाव मधुरे ” એજ પ્રમાણે એકથી લઈને અનંત પર્ય-
 ન્તના ગુણવાળા તિક્ત (તીખા) રસવાળાં પુદ્ગલો એકથી લઈને અનંત ગુણવાળા
 કટુકરસ (કડવા) પુદ્ગલો, એકથી લઈને અનંત ગુણવાળા કષાય રસયુક્ત
 પુદ્ગલો, એકથી લઈને અનંત ગુણવાળા અમ્લરસયુક્ત પુદ્ગલો અને
 એકથી લઈને અનંત ગુણવાળાં મધુરરસવાળાં પુદ્ગલો ભાવ-પર્યાય વિશેષની
 અપેક્ષાએ એકથી લઈને અનંત ગુણવાળા કટુકરસ આદિ રસવાળાં પુદ્ગલોની
 તુલ્ય હોય છે, એમ સમજવું. “ एवं कक्खडे जाव लुक्खे ” એજ પ્રમાણે
 એક ગુણ (ગણી)થી લઈને અનંત ગુણ પર્યંતની કકંશતાથી યુક્ત પુદ્ગલો,
 એક ગુણથી લઈને અનંત ગુણ પર્યંતના રક્ષસ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો, કમશઃ
 એક ગુણથી લઈને અનંત ગુણ પર્યંતના કકંશ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોની
 સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે, તથા એક ગુણવાળા રક્ષ સ્પર્શથી
 લઈને અનંત પર્યંતના ગુણવાળા રક્ષ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોની તુલ્ય હોય

છે, એમ સમજવું પરન્તુ એટલાં જ ગુણ કર્કશતા અને રક્ષતા જેમાં ન હોય, એવાં પુદ્ગલો સાથે તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ સમાન હોતા નથી. “ઉદ્ગ્રા ભાવે ઉદ્ગ્રાભાવવદ્વિત્તસ્સ ભાવસ્સ ભાવઓ નો તુલ્લે” એજ પ્રમાણે એવું સમજવું જોઈએ કે નારકત્વ આદિ પર્યાય વિશેષ રૂપ જે ઔદયિક ભાવ છે, તે ભાવસામાન્યની અપેક્ષાએ અન્ય નારકત્વ આદિ રૂપ ઔદયિક ભાવની સમાન હોય છે. “ઉદ્ગ્રા ભાવે ઉદ્ગ્રાભાવવદ્વિત્તસ્સ ભાવસ્સ ભાવઓ નો તુલ્લે” પરન્તુ એજ નારકત્વાદિ પર્યાયવિશેષ રૂપ જે ઔદયિક ભાવ છે, તે ઔદયિક ભાવ સિવાયના ભાવની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતો નથી. “एवं उवसमिणं खड्गणं खओवसमिणं पारिणामिणं, संनिवाइए भावे-संनिवाइयस्स भावस्सणं” એજ પ્રમાણે ઔપશમિક ભાવ (ઉપશમ જન્ય આત્મવિશુદ્ધિ રૂપ ભાવ)-ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શનાદિ રૂપ ભાવ, ભાવની અપેક્ષાએ અન્ય ઔપશમિક ભાવની સાથે તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ આ ઔપશમિક ભાવ, ઔપશમિક ભાવ સિવાયના ભાવની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતો નથી એજ પ્રમાણે કર્મોના ક્ષયથી નિષ્પન્ન થયેલો ક્ષાયિકભાવ-કેવળજ્ઞાનાદિ રૂપ ભાવ, અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ-ક્ષય અને ઉપશમથી નિષ્પન્ન થયેલ મતિજ્ઞાનાદિ રૂપ ભાવ, ક્રમશઃ અન્ય ક્ષાયિક ભાવ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે, ક્ષાયિક ભાવ, ક્ષાયિક ભાવ સિવાયના ભાવની સાથે અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ, ક્ષાયોપશમિક સિવાયના ભાવની સાથે ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતા નથી. એજ પ્રમાણે પારિણામિક ભાવ પણ પારિણામિક ભાવની સાથે તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ પારિણામિક ભાવ સિવાયના ભાવની સાથે તુલ્ય હોતો નથી ઔદયિક આદિ ભાવોમાંના જે આદિ ભાવોના સંયોગથી નિષ્પન્ન થયેલો સાન્નિપાતિક ભાવ, ભાવસામાન્યની અપેક્ષાએ અન્ય સાન્નિપાતિક ભાવની સાથે તુલ્ય હોય છે, પરન્તુ સાન્નિપાતિક ભાવ સિવાયના ભાવની સાથે તે સાન્નિપાતિક ભાવ તુલ્ય હોતો નથી. “से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ भावतुल्लए भावतुल्लए” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘ભાવતુલ્યક’ પદ ભાવની અપેક્ષાએ તુલ્યત્વ વાચક છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ संठाणतुल्लए संठाणतुल्लए” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘સંસ્થાનતુલ્ય’ પદ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ તુલ્યત્વ વાચક છે ? એટલે કે ‘સંસ્થાનતુલ્ય’ આ શબ્દનો શો અર્થ થાય છે ? સંસ્થાન એટલે આકાર આ સંસ્થાનના જે ભેદ છે-(૧) જીવસંસ્થાન અને (૨) અજીવસંસ્થાન તેમાંથી અજીવસંસ્થાનના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) પરિમંડળ, (૨) વૃત્ત, (૩) વ્યસ્ત્ર, (૪) ચતુરસ્ત્ર, અને (૫) આયત તેમાં પ્રથમ પરિમંડળ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે-

“ગોયમા ! પરિમંડલે સંઠાણે, પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંઠાણક્ષો તુલ્લે ” હે
 ગૌતમ ! પરિમંડળ સંસ્થાન, અન્ય પરિમંડળ સંસ્થાનની સાથે સંસ્થાનની-
 આકારવિશેષની-અપેક્ષાએ તુલ્ય હોય છે. પરન્તુ “ પરિમંડલસંઠાણ વઙ્ગરિત્તસ્સ
 સંઠાણક્ષો નો તુલ્લે ” એજ પરિમંડળ સંસ્થાન, પરિમંડળ સંસ્થાન સિવાયના
 સંસ્થાનની સમાન હોતું નથી. “ એવં વટ્ટે, તંસે, ચરરંસે આયપ ” એજ
 પ્રકારનું કથન સંસ્થાનની અપેક્ષાએ વૃત્ત સંસ્થાન, ત્ર્યસ્ત્રસંસ્થાન, ચતુરસ્સ
 સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાનના વિષયમાં પણ સમજવું બેઈએ. “ સમ-
 ચરરંસસઠાણે સમચરરંસસ્સ સંઠાણસ્સ સંઠાણઓ તુલ્લે ” સમચતુરસ્સ સંસ્થાન,
 સંસ્થાનની અપેક્ષાએ અન્ય સમચતુરસ્સ સંસ્થાનની સાથે સમાન હોય છે.
 જે સંસ્થાનમાં (આકાર વિશેષમાં) શરીરનો આકાર ધરાવે પ્રમાણસર હોય
 છે, તે સંસ્થાનને સમચતુરસ્સ સંસ્થાન કહે છે. આ સંસ્થાનમાં આરોહ
 પરિણાહ સમાન હોય છે-અવયવો સંપૂર્ણ હોય છે, પોતાના આંગળ કરતાં
 આ ૮૦૦ આંગળ ઊંચું હોય છે. તુલ્ય આરોહ પરિણાહવાળું હોવાને
 કારણે જ તે સમ હોય છે, તથા પૂર્ણ અવયવવાળું હોવાને કારણે તે
 ચતુરસ્સ હોય છે. “ સમચરરંસે સંઠાણે સમચરરંસસંઠાણવઙ્ગરિત્તસ્સ સંઠાણસ્સ
 સંઠાણઓ નો તુલ્લે ” આ સમચતુરસ્સ સંસ્થાન, સમચતુરસ્સ સંસ્થાન સિવા-
 યના સંસ્થાનની સાથે સંસ્થાનની અપેક્ષાએ તુલ્ય હોતું નથી. “ એવં પરિ-
 મંડલે વિ, એવં જાવ હુંઢે ” જેવું કથન સમચતુરસ્સ સંસ્થાનના વિષયમાં
 કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાનના વિષયમાં
 પણ સમજવું ‘ન્યગ્રોધ’ એટલે વડતું ઝાડ આ વૃક્ષ જેવો જે શરીરનો આકાર
 હોય છે-એટલે કે નાભિથી ઉપરનો આકાર ફેલાયેલો અને નીચેનો આકાર
 પાતળો હોય છે-તેવા આકારવાળા શરીરને ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સંસ્થાનયુક્ત કહે
 છે. ન્યગ્રોધપરિમંડળ સંસ્થાન, સંસ્થાનની અપેક્ષાએ અન્ય ન્યગ્રોધપરિમંડળ
 સંસ્થાનની સમાન હોય છે, પરન્તુ એજ ન્યગ્રોધપરિમંડળ સંસ્થાન, ન્યગ્રોધ
 પરિમંડળ સંસ્થાન સિવાયના સંસ્થાન જેવું હોતું નથી એજ પ્રકારનું કથન
 સાદિ સંસ્થાનના વિષયમાં પણ સમજવું આ સંસ્થાન નાભિની નીચે ચતુ-
 રસ્સલક્ષણવાળું-સપ્રમાણ અવયવોવાળું-હોય છે, પરન્તુ નાભિની ઉપરના
 ભાગમાં એવું હોતું નથી, એટલે કે વદ્મીકના (રાફડાના) જેવો તેનો આકાર
 હોય છે એજ પ્રકારનું કથન “ કુળ્લ સંસ્થાન ” વિષે પણ સમજવું આ
 સંસ્થાનમાં હાથ, પગ, ડોક આદિ અવયવો લાંબા હોય છે અને મધ્ય-
 ભાગ નાનો અને વિકૃત હોય છે. વામન સંસ્થાન વિષે પણ એવું જ કથન
 સમજવું આ સંસ્થાનમાં શરીર ઠિંગણું હોય છે. એટલે કે હાથ, પગ,
 ડોક આદિ અવયવો નાનાં હોય છે, અને મધ્યભાગ મોટો હોય છે.
 ‘હુંડક સંસ્થાન’માં શરીરનાં અવયવો વિષમ આકારવાળાં હોય છે. તુલ્યના
 વિષયમાં હુંડક સંસ્થાનના વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત કથન અનુસારનું જ કથન

સમજવું જોઈએ. “ સે તેણ્ટ્રેણં જાવ સંઠાણતુલ્લપ સંઠાણતુલ્લપ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘સંસ્થાનતુલ્ય’ પદ સંસ્થાન (આકાર)ની અપેક્ષાએ સમાનતું વાચક છે. ॥સૂ.૦૩॥

લક્ષ્યપ્રત્યાખ્યાન કરને વાલે અનગાર કા નિરૂપણ

—અણુગાર વક્તવ્યતા—

“ મત્તપચ્ચક્ષાયણ ણં મંતે ! અણગારે મુચ્છિણ જાવ ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં સૂત્રકારે સંસ્થાનની પ્રરૂપણા કરી હવે

તેઓ આ સૂત્રમાં સંસ્થાનવાળા અણુગારના વિષયમાં પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી અણુગારના વિષે આ પ્રકારનો પ્રશ્ન મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—“ મત્તપચ્ચક્ષાયણ ણં મંતે ! અણગારે મુચ્છિણ જાવ અણ્ણોવવન્ને આહારેહ ?” હે ભગવન્ ! જે અણુગારે લક્ષ્યપ્રત્યાખ્યાન (સંસ્થાને) કરેલો છે, એવો તે અનશની અણુગાર શું મૂર્છાવાળો બનવાથી—આહારના અનુબંધવાળો થઈને અથવા તેના દોષના વિષયમાં મૂઢ હોવાથી, અથિત—આહાર વિષયક સ્નેહ સૂત્રો દ્વારા અથિત થઈને, ગૃહ—પ્રાપ્ત આહારમાં આસક્ત—થઈને, અથવા અતૃપ્ત હોવાને કારણે તેની આકાંક્ષાવાળો થઈને, અધ્યુપપન્ન—અપ્રાપ્ત આહારની ચિન્તાધિકતાથી યુક્ત થઈને આહારને—ન વાપરવા યોગ્ય વાયુ, તૈલાભ્યંગ, ઓદનાદિને—ઉત્કટ ક્ષુધાવેદનીય કર્મના ઉદયથી અસમાધિભાવ ઉત્પન્ન થવાથી તેના ઉપશમનને માટે પ્રયુક્ત થઈને આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે ખરો ? “ અદ્દેણં વીલ્લસાણ કાલં કરેહ, તથો પચ્છા અમુચ્છિણ અગિદ્દણ જાવ અણ્ણોવવન્ને આહારમાહારેહ ?” આહાર પછી તે કાળના સમાન કાળ (મારણાન્તિક સમુદ્ધાત) કરે છે ? મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કર્યા બાદ—તેનાથી નિવૃત્ત થઈને—મૂર્છારહિત, ગૃહિરહિત, અઅથિત અને અનધ્યુપપન્ન થયેલો તે પ્રશાન્ત પરિણામના સદ્ભાવમાં આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, ગોયમા ! મત્તપચ્ચક્ષાયણ ણં અણગારે તંત્તેવ ” હા, ગૌતમ ! લક્ષ્ય પ્રત્યાખ્યાનવાળો (અનશની) અણુગાર શ્રમણુ

પૂર્વોક્ત રૂપે પહેલાં મૂર્ચ્છિત, ગૃહ, અથિત અને અધ્યુપપન્ન થઈને આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, ત્યાર બાદ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને, ત્યાર બાદ તે અમૂર્ચ્છિત, અગૃહ, અઅથિત અને અનધ્યુપપન્ન થઈને આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે.

તેનું કારણ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ સે કેણદ્દેણં મંતે ! एवं वुच्चइ, भत्तपच्चक्खायए णं तंवेव ?” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ભક્તપ્રત્યાખ્યાયક અણુગાર પૂર્વોક્ત રૂપે યાવત્ અનધ્યુપપન્નક થઈને આહાર શ્રહણ કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ ભત્તપચ્ચક્ખાયણં અણગારે મુચ્છિણ જાવ અજ્ઞોવવન્ને આહારણ ભવઈ, અદ્દેણં વીસસાણ કાલં કરેઈ, તઓ પચ્છા અમુચ્છિણ જાવ અહારણ ભવઈ ” ભક્તપ્રત્યાખ્યાયક અણુગાર પહેલાં મૂર્ચ્છિત, મૂર્છાભાવવાળા ગૃહ, લોલુપ અથિત આસક્ત અને અધ્યુપપન્નક અત્યંત આસક્ત થઈને આહારનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યાર બાદ તે સ્વભાવતઃ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યા બાદ તેમાંથી નિવૃત્ત થઈને અમૂર્ચ્છિત, અગૃહ, અઅથિત અને અનધ્યુપપન્ન થયેલો તે આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. “ સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ આહારમાહારેઈ ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ભક્તપ્રત્યાખ્યાયક અણુગાર પ્રથમ મૂર્ચ્છિત, અથિત, ગૃહ અને અધ્યુપપન્ન થઈને આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે, ત્યાર બાદ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને અમૂર્ચ્છિત, અગૃહ, અઅથિત અને અનધ્યુપપન્ન થયેલો તે અણુગાર આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. કારણ કે તે ભક્તપ્રત્યાખ્યાતામાં એવા જ ભાવનો સદ્ભાવ હોય છે. ॥સૂ૦૪॥

લવસત્તમ દેવ કા નિરૂપણ

—લવસત્તમદેવ વક્તવ્યતા—

“ અત્થિ ણં મંતે ! લવસત્તમા દેવા, લવસત્તમા દેવા ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સૂત્રમાં ભક્તપ્રત્યાખ્યાન (સંત્યારો) કરનારા

અણુગારની વકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. એવા કોઈ કોઈ અણુગાર અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તેથી સૂત્રકારે અહીં તેમના ઉત્પાદની વકતવ્યતા પ્રકટ કરી છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ અત્થિ ણં મંતે ! લવસત્તમા દેવા, લવસત્તમા દેવા ?” હે ભગવન્ ! “લવસપ્તમદેવ ” આ પદ દ્વારા વાચ્ય એવાં લવસપ્તમ દેવો છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! ‘લવસપ્તમદેવ ’ આ પદ દ્વારા વાચ્ય લવસપ્તમદેવોનું અસ્તિત્વ છે ખરું.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“ સે કેણે ણં મંતે ! एवं वुच्चइ, लवसत्तमा देवा लवसत्तमा देवा ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘લવ સપ્તમદેવ ’ આ પદથી વાચ્ય લવસપ્તમ દેવો છે ખરા ? એટલે કે લવસ-પ્તમદેવો કોને કહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ गोयमा ! से जहा नामए केइ पुरिसे तरुणे जाव निउणस्सिपोवगए सालीण वा, वीहीण वा, गोधूमाण वा, जवाण वा, जवजवाण वा, पक्काणं, परियाताणं, हरियाणं, हरियकंडाणं, तिकखेणं, णवपज्जव-णएणं असि अएणं पडिसाहरियार पडिसंखिवियार जाव इमामेवर त्ति कहु सत्तलवए लुएज्जा ” હે ગૌતમ ! કોઈ એક તરુણ પુરુષ છે, જે શિલ્પવિદ્યામાં દક્ષ છે, એવો તે પુરુષ પાકાં, યોગ્ય, લીલા વર્ણના અથવા પીળા વર્ણના, લીલી લીલી નાળવાળા અથવા પીળા પીળા નાળદંડવાળા શાલિ ધાન્યને, ત્રીહિને (એક પ્રકારની ડાંગર), ઘઉંને, જવને અથવા યવવિશેષોને એકઠું કરીને, એટલે કે મુઠ્ઠીમાં પકડી પકડીને તીક્ષ્ણ ધારવાળા દાતરડાની મદદથી હમણું જ કાપી નાખું છું, હમણું જ કાપી નાખું છું એવો મનમાં વિચાર કરીને, સાત લવપ્રમાણ સમયમાં તેને કાપી નાખે છે. એટલે કે એક એક મુઠ્ઠીપ્રમાણ ધાન્યાદિકોને સાત મુઠ્ઠી ભરીને કાપી લે છે. આ સાત મુઠ્ઠીપ્રમાણ ધાન્યાદિકોની કાપણી કરવામાં જેટલો સમય લાગે છે, એટલા સમય પ્રમાણ, “जइ णं गोयमा ! तेसिं देवाणं एवतियं कालं आउए पउएत्ते तो णं ते देवा तेणं चेव भवग्गहणेणं सिज्झंता जाव अंतंकरेत्ता ” તે દ્રવ્યદેવોનું—શ્રવણાવસ્થાપત્ત તે જીવોનું—ગૃહિત આયુષ્ય કરતાં અધિક આયુષ્ય થઈ જત, તો તે દ્રવ્યદેવો એજ મનુષ્ય-ભવમાંથી જ સિદ્ધ, ખુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોનેા અન્ત કરનારા થઈ ગયા હોત સાત લવપ્રમાણ આયુષ્ય એાછું હોવાને કારણે જ તેમને અનુત્તરૌપપાતિક વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવું પડ્યું છે. માટે અનુત્તરૌ-પપાતિક વિમાનના દેવોને ‘લવસપ્તમદેવો ’ કહે છે. “સે તેણટ્ટેણં જાવ લવસત્તમા દેવા લવસત્તમા દેવા ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘લવસપ્તમદેવ ’ આ પદના વાચ્ય “લવસપ્તમદેવો ” હોય છે. “લવ ” પદ દ્વારા અહીં શાલી આદિ નાળની મુઠ્ઠીઓ ગ્રહણ કરવામાં આવી છે.

એક મુઠ્ઠી દ્વારા ધાન્યાદિકોની જેટલી નાળ પકડવામાં આવે છે, અને તેમને જે કાપવામાં આવે છે, તેનું નામ એક લવપ્રમાણુ કાળ છે. એટલે કે એક મુઠ્ઠી પ્રમાણુ ધાન્યને કાપવામાં જેટલો સમય લાગે છે, તેટલા સમયને લવપ્રમાણુ કાળ કહે છે. ॥સૂ.૦૫॥

અનુત્તરોપપાતિક દેવોં કા નિરૂપણ

—અનુત્તરોપપાતિક દેવવકતવ્યતા—

“ અત્થિ ણં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા અણુત્તરોવવાહ્યા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાંના સૂત્રમાં લવસપ્તમ દેવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી તે લવસપ્તમ દેવો અનુત્તરોપપાતિક હોય છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા અનુત્તરોપપાતિક દેવોની વકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ અત્થિ ણં મંતે ! અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા ?” હે ભગવન્ ! ‘ અનુત્તરોપપાતિક દેવ ’ આ પદના વાચ્ય શું અનુત્તરોપપાતિક દેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! ‘ અનુત્તરોપપાતિક દેવ ’ આ પદના વાચ્ય અનુત્તરોપપાતિક દેવો હોય છે, કારણ કે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેમનો જન્મ સર્વોત્તમ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણદ્દેણં મંતે ! एवं વુચ્ચહ અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા ?” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘ અનુત્તરોપપાતિક દેવ ’ પદ વાચ્ય અનુત્તરોપપાતિક દેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! અણુત્તરોવવાહ્યાણં દેવાણં અણુત્તરા સહા, જાવ અણુત્તરા ફાસા ” હે ગૌતમ ! અનુત્તરોપપાતિક દેવોનો ગંધ અનુત્તર (જેના કરતાં ઉત્તમ કોઈ ન હોય એવો, સર્વોત્તમ) હોય છે, તેમના શબ્દ પણ અનુત્તર હોય છે, તેમનું રૂપ પણ અનુત્તર હોય છે, રસ પણ અનુત્તર હોય છે અને સ્પર્શ પણ અનુત્તર હોય છે. “ સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! एवं વુચ્ચહ, જાવ અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા ” હે ગૌતમ ! તે કારણે જ તેમને અનુત્તરોપપાતિક દેવો કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ અણુત્તરોવવાહ્યાણં મંતે ! દેવા કેવદ્દેણં કમ્મા-

વસેસેણં અણુત્તરોવવાહ્યદેવતાપ ઉવવન્ના ?” હે ભગવન્ ! અનુત્તરૌપપાતિક દેવો, કેટલા કર્મોની નિર્જરા બાકી રહી જવાથી અનુત્તરૌપપાતિક દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! જાવહ્યં છટ્ટમત્તિપ સમણે નિમંગંથે કમ્મં નિઙ્ગરેહ, પવહ્ણણં કમ્માવસેસેણં અણુત્તરોવવાહ્યા દેવા દેવતાપ ઉવવન્ના ” હે ગૌતમ ! જેટલાં કર્મોની નિર્જરા શ્રમણનિર્મથ છટ્ટ ભકત (બે દિવસના ઉપવાસ)માં કરે છે, એટલાં કર્મ બાકી રહી જવાથી અનુત્તરૌપપાતિક દેવ અનુત્તરૌપપાતિક દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયા હોય છે.

ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે—“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ” હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. ॥સૂ.૦૬॥

॥ સાતમે ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૪-૭ ॥

આઠવે ઉદ્દેશે કા સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચૌદમાં શતકના આ આઠમાં ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આંચું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે—

રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી વચ્ચે કેટલું અંતર છે ? શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી વચ્ચે કેટલું અંતર છે ? એજ પ્રકારના પ્રશ્નો અને ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન અધઃસપ્તમી નરક પૃથ્વી અને અલોક વચ્ચે કેટલું અંતર છે ? રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને જ્યોતિષિક વચ્ચેના અંતરનું કથન જ્યોતિષિક અને સૌધર્મઈશાન વચ્ચેના અંતરનું કથન, સનત્કુમાર માહેન્દ્ર દેવલોક અને બ્રહ્મદેવલોક વચ્ચેના પરસ્પરના અંતરનું કથન, બ્રહ્મદેવલોક અને લાન્તક દેવલોક વચ્ચેના અંતરનું કથન, લાન્તક દેવલોક અને મહાશુક દેવલોક વચ્ચેના અંતરનું કથન, એજ પ્રમાણે અનુક્રમે અન્ય દેવલોકોના પરસ્પરના અંતરનું કથન અનુત્તર વિમાન અને ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી વચ્ચેના અંતરનું કથન, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી અને અલોક વચ્ચેના અંતરનું કથન શાલિવૃક્ષ મરીને કયાં જશે, ઈત્યાદિ વક્તવ્યતા, એજ પ્રમાણે શાલિયષ્ટિકા અને ઉદ્દુમ્બર યષ્ટિકા મરીને કયાં જશે ? તેની વક્તવ્યતા, અંબડ પરિમાજકની વક્તવ્યતા, અવ્યાબાધ દેવની વક્તવ્યતા, ઈન્દ્ર કોઈ પણ જીવના મસ્તકને છેદીને કમંડળમાં મૂકી રાખે, તો પણ તે જીવને દુઃખ થતું નથી, ઈત્યાદિ પ્રરૂપણા, જ્વલકદેવની વક્તવ્યતા, “ જ્વલકદેવ ” આ શબ્દ પ્રયોગ થવાનું કારણ, જ્વલકદેવ પ્રકારના દેવપ્રકારની પ્રરૂપણા, જ્વલકદેવાવાસની અને જ્વલકદેવોની સ્થિતિની વક્તવ્યતા.

-અંતર વક્તવ્યતા-

“ ઇમીએ ણં મંતે ! રચણ્પમાણ પુઢવીણ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સાતમાં ઉદ્દેશામાં તુલ્યતા રૂપ વસ્તુધર્મની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે આ આઠમાં ઉદ્દેશામાં અંતર રૂપ વસ્તુધર્મની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે—

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“ ઇમીએ ણં મંતે ! રચણ્પમાણ પુઢવીણ સક્કરણ્પ માણ ય પુઢવીણ કેવણ્ણ અવાહાણ અંતરે પણ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વી અને શર્કરાપ્રભા નરક પૃથ્વીની વચ્ચે—પરસ્પરની વચ્ચે—કેટલું અંતર કહ્યું છે ? (પરસ્પરમાં સંસ્લેષ હોવાથી જે પીડન થાય છે, તેનું નામ બાધા છે. આ બાધા ન હોવી તેનું નામ અબાધા છે. અંતર શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે, પરન્તુ અહીં તેનો અર્થ બ્યવધાન લેવામાં આવ્યો છે.) પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કેટલે દૂર રહેલી છે ? મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ ગોયમા ! અસંલેજ્જાઈં જોયણાઈં અવાહાણ અંતરે પણ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા, આ બે નરકપૃથ્વીઓની વચ્ચે દૂરત્વ રૂપ અંતર અસંખ્યાત હબર યોજનનું કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“ સક્કરણ્પમાણ ણં મંતે ! પુઢવીણ વાલુયણ્પમાણ ય પુઢવીણ કેવણ્ણ ?” હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીની વચ્ચે કેટલું અંતર છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ ઇવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા અને વાલુકા પ્રભા પૃથ્વી વચ્ચેનું અંતર પણ એટલું જ—અસંખ્યાત હબર યોજનનું કહ્યું છે. “ ઇવં જાવ તમાણ અહેસત્તમાણ ય ” એજ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભા અને પંકપ્રભા પૃથ્વી વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હબર યોજનનું અંતર છે. પંકપ્રભા અને ધૂમપ્રભા વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હબર યોજનનું અંતર છે. ધૂમપ્રભા અને તમઃપ્રભા વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હબર યોજનનું

અંતર છે, તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમી, આ છેલ્લી એ નરકપૃથ્વીઓ વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“અદ્દે સત્તમાણ ણં મંતે ! પુઢવીણ અલોગસ્સ ય કેવહ્ણ અબાહાણ અંતરે પળ્ણત્તે ?” હે ભગવન્ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વી અને અલોકની વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! અસંલેજ્જાહં જોયણસહસ્સાહં અબાહાણ અંતરે પળ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વી અને અલોકની વચ્ચે અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“હ્મીસે ણં મંતે ! રયણ્ણમાણ પુઢવીણ જોહ્ણસસ્સ ય કેવહ્ણ પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને જ્યોતિષિક મંડળ વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ સત્તનણ્ણ જોયણસણ અબાહાણ અંતરે પળ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી અને જ્યોતિષિક મંડળ વચ્ચેનું અંતર ૭૬૦ યોજનનું કહ્યું છે. એટલે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી ૭૬૦ યોજન ઊંચે જવાથી જ્યોતિષિક મંડળ આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ જોહ્ણસિયસ્સ ણં મંતે ! સોહ્મ્મીસાણાણ ય ક્કપ્પાણં કેવહ્ણ પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! જ્યોતિષિક અને સૌધર્મ-ઈશાન દેવલોકની વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! અસંલેજ્જાહં જોયણ જાવ અંતરે પળ્ણત્તે ” હે ગૌતમ ! જ્યોતિષિક મંડળ અને સૌધર્મ-ઈશાન કલ્પોની વચ્ચે અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સોહ્મ્મીસાણાણં મંતે ! સળ્ણકુમારમાહિંદાણ ય કેવહ્ણ ? ” હે ભગવન્ ! સૌધર્મ-ઈશાન કલ્પો અને સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પો વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! સૌધર્મ-ઈશાન અને સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પો વચ્ચે અસંખ્યાત હજાર યોજનનું જ અંતર કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સળ્ણકુમારમાહિંદાણં મંતે ! બંમલોગસ્સ ક્કપ્પસ્સ ય કેવહ્ણ ? ” હે ભગવન્ ! સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પો અને બ્રહ્મલોક કલ્પની વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત રીતે સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પોથી બ્રહ્મલોક કલ્પનું અંતર અસંખ્યાત હજાર યોજન છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ બમલોગસ્સ ણં મંતે ! લંતગસ્સ ય ક્કપ્પસ્સ કેવહ્ણ ? ” હે ભગવન્ ! બ્રહ્મલોક કલ્પ અને લાન્તક વચ્ચે કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! બ્રહ્મલોક કલ્પ અને લાન્તક કલ્પ વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ લંતયસ્સ ણં મંતે ! મહાસુક્કસ્સ ય કપ્પસ્સ કેવદ્દેવ ? ” હે ભગવન્ ! લાન્તક કલ્પ અને મહાશુક વચ્ચે કેટલું અંતર છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! લાન્તક અને મહાશુક કલ્પો વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર કહ્યું છે. “ એવં મહાસુક્કસ્સ કપ્પસ્સ સહસ્સારસ્સ ય ” એજ પ્રમાણે મહાશુક કલ્પ અને સહસ્સાર કલ્પ વચ્ચે પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું અંતર છે, “ એવં સહસ્સારસ્સ આણયપાણય-કપ્પાણં ” એજ પ્રમાણે સહસ્સાર કલ્પથી આણુત-પ્રાણુત કલ્પોનું અંતર પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું છે. “ એવં આણય-પાણયાણ ય કપ્પાણં આરણચ્ચુયાણ ય કપ્પાણં ” એજ પ્રમાણે આણુતપ્રાણુત કલ્પોથી આરણુચ્ચુત કલ્પોનું અંતર પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું કહ્યું છે. “ એવં આરણચ્ચુયાણં ગેવિજ્જવિમાણાણં ય ” એજ પ્રમાણે આરણુચ્ચુત કલ્પોથી ઐવેયક વિમાનોનું અંતર પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું કહ્યું છે. “ એવં ગેવિજ્જવિમાણાણં અણુત્તરવિમાણાણ ય ” એજ પ્રમાણે ઐવેયક વિમાનોથી અણુત્તરૌપપાતિક વિમાનોનું અંતર પણ અસંખ્યાત હજાર યોજનનું કહ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ અણુત્તરવિમાણાણં મંતે ! ઈસિપ્પમ્મરાણ ય પુઠ્ઠીણ કેવદ્દેવ પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! અણુત્તર વિમાનોથી ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વીનું (સિદ્ધ શિલાનું) કેટલું અંતર કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! દુવાલસજોયણે આબાહાણ અંતરે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! અણુત્તર વિમાનોથી ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી ૧૨ યોજન દૂર આવેલી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ ઈસિપ્પમ્મરાણ ણં મંતે ! પુઠ્ઠીણ અલ્લોગસ્સ ય કેવદ્દેવ આબાહાણ પુચ્છા ? ” હે ભગવન્ ! ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી-સિદ્ધશિલાનું અને અલોકનું પરસ્પરની વચ્ચેનું અંતર કેટલું કહ્યું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગોયમા ! દેસૂણં જોયણં આબાહાણ અંતરે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વીથી અલોકનું અંતર એક યોજનથી પણ સહેજ ઓછું કહ્યું છે ॥સૂ.૧॥

જીવ વિશેષ કી ગતિ કા નિરૂપણ

—જીવવિશેષ ગતિ વક્તવ્યતા—

“ એસ ણં મંતે ! સાલરુક્ષે ડળ્હામિહ્ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલા સૂત્રમાં સૂત્રકારે રત્નપ્રલા આદિ પૃથ્વીઓનું - પરસ્પરની વચ્ચેનું અંતર પ્રકટ કર્યું. આ અન્તરમાં ગમન કરવાની શક્તિ જીવમાં છે. તેથી જીવવિશેષની ગતિને અનુલક્ષીને અહીં નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ એસ ણં મંતે ! સાલરુક્ષે ડળ્હામિહ્, તળ્હામિહ્, દ્વગ્ગિજાલામિહ્ કાલમાસે કાલં કિચા, કહિ ગચ્છિહિહ્, કહિ ઉવવજ્જિહિહ્ ? ” હે ભગવન્ ! આ શાલ નામનું વૃક્ષ કે જે સૂર્યના તાપના આઘાતને સહન કરે છે, પિપાસાની મુશ્કેલીને પણ સહન કર્યા કરે છે અને દાવાનલની જ્વાળાઓ વડે વારંવાર બળતું રહે છે, તે કાળનેા અવસર આવે કાળ કરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ ગોયમા ! રૂદ્ધેવ રાયગિદ્દે નયરે સાલરુક્ષત્તાપ પચ્ચાયાહિહ્ ” હે ગૌતમ ! આ શાલવૃક્ષ મરીને આ રાજગૃહ નગરમાં જ ફરી શાલવૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ સે ણં તત્થ અચ્ચિય, વંદિય, પૂજ્ય, સક્કારિય, સમ્માણિણ્ણ દિવ્વે, સન્ને સચ્ચાણ્ણ સન્નિહિયપાહિદ્દેરે, લાડલ્લોદ્ધયમહિણ્ણ યાવિ મવિસ્સહ્ ” તે ત્યાં લોકો દ્વારા અર્ચિત, વન્દિત, પૂજિત, સત્કારિત અને સન્માનિત થશે. ત્યાં તે દિવ્ય (ઉત્તમ) અને સત્યરૂપ બનશે, સફળ સેવાવાળું બનશે, દેવો તેનું સાંનિધ્ય કરશે—એટલે કે ત્યાં દેવો નિવાસ કરશે તે જ્યાં ઉગશે, ત્યાં તેની આસપાસની ભૂમિ પર) લોકો છાણુ આદિ વડે લીંપીણુપીને તે ભાગની સજવટ કરશે તથા તેના ઉપર જલાદિતું સિંચન કરશે આ પ્રકારે તે શાલવૃક્ષ મહિત (માન્ય, મહિમાવાન) બનશે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“ સે ણં મંતે ! તજ્જોહિતો બળંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ગમિહિહ્ ? ” હે ભગવન્ ! તે શાલવૃક્ષ ત્યાંથી મરીને ક્યાં જશે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ ગોયમા ! મહાવિદ્દે સિજ્જિહિહ્, જાવ અંતં કાહિહ્ ” હે ગૌતમ ! તે શાલવૃક્ષ ત્યાંથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં (મનુષ્ય રૂપે) ઉત્પન્ન થશે અને ત્યાંથી સિદ્ધ, યુદ્ધ મુક્ત આદિ થઇને સમસ્ત દુઃખોનેા અંત કરશે એટલે કે નિર્વાણ પામશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એસ મંતે ! સાલલટ્ટિયા ડળહામિહયા, તળહામિહયા, દવગિજાલામિહયા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા જાવ કહિં ગચ્છિહિહિ કહિં ડવવજ્જિહિહિ ?” હે ભગવન્ ! શાલયટ્ટિકા (શાલવૃક્ષની શાખા) કે જે નિરંતર સૂર્યને તાપ સહન કર્યા કરે છે, પિપાસા (તૃષ્ણા)થી પીડાયા કરે છે, અને દાવાગ્નિની જવાળાઓ વડે દાઝયા કરે છે, તે કાળને અવસર આવતાં કાળ કરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ગોયમા ! રહેવ જંબુદીવે દીવે મારહે વાસે વિંશ્સગિરિપાયમૂલે મહેસરીપ નયરીપ સામલ્લિરુક્ષત્તાપ પચ્ચાયાહિહિ ” હે ગૌતમ ! આ જંબુદીપ નામના દ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં વિંધ્યગિરિના પાદમૂળમાં (તળેટીમાં), માહેશ્વરી નગરીમાં તે શાલયટ્ટિકા શાલમલિવૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “સા ણં તથ અચ્ચિય વંદિય પૂહિય જાવ લાલ્લોહિયમહિપ યાવિ મવિસ્સહિ” તે શાલમલિવૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલી શાલયટ્ટિકા માહેશ્વરી નગરીમાં અર્ચિત થશે, વંદિત થશે, પૂજાશે, સત્કારિત થશે, સન્માનિત થશે, તથા તેને અધૂતરો છાણાહિ વડે લીંપાતો રહેશે, લોકો તે વૃક્ષ પર જળાદિતુ સિંચન કરશે, આ પ્રકારે તે ત્યાં જનતા દ્વારા માન્ય (માન પ્રાપ્ત કરનારી) બનશે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“સે ણં મંતે ! તઓહિંતો અળંતરં ડવ્વટ્ટિત્તાં ?” હે ભગવન્ ! શાલમલિ વૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલી તે શાલયટ્ટિકા, જ્યારે ત્યાંથી કાળને અવસર આવતા કાળ પામશે, ત્યારે ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“સેસં જહા સાલરુક્ષસ્સ જાવ અંતં કાહિહિ ” હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે શાલવૃક્ષની વક્તવ્યતા કરવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે શાલયટ્ટિકાની આકીની વક્તવ્યતા પણ સમજવી એટલે કે તે શાલયટ્ટિકા શાલમલિવૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થયા બાદ, ત્યાંથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધ, પુદ્ધ અને મુક્ત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશકરનારી અવસ્થા (નિર્વાણ) પ્રાપ્ત કરશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એસ ણં મંતે ! ડંવરલટ્ટિયા ડળહામિહયા, તળહામિહયા, દવગિજાલામિહયા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા જાવ કહિં ડવવજ્જિહિહિ ” હે ભગવન્ ! આ જે ઉદુમ્બર યટ્ટિકા છે કે જે નિરંતર સૂર્યના તાપને સહન કર્યા કરે છે, તરસના દુઃખને સહન કર્યા કરે છે અને વારંવાર દવાગ્નિની જવાળાઓ વડે દાઝતી રહે છે, તે કાળને અવસર આવતા કાળ કરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ગોયમા ! રહેવ જંબુદીવે દીવે મારહે વાસે પાહલિપુત્તે નામં નયરે પાહલિરુક્ષત્તાપ પચ્ચાયાહિહિ ” હે ગૌતમ ! તે ઉદુમ્બર

ચઠ્ઠિકા આ જંબૂદ્રીપ નામના દ્વીપમાં, ભારતવર્ષના પાટલી પુત્ર નામના નગરમાં પાટલિ (પાટલ) વૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ સે ણં તત્થ અચ્ચિચ-વંદિય જાવ ભવિસ્સહ ” પાટલિ વૃક્ષ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલી તે ઉદ્દમ્બરચઠ્ઠિકા તે પાટલિપુત્ર નગરમાં અચિંત, વંદિત, પૂજિત, સત્કારિત અને સન્માનિત થશે, લોકો તેના ચત્પૂતરાને છાણુ આદિ વડે લીંપશે અને તે વૃક્ષ પર જળનું સિંચન કરશે આ રીતે ત્યાં તે પૂજ્ય માન્ય (મહિમાવાન) થશે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“ સે ણં મત્તે ! અણંતરં સ્વવક્કિત્તાં ” હે ભગ-વન્ ! ત્યાંથી કાળને અવસર આવતા મરીને તે ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ સેસં તંચેવ જાવ અંતં કાહિહ ” હે ગૌતમ ! તે ત્યાંથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે ત્યાંથી જ તે સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ, થશે, મુકત થશે અને સમસ્ત દુઃખોને અંત કરી નાખશે. અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે શાલવૃક્ષ આદિમાં અનેક જીવોને સદ્ભાવ રહે છે. છતાં પણ અહીં જે એક જ જીવનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રથમ જીવની અપેક્ષાએ જ કરવામાં આવ્યો છે.

અખંડ કે શિષ્યોં કા નિરૂપણ

—અખંડ શિષ્ય વક્તવ્યતા—

“ તેણં કાલેણં તેણં સમણં અમ્મહસ્સ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગતિને અધિકાર ચાલુ રહ્યો છે, તેથી અહીં અખંડશિષ્યોની દેવગતિ પ્રાપ્તિની વક્તવ્યતાનું સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે—“ તેણં કાલેણં તેણં સમણં અમ્મહસ્સ પરિવ્વાયગસ્સ સત્ત અંતેવાસી સયા મિસ્સહકાલસમયંસિ एवं જહા સ્વવાણ્ણ જાવ આરાહગા ” તે કાળે અને તે સમયે અખંડ પરિ-ત્રાજકના ૭૦૦ શિષ્યો ઓખકાળના સમયમાં, ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે આરાધક બન્યા હતા. ઔપપાતિક સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રકારનું કથન છે—“ ઓખકાળે અખંડ પરિત્રાજકના ૭૦૦ શિષ્યોએ ગંગા નદીના બન્ને તટો પર આવીને કાંપિલ્ય નગરથી પુરિમતાલ નગરની તરફ પ્રસ્થાન કર્યું ચાલતાં ચાલતાં તેઓ એક મોટી અટવીમાં આવી પહોંચ્યા તેઓ પોતાની સાથે જે પાણી લાવ્યા હતા, તે ખલાસ થઈ જવાને કારણે તેઓ અતિશય તૃષ્ણાથી વ્યાકુળતા અનુભવવા લાગ્યા તે ભયંકર જંગલમાં તેમને પાણી દેનાર કોઈ પણ મજ્યું નહીં, અને જે જળ કોઈના દ્વારા દેવાયું ન હોય, એવું જળ તેમણે લીધું નહીં આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેમણે મનથી જ અહંત ભગવતોને નમસ્કાર કરીને અનશન વ્રત ધારણ કરી લીધું તેઓ મરણ પામીને બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયા. ” આ પ્રકારે તેઓ આરાધક થયા, એવું તેમના વિષેનું કથન અહીં અહંણુ કરવું જોઈએ. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

અમ્બડ કે વિષય કા કથન

—અમ્બડ વકતવ્યતા—

“ બહુજગેળં મંતે ! અન્નમન્નસ્સ ઇવમાહ્વસ્સ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાનાં સૂત્રમાં અમ્બડના શિષ્યોની વકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી હવે સૂત્રકાર અમ્બડ પરિત્રાજકની પ્રરૂપણા કરે છે. “ બહુજગેળં મંતે ! અન્નમન્નસ્સ ઇવમાહ્વસ્સ—એવં સ્વલુ અંબડે પરિત્રાયાય કંપિલ્લપુરે નયરે ઘરસ્સ એવં જહા ઉવવાહ્વ એવંબહ્વસ્સ વત્તવ્વયા જાવ દહપ્પહ્વણો અંતં કાહ્વિહ્વ ” હે ભગવન્ ! અનેક લોકો એક બીજાં સાથે આ પ્રકારની વાતચીત કરે છે કે અમ્બડ પરિત્રાજક કંપિલ્લપુર નગરનાં સો ઘરોમાં લોજન કરે છે, ત્યાં રહે છે, ઇત્યાદિ રૂપે અમ્બડ પરિત્રાજકના વિષયમાં જેવી વકતવ્યતા ઔપપાતિક સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે, એવી જ અહીં પણ કરવી જોઈએ. “ દઠપ્રતિજ્ઞની જેમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, પુદ્ગ થશે અને સમસ્ત કર્મોમાંથી મુક્ત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે, ” આ કથન પર્યન્તનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ઔપપાતિક સૂત્રમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—હે ગૌતમ ! અમ્બડ પરિત્રાજક વૈક્રિયલ્લઘ્ઘિની શક્તિથી લોકોને આશ્ચર્યચુકત કરવાને માટે સો ઘરોમાં લોજન કરે છે. અને પોતે સો ઘરોમાં રહે છે. પરન્તુ અન્તે તે જીવાજીવ તત્ત્વોના જ્ઞાતા બનીને અનશન કરીને બ્રહ્મલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દઠપ્રતિજ્ઞ નામનો મહદ્ધિક થશે અને એજ ભવમાં સિદ્ધ થશે, પુદ્ગ થશે, મુક્ત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. ॥સૂ.૦૪॥

અવ્યાબ્યાથ દેવોં કા નિરૂપણ

—દેવવકતવ્યતા—

“ અથિ ણં મંતે ! અવ્વાવાહા દેવા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાનાં સૂત્રોમાં અમ્બડ પરિત્રાજક અને તેના ૭૦૦ શિષ્યો દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયાનું કથન થયું છે. હવે અહીં દેવોના સંબંધમાં વિશેષ કથન કરવામાં આવે છે—

ગૌતમ સ્વામીને! પ્રશ્ન-“ અત્થિણં મંતે ! અઠ્ઠાઠાહા દેવા ?” હે ભગવન્ ! અન્યને પીડા ઉત્પન્ન કરનારા દેવોથી ભિન્ન એવાં અઠ્ઠાઠાધ-પર પીડા નિવારક દેવો-શુ ‘ અઠ્ઠાઠાધ દેવ ’ આ પદના વાચ્ય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! ‘ અઠ્ઠાઠાધ દેવ ’ આ પદના વાચ્ય અઠ્ઠાઠાધ દેવો છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન-“ સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं वुच्चइ-अठ्ठाठाहा देवा, अठ्ठाठाहा देवा ?” હે ભગવન્ ! અઠ્ઠાઠાધ દેવો ‘ અઠ્ઠાઠાધ દેવ ’ આ પદના વાચ્ય શા કારણે ગણાય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર-“ गोयमा ! पभूणं एगमेगे अठ्ठाठाहे देवे एगमेगस्स पुरिसस्स एगमेगंस्सि अच्छिपत्तंसि दिव्वं देविद्धिं दिव्वं देवज्जुइं देवाणुभाणं वत्तीसइविहिं नट्टविहं उवदंसेत्तए ” હે ગૌતમ ! પ્રત્યેક અઠ્ઠાઠાધ દેવ, પ્રત્યેક મનુષ્યની દરેક આંખની પલક પર દિવ્ય દેવદ્રિ, દિવ્ય દેવલુતિ, દિવ્ય દેવાનુભાવ અને ૩૨ પ્રકારની દિવ્ય નાટ્યવિધિને (નાટ્ય કલાને) ખતાવવાને સમર્થ હોય છે. “ જો એવું જાવ ત્તસ પુરિસસ્સ કિંચિ વિ આઠાહં વા વાઠાહં વા ઉપ્પાણ્ણ, હ્હવિચ્છેયં વા કરેણ્ણ ” પરન્તુ તેના દ્વારા તે પુરુષને થોડી પીડા કે અધિક પીડા પણ પહોંચતી નથી, અને તેના શરીરનું છેદન પણ થતું નથી. “ एणुद्धमं च णं उवदंसेज्जा ” આ પ્રકારની સૂક્ષ્મતાના રૂપમાં તે નાટ્યકળા ખતાવે છે. “ સે તેણટ્ટેણં જાવ અઠ્ઠાઠાહા દેવા અઠ્ઠાઠાહા દેવા ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘ અઠ્ઠાઠાધ દેવ ’ આ પદ કોઈને પણ પીડા નહીં પહોંચાડનારા અઠ્ઠાઠાધ દેવોનું વાચ્ય છે. લોકાન્તિક દેવોમાં આ અઠ્ઠાઠાધ દેવોનો સમાવેશ થાય છે, એમ સમજવું કહ્યું પણ છે કે- “ सारस्त्रयमाइच्चा ” ઇત્યાદિ-(૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વહ્નિ, (૪) વરુણ, (૫) ગર્હીતીય, (૬) તુષિત, (૭) અઠ્ઠાઠાધ, (૮) અઠ્ઠાઠાધ અને (૯) અરિષ્ટ, આ નવ પ્રકારના લોકાન્તિક દેવો હોય છે. આ રીતે લોકાન્તિક દેવોના પ્રકારોમાં સાતમો પ્રકાર ‘ અઠ્ઠાઠાધ દેવો ’ નો છે. ॥સૂંપા

—શકના સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્યતા—

“પમૂળં મંતે ! સકે દેવિદે દેવરાયા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—દેવોનો અધિકાર આલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર દેવવિશેષ શકની વક્તવ્યતાની આ સૂત્રમાં પ્રરૂપણ કરે છે—ગૌતમ સ્વામી શકના વિષયમાં એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“પમૂળં મંતે ! સકે દેવિદે દેવરાયા પુરિસસ્મ સ્ત્રીસં પાણિણા અસ્ત્રિણા છિંદિત્તા કમંડલુંમિ પક્ષિવિત્તપ ?” હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક શું પોતાના હાથમાં ધારણ કરેલી તલવાર આદિ વડે કોઈ પુરુષના મસ્તકને છેદીને કમંડળમાં રાખવાને સમર્થ હોય છે ખરે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, પમૂ” હા, ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક કોઈપુરુષના મસ્તકને પોતાના હાથે જ તલવાર આદિ શસ્ત્ર વડે કાપીને કમંડળમાં રાખી શકવાને સમર્થ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કહમિયાણિ પકરેઈ” હે ભગવન્ ! તે તેને કેવી રીતે (શું શું કરીને) કમંડળમાં મૂકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! છિંદિયાર ચ ણં પક્ષિવેજ્જા” હે ગૌતમ ! જેમ ચાકૂ આદિ વડે હુધીના નાના ટુકડા કરવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે તે મસ્તકના નાના નાના ટુકડા કરીને તેમને તે કમંડળમાં મૂકે છે. અથવા “કુટ્ટિયા કુટ્ટિયા ચ ણં પક્ષિવેજ્જા” જેમ તલ આદિને ખાંડણિયા અથવા ખાયણીમાં મૂસળ અથવા પરાળ વડે ખાંડવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે તે મસ્તકને ખાંડીખાંડીને તે કમંડળમાં મૂકી શકે છે, અથવા—“ચુન્નિયાર ચ ણં પક્ષિવેજ્જા” જેમ પથ્થર પર અથવા ખરલમાં કોઈ ચીજને ઉપરવટણા વડે લસોટવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે તે મસ્તકને લસોટીલસોટીને પણ શકેન્દ્ર તેને કમંડળમાં મૂકી શકે છે. “તઓ પચ્છાલિ-પ્પામેવ પહિસંઘાણ્જ્જા” આ રીતે તેને કમંડળમાં મૂક્યા બાદ ઘણીજ ઝડપથી દેવેન્દ્ર દેવરાય શક તે મસ્તકના અવયવો જોડી દઈને ફરી તે મસ્તકને તે પુરુષના શરીર સાથે જોડી દઈ શકે છે. “નો ચેવ ણં તસ્મ પુરિસસ્મ કિંચિ આબાહં વા વાબાહં વા વ્પાણ્જ્જા” આમ કરવા છતાં પણ તે પુરુષને વિશેષ તો શું પણ સહેજ પણ તેને પીડા થવા દેતો નથી, જો એવું હોય તો શકે તે પુરુષના શરીરતું છેદન નહિ કર્યું હોય, એમ નહિ સમજવું કિન્તુ “હવિચ્છેયં પુણ કરેઈ” શરીરતું છેદન તો કરે જ, પણ આટલી સૂક્ષ્મતાથી ખૂબ જ હાથ ચાલાકિપૂર્વક પોતાની દિવ્ય દેવશક્તિને, કારણે શીઘ્રતાથી તે શક પુરુષના માથાને કમંડળમાં નાખી દે છે. એજ કારણે તે પુરુષને સહેજ પણ પીડા થતી નથી. ॥સૂ.૦૬॥

વ્યન્તર વિશેષ જૃંભક દેવોં કા નિરૂપણ

—વ્યન્તર જૃંભક વકતવ્યતા—

“અત્થિળં મંતે જંમયા દેવા જંમયા દેવા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—દેવોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી હવે સૂત્રકાર વ્યન્તર જાતિના જૃંભક દેવવિશેષની વકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરે છે. જૃંભક સ્વચ્છંદાચારી હોય છે. તેઓ વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કર્યા કરે છે. તેઓ તિર્થગ્લોકમાં રહે છે. તેઓ વ્યન્તર જાતિના દેવો છે. ગૌતમ સ્વામી આ દેવોના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“અત્થિળં મંતે ! જંમયા દેવા, જંમયા દેવા” હે ભગવન્ ! ‘જૃંભક દેવ’ આ પદ શું સ્વચ્છંદ ચરણશીલ, તિર્થગ્લોકવાસી જૃંભક દેવોનું વાચક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, અત્થિ” હા ગૌતમ ! ‘જૃંભકદેવ’ આ પદ જૃંભકદેવોનું વાચક છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સે કેળદ્દેળં મંતે ! एवं वुच्चइ, जंमया देवा, जंमया देवा” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ‘જૃંભક દેવ’ આ પદ જૃંભક દેવોનું વાચક છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જંમગણં દેવા નિચ્ચં પમુહ્યપક્કીલિયા કંદ્ધરતિમોહણસીલા ” હે ગૌતમ ! તે જૃંભક દેવો સદા પ્રમુદિત (આનંદિત) રહે છે. ખૂબ જ ક્રીડા કરનારા હોય છે, અત્યંત કામક્રીડામાં લીન રહે છે, અને મોહનશીલ હોય છે. “જે ણં તે દેવે કુદ્ધે પાસેજ્જા, સે ણં પુરિસે મહંતં અયસં પાવણિજ્જા ” જે પુરુષ આ જૃંભક દેવોને ક્રોધાયમાન થયેલા જુવે છે, તે પુરુષ ભારે અયશ (શિગાતંકે આદિ ઉપદ્રવો અથવા અનર્થ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. “જે ણં તે દેવે તુદ્ધે પાસેજ્જા, સે ણં મહંતં જસં પાવણેજ્જા ” તથા જે પુરુષ આ જૃંભક દેવોને સંતુષ્ટ થયેલા જુવે છે, તે પુરુષ ભારે યશની (વૈકિયલખિધ આદિની) પ્રાપ્તિ કરે છે. “સે તેળદ્દેળં ગોયમા ! જાવ જંમગા દેવા, જંમગા દેવા ” હે ગૌતમ ! આ કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે ‘જૃંભક દેવ’ આ પદ ઉપર દર્શાવ્યા એવાં જૃંભક દેવોનું વાચક છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કઙ્ઘ વિહા ણં મંતે ! જંમગા દેવા પળ્લત્તા ” હે ભગવન્ ! જૃંભક દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! દસવિહા પળ્લત્તા ” હે ગૌતમ ! જૃંભકદેવોના દસ પ્રકાર કહ્યા છે. “તંજહા” તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

“અન્નજંમગા, પાળજંમગા, વત્થજંમગા, લેણજંમગા, સયળજંમગા, પુપ્પજંમગા, ફલજંમગા, ઘીજંમગા, અવિયત્તજંમગા ” (૧) અન્નજૃંભક, (૨) પાનજૃંભક, (૩) વસ્ત્રજૃંભક, (૪) લયનજૃંભક, (૫) શયનજૃંભક, (૬) પુષ્પજૃંભક, (૭) ફલજૃંભક, (૮) પુષ્પફલજૃંભક, (૯) ધીજૃંભક અને (૧૦)

અવ્યક્ત જૂંલક અન્નનો (લોજનનો) પોતાની વૈક્રિયલાબ્ધિ દ્વારા સદ્ભાવ અથવા અભાવ કરી નાખનારા, તેની વૃદ્ધિ કરનારા અથવા તેને ન્યૂન કરનારા, તેને સરસ અથવા નીરસ કરનારા-આ પ્રકારની અન્નવિષયક વિવિધ ચેષ્ટાઓ કરનારા-જે વ્યંતર વિશેષ છે, તેમને અન્નજૂંલક કહે છે. એજ પ્રમાણે પાનજૂંલક અને વસ્ત્રાદિ જૂંલક વિષે પણ સમજવું. પોતાની વૈક્રિયલાબ્ધિ દ્વારા ગૃહનું નિર્માણ કરનારા વ્યંતર દેવોને 'લયનજૂંલક' કહે છે. એજ પ્રમાણે પુષ્પજૂંલક, ફલજૂંલક અને પુષ્પફલ જૂંલક વ્યંતર દેવો વિષે પણ સમજવું જે વ્યંતર દેવો અન્નાદિ સમસ્ત વસ્તુઓનું પોતાની વૈક્રિયલાબ્ધિ દ્વારા નિર્માણ કરે છે, તેમને 'અવ્યક્ત જૂંલક દેવ' કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ જંભગા ણં મંતે ! દૈવા કર્હિં વસર્હિં ડવેંતિ ” હે ભગવન્ ! જે આ જૂંલક દેવો છે, તેઓ કયાં રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ સઠ્ઠેસુ ચેવ દીહવેયદ્દેસુ ચિત્તવિચિત્તજમગ-સમગપવ્વપસુ કંચનપવ્વપસુ ય ણ્થ ણં જંભગા દૈવા વસર્હિં ડવેંતિ ” હે ગૌતમ ! સમસ્ત દીર્ઘવૈતાહય પર્વતોમાં-પ્રતિક્ષેત્રમાં તેમનો સદ્ભાવ કહ્યો છે, તેથી તેમની સંખ્યા ૧૭૦ની છે, એવાં દીર્ઘવૈતાહય પર્વતોમાં જૂંલક દેવો રહે છે તથા ચિત્રવિચિત્ર પર્વતોમાં પણ તેઓ રહે છે. દેવકુરુમાં સીતોદા નદીની બંને તરફ આ પર્વતો છે, એજ પ્રમાણે ઉત્તર કુરુમાં સીતા નદીની બંને તરફ યમક સમક નામના બે પર્વત છે, તેમાં જૂંલક દેવો વસે છે, તથા કાંચન પર્વતોમાં પણ તેઓ વસે છે. ઉત્તર કુરુમાં સીતા નદી સંબંધી કમંચનસ્થિત નિલવત આદિ પાંચ હલ છે. તે દરેક હલના પૂર્વપશ્ચિમ તરો પર ૧૦-૧૦ કાંચન નામના પર્વતો છે. તેથી કાંચન પર્વતોની કુલ સંખ્યા ૧૦૦ થાય છે. એની જ રીતે સીતોદા નદીના પણ કાંચન પર્વતો સો હોય છે આ સો કાંચન પર્વતોમાં જૂંલક દેવો વસે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“ જંભગા ણં મંતે ! દૈવા ણં કેવહયં કાલં ઠિઈં પણ્ણત્તા ? ” હે ભગવન્ ! જૂંલક દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-“ ગોયમા ! ઇગં પલ્લિઓવમં ઠિઈં પણ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! વ્યંતર દેવવિશેષ રૂપ આ જૂંલકોની સ્થિતિ એક પદ્યોપમની કહી છે. ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી કહે છે-“ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ ” “ હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સર્વથા સત્ય જ છે, ” આ પ્રમાણે કહીને તેઓ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥૨૦૭॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૪-૮॥

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચૌદમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશામાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે—

જે ભાવિતાત્મા અણુગાર પોતાની કર્મલેશ્યાને બાણુતો નથી, તે શું સશરીર આત્માને બાણુ છે? આ પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરની પ્રરૂપણા. “શું રૂપી પુદ્ગલસ્કંધ પ્રકાશિત હોય છે?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોનું પ્રતિપાદન. “જે પુદ્ગલો પ્રકાશિત હોય છે, તેમની સંખ્યા કેટલી છે? નારકોમાં સુખોત્પાદક પુદ્ગલોનો સદ્ભાવ નથી, ઇત્યાદિ વિષયનું નિરૂપણ. “અસુરકુમારોમાં સુખોત્પાદક પુદ્ગલો હોય છે કે નથી હોતાં?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોની પ્રરૂપણા પૃથ્વીકાયિકોમાં સુખોત્પાદક અને દુઃખોત્પાદક પુદ્ગલો હોય છે, એવું પ્રતિપાદન. “શું નારકોમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ પુદ્ગલો હોય છે? ઇત્યાદિ વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા સહસ્ર રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને સહસ્ર ભાષાઓમાં બોલવાની મહદ્વિદ્વિદ્વેવની શક્તિનું વર્ણન “તે એક ભાષા રૂપ હોય છે, કે હજાર ભાષા રૂપ હોય છે?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરોનું પ્રતિપાદન સૂર્ય શબ્દના અર્થની પ્રરૂપણા સૂર્યપ્રભાની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા શ્રમણોના સુખની તુલ્યતાનું કથન.

અનગાર વિશેષ કા સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ

—અણુગાર વિશેષ વક્તવ્યતા—

“અણગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા અપ્પણો કમ્મલેસ્સં ન જાણહ ” ઇત્યાદિ—
ટીકાર્થ—આની પહેલાના ઉદ્દેશામાં વિવિધ અર્થ વિષયક વિશિષ્ટ શક્તિને સદ્ભાવ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. પરન્તુ દેવોમાં સ્વકર્મલેશ્યાના પરિજ્ઞાનની શક્તિને અભાવ કહ્યો છે. અણુગારમાં પણ સ્વકર્મલેશ્યાના પરિજ્ઞાનની શક્તિને અભાવ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે પ્રશ્નોત્તર રૂપે આ સૂત્રમાં પ્રકટ કરી છે—

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—“અણગારેણં મંતે ! ભાવિયપ્પા કમ્મલેસ્સં ન જાણહ, ન પાસહ, તેં પુણ જીવં સહુવિં સકમ્મલેસ્સં જાણહ પાસહ ?” હે ભગ-

વન્ ! જે અણુગાર સંયમના સંસ્કારથી યુક્ત અંતઃકરણવાળો છે, તે સ્વકર્મ-યોગ્ય કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત આદિ લેશ્યાઓને અથવા કર્મસંબંધી કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓને વિશેષ રૂપે જાણતો નથી અને સામાન્ય રૂપે તેને દેખતો નથી. તો શું તે કર્મ અને લેશ્યાઓથી યુક્ત એવા શરીરસહિત સ્વાત્માને (પોતાના આત્માને) જાણતો નથી ? દેખતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ હંતા, ગોયમા ! અળગારેણં ભાવિયપ્પા અપ્પણો જાવ પાસહ ” હા, ગૌતમ ! ભાવિતાત્મા અણુગાર પોતાની કર્મલેશ્યાઓને-જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને અને કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓને-વિશેષ રૂપે જાણતો નથી અને દેખતો નથી, પરન્તુ તે શરીરસહિત અને કર્મો અને લેશ્યાઓ સહિતના પોતાના આત્માને જાણે છે અને દેખે છે. આ કથનનેા ભાવાર્થ એવો છે કે-ભાવિતાત્મા અણુગાર છદ્મસ્થ હાય છે. તેથી તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને યોગ્ય અથવા કર્મ સંબંધી કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓને જાણતા નથી, કારણ કે કર્મદ્રવ્ય અને લેશ્યાદ્રવ્ય અતિસૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી તેઓ છદ્મસ્થના જ્ઞાન દ્વારા જાણી શકતા નથી. પરન્તુ એજ કર્મ અને લેશ્યાથી યુક્ત તથા શરીરસહિત આત્માને તો તેઓ જાણે જ છે, કારણ કે શરીર ચક્ષુ ગ્રાહ્ય હોય છે અને આત્મા શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એટલે કે આત્માનેા શરીરની સાથે અમુક દષ્ટિએ અલેહ છે, તથા તે સ્વસંવિદિત છે. આ કારણે ભાવિતાત્મા અણુગાર કર્મ અને લેશ્યાથી યુક્ત તથા શરીરસહિત પોતાના આત્માને જાણે છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ અત્થિ ણં મંતે ! સરુવી સકમ્મલેસ્સા પોગલા ઓમાસંતિ જાવ પમાસંતિ ? ” હે ભગવન્ ! અરૂપી (વર્ણાદિવાળાં) અને કર્મ-લેશ્યાવાળાં પુદ્ગલસ્કંધો પ્રકાશિત હોય છે ? ઉદ્ઘોતિત હોય છે ? પ્રઘોતિત હોય છે ? પ્રભાસિત હોય છે ? તેનેા ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ હંતા, અત્થિ ” હા, ગૌતમ ! તે પુદ્ગલસ્કંધો પ્રકાશિત, ઉદ્ઘોતિત અને પ્રભાસિત હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન-“ કયરે ણં મંતે ! સરુવી સકમ્મલેસ્સા પોગલા ઓમાસંતિ જાવ પમાસંતિ ? ” હે ભગવન્ ! વર્ણાદિવાળા અને કર્મલેશ્યાવાળાં પુદ્ગલસ્કંધો જે પ્રકાશિત, ઉદ્ઘોતિત, પ્રઘોતિત અને પ્રભાસિત હોય છે, તે કેટલાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર-“ ગોયમા ! જાઓ હમાઓ ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં વિમાણેહિંતો લેસ્સાઓ વાહિયા અભિનિસ્સહાઓ તાઓ ઓમાસંતિ, જાવ પમાસંતિ ” હે ગૌતમ ! આ જે ચન્દ્ર અને સૂર્યના વિમાનોમાંથી બહાર નીકળતી લેશ્યાઓ છે, તે ચન્દ્રસૂર્યનિર્ગત તેજલેશ્યાઓ (તેજ) પ્રકાશિત,

ઉદ્યોતિત, પ્રદ્યોતિત, અને પ્રભાસિત હોય છે, તેથી “ एवं વણં ગોચમા ! તે સ્ફુલી સ્ફુમલેસ્લા પોગલા ઓમાસેતિ જાવ પમાસેતિ ” હે ગૌતમ ! આ ચન્દ્રસૂર્યનિર્ગત તેજોલેશ્યાના પ્રકાશથી જ તે સરૂપી (વર્ણુદિવાળાં) અને કર્મલેશ્યાઓવાળાં સ્કંધ રૂપ પુદ્ગલો પણ અવભાસિત, ઉદ્યોતિત, પ્રદ્યોતિત અને પ્રભાસિત હોય છે. અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે ચન્દ્રસૂર્યનાં વિમાનોનાં પુદ્ગલ પૃથ્વીકાયિક હે.વાથી સચેતન છે, તેથી તે પુદ્ગલોમાં તેા સકર્મલેશ્યાવત્તા હોઈ શકે છે, પરન્તુ તે વિમાનોમાંથી નીકળેલાં પ્રકાશનાં પુદ્ગલો કર્મલેશ્યાવાળાં હોતાં નથી. છતાં પણ તેઓ તેમાંથી નીકળે છે, આ કારણે પ્રકાશનાં તે પુદ્ગલોને, કાર્યમાં કારણુના ઉપચારની અપેક્ષાએ કર્મલેશ્યાવાળાં કહ્યાં છે, એમ સમજવું. ॥સૂ.૦૧॥

પુદ્ગલ વિશેષ કા નિરૂપણ

—પુદ્ગલવિશેષ વક્તવ્યતા—

“ નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં અત્તા પોગલા અણત્તા પોગલા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પુદ્ગલની પ્રરૂપણા ચાલી રહી છે. તેથી હવે સૂત્રકાર આ સૂત્રમાં પુદ્ગલવિશેષની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં અત્તા પોગલા, અણત્તા પોગલા ?” હે ભગવન્ ! નારકોનાં પુદ્ગલો આત્ર હોય છે, કે અનાત્ર હોય છે ? (જે પુદ્ગલો દુઃખોથી રક્ષા કરનારા અને સુખઉત્પન્ન કરનારાં હોય છે, તેમને ‘આત્રપુદ્ગલો’ કહે છે. દુઃખકારક પુદ્ગલોને અનાત્ર પુદ્ગલો કહે છે) અથવા નારકોનાં પુદ્ગલો સુખકારક હોય છે, કે અનાત્ર (એકાન્ત રૂપે અહિતકારક) હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોચમા ! ણો અત્તા પોગલા, અણત્તા પોગલા ” હે ગૌતમ ! નારકોનાં પુદ્ગલ સુખકારક અથવા આત્ર-એકાન્તતઃ હિતવિધાયક હોતાં નથી, પરન્તુ અનાત્ર-દુઃખકારક, અથવા અનાત્ર-અહિતકારક જ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં અત્તા પોગલા, અણત્તા પોગલા ?” હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવેનાં જે પુદ્ગલો હોય છે, તે શુ' સુખકારક અથવા એકાન્તતઃ હિતકારક હોય છે ? કે દુઃખકારક અથવા એકાન્તતઃ અહિતકારક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ગોયમા ! અત્તા પોગલા, ણો અણત્તા પોગલા, एवं जाव थणियकुमाराणां” હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવેનાં પુદ્ગલ આત્ર (સુખકારક) અથવા આપ્ત (હિતકારક) જ હોય છે, અનાત્ર (દુઃખકારક) અથવા અનાપ્ત (એકાન્તતઃ અહિતકારક) હોતાં નથી. એવું જ કથન નાગ-કુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના દેવેનાં પુદ્ગલો વિષે પણ સમજવું. એટલે કે તે દેવેનાં પુદ્ગલો પણ સુખકારક અથવા એકાન્તતઃ હિતકારક જ હોય છે, દુઃખકારક અથવા અહિતકાર હોતાં નથી.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“પુદવિકાહયાણં પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! પૃથ્વી-કાયિક જીવેનાં જે પુદ્ગલો હોય છે, તે શુ' સુખકારક કે એકાન્તતઃ હિત-વિધાયક હોય છે ? કે દુઃખકારક અથવા એકાન્તતઃ અહિતવિધાયક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ગોયમા ! અત્તા વિ પોગલા, અણત્તા વિ પોગલા ” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવેનાં પુદ્ગલો આત્ર (સુખકારક) અથવા એકાન્ત હિતકારક) પણ હોય છે, અને અનાત્ર (દુઃખકારક અથવા એકાન્તતઃ અહિતકારક) પણ હોય છે. એવું જ કથન અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુ-કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવેના સંબંધમાં, તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિથ'ચ અને મનુષ્યેના સંબંધમાં પણ સમજવું. એટલે કે આ બધાં જીવેનાં પુદ્ગલો આત્ર પણ હોય છે અને અનાત્ર પણ હોય છે. “વાણમંતરજોહસ્રિયવેમાણિયાણં જહા અસુરકુમારાણં ” વાનવ્યંતરો, જ્યોતિષિકો અને વૈમાનિકેનાં પુદ્ગલો, અસુરકુમારેનાં પુદ્ગલેની જેમ સુખકારક અથવા એકાન્તતઃ હિતકારક જ હોય છે. તેમનાં પુદ્ગલો દુઃખકારક અથવા એકાન્તતઃ અહિતકારક હોતાં નથી.

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન—“નેરહયાણં મંતે ! કિં હ્દા પોગલા, અણિદ્દા પોગલા ?” હે ભગવન્ ! નારકેનાં જે પુદ્ગલો હોય છે, તેઓ શુ' તેમને માટે ઈષ્ટજનક હોય છે, કે અનિષ્ટજનક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનેા ઉત્તર—“ગોયમા ! નો હ્દા પાગલા, અણિદ્દા પોગલા ” હે ગૌતમ ! નારકેનાં જે પુદ્ગલો હોય છે, તે તેમને માટે ઈષ્ટજનક હોતાં નથી, પરન્તુ અણિષ્ટજનક જ હોય છે. “જહા અત્તા મણિયા, एवं હ્દા વિ,

કંતા વિ, પિયા વિ, મણુના વિ, મણામા વિ માણિયઠ્ઠા, એ પંચ દંડગા ” જેવું કથન આત્ર (સુખકારક) અથવા આપ્ત (હિતવિધાયક) પુદ્ગલોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોહર અને મનોમ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ કરવું જોઈએ આ પ્રમાણે ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોહર અને મનોમ પુદ્ગલવિષયક પાંચ અભિલાષ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પુદ્ગલવિષયક અન્ય પ્રશ્નો મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે—“દેવેણં મંતે ! મહિદ્દિષ્ણે જાવ મહાસોક્તે રૂવસહસ્સં વિહવિવિત્તા પમૂ માસાસહસ્સં માસિત્તણે ?” હે ભગવન્ ! મહદ્દિઠ્ઠક, મહાધતિક, મહાખલિષ્ઠ, મહાયશસ્વી અને મહાસુખસંપન્ન દેવ એક હજાર રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને-શુ” એક હજાર ભાષાઓ બોલી શકે છે ખરે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“હંતા, પમૂ ” હા, ગૌતમ ! વૈકિયલખિષ્ઠસંપન્ન દેવ હજાર રૂપોની વિકુર્વાણા કરીને એક હજાર ભાષા બોલી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“સાણં મંતે ! કિં ઇગા માસા, માસાસહસ્સં ?” હે ભગવન્ ! બોલવામાં આવતી તે ભાષા શુ” એક ભાષા રૂપ હોય છે, કે હજાર ભાષા રૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા ! ઇગાણં સા માસા, ણો ચલુ તં માસાસહસ્સં ” હે ગૌતમ ! બોલવામાં આવતી તે ભાષા એક ભાષા રૂપ જ હોય છે, હજાર ભાષા રૂપ હોતી નથી. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે—જીવ એક છે અને ઉપયોગ પણ એક જ છે. એક કાલે એક જીવમાં એક જ ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે. તેથી જ્યારે જીવ સત્ય આદિ કોઈ એક ભાષામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે એજ સમયે તે અન્ય ભાષામાં પ્રવૃત્ત થતો નથી. તેથી તે ભાષા એક જ ભાષા રૂપ હોય છે, હજાર ભાષા રૂપ તે હોતી નથી. ॥સૂ.૨॥

સૂર્યપ્રભાકા નિરૂપણ

—સૂર્યપ્રભાવિશેષ વક્તવ્યતા—

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—પુદ્ગલોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા સૂર્યસંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે—“તેણં કાલેણં તેણં

સમર્પણં ભગવં ગોયમે અચ્ચિરુગયં બાલસૂરિયં જાસુમણાકુસુમપુંજપ્પકાસં લોહિતં પાસદ્” તે કાળે અને તે સમયે, ભગવાન ગૌતમે બાસુમણાકુસુમના પુંજ જેવા લોહિત (આરકત) સૂર્યને દેખ્યો. (જેનો ઉદય થયાને વધારે સમય ન હોય એવો સૂર્ય અથવા ઉગતો સૂર્ય લાલ હોય છે.) આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ગૌતમ સ્વામીએ બાલસૂર્યને જોયો.

“પાસિત્તા જાયસદ્દે જાવ સમુપ્પન્નકોરહલ્લે” લાલ રંગના બાલસૂર્યને જોતાં જ તેમને ખૂબ જ કુતૂહલ થયું. તેમને એવી શ્રદ્ધા હતી કે આ કુતૂહલનું નિવારણ મહાવીર પ્રભુ જ કરી શકશે, તેથી “જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ સ્વાગચ્છદ્” તેઓ જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, ત્યાં ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે તેમને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને ખૂબ જ વિનયપૂર્વક તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો—“કિમિદં મંતે! સૂરિય, કિમિદં મંતે! સુરિયસ્સ અટ્ટે” હે ભગવન્! આ સામે દેખાતો સૂર્ય કયો પદાર્થ છે? અને “સૂર્ય” આ શબ્દનો શો અર્થ થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ગોયમા! સુમે સૂરિય, સુમે સૂરિયસ્સ અટ્ટે” હે ગૌતમ! સામે દેખાતો સૂર્ય એક શુભ સ્વરૂપવાળો પદાર્થ છે, કારણ કે સૂર્યનાં વિમાન પૃથ્વીકાયિક હોય છે અને આ પૃથ્વીકાયિકોમાં આતપ નામની પુણ્યપ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે, તથા લોકમાં સૂર્ય પ્રશસ્ત રૂપે પ્રસિદ્ધ છે, તથા આ સૂર્ય જ્યોતિશ્ચક્રના કેન્દ્રરૂપ છે. સૂર્ય શબ્દનો અર્થ પણ શુભ છે. “સૂરેયો હિતઃ” આ ંયુત્પત્તિ અનુસાર જે ક્ષમા, તપ, દાન, યુદ્ધ આદિમાં શૂરવીરોને માટે હિતકારક હોય છે, તે સૂર્ય છે. અથવા શૂરોમાં જે સાધુ હોય તે સૂર્ય છે. “તસ્મૈ હિતમ્” “તત્ર સાધુ” આ બંનેમાંથી કોઈ પણ સૂત્રથી “યત્” પ્રત્યય લગાડવાથી ‘સૂર્ય’ શબ્દ બને છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કિમિદં મંતે! સૂરિય, કિમિદં મંતે! સૂરિયસ્સ પમા?” હે ભગવન્! આ સૂર્યરૂપ વસ્તુ શું છે, અને સૂર્યની પ્રભા શું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“એવં ચેવ, જ્ઞાયા, એવં લેસ્સા” હે ગૌતમ! ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂર્ય એક શુભ પદાર્થ છે. સૂર્યની પ્રભા પણ શુભરૂપ છે. આ પ્રકારે સૂર્યની કાન્તિ પણ શુભ જ અને સૂર્યની તેજોલેશ્યા પણ શુભ જ છે. ॥સૂ૦૩॥

—શ્રમણવિશેષ વક્તવ્યતા—

“ જે હમે મંતે ! અજ્જત્તાણ સમણા નિગ્ગંથા વિહરંતિ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આની પહેલાનાં સૂત્રમાં લેશ્યાની વાત કરવામાં આવી છે. સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા લેશ્યાવિષયક વિશેષ વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ જે હમે મંતે ! અજ્જત્તાણ સમણા નિગ્ગંથા વિહરંતિ ” જે આ પ્રત્યક્ષ દેખાતાં શ્રમણનિર્ગ્થે પાપકર્મથી નિવૃત્ત થઈ ગયેલા છે, “ ઇણં કસ્સ તેયલેસ્સં વીહવયંતિ ” તેઓ તેજ્જેલેશ્યાનુ’ (સુખાસિકાનુ’) વ્યતિકમણુ કરે છે ? એટલે કે આ શ્રમણનિર્ગ્થે થાનુ’ જે સુખ છે, તે કેના સુખ કરતાં અધિક અથવા વિશિષ્ટ છે ? અહીં તેજ્જેલેશ્યા પદ દ્વારા પ્રશસ્તલેશ્યા ગ્રહણુ થઈ છે. તે તેજ્જેલેશ્યા સુખાસિકાના કારણુ રૂપ હોય છે, તે કારણુ, કારણુમાં કાર્યના ઉપચારની અપેક્ષાએ તેજ્જેલેશ્યા પદ વડે સુખાસિકાનુ’ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ ગોયમા ! માસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે વાણમં-
તરાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” હે ગૌતમ ! જેને સંમય ધારણુ કર્યાને એક જ માસ પૂરો થયો છે, એવો શ્રમણનિર્ગ્થ વાનવ્યંતર દેવોની તેજ્જે-
લેશ્યાનુ’ (સુખાસિકાનુ’) વ્યતિકમણુ કરે છે. “ દુમાસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે
અસુરિંદવજ્જિયાણં ભવણવાસીણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” જેને સંમય
ધારણુ કર્યાને બે માસનો સમય પૂરો થઈ ગયો છે, એવા શ્રમણનિર્ગ્થ
ચન્દ્ર અને બલીન્દ્ર સિવાયના ભવનવાસી દેવોની તેજ્જેલેશ્યાનુ’ વ્યતિકમણુ
કરે છે. “ ઇણં અભિલાવેણં તિમાસપરિયાણ સમણે નિગ્ગંથે અસુરકુમારાણં
દેવાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” પૂર્વોક્ત પદ્ધતિથી કથિત અભિલાપ દ્વારા—આલા-
પક કેમ દ્વારા ત્રણુ માસની દીક્ષા પર્યાયવાળાં શ્રમણુ નિર્ગ્થ અસુરકુમાર
દેવોની તેજ્જેલેશ્યાનુ’ (સુખાસિકાનુ’) વ્યતિકમણુ કરે છે, એવું સમજવું
જોઈએ. તથા “ ચાઉમ્માસપરિયાણ સગ્ગહનક્કલ્લત્તારારુવાણં જોહ્સિયાણં
દેવાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” એજ પ્રમાણુ ચાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા
શ્રમણુ નિર્ગ્થ ગ્રહણુ, નક્ષત્રો અને તારાઓરૂપ જ્યોતિષિક દેવોની તેજ્જે-
લેશ્યાનુ’ વ્યતિકમણુ કરે છે. “ પંચમાસપરિયાણ ય સ્વંદિમસૂરિયાણં જોહ્સિં-
દાણં જોહ્સરાયાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” પાંચ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળા
શ્રમણુનિર્ગ્થ જ્યોતિષિકોના ઇન્દ્ર અને જ્યોતિષિકરાય ચન્દ્રસૂર્યની તેજ્જે-
લેશ્યાનુ’ વ્યતિકમણુ કરે છે. “ છમ્માસપરિયાણ સમણે સોહમ્મીસાણાણં
દેવાણં તેયલેસ્સં વીહવયઈ ” છ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણુનિર્ગ્થ સૌધર્મ

અને ઈશાન કલ્પવાસી દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “સત્તમાસ પરિયાણ સર્ગકુમારમાર્હિવાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” સાત માસની દીક્ષા પર્યાયવાળો શ્રમણ નિર્ઞાંથ સનત્કુમાર અને માહિન્દ્ર કલ્પવાલા દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “અટ્ટમાસ-પરિયાણ વંમલ્લોગલંતગાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” આઠ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણ નિર્ઞાંથ પ્રહ્લલોક અને લાન્તક કલ્પવાસી દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “નવમાસપરિયાણ સમણે મહાસુક્કસહસ્તારાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” નવમાસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ઞાંથ મહાશુક અને સહસ્તાર કલ્પવાસી દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “દ્વસમાસપરિયાણ આણયવાણય આરણચ્ચુયાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” દસ માસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ઞાંથ આણુત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત કલ્પવાસી દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “પક્કારસમાસપરિયાણ ગેવેજ્જગાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” અગિયાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ઞાંથ નવઐવેયક વિમાનોના દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “વારમાસપરિયાણ સમણે નિર્ગંથે અણુચ્ચરોવવાઈયાણં દેવાણં તેયલેસ્સં વીહ્વયઈ” બાર માસની દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ઞાંથ પાંચે અનુત્તરૌપપાતિક વિમાનવાસી દેવોની તેજોલેશ્યાનું વ્યતિક્રમણ કરે છે. “તેણ પરં સુક્રે સુક્કામિજાણ માવેત્તા તઓ પચ્છા સિજ્જહ્વઈ, જાવ અંતં કરેઈ” વર્ષ કરતાં વધારે દીક્ષાપર્યાયવાળો શ્રમણનિર્ઞાંથ શુકલલેશ્યાવાળો, પરમશુકલલેશ્યાવાળો એટલે કે અત્યંત શુદ્ધ થઈને સિદ્ધ થઈ જાય છે, પુદ્ગ થઈ જાય છે, મુક્ત થઈ જાય છે, બિલકુલ પરિતાપ રહિત થઈ જાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરી નાખે છે.

ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે કે—“સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ” “હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું, તે સર્વથા સત્ય જ છે.” આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને, ૧૨ પ્રકારનાં તપ અને ૧૭ પ્રકારના સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા તેઓ પોતાના સ્થાને ખેસી ગયા. ॥સૂ.૦૪॥

જેનાચાર્ય જેનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદમાં શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૪-૯॥

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

ચૌદમાં શતકના આ દસમાં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ-શુ' કેવલજ્ઞાની છદ્મસ્થોને જાણે છે? શુ' સિદ્ધો પણ છદ્મસ્થોને જાણે છે? શુ' કેવલજ્ઞાની અવધિજ્ઞાનીઓને જાણે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અને ઉત્તરોની પ્રરૂપણા શુ' કેવલજ્ઞાની યોદ્ધે છે ખરાં? શુ' સિદ્ધ પણ કેવલીની જેમ યોદ્ધે છે ખરાં? શુ' કેવલજ્ઞાની પોતાની બન્ને આંખોને ઉઘાડે છે અને અંધ કરે છે? કે ઉઘાડતા પણ નથી અને અંધ પણ કરતા નથી? ઇત્યાદિ પ્રશ્નોના ઉત્તરોનું નિરૂપણ શુ' કેવલજ્ઞાની રત્નપ્રભા પૃથ્વીને જાણે છે? શુ' સિદ્ધ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને જાણે છે? શુ' કેવલજ્ઞાની શક્ટીરાપ્રભાદિ પૃથ્વીઓને જાણે છે? ઇત્યાદિ વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા શુ' કેવલજ્ઞાની સૌધર્માદિ કલ્પોને જાણે છે? નવગ્રેવેયકોને જાણે છે? અનુત્તરૌપપાતિકોને જાણે છે? ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વીને જાણે છે? પરમાણુપુદ્ગલોને જાણે છે? ઇત્યાદિ વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા.

કેવલી પ્રભૃતિ કા નિરૂપણ

—કેવલિપ્રભૃતિ વક્તવ્યતા—

“ કેવલી ણં મંતે ! છઠમત્થં જાણહ પાસહ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશાના અન્તે શુકલલેશ્યાવાળા ભુવની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. એવી શુકલલેશ્યાવાળા, અત્યંત શુદ્ધ તો વાસ્તવમાં કેવલી જ હોય છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા કેવલીઓ સાથે સંબંધ ધરાવતી વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કેવલી ણં મંતે ! છઠમત્થં જાણહ પાસહ ” હે ભગવન્ ! શુ' કેવળી છદ્મસ્થ અણુગારને વિશેષ રૂપે જાણે છે અને સામાન્ય રૂપે તેને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણહ, પાસહ ” હા, ગૌતમ ! છદ્મસ્થ અણુગારને વિશેષ રૂપે જાણે છે અને તેને સામાન્ય રૂપે દેખે છે. અહીં “ કેવલી ” પદ દ્વારા ભવસ્થ કેવળી જ સમજવા જેઈએ, કારણ કે હવે પછી જે ‘ સિદ્ધ ’ પદ આવશે તેનું પૃથક્ રૂપે ગ્રહણ કરવાનું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ જહા ણં મંતે ! કેવલી છુમત્થં જાણહ, પાસહ, તહાણં સિદ્ધે વિ છુમત્થં જાણહ પાસહ ?” હે ભગવન્ ! જેમ કેવલી છન્નસ્થ અણુગારને બાણુ છે અને દેખે છે, એજ પ્રમાણુ શું સિદ્ધ પણ છન્નસ્થ અણુગારને બાણુ છે અને દેખે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણહ, પાસહ ” હા ગૌતમ ! કેવલીની જેમ જ સિદ્ધ પણ છન્નસ્થ અણુગારને બાણુ છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કેવલી ણં મંતે ! અહોહિયં જાણહ પાસહ ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી પ્રતિનિયત ક્ષેત્ર વિષયક અવધિજ્ઞાનવાળાને બાણુ છે અને દેખે છે ખરાં ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ એવં ચેવ ” હા, ગૌતમ ! કેવલી તેમને બાણુ છે અને દેખે છે. “ એવં પરમાહો-હિયં ” એજ પ્રમાણુ તેઓ પરમાવધિજ્ઞાનવાળા અણુગારને પણ બાણુ છે અને દેખે છે. “ એવં કેવલિં, એવં સિદ્ધં જાવ ” એજ પ્રમાણુ તેઓ કેવલીને અને સિદ્ધને પણ બાણુ છે અને દેખે છે. હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ જહા ણં મંતે ! કેવલી સિદ્ધં જાણહ, પાસહ, તહા ણં સિદ્ધે વિ સિદ્ધં જાણહ, પાસહ ?” હે ભગવન્ ! જેમ કેવલી સિદ્ધને બાણુ છે અને દેખે છે, એજ પ્રમાણુ શું સિદ્ધ પણ સિદ્ધને બાણુ છે અને દેખે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણહ, પાસહ ” હા, ગૌતમ ! કેવલીની જેમ સિદ્ધ પણ સિદ્ધને બાણુ છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કેવલી ણં મંતે ! માસેજ્જ વા, વાગરેજ્જ વા ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી વિના પૂછયે જ યોલે છે ? કે પૂછવામાં આવે ત્યારે જ ઉત્તર દે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, માસેજ્જ વા, વાગરેજ્જ વા ” હા, ગૌતમ ! કેવલી વિના પૂછયે પણ યોલે છે અને પૂછવામાં આવે, ત્યારે ઉત્તર પણ દે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ જહા ણં મંતે ! કેવલી માસેજ્જ વા, વાગરેજ્જ વા, તહા ણં સિદ્ધે વિ માસેજ્જ વા વાગરેજ્જ વા ?” હે ભગવન્ ! જેમ કેવલી યોલે છે અને પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે, એજ પ્રમાણુ શું સિદ્ધ યોલે છે અને ઉત્તર દે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે ” હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકતું નથી, એટલે કે કેવલીની જેમ સિદ્ધમાં યોલવાની વાત કે ઉત્તર આપવાની વાત સંભવતી નથી. એટલે કે—તેઓ યોલતા પણ નથી અને પ્રશ્નના ઉત્તર પણ આપતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ સે કેણટ્ટે ણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ—જહા ણં કેવલી ણં માસેજ્જ વા, વાગરેજ્જ વા, ણો તહા ણં સિદ્ધે માસેજ્જ વા, વાગરેજ્જ વા ” હે ભગવન્ ! આપ શા કારણુ એવું કહો છો કે જેમ કેવલી વિના પૂછયે યોલે છે અને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે, એ પ્રમાણુ

સિદ્ધ બોલતા પણ નથી અને પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ દેતા નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ ગાયમા ! કેવલીળં સ્વદૃગે, સકન્મે, સ્વલે, સ્વરીપ, સ્વપુરિસકારપરકમે ” હે ગૌતમ ! કેવલી ઉત્થાન સહિત હોય છે, વ્યાપાર સહિત હોય છે, બળયુક્ત હોય છે, વીર્યયુક્ત હોય છે અને પુરુષકારપરાક્રમયુક્ત હોય છે, પરન્તુ “ સિદ્ધે ણં અણુદૃગે, જાવ અપુરિસકારપરકમે ” સિદ્ધ ઉત્થાનરહિત હોય છે, વ્યાપારરહિત હોય છે. શારીરિક બળરહિત હોય છે, વીર્યરહિત હોય છે અને પુરુષકારપરાક્રમથી પણ રહિત હોય છે. “ સે તેણદ્દેણં જાવ વાગરેજ્જા ” હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવળી બોલે છે અને પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે, પરન્તુ સિદ્ધ બોલતા નથી અને પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ આપતા નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કેવલીળં મંતે ! ઉમ્મિસેજ્જ વા, નિમ્મિસેજ્જ વા ” હે ભગવન્ ! કેવળી શું પોતાનાં નેત્રોને ઉઘાડે છે ખરાં ? બંધ કરે છે ખરાં.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, ઉમ્મિસેજ્જ વા, નિમ્મિસેજ્જ વા ” હા, ગૌતમ ! તેઓ પોતાનાં નેત્રોને ઉઘાડે છે પણ ખરાં અને બંધ પણ કરે છે. “ एवं ચેવ, एवं આઉદ્દેજ્જ વા, પસારેજ્જ વા, एवं ઠાણં વા, સેજ્જં વા, નિસી-હિયં વા, ચેવજ્જ વા ” એજ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાની પુરુષ પોતાના હાથ આઢિને સંકુચિત પણ કરી શકે છે, અને પ્રસારિત પણ કરી શકે છે, બેસે પણ છે, શયન પણ કરે છે અને નૈવેધિકી પણ કરે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ કેવલી ણં મંતે ! इमं रयणप्पमं पुढविं रयणप्पभापुढवीति जाणइ पासइ ? ” હે ભગવન્ ! શું કેવલી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને “ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી છે, ” એવા રૂપે બાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણइ, पासइ ? ” હા, ગૌતમ ! કેવલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીને રત્નપ્રભા પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ जहा णं मंते ! केवली इमं रयणप्पमं पुढवीं रयणप्पभा पुढवीति जाणइ पासइ तहाणं सिद्धे वि इमं रयणप्पमं पुढविं रयण-प्पभापुढवीति जाणइ, पासइ ? ” હે ભગવન્ ! કેવલીની જેમ શું સિદ્ધ પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને રત્નપ્રભા પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને દેખે છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણइ, पासइ ” હા, ગૌતમ ! કેવલીની જેમ સિદ્ધ પણ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને રત્નપ્રભા રૂપે બાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ કેવલી ણં મંતે ! सक्करप्पमं पुढविं सक्करप्पभापुढवीति जाणइ पासइ ? ” હે ભગવન્ ! શું કેવળી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ एवं चैव, एवं जाव अहे सत्तमाप ” હા, ગૌતમ ! કેવલી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને

હેજે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ વાલુકાપ્રભાને વાલુકાપ્રભા રૂપે, પંકપ્રભાને પંકપ્રભા રૂપે, ધૂમપ્રભાને ધૂમપ્રભા રૂપે, તમઃપ્રભાને તમઃપ્રભા રૂપે અને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી ને અધઃસપ્તમી પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કેવલી ણં મંતે ! સોહમ્મં કપ્પં સોહમ્મકપ્પેતિ જાણહ પાસહ ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી સૌધર્મકલ્પને સૌધર્મકલ્પ રૂપે બાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“એવં ચેવ, એવં હીસાણં, એવં જાવ અચ્ચયં” હા, ગૌતમ ! કેવલી સૌધર્મ કલ્પને સૌધર્મ કલ્પ રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ ઇશાન કલ્પને ઇશાન કલ્પરૂપે, સનત્કુમાર કલ્પને સનત્કુમાર કલ્પરૂપે, માહિન્દ્ર કલ્પને માહિન્દ્ર કલ્પરૂપે, બ્રહ્મલોક કલ્પને બ્રહ્મલોક કલ્પરૂપે, લાન્તક કલ્પને લાન્તક કલ્પરૂપે, મહાશુક કલ્પને મહાશુક કલ્પરૂપે, સહસ્રાર કલ્પને સહસ્રાર કલ્પરૂપે, આનતપ્રાણુત કલ્પોને આનતપ્રાણુત કલ્પોરૂપે, અને આરણુઅચ્યુત કલ્પોને આરણુઅચ્યુત કલ્પો રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“કેવલી ણં મંતે ! ગેવેજ્જવિમાણે ગેવેજ્જવિમાણેતિ જાણહ પાસહ ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી ઐવેચક વિમાનોને ઐવેચક વિમાનો રૂપે બાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“એવં ચેવ, એવં અણુત્તરવિમાણે વિ” હા, ગૌતમ ! કેવળી ઐવેચક વિમાનોને ઐવેચકવિમાનો રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ પાંચ અનુત્તર વિમાનોને પણ અનુત્તર વિમાનો રૂપે બાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કેવલી ણં મંતે ! હીસિવન્નારં પુઢવિં હીસિવન્નાર-પુઢવી તિ જાણહ, પાસહ ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી ઇષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીને (સિદ્ધ શિક્ષાને) ઇષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી રૂપે (સિદ્ધ શિક્ષા રૂપે) બાણે છે અને દેખે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“એવંચેવ” હા, ગૌતમ ! કેવળી ઇષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીને ઇષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી રૂપે બાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કેવલી ણં મંતે ! પરમાણુવોગ્ગલે પરમાણુવોગ્ગ-લેતિ જાણહ, પાસહ ?” હે ભગવન્ ! શું કેવલી ભગવાન્ પરમાણુ પુદ્ગલને પરમાણુ પુદ્ગલ રૂપે બાણે છે અને દેખે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“એવં ચેવ, એવં દુપ્પણ્ણિયં સંધં” હા, ગૌતમ ! કેવળી પરમાણુ પુદ્ગલને પરમાણુ પુદ્ગલ રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે બાણે છે અને દેખે છે. “એવં જાવ” એજ પ્રમાણે તેઓ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધને ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, ચાર પ્રદેશી સ્કંધને ચાર પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, પાંચ પ્રદેશી સ્કંધને પાંચ પ્રદેશી

સ્કંધ રૂપે, છ પ્રદેશી સ્કંધને છ પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, સાત પ્રદેશી સ્કંધને સાત પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, આઠ પ્રદેશી સ્કંધને આઠ પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, નવ પ્રદેશી સ્કંધને નવ પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, દસ પ્રદેશી સ્કંધને દસ પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધને સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધને અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે જાણે છે અને દેખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“ જહા ણં મંતે ! કેવલી અણંતપણ્ણિયં સ્વંધં અણં-
તપણ્ણિયં સ્વંધે ત્તિ જાણહ, પાસહ, તહાણં સિદ્ધે વિ અણંતપણ્ણિયં સ્વંધં જાવ
પાસહ ? ” હે ભગવન્ ! જે પ્રકારે કેવલી અનંતપ્રદેશી સ્કંધને અનંત-
પ્રદેશી સ્કંધ રૂપે જાણે છે અને દેખે છે, એજ પ્રમાણે શું સિદ્ધ પણ અનંત-
પ્રદેશી સ્કંધને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે જાણે છે અને દેખે છે ખરાં ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ હંતા, જાણહ, પાસહ ” હા, ગૌતમ ! કેવળીની
જેમ સિદ્ધ પણ અનંતપ્રદેશી સ્કંધને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ રૂપે જાણે છે અને દેખે છે.

ઉદ્દેશકને અંતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને કહે છે—“ સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ ” “ હે ભગવન્ ! આપનું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્ !
આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. ” આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને
વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥સૂ.૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૪-૧૦॥

॥ ચૌદમું શતક સમાપ્ત ॥

પંદ્રહવે શતક કા સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ

પંદરમા શતકનો પ્રારંભ

આ પંદરમા શતકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે
છે—શ્રાવસ્તી નગરીની વક્તવ્યતા, કૌષ્ઠક ચૈત્યનું વર્ણન, હાલાહલા કુંભાર-
ણીનું વૃત્તાંત, સંઘસહિત ગોશાલકનું હાલાહલા કુંભારણીના ઘેર આગમનનું
કથન, છ દિશાચરોના આગમનનું વર્ણન, ગોશાલક પોતાને જ જિનરૂપ કહે
છે એવું કથન, મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને ગોશાલકના જન્મહિતું જે
વૃત્તાંત કહે છે, તેનું કથન મહાવીર પ્રભુ પાસે આવીને ગોશાલક મહાવીર
પ્રભુ પાસે કેવી રીતે દીક્ષા લે છે, તેનું કથન, તેના માસખમણ્ણ આદિ તપ
અને બિહારાદિનું કથન, મહાવીર દ્વારા ગોશાલકનો શિષ્ય રૂપે પહેલાં

અસ્વીકાર અને પાછળથી શીબ્ય રૂપે તેના સ્વીકારનું કથન, મહાવીર પ્રભુના સિદ્ધાર્થ ગામથી કૂર્મગ્રામ નગરની તરફ ગોશાલકની સાથે વિહારનું કથન, માર્ગમાં તિલસ્તંભ નિષ્પત્તિના વિષયમાં ગોશાલકનો પ્રશ્ન, તેના ઉત્તર રૂપે તલની ઉત્પત્તિનું તથા તિલપુષ્પ જીવેલું, તલ રૂપે ફરી ઉત્પન્ન થવાનું કથન ભગવાન મહાવીરનાં વચનોને અસત્ય કરાવવા માટે ગોશાલક દ્વારા તિલસ્તંભને ઉખાડી નાખવાનું કથન, કૂર્મગ્રામનગર બહાર પ્રસ્થાન, ગોશાલક દ્વારા વેશ્યાયન નામના બાલતપસ્વીની નિંદા, તેના દ્વારા ગોશાલક પર તેજોલેશ્યા છોડવાનું અને મહાવીર પ્રભુ વડે શીતલેશ્યા છોડીને ગોશાલકના અંરક્ષણનું કથન, આ વૃત્તાતનું ગોશાલકને કથન, ગોશાલક દ્વારા તેજોલેશ્યા-રૂપ શક્તિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય પૂછવામાં આવતાં, મહાવીર પ્રભુ દ્વારા તેજોલેશ્યાની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે, આ વિધિનું કથન, ભગવાન મહાવીરનો કૂર્મગ્રામ નગરથી સિદ્ધાર્થગ્રામ તરફ ગોશાલક સાથે વિહાર, માર્ગમાં મહાવીર પ્રભુના વચનમાં અસત્યતા પ્રકટ કરવા માટે તિલસ્તંભનું ગોશાલક દ્વારા અન્વેષણ, દિવ્યવૃષ્ટિ દ્વારા તે તિલસ્તંભનું ફરી આરોપણ થવું, પુષ્પજીવેલું તલ રૂપે પુનરાગમન જોઈને ગોશાલક પરિવર્તવાદનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યાર બાદ મહાવીર પ્રભુથી જુદા પડવાનું કથન, ભગવાને કહેલી વિધિ કરવાથી ગોશાલકને તેજોલેશ્યાની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન, છ દિશાયરો ગોશાલકના શિબ્ય બને છે, પોતાને જિન માનતા થકા ગોશાલકનું વિચરણ, ગોશાલક જિન નથી, એવું મહાવીર સ્વામીનું કથન, મહાવીર સ્વામીના આ કથનને સાંભળીને ગોશાલકના અજિનત્વ સંબંધમાં આમજનોની અંદરો અંદર ચર્ચા, તે સાંભળીને ગોશાલકને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, એવું કથન ત્યાર બાદ આહારને નિમિત્તે તેનું ભ્રમણ, આનન્દ અણુગારને બોલાવીને વલ્મીકનાં ચાર શિખરોને પાડી નાખનાર વણિકોના દંપ્તાન્ટનું કથન આ પ્રકારે મહાવીર પ્રભુને ભયભીત કરવાનો તેનો હેતુ, આનંદ અણુગાર દ્વારા ગોશાલક કથિત સંદેશનું મહાવીર પ્રભુને કથન, ત્યાર બાદ મહાવીર પ્રભુનું આનંદ દ્વારા ગૌતમાદિને ગોશાલક સાથે વાદવિવાદ નહીં કરવાનું સૂચન એજ અવસરે ગોશાલકનું મહાવીર પ્રભુ પાસે આગમન અને “હું આપનો શિબ્ય છું, એવું આપ શા માટે કહે છે? હું ગોશાલક નથી. હું તો સાત શરીરમાં પ્રવેશ કરી ચુક્યો છું,” એવું કથન અને પોતાના મતનું પ્રદર્શન, “તમે ગોશાલક જ છો, બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિ નથી,” એવું મહાવીર પ્રભુનું કથન. ભગવાનના વચનો સાંભળીને ગુસ્સે થયેલા ગોશાલકના આકો-

શાદિ યુક્ત વચનો, આ પ્રકારનાં વચનોથી મહાવીર પ્રભુનું અપમાન થયું છે. એમ સમજીને સર્વાનુભૂતિ અણુગાર ગોશાલકને ઠપકો આપે છે, ગોશાલક ગુસ્સે થઈને તે અણુગાર પર તેજોલેશ્યા છોડીને તેમને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. સુનક્ષત્ર અણુગારને પણ એજ પ્રકારે તેજોલેશ્યાનું લક્ષ્ય બનાવવાનું કથન, સુનક્ષત્ર અનગાર ભગવાનની સમક્ષ આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને કાળધર્મ પામે છે, એવું કથન ત્યાર બાદ ત્રીજી વાર મહાવીર પ્રભુ પર ગોશાલક આક્રોશાદિ પ્રકટ કરીને તેજોલેશ્યા છોડે છે, તે તેજોલેશ્યા ભગવાનની પાસે જઈને પાછી ફરીને ગોશાલકના શરીરમાં જ પ્રવેશ કરે છે. “ છ માસ પછી તમે મરી જશો, ” એવું ગોશાલકનું મહાવીર સ્વામીને કથન “ તારી પોતાની તેજોલેશ્યાના આઘાતથી તું સાત રાત્રિ પૂરી થતાંજ મરણ પામીશ, અને હું ૧૬ સોળ વર્ષ સુધી ગજ હસ્તીની જેમ વિચરણ કરીશ, ” એવું ગોશાલકને ભગવાનનું કથન શ્રાવસ્તી નગરીમાં લોકો વચ્ચે વાદવિવાદ કોઈ ગોશાલકને જિન રૂપે માને છે, કોઈ મહાવીર જ જિન છે, એવું પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવાન મહાવીરનું પોતાના શિષ્યોને સૂચન “ તેજોલેશ્યા છોડવાથી નિસ્તેજ બનેલા ગોશાલકને પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા નિરુત્તર કરો. ” નિરુત્તર થવાથી ગોશાલકમાં ક્રોધની ઉત્પત્તિ ગોશાલક દ્વારા છોડવામાં આવેલી તેજોલેશ્યાની શક્તિનું કથન, ગોશાલકની ઉન્મત્ત દશામાં પાનકાપાનકનું કથન, આજીવિકોપાસક અયંપુત્રનું ગોશાલકની પાસે આગમન, અયંપુલના મનઃસંકલ્પનું ગોશાલક દ્વારા કથન, તેના મનનું કેવી રીતે સમાધાન કર્યું, તેનું નિરૂપણ, “ જ્યારે મારું મૃત્યુ થાય, ત્યારે મારા મૃતશરીરને ખૂબ જ મોટા ઉત્સવ સાથે બહાર કાઢજો, ” એવું ગોશાલકનું પોતાના શિષ્યોને સૂચન મરણકાળે ગોશાલકને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન, “ હું જિન નથી, મહાવીર સ્વામી જ જિન છે, ” આ વાસ્તવિક સ્થિતિને ખ્યાલ આવવાથી તેને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, એવું કથન “ જ્યારે મારું મૃત્યુ થાય, ત્યારે મારા ડાબા પગે દોરડું બાંધીને મને જમીન પર ઢસડો, મારા મોંઠામાં થૂંકજો અને એવી જાહેરાત કરજો કે ગોશાલક જિન નથી, ” આ પ્રકારનું ગોશાલકનું પોતાના શિષ્યોને સૂચન આજીવિકસ્થવિરોહાલાહલા કુંભારણીના દ્વારને બંધ કરીને, ગોશાલકની સૂચના અનુસારની ઘોષણાપૂર્વક, ગોશાલકની આજ્ઞા પ્રમાણે કરે છે, એવું કથન ત્યાર બાદ શ્રાવસ્તી નગરી-માંથી વિહાર કરીને મહાવીર પ્રભુ મેંઢ્યામના શાલકોઠક ચૈત્યમાં પધારે છે, ત્યાં ભગવાન મહાવીરના શરીરમાં પીડાજનક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, ભગવાન

મહાવીર રોગની પીડાથી છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ મરી જશે, એવું બ્રાહ્મણાદિ ચારે વર્ણના લોકોનું કથન. “ભગવાન મહાવીર રોગવ્યથાથી કાળધર્મ પામશે,” એવી આશંકાને લીધે માલુકાકચ્છમાં વિરાજતા સિંહ નામના અણુગારનું રુદન ભગવાન દ્વારા સિંહ અણુગારને પોતાની પાસે બોલાવવામાં આવે છે અને એવી આજ્ઞા અપાય છે કે-“રેવતી શ્રાવિકાને ઘેર જાઓ તેની પાસે આધાકર્મ દોષથી દૂષિત જે કોળાને પાક છે તે નહીં લાવતાં, બીજોરાનો પાક વહોરી લાવો.” તે પ્રમાણે સિંહ અણુગાર દ્વારા કોળાપાક વહોરી લવાય છે. તેના સેવનથી ભગવાનનો રોગ દૂર થાય છે. તે કારણે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેવ અને દેવીઓને ખૂબ જ આનંદ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-“સર્વાનુભૂતિ અણુગાર અને સુનક્ષત્ર અણુગાર મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે?”

મહાવીર પ્રણુને ઉત્તર-“તેઓ અનુક્રમે આઠમા અને બારમાં દેવલોકમાં ગયા છે.” “ગોશાલક મરીને ક્યાં ગયો છે?” એવો પ્રશ્ન “ગોશાલક મરીને બારમાં દેવલોકમાં ગયા છે,” એવું કથન ત્યાંથી સ્વયંને તે વિમલવાહન નામના માણસ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. વિમલવાહનનું વર્ણન શ્રમણનિર્ગથોની સાથે વિમલવાહનને મિથ્યાભાવપ્રાપ્તિની પ્રરૂપણા, સુમંગલ અણુગારની અશાતના કરવાથી હયરથ નામના સારથિ સહિત વિમલવાહન બળીને ભસ્મ થવાનું કથન. “સુમંગલ અણુગાર મરીને ક્યાં જશે?” એવો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન “સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં જશે,” એવો ઉત્તર “વિમલવાહન કાળધર્મ પામીને ક્યાં જશે?”

ઉત્તર-“ગોશાલક સાતમી નરકથી લઈને અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરશે. અન્તે મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈને શ્રમણપર્યાયનું પાલન કરીને દૃઢપ્રતિજ્ઞ નામના કેવળી બનશે, અને અનેક વર્ષો સુધી કેવળિપર્યાયમાં રહીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે,” ઇત્યાદિ વક્તવ્યતાનું આ પંદરમાં શતકમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

“નમો સુયદેવયાદ મગવદ્દે-તેણં કાલેણં તેણં સમણં” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ચૌદમાં શતકમાં એવું કહેવામાં આવ્યું કે કેવળજ્ઞાની રત્ન-પ્રભાપૃથ્વી આદિ વસ્તુને જાણે છે. વળી સર્વજ્ઞ પોતાના આત્માને પણ જાણે છે. હવે આ સૂત્ર દ્વારા એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે મહાવીર પ્રભુનો કુશિષ્ય ગોશાલક પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે જ અતુર્ગતિ રૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે.

“નમો સુયદેવયાદ મગવદ્દે” આ મંગલાચરણથી સૂત્રકાર પંદરમાં શતકનો પ્રારંભ કરે છે—“તેણં કાલેણં તેણં સમણં સાવત્થી નામં નયરી હોત્થા” તે કાળે અને તે સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. “વણ્ણો” તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. “તીસેણં સાવત્થીય નયરીય વહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીમાય, તત્થણં કોહ્ણ નામં ચેહ્ણ હોત્થા, વણ્ણો” તે શ્રાવસ્તી નગરીની બહાર ઇશાન કોણમાં કોણક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં મણ્ણિભદ્ર ચૈત્યનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ વર્ણન અહીં કોણક ચૈત્યનું પણ સમજવું. “તત્થ ણં સાવત્થીય નયરીય હાલાહલા નામં કુંભકારી આજીવિઓવાસિયા પરિવસદ્” તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં હાલાહલા નામની કુંભારણી રહેતી હતી. તે આજીવિકોપાસિકા-ગોશાલકના મતની ઉપાસિકા-હતી. તે “અઠ્ઠા જાવ અપરિમૂયા, આજીવિયસમયંસિ લહ્હટ્ઠા, ગહિયટ્ઠા, પુચ્છિયટ્ઠા, વિણિચ્છિયટ્ઠા, અટ્ઠિમિજ્જપેમાણુરાગરત્તા, અયમાસો! આજીવિયસમય અટ્ઠ અયં પરમટ્ઠે સે સે અણટ્ઠેત્તિ આજીવિયસમણં અણ્ણાણં ભાવેમાણી વિહરદ્” હાલાહલા કુંભારણી ઘણી જ ધનાઢય હતી, અનેક લોકો દ્વારા પણ અપરિભૂત હતી, આજીવિક મતના સિદ્ધાંતમાં લખ્ધાર્થ (જાણુકાર) હતી, તેના રહસ્યની જ્ઞાતા હતી, તે સિદ્ધાન્તના અર્થ (વિષય-તત્ત્વો)નો નિર્ણય કરી ચુકી હતી, પૂછીપૂછીને તે સિદ્ધાન્તના પ્રત્યેક વિષયની તે વિશેષ નિષ્ણાત થઈ ગયેલી હતી. તેના રોમરોમમાં આજીવિક મતના સિદ્ધાન્ત પ્રત્યે અનુરાગ વ્યાપેલો હતો, તે કારણે તે એવું માનતી હતી કે આજીવિક મતનો સિદ્ધાન્ત જ યથાર્થ છે, બાકીના સઘળા સિદ્ધાંતો અયથાર્થ—અપરમાર્થભૂત છે. આ પ્રકારે આજીવિક સિદ્ધાન્તમાં તેને અતૂટ શ્રદ્ધા હતી. “તેણં કાલેણં તેણં સમણં ગોસાલે મંલલિપુત્તે ચચ્ચીસવાસપરિયાદ” તે કાળે અને તે સમયે આજીવિક સિદ્ધાન્તના પ્રચારક મંખલિપુત્ર ગોશાલક હતા. તેની દીક્ષાપર્યાય ૨૪ વર્ષની હતી. તે ગોશાલક બ્રમણ કરતાં કરતાં “હાલાહલાય

કુંભકારીય કુંભકારાવર્ણસિ આજીવિયસંઘસંપરિવુઢે આજીવિયસમણં અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ” હાલાહલા કુંભકારીની કુંભકારાપણુ પર-દુકાને અથવા તેના નિવાસસ્થાને-આંચે તેની સાથે તેના શિષ્યો પણુ હતા. ગોશાલક આજીવિક સિદ્ધાન્ત અનુસાર જ પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ ચલાવ્યા કરતો હતો. “ તણં તસ્મ ગોસાલગસ્મ મંઘલિપુત્તસ્મ અન્નયા કયાઈં ઇમે છ દિસાચરા અંતિયં પાઠ-ભમવિથ્યા ” હવે કોઈ એક સમયે મંખલિપુત્ર ગોશાલકની પાસે છ દિશાચરો આંચા તેઓ મર્યાદિતભૂમીમાં વિચરતા હતા અથવા જેઓ પોતે પોતાને ભગવાનના શિષ્યો માને છે. તેમને અથવા દેશાટન કરવા વાળાઓને દિશા-ચાર કહે છે. અને પોતાના આચારવિચારોમાં શિથિલ હતા. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં-“ સાણે, કલંદે, કણિયારે, અચ્છિદે, અગિવેસાયણે, અજ્જુણે-ગોમાયુ પુત્તે ” શાન, કલન્દ, કર્ણિકાર, અચ્છિદ્ર, અગિવેસ્યાયન, અને ગોમાયુ-પુત્ર અર્જુન. “ તણં તે છદિસાચરા અટ્ટવિહં પુઠ્ઠવગયં મગાદસમં સપહિંર મહ્દંસણેહિં નિજ્જુહંતિ ” તે છ દિશાચરોએ પૂર્વ નામના શ્રુતવિશેષના (૧) દિવ્ય, (૨) ઔત્પાત, (૩) આન્તરિક્ષ, (૪) લૌભ, (૫) આંગ, (૬) સ્વર, (૭) લક્ષણુ અને (૮) વ્યંજન આ અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તને તથા નવમાં ગીત-માર્ગને અને દસમાં નૃત્યમાર્ગને (અહીં નવમાં શબ્દનો લોપ થયો છે. કેવળ ‘ દસમાં ’ શબ્દના ઉપયોગ દ્વારા નવમાં ગીતમાર્ગને પણ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.) પ્રમિય પરિચ્છેદક પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પૂર્વલ-ક્ષણુ શ્રુતપર્યાય યૂથમાંથી ઉદ્ધરિત કર્યા હતા. “ સપહિં સપહિં મહ્દંસણેહિં નિજ્જુહિત્તા ગોસાલં મંઘલિપુત્તં ચવટ્ટાઈંસુ ” પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પૂર્વ શ્રુતપર્યાય યૂથમાંથી તે દસેનો ઉદ્ધાર કરીને તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલકની નિશ્રામાં રહેવા લાગ્યા એટલે કે તેના શિષ્ય બનીને તેઓ તેની સાથે રહેવા લાગ્યા. “ તણં સે ગોસાલે મંઘલિપુત્તે તેણં અટ્ટગસ્મ મહાનિમિત્તસ્મ કેણઈં સલ્લોયમેત્તેણં સવ્વેસિં પાણાણં, મૂયાણં, જીવાણં સત્તાણં ઇમાઈં છ અણઈંક્કમ-ણિજ્ઞાઈં વાગરણાઈં વાગરેઈ ” ત્યારે તે મંખલિપુત્ર ગોશાલક પૂર્વોક્ત અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના સાધારણુ લોકોથી અજ્ઞાત એવા કોઈ ઉપદેશમાત્રને આધારે એવું કહેવા લાગ્યો કે સમસ્ત પ્રાણુ, જૂત, જીવ અને સત્ત્વો આ છ વસ્તુઓનું અતિક્રમણુ કરવાને અસમર્થ છે. એટલે કે આ છ બાબતોને ‘ તેઓ અન્યથાકર્તુમ્ ’ (બદલવાને-ફેરવવાને) અસમર્થ છે-“ લામં, અલામં, સુહં, દુઃસં, જીવિયં, મરણં ” લાલ, અલાલ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણુ પુરુષાર્થોપયોગી હોવાથી જ આ ૬ ચીજો કહેવામાં આવી છે, નહીં તો તે સિવાયના નષ્ટ, સુષ્ટિ, ચિત્તો-

દ્વાદશક નિમિત્તના વિષયરૂપ છે. “ તપ્ત્વં સ્વે ગોસાલે મંચલિપુત્તે તેષાં અટ્ટ-
ગસ્સ મહાનિમિત્તસ્સ કેણ્ણ હલ્લોયમે ણં સાવત્થી નયરીણ અજ્જિણે જિણપ્પલાવી
અણરહા અરહપ્પલાવી, અકેવલી કેવલિપ્પલાવી, અસવચ્છૂ સવચ્છૂપ્પલાવી અજ્જિણે
જિણસહં પગાસેમાણે વિહરહ ” આ રીતે સામાન્ય લોકો જેનાથી અજ્ઞાત હતા
એવા અષ્ટાંગમહાનિમિત્તના ઉપદેશ માત્રથી જ તે મંબલિપુત્ર ગોશાલક,
અજ્જિન હોવા છતાં પોતાને જિન માનવા લાગ્યો, અહંત ન હોવા છતાં
પોતાને અહંત માનવા લાગ્યો, કેવળજ્ઞાનથી રહિત હોવા છતાં પોતાને
કેવળી માનવા લાગ્યો, સર્વજ્ઞ ન હોવા છતાં પોતાને સર્વજ્ઞ મનાવવા લાગ્યો
અને અજ્જિન હોવા છતાં પણ જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરવા લાગ્યો. ॥૧૦૧॥

—ગોશાલક નામ વક્તવ્યતા—

“ તપ્ત્વં ણં સાવત્થીણ નયરીણ સિંઘાહગ જાવ પહેસુ વહુજણો ” ધર્યાદિ—
ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા ગોશાલકના જન્મવૃત્તાન્તનું કથન
કર્યું છે—“ તપ્ત્વં ણં સાવત્થીણ નયરીણ સિંઘાહગ જાવ પહેસુ વહુજણો અન્ન-
મન્નસ્સ ઇવમાહ્વલ્લહ જાવ ઇવં પરુવેહ ” ત્યારે શ્રાવસ્તી નગરીના ઘણા લોકો
ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને પથ, આ સઘળા માર્ગો પર ભેગા થઈને
આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, સંભાષણ કરવા લાગ્યા, પ્રજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા કે—
“ ઇવં લલુ ક્વેવાણુપ્પિયા ! ગોસાલે મંચલિપુત્તે જિણે, જિણપ્પલાવી, જાવ પગાસેમાણે
વિહરહ ” હે દેવાનુપ્રિયો ! મંબલિપુત્ર ગોશાલક પોતાને જિન કહે છે,
અહંત કહે છે, કેવલી કહે છે, સર્વજ્ઞ કહે છે અને જિનરૂપે પોતાને
ઓળખાવીને જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. “ સ્વે કહમેયં મન્ને ઇવં ”
તો આપણે કેવી રીતે એ વાતને માન્ય કરવી કે મંબલિપુત્ર ગોશાલક જિન,
જિનપ્રલાપી, ધર્યાદિ રૂપ જ છે ? “ તેણં કાલેણં તેણં સમણં સામી સમો-
સહે, જાવ પરિસા પહિગયા ” તે કાળે અને તે સમયે ભગવાન મહાવીર સ્વામી
શ્રાવસ્તી નગરીના કોષ્ઠક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ધર્મકથા શ્રવણ કરવાને પરિષદ
નીકળી ધર્મકથા સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. “ તેણં કાલેણં તેણં સમણં
સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેટ્ટે અંતેવાસી ઇંદ્રભૂઈ ણામં અણગારે ગોયમગોત્તેણં
જાવ છટ્ટં છટ્ટેણ ” તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ
અન્તેવાસી (શિષ્ય) ઇન્દ્રભૂતિ નામના અણુગાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના
હતા. તેઓ છટ્ટને પારણે છટ્ટની તપસ્યાથી આત્માને ભાવિત કરતા.
“ ઇવં જહા ભિત્તિયસપ્પ નિચંટુહેસપ્પ જાવ અહમાણે વહુજણસહં નિસામેહ ”
ખીબ શતકના પાંચમાં “ નિર્મંથ ઉદેશામાં ” કહ્યા અનુસાર, શ્રાવસ્તી નગ-
રીના ગૃહસમુદાયમાં ભિક્ષાચર્યા નિમિત્તે ફરતા હતા, ત્યારે તેમણે અનેક
લોકોનો વાર્તાલાપ સાંભળ્યો. “ વહુજણો અન્નમન્નસ્સ ઇવમાહ્વલ્લહ, જાવ પરુ-

વેદ ” અનેક લોકો અંદરોઅંદર આ પ્રમાણે કહેતા હતા, સંભાષણ કરતા હતા, પ્રજ્ઞાપના કરતા હતા અને પ્રરૂપણા કરતા હતા કે-“ એવં સ્વલુ દેવા-
 નુપ્પિયા ! ગોસાલે મંચલિપુત્તે જિણે જિણપ્પલાવી, જાવ પગાસેમાણે વિહરહ ”
 હે “ દેવાનુપ્રિયો ! મંખલિપુત્ર ગોશાલક જિન માનતો થકો તે પોતાની
 ભતને જિન કહે છે, અહંત માનતો થકો તે પોતાને અહંત રૂપે
 ઝોળખાવે છે, કેવળી માનતો થકો તે પોતાને કેવલી રૂપે મનાવે છે,
 સર્વજ્ઞ માનતો થકો તે પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપે ગણાવે છે, જિન માનતો
 થકો જિન શબ્દને પ્રકટ કરે છે. ” “ સે કહમેયં મન્ને એવં ”
 “ તો હે દેવાનુપ્રિયો ! તે જે કથન કરે છે, તેનું શું માની શકાય એવું
 છે ? ” આ પ્રકારની જે વાતચીત લોકો કરતા હતા, તે ગૌતમ સ્વામીએ
 સાંભળી. “ તણ્ણ મગવં ગોયમે બહુજ્ઞણસ્સ અંતિયં એયમદ્દું સોચ્છા નિસમ્મ
 જાવ જાયસદ્દે જાવ મત્તપાણં પહિદંસેહ ” આ પ્રકારની તે સઘળા લોકોની
 વાતચીતને સાંભળીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને, ગૌતમ સ્વામી
 યથાપ્રાપ્ત ભિક્ષા લઈને મહાવીર પ્રભુની પાસે આવ્યા ભગવાન પર જેમને
 અત્યંત શ્રદ્ધા છે એવા ગૌતમે પ્રાપ્ત આહારપાણી પ્રભુને બતાવ્યાં “ જાવ
 પચ્જુવાસમાણે એવં વયાસી ” ત્યાર બાદ મહાવીર પ્રભુને વંદણાનમસ્કાર કરીને
 તેમણે વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછ્યું-“ એવં સ્વલુ અહં મંતે ! તંતેવ જાવ
 જિણસહં પગાસેમાણે વિહરહ સે કહમેયં મન્ને એવં ? ” હે ભગવન્ ! ભિક્ષાચર્યામાં
 ભ્રમણ કરતી વખતે અનેક લોકોના મુખેથી એવી વાત સાંભળી છે કે
 “ ગોશાલક કે જે મંખલિનો પુત્ર છે, તે જિન માનતો થકો તે પોતાને જિન
 કહે છે, અહંત માનતો થકો તે પોતાને અહંત કહે છે, કેવળી માનતો
 થકો તે પોતાને કેવળી કહે છે, સર્વજ્ઞ માનતો થકો તે પોતાને સર્વજ્ઞ કહે છે,
 છે. તો શું તે જે કહે છે, તે ખરું માનવા લાયક છે ? ” આ પ્રમાણે
 લોકોને મુખે સાંભળેલી વાત મહાવીર પ્રભુને કહીને તેમણે તેમને એવી
 પ્રાર્થના કરી કે-“ તંત્તં ઇચ્છામિ ણં મંતે ! ગોસાલસ્સ મંચલિપુત્તસ્સ ઉટ્ટાણપરિયા-
 નિહં પરિકહેહં ” હે ભગવન્ ! હું આપને મુખે મંખલિપુત્ર ગોશાલકનું
 જન્મથી લઈને અન્ત પર્યાન્તનું વૃત્તાન્ત સાંભળવા માગું છું. ત્યારે
 “ ગોયમાહ સમાણે મગવં મહાવીરે મગવં ગોયમં એવં વયાસી ” ‘ હે ગૌતમ ! ’
 આ પ્રકારે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ભગવાન ગૌતમને આ
 પ્રમાણે કહ્યું-“ જંણં સે બહુજ્ઞણે અન્નમન્નસ્સ એવમાહુક્કલ્હ, જાવ પરૂવેહ ”
 અનેક મનુષ્યો એક બીજાને એવું જે કહે છે, સંભાષિત કરે છે, પ્રજ્ઞાપિત
 કરે છે અને પ્રરૂપિત કરે છે કે “ એવં સ્વલુ ગોસાલે મંચલિપુત્તે જિણે, જિણ-
 પ્પલાવી, જાવ પગાસેમાણે વિહરહ, તંણં મિચ્છા ” “ મંખલિપુત્ર ગોશાલક જિન

માનતો થકો તે પોતાની જાતને જિન કહે છે, અહંત માનતો થકો પોતાને
 અહંત રૂપે જ ગણાવે છે, કેવલી માનતો થકો પોતાને કેવલીરૂપે કહે છે,
 સર્વજ્ઞ માનતો થકો પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપે કહે છે, જિન માનતો થકો જિન શબ્દને
 પ્રકટ કરે છે, ” આ તેમનું કથન મિથ્યા-અસત્ય જ છે. “એવં જલુ ગોયમા !
 એવમાહ્વામિ, જાવ પરુવેમિ ” હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં હું તો એવું કહું
 છું, એવું પ્રતિપાદન કરું છું, એવું પ્રજ્ઞાપિત કરું છું અને એવું પ્રરૂપિત
 કરું છું કે-“એવં જલુ એસસ ગોસાલસસ મંજલિપુત્તસસ મંજલિ નામં મંજે
 પિયા હોત્થા ” આ ગોશાલકના પિતા મંખલિ હતા-તેઓ મંખલિ જાતિના
 હતા. આ જાતિ ચિત્રપટ હાથમાં લઈને અને લોકોને તે ખતાવીને ભિક્ષા-
 વૃત્તિ દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. એટલે કે ગોશાલકનો પિતા ભિક્ષુક
 જાતિ વિશેષમાં ઉત્પન્ન થયેલો એક ભિક્ષુક જ હતો. આ મંખલિને ત્યાં
 ગોશાળક જન્મ્યો હતો, તેથી તેને મંખલિપુત્રને નામે પણ ઓળખવામાં આવતો
 હતો. “તસ્સ ણં મંજલિસસ મંજલસ મહા નામં મારિયા હોત્થા ” આ મંખ
 જાતિના મંખલિને ભદ્રા નામની ભાર્યા હતી. “સુકુમાલ જાવ પહિરુવા ”
 તે ઘણી જ સુંદર હતી. તેના કરચરણ સુકુમાર હતા. તેનું શરીર ઉત્તમ
 લક્ષણો અને વ્યંજનોથી યુક્ત હતું. “તણં સા મહા મારિયા અન્નયા કયાઈ
 ગુઠ્ઠિવણી યાવિ હોત્થા ” અમુક સમય ખાદ તે ભદ્રા ભાર્યાને ગર્ભ રહ્યો.
 “તેણં કાલેણં તેણં સમણં સરવણે નામં સંનિવેસે હોત્થા, રિદ્ધત્થિમિય જાવ
 સન્નિમ્પણસે પાસાહ્વણ” તે કાળે અને તે સમયે શરવણ નામનું એક સન્નિ-
 વેશ-ઉપનગર હતું. તે ઘણું જ સમૃદ્ધ હતું ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ
 ન હતો ત્યાં લોકો આનંદમાં મસ્ત થઈને રહેતા હતા આ સન્નિવેશ દેવ-
 લોકના જેવા ઠાઠમાઠથી યુક્ત હતું, અને એજ કારણે તે જનતાની પ્રસન્ન-
 તાનું કારણ બની રહેતું હતું. “તથ ણં સરવણે સંનિવેસે ગોબહુલે નામં
 માહ્ણે પરિવસહ ” તે શરવણ સન્નિવેશમાં ગોબહુલ નામનો એક બ્રાહ્મણ
 રહેતો હતો. તે બ્રાહ્મણ “અહ્ઠે જાવ અપરિમૂએ રિઠ્ઠવેય જાવ સુપરિનિદ્ધિએ
 યાવિ હોત્થા ” ઘણું જ ધનિક હતો, અનેક લોકો દ્વારા પણ પરાભવ ન કરી
 શકાય એવો સમર્થ હતો, બ્રાહ્મણોના ઋગ્વેદાદિ ધર્મગ્રંથોના જ્ઞાનમાં પણ
 તે નિપુણ હતો. “તસ્સ ણં ગોબહુલસસ માહ્ણસસ ગોસાલા યાવિ હોત્થા ” આ
 ગોબહુલ બ્રાહ્મણની એક ગોશાળા હતી. “તણં સે મંજલી મંજે નામં અન્નયા-
 કયાઈ મહાએ મારિયાએ ગુઠ્ઠિવણીએ સદ્ધિ વિક્કપલગહત્થગએ મંજલ્લેણં અપ્પાણં
 માવેમાણે પુઠ્ઠાનુપુઠ્ઠિવ ચરમાણે ગામાણુગામં દૂઠ્ઠમાણે ” હવે એવું બન્યું કે
 પૂર્વોક્ત મંખ જાતિનો મંખલિ ચિત્રપટને હાથમાં લઈને અને લોકોને તે
 ચિત્રપટનાં ચિત્રો ખતાવી ખતાવીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો ચલાવતો,
 પોતાની ગર્ભવતી ભાર્યા ભદ્રાની સાથે તે ગામમાંથી રવાના થયો. ક્રમશઃ

એક ગામથી બીજે ગામ ચાલતાં ચાલતાં “જેણેવ સરવણે સંનિવેસે, જેણેવ
 બહુલસ્સ માહણસ્સ ગોસાલા તેણેવ ઉવાગચ્છઈ” ત્યાં શરવણ સંનિવેશ હતું
 ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં આવીને તેઓ ગોબહુલ પ્રાહ્મણની ગોશાળામાં
 દાખલ થયા. “ઉવાગચ્છિત્તા ગોવહુલસ્સ માહણસ્સ ગોસાલાય ઇગદેસંસિ
 મંડનિકલેવં કરેઈ” તેમાં દાખલ થઈને તેણે પોતાનો સામાન તે ગોશા-
 ળાના એક ભાગમાં મૂકી દીધો. “મંડનિકલેવં કરેત્તા સરવણે સંનિવેસે સ્વ-
 નીચ્ચમજ્ઞિમાઈં કુલાઈં ઘરસમુદાણસ્સ ભિક્ખવાયરિયાય અહમાણે વસહીય સવ્વઓ
 સમંતા મગ્ગણગવેસણં કરેઈ” ત્યાં સામાન મૂકીને તે શરવણ સંનિવેશના
 ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ જાતના ઘરોમાં ભિક્ષાર્યયા કરવા લાગ્યો અને
 રહેવા યોગ્ય સ્થાનની (ઘરની) ચો તરફ શોધ કરવા લાગ્યો. “વસહીય
 સવ્વઓ સમંતા મગ્ગણગવેસણં કરેમાણે અન્નત્થવસહિં અહમમાણે” આખા
 ગામમાં બધી દિશાઓમાં રહેવા યોગ્ય સ્થાનની શોધ કરવા છતાં પણ તેને
 રહેવા યોગ્ય બીજું કોઈ સ્થાન ન મળ્યું તેથી તે “તસ્સેવ ગોવહુલસ્સ માહ-
 ણસ્સ ગોસાલાય ઇગદેસંસિ વાસાવાસં ઉવાગય” એજ ગોબહુલ પ્રાહ્મણની
 ગોશાળાના એક ભાગમાં વર્ષાકાળ સુધી રહ્યો. “તણં સા મહા મારિયા તવણં
 માસાણં બહુપહિપુન્નાણં અદ્ધટ્ટમાણરાઈંદિયાણં વીઈંકંતાણં સુકુમાલ જાવ પહિરુ-
 વગં દારગં પયાયા” તે દરમિયાન, ગભ ધારણ કયાને નવ માસ અને સાડા
 સાત દિવસનો સમય પૂરો થયા પછી તે ભદ્રાએ એક સુકુમાર હાથપગવાળા
 પુત્રનો જન્મ આવ્યો તે પુત્ર સારાં લક્ષણો અને વ્યંજન ગુણોથી યુક્ત હતો
 અને ઘણાજ સુંદર હતો. “તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો ઇક્કારસમે
 દિવસે વીતિકંતે જાવ વારસાહે દિવસે અયમેયારુવં ગુણં ગુણનિપ્પન્નં નામધેજ્જં
 કરેતિ” આ બાળકનો જન્મ થયાને અગિયાર દિવસ વ્યતીત થઈ ચુક્યા
 બાદ જ્યારે બારમો દિવસ બેઠો, ત્યારે તે પુત્રના માતા પિતાએ તેનું
 “ગોશાળ” એવું પ્રશસ્ત, ગુણયુક્ત, સાર્થક નામ રાખ્યું. “જમ્હાણં
 અમ્હં ઇમે દારય ગોવહુલસ્સ માહણસ્સ ગોસાલાય જાય, તં હોરુણં અમ્હં ઇમસ્સ
 દારગસ્સ નામધેજ્જં ગોસાલે ગોસાલેતિ” ‘ગોશાળ’ નામ રાખવાનું કારણ
 હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—તે બાળકના માતાપિતાને એવો વિચાર આવ્યો
 કે આપણા આ પુત્રનો જન્મ ગોબહુલ પ્રાહ્મણની ગોશાળામાં થયો છે. તેથી
 આપણા આ પુત્રનું નામ “ગોશાળા” પદનું વાચક “ગોશાળ” રાખવું
 ભોંઈએ. “તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો નોમધેજ્જં કરેતિ—ગોસાલે તિ”
 આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે તેમના પુત્રનું નામ “ગોશાલક” રાખ્યું

“તણં સે ગોસાલે દારણ ઝમુક્કલાભાવે વિણ્ણાયપરિણયમેત્તે જોવ્વણગમણુ-
પત્તે સયમેવ પાહિણ્ણં ચિત્તફલ્લગં કરેહ” ત્યાર બાદ ધીમે ધીમે બાલ્યાવસ્થા
પૂરી કરીને તે જોશાળક પરમવિજ્ઞ અને પરિપક્વ બુદ્ધિવાળો બની ગયો.
યુવાવસ્થાએ પહોંચી ગયો, અને પોતાના પિતાથી જુદો થઈને જાતે જ
ચિત્રકલક બનાવવા લાગ્યો. “સયમેવ ચિત્તફલ્લગહત્થગણ મંસલ્લત્તણં અપ્પાણં
ભાવેમાણે વિહરહ” અને તે ચિત્રકલકને હાથમાં લઈને ભિક્ષાવૃત્તિ કરવા
લાગ્યો. ॥સૂ.૦૨॥

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં અહં ગોયમા ! તીસં વાસાહં” ઇત્યાદિ-
ટીકાર્થ-“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયે, “અહં
ગોયમા ! તીસં વાસાહં આગારવાસમજ્ઞે વસિત્તા અમ્માણિહિં દેવત્તગણ્ણિ” હે
ગૌતમ ! ૩૦ વર્ષ સુધી હું ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યો, મારા માતાપિતાનો જ્યારે
સ્વર્ગવાસ થયો, ત્યારે “એવં જહા ભાવણાણે જાવ ઇમં દેવદૂસમાદાય મુંઢે
ભવિત્તા આગારાઓ અણનારિયં પવ્વહણ” આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુત સ્કંધના
૨૪માં ભાવનાધ્યયનમાં કહ્યા અનુસારતું કથન અહીં અહલ્ય કરવાતું છે.
“સમાપ્ત અભિગ્રહવાળો થઈને એક દેવદૂષ્યને લઈને, મુડિત થઈને, હું
પ્રવ્રજિત થઈ ગયો,” આ કથન પર્યાન્તતું સમસ્ત કથન અહીં અહલ્ય કરવું
જોઈએ. “તણં અહં ગોયમા ! પદમં વાસાવાસં અદ્ધમાસં અદ્ધમાસેણં
સ્વમમાણે અદ્વિયગામનિસ્સાણે પદમં અંતરાવાસં વાસાવાસં ઉવાગણ” હે ગૌતમ !
દીક્ષા લીધા પછી પહેલા વર્ષાવાસને-ચાતુર્માસને-અર્ધમાસ ખમણને પારણે
અર્ધમાસ ખમણ કરીને અસ્થિઆમની નિશ્રામાં વ્યતીત કર્યું. (અહીં
અન્તર વર્ષ પદ ચોમાસાતુ. વાચક છે. વૃષ્ટિનો જે કાળ હોય છે, તેતું નામ
અન્તર વર્ષ છે. અહીં વર્ષ શબ્દનો અર્થ ‘વૃષ્ટિ’ છે. અથવા જે થાય
ત્યારે શ્રમણો ગન્તવ્ય ક્ષેત્રે પહોંચ્યા ન હોય તો પણ અવશ્ય આવાસ
(નિવાસ) કરી દે છે, તેતું નામ અન્તરાવાસ છે. “વર્ષાવાસ” એટલે
ચાતુર્માસિક અવસ્થાન.

“દોચ્ચં વાસં માસં માસેણં સ્વમમાણે પુવ્વાણુપુવ્વિં ચરમાણે ગામાણુગામં
દૂહ્જન્નમાણે” દીક્ષાપર્યાયતું બીજું વર્ષ માસ ખમણને પારણે માસખમણ કરીને
મેં વ્યતીત કર્યું. આ સમય દરમિયાન કમશઃ વિહાર કરીને આમાનુઆમ
વિચરણ કરતાં કરતાં, “જેણેવ રાયગિહે નયરે જેણેવ નાહિંદા બાહિરિયા જેણેવ
તંતુવાયસાલા, તેણેવ ઉવાગચ્છામિ” જ્યાં રાજગૃહ નગર હતું, જ્યાં નાલાં-
દાનો બાહ્યભાગ હતો, જ્યાં તન્તુવાય શાલા હતી, ત્યાં હું આવ્યો.
“ઉવાગચ્છિત્તા, અહાપહિરૂવં ઇગ્ગહં ઓગિણ્ણહામિ” ત્યાં જઈને મેં નિયમ
પ્રમાણે તંતુવાયશાલાના રક્ષકની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને “તંતુવાયસાલાણે ઇગ-
દેસંસિ વાસાવાસં ઉવાગણ” તન્તુવાય શાલાના એક ભાગમાં ચાતુર્માસ
વ્યતીત કરવાને નિમિત્તે અવસ્થાન કર્યું. “તણં અહં ગોયમા ! પદમં
માસસ્વમણં ઉવસંપવ્વિજ્જાણં વિહરામિ” ત્યાર બાદ, હે ગૌતમ ! મેં ત્યાં

प्रथम मासभ्रमणं कथुः. “ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते चित्तकल्लगहत्थगए
 मंखत्तणेणं अप्पाणं भावेमाणे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे जाव दूइज्जमाणे ” इवे
 अंबुं अन्धुं के मंअलिपुत्र गोशालक पोताना हाथमां वित्रइलक लधने
 लिक्षाअर्या द्वारा पोतानी आओविका अलावतो थके इमशः भ्रमणुं करतो
 करतो, गाभेगाम इरतो इरतो-अेक गामथी भील्ल गामने पार करतो करतो-
 जेणेव रायगिहे नयरे, जेणेव नालिंदा बाहिरिया, जेणेव तंतुवायसाला, तेणेव
 उवागच्छइ ” अ्यां राजगृह नगर इतुं, अ्यां नालंदाणे आद्ये लाग इतो,
 अने अ्यां तंतुवाय शाला इती, त्यां आओये. “ उवागच्छित्ता तंतुवायसालाए
 एगदेसंसि मंडनिकखेवं करेइ ” त्यां आवीने तेणे तंतुवाय शालाना अेक
 लागमां पोताने सामान भूकथे. “ करेत्ता रायगिहे नयरे उच्चतीय जाव
 अज्जत्थ कत्थ वि वसहिं अल्लभमाणे तीसे य तंतुवायसालाए एगदेसंसि वासावासं
 उवागए, जत्थेव णं अहं गोयमा ” सामानने त्यां भूकथेने तेणे राजगृह नग-
 रना उच्च, नीय अने मध्यम कुणेनां धरोमां लिक्षाअर्या निमित्ते भ्रमणुं
 करवा मांडथुं, अने पोताने रडेवा लायक स्थानणी तेणे आणा नगरमां
 अधी तरइ शोध करवा मांडी, परंतु तेने रडेवालायक भीणुं डोअ पाणु
 स्थान नडथुं नडी. तेथी हे गौतम ! तंतुवायशालाना अेक तरइना लागमां,
 अ्यां हुं आश्रय लध रहो इतो, त्यां ते पथु आतुमांस सुधी थोली गयो.
 “ तएणं अहं गोयमा ! पढममासकखमणपारणंसि तंतुवायसालाओ पडिनि-
 क्खमामि ” हे गौतम ! पडेला मासभ्रमणुना पारणाने द्विवसे तंतुवायशा-
 लामांथी नीकओये. “ पडिनिक्खमिता ” त्यांथी नीकणीने, णालंदा बाहिरियं
 मज्झंमज्जेणं जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छामि ” नालंदाणी अडारना
 लागना मध्य लाग पर थधने, अ्यां राजगृह नगर इतुं त्यां आओये.
 “ उवागच्छित्ता रायगिहे नयरे उच्च, नीय जाव अहमाणे विजयस्स गाहावइस्स
 गिहं अणुप्पविट्ठे ” त्यां आवीने, हुं राजगृह नगरना उच्च, नीय अने
 मध्यम कुणेना धरसभूडमां लिक्षाअर्या निमित्ते भ्रमणुं करतो करतो विजय
 गाथापतिना धरमां प्रवेश्ये. “ तएणं से विजए गाहावई ममं एज्जमाणं
 पासइ ” तयारे ते विजय गाथापतिअे भने आवतो जेथे. “ पासित्ता हट्ट-
 तुट्ट खिप्पामेव आसणाओ अब्भुट्ठेइ ” भने जेधने तेने धणो न डधं अने
 संतोष थथे, अने तुरत न ते पोताना आसन परथी जेजे थथे.
 “ अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ ” अने जेला थधने ते सिंहासन परथी
 नीथे उतर्ये. “ पच्चोरुहित्ता पाडयाओ ओमुयइ ” तयार आद्ये पाडुकाओने
 काढी नाथी, “ ओमोइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ ” पाडुकाओने
 काढी नाथीने लापानी यतनाने माटे तेणे अेक शाटकथी उत्तरासंग

(સાંધાવગરના કપડાથી) કયું “અંજલિમહાલિયહત્યે મમં સત્તટ્ટપયાઈ અણુગચ્છઈ” અંજલીથી હાથેને મુકુલાકાર કરીને, તે સાત ડગલાં આંચો. “અણુગચ્છતા મમં તિક્કવુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેઈ” મારી સામે આવીને તેણે ત્રણ વાર મારી પ્રદક્ષિણા કરી. “કરેતા મમં વંદહ, નમંસઈ” ત્યાર બાદ તેણે મને વંદણાનમસ્કાર કર્યાં. “વંદિતા, નમંસિતા મમં વિહલેણં અસ્રણપાણસ્થાઈમસાઈમેણં પહિલામેસ્સામિત્તિ ક્કુ તુટ્ટે પહિલામેમાણે વિ તુટ્ટે, પહિલામિણ વિ તુટ્ટે” વંદણા નમસ્કાર કરીને તેણે એવો વિચાર કર્યો કે હું આ અણુગારને વિપુલ અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય રૂપ ચારે પ્રકારના આહાર વહેારાવીશ આ પ્રકારનો વિચાર આવતાં જ તે ઘણો તુષ્ટ (સંતુષ્ટ, ખુશી) થયો, જ્યારે તેણે મને ચારે પ્રકારના આહારથી પ્રતિલાભિત કર્યો, ત્યારે પણ તે સંતુષ્ટ થયો અને મને પ્રતિલાભિત કર્યા બાદ પણ તે ઘણો જ તુષ્ટ થયો. “તણં તસ્સ વિજયસ્સ ગાહાવડ્ડસ્સ તેણં દવ્વસુદ્દેણં, દાયગસુદ્દેણં, પરિગાહકસુ ણં તિવિદ્દેણં તિક્કરણસુદ્દેણં દાણેણં મણ પહિલામિણ સમાણે વૈવાણ નિવ સંસારે પરિત્તીકણ” ઉપર્યુક્ત દ્રવ્યશુદ્ધદાનથી-ઉદ્ગમાદિ દોષરહિત આહારાદિના દાનથી, આશંપાદિ દોષરહિત દાતાના શુદ્ધિયુક્ત દાનથી, અને કૃત, કારિત અને અનુભોદના તથા મન, વચન અને કાય રૂપ ત્રણે પ્રકારના કરણોની અપેક્ષાએ શુદ્ધ એવા દાનથી મને પ્રતિલાભિત કરવાથી વિજય ગાથાપતિએ દેવાયુક્તને બન્ધ કર્યો અને પોતાના સંસારને અલપ કરી નાખ્યો. “ગિહંસિ સે ઇમાઈં પંચ દિવ્વાઈં પાત્તભૂયાઈં” તથા તે વિજયગાથાપતિને ચેર પાંચ દિવ્યો ઉત્પન્ન થયાં, “તંજહા” તે દિવ્યોનાં નામ આ પ્રમાણે સમજવા. “વસુધારાવુદ્દાઈ, દસદ્ધવણે કુસુમે નિવાઈપર, ચેલુક્કલેવેકણ્ણ-આહયાઓ દેવદંદુહીઓઈ, અંતરા વિ ય ણં આગાસે અહોદાણે અહોદાણે ત્તિ ઘુટ્ટે” (૧) વસુધારા-દ્રવ્યની વૃષ્ટિ-થઈ, (૨) પાંચ વર્ણમાં કૂલોની વૃષ્ટિ થઈ, (૩) વસ્ત્રોની વૃષ્ટિ થઈ, (૪) દેવહંદુલિ-દેવોનાં વાંજિત્રો-વાગ્યાં (૫) અને આકાશમાં રહેલા દેવોએ આ પ્રકારે ઘોષણા કરીને વિજય ગાથાપતિના દાનના વખાણ કર્યાં. “વિજય દ્વારા અર્પિત થયેલું દાન અદ્ભુત છે,” “તણં રાયગિહે નયરે સિંઘાહગ જાવ પહેસુ બહુજણો અન્નમન્નસ્સ ઇવમાઈક્કલ્લઈ જાવ ઇવં પરુવેઈ” ત્યારે રાજગૃહ નગરના શૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર મહાપથ અને પથ, આ સઘળા માર્ગો પર ભેગા થઈને અનેક લોકો એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેલા લાગ્યા, પ્રસાપિત

કરવા લાગ્યા, પ્રરૂપિત કરવા લાગ્યા કે—“ ધન્નેનં દેવાણુપ્પિયા ! વિજણ ગાહા-
વર્ઈ ” હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજયગાથાપતિ ધન્ય છે (સદ્લાગી છે.) “ કયત્થેનં
દેવાણુપ્પિયા ! વિજણ ગાહાવર્ઈ, કયપુણેનં દેવા ણ્પિયા ! વિજણ ગાહાવર્ઈ,
કયલક્ષણેનં દેવાણુપ્પિયા ! વિજણ ગાહાવર્ઈ ” હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજય ગાથા-
પતિ કૃતાર્થ (જેની બધી અભિલાષાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ હોય એવો) થઈ
ગયો છે, હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજય ગાથાપતિ ઉપાર્જિત પુણ્યપુંજવાળો છે,
હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજય ગાથાપતિ કૃતકલશાલી લક્ષણવાળો છે. “ કયાણં
લોયા દેવાણુપ્પિયા ! વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ સુલલ્લણં દેવાણુપ્પિયા ! માણુસ્સણ
જમ્મજીવિયફલે વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ ” હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજય ગાથાપતિના
આ લોક અને પરલોક શુભ ફળવાળા થઈ ગયાં છે, હે દેવાનુપ્રિયો ! વિજ-
યગાથાપતિને મનુષ્ય ભવ સાર્થક થઈ ગયો છે. “ જસ્સ ણં ગિહંસિ તહારૂવે
સાધુ, સાધુરૂવે પહિલામિણ સમાણે ઇમાઈં પંચદિવ્વાઈં પાઠ્ઠપૂયાઈં ” જે વિજય
ગાથાપતિને ઘેર શ્રમણાકારવાળા તથા રૂપ અણુગાર પ્રતિલાભિત થવાથી આ
પાંચ દિવ્યો ઉત્પન્ન થયાં છે—“ તંજહા ” જેવાં કે—“ વસુધારાં વુટ્ઠા, જાવ અહો
દાણે અહો દાણે ઘુટ્ટે ” દ્રવ્યની વૃષ્ટિથી લઈને “ અહો દાન ! અહો દાન ”
આ શબ્દો દ્વારા તેના દાનની દેવો દ્વારા પ્રશંસા, રૂપ પાંચ દિવ્યો અહીં
અહણુ કરવા જોઈએ. “ તં ધન્ને, કયત્થે, કયપુજ્ઞે, કયલક્ષણે, કયાણં લોયા,
સુલલ્લે માણુસ્સણ જમ્મજીવિયફલે, વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ ત્તિ ” તેથી વિજયગાથા-
પતિ ધન્ય છે, કૃતાર્થ છે, કૃતપુણ્ય છે, કૃતલક્ષણ છે, આ લોક અને પર-
લોક બન્નેને તેણે શુભફલયુક્ત કરી નાખ્યા છે, તેણે મનુષ્યભવ અને
જીવનનું સુંદર ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે—તેનો મનુષ્યભવ સાર્થક થઈ ગયો છે.
“ તણ ણં સે ગોસાલે મંઘલિપુત્તે વહુજણસ્સ અંતિણ પયમટ્ઠં સોચ્ચા, નિસમ્મ
સમુપ્પન્નસંસણ સમુપ્પન્નકોઠ્ઠલ્લે ” બ્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકે અનેક
માણુસોને મુખે એવી વાત સાંભળી અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરી, ત્યારે
તેને સંશય તથા કુતૂહલ ઉત્પન્ન થવાથી, “ જેણેવ વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ ગિહે
તેણેવ ડવાગચ્છહ ” તે વિજય ગાથાપતિને ઘેર પહોંચી ગયો. “ ડવાગચ્છિત્તા
પાસહ, વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ ગિહંસિ વસુહારં વુટ્ઠં, દસદ્ધવંઝં કુસુમં નિવહિય ”
ત્યાં જઈને તેણે જોયું કે વિજય ગાથાપતિના ઘેર ધનની વૃષ્ટિ થયેલી છે
અને પાંચ વર્ષનાં કૂલ પડેલાં છે. તથા “ મમં ચ ણં વિજયસ્સ ગાહાવર્ઈસ્સ
ગિહાથો પહિનિકલ્લમમાણં પાસહ ” એજ વખતે તેણે મને વિજય ગાથાપતિના
ઘરમાંથી બહાર નીકળતો પણ જોયો. “ પાસિત્તા હટ્ટુટ્ટે જેણેવ મમં અંતિણ
તેણેવ ડવાગચ્છહ ” જોઈને તેના ચિત્તમાં ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો.

અને તે મારી પાસે આંચે. “ ઉવાગચ્છિત્તા મમં તિક્ષુત્તો આયાહિણ
 પયાહિણં કરેહ” આવતાં જ તેણે ત્રણ વાર મારી પ્રદક્ષિણા કરી.
 “ કરેત્તા મમં વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા મમં एवं વયાસી ” પ્રદક્ષિણા
 કરીને તેણે મને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને
 તેણે મને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ તુઙ્ગે મમં ધમ્માયરિયા, અહં ણં તુઙ્ગે ધમ્મં-
 તેવાસી ” હે ભગવન! તમે મારા ધર્માચાર્ય છો અને હું આપનો ધર્માન્તે-
 વાસી છું. “તણં અહં ગોયમા ! ગોસાહરસ્સ મંઘલ્લિપુત્તસ્સ અયમટ્ટં નો આઢામિ,
 નો પરિજાણામિ, તુસિણીણ સંચિટ્ટામિ ” હે ગૌતમ ! ત્યારે મેં મ’ખલિપુત્ર ગોશા-
 લકના આ કથનનો આદર ન કર્યો, અને તેનો સ્વીકાર પણ ન કર્યો, તે
 સમયે હું તો ચુપચાપ જ રહ્યો. “ તણં અહં ગોયમા ! રાયગિહાઓ નય-
 રાઓ પહ્નિક્ખમ્મામિ ” ત્યાર બાદ હું રાજગૃહ નગરમાંથી બહાર નીકળ્યો.
 “ પહ્નિક્ખમિત્તા ણાલંદં બાહિરિયં મઙ્ગલં મઙ્ગલેણં જેણેવ તંતુવાયસાહા તેણેવ
 ઉવાગચ્છામિ ” ત્યાંથી નીકળીને નાલંદાના બહારના મધ્ય ભાગ પર થઇને
 હું તંતુવાય શાલામાં ગયો. “ ઉવાગચ્છિત્તા દોચં માસક્ખમણં ઉવસંપજ્જિત્તાણં
 વિહરામિ ” ત્યાં જઈને મેં બીજું માસખમણુ ધારણુ કરી લીધું. “ તણં
 અહં ગોયમા ! દોચ્ચં માસક્ખણપારણગંસિ તંતુવાયસાહાઓ પહ્નિક્ખમ્મામિ ”
 ત્યાર બાદ, હે ગૌતમ ! જ્યારે બીજા માસખમણુના પારણાનો દિવસ
 આંચે, ત્યારે હું તંતુવાય શાલાની બહાર નીકળ્યો. “ પહ્નિક્ખમિત્તા
 નાલંદં બાહિરિયં મઙ્ગલં મઙ્ગલેણં જેણેવ રાયગિહે નયરે જાવ અહમાણે આણંદસ્સ
 ગાહાવહસ્સ ગિહં અણુપ્પવિટ્ટે ” નીકળીને નાલંદાના બહારના મધ્ય ભાગ પર
 થઇને રાજગૃહ નગરમાં ગયો. ત્યાં ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોના ઘરોમાં
 બિક્ષાચર્યા નિમિત્તે ભ્રમણુ કરતાં કરતાં મેં આનંદ ગાથાપતિના ઘરમાં
 પ્રવેશ કર્યો. “ તણં સે આણંદે ગાહાવહં મમં ઇજ્જમાણં પાસહ ” આનંદ ગાથા-
 પતિએ મને આવતો જોઈને, “ एवं જહેવ વિજયસ્સ નવરં મમં વિહલાણ
 સ્વજ્જગવિહીણ પહ્નિક્ખામેસ્સામિ ત્તિ તુટ્ટે સેસં તંચેવ જાવ તચ્ચં માસક્ખમણં ઉવસં-
 પજ્જિત્તાણં વિહરામિ ” તેણે મારી સાથે વિજય ગાથાપતિના જેવો જ ધાર્મિક
 વ્યવહાર કર્યો. એટલે કે મને જોઈને ખૂબ જ હર્ષ અને સંતોષ પામીને
 તે સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થયો, સિંહાસન પરથી નીચે ઉતરીને, પાહુકાઓને
 કાઢી નાખીને, બોલતી વખતે જીવોની રક્ષા માટે મુખ આગળ એક વસ્ત્ર
 રાખીને, બન્ને હાથ જોડીને તે સાત આઠ ડગલા મારી સામે આંચે
 ઈત્યાદિ સમસ્ત કથન અહીં વિજયગાથાપતિના કથન અનુસાર જ થવું
 જોઈએ. આ કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે આનંદ ગાથાપતિએ મને

વિપુલ ખંડખાદ્યાદિરૂપ ઉત્તમ અશન વડે પ્રતિલાભિત કર્યો. એટલે કે મને ભોતાં જ તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે હું આ અણુગારને ખંડ-ખાદ્યાદિરૂપ ઉત્તમ આહાર વહેરાવીશ આ પ્રકારનો વિચાર જ્યારે તેને ઉદ્ભવ્યો ત્યારે પણ તે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. આ પ્રકારનો આહાર વહેરાવતી વખતે પણ તે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને મને આ પ્રકારના આહારથી પ્રતિલાભિત કર્યા બાદ પણ તે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. ત્યાર પછીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર જ સમજવું ત્યાર બાદ મેં ત્રીજું માસખમણુ ધારણુ કર્યું. “તદ્દેવં ગૌતમ ! તન્ન માસકલ્મણપારણં સિ તંતુવાયસાલાઓ પલ્લિકલ્મણમિ” હે ગૌતમ ! જ્યારે ત્રીજા માસખમણના પારણાનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે હું તંતુવાયસાલામાંથી બહાર નીકળ્યો. “પલ્લિકલ્મણમિ તદ્દેવ જાવ અડમાળે સુખંદસ ગાહાવદ્સ ગિહં અણુપવિટ્ટે” ત્યાંથી નીકળીને નાલંદાના બાહ્યભાગના માર્ગ પર ધઈને ચાલતો ચાલતો હું રાજગૃહ નગરમાં ગયો ત્યાં જઈને ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોના ઘરોની ભિક્ષાચર્યા નિમિત્તે ભ્રમણ કરતાં કરતાં મેં સુનંદ ગાથાપતિના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. “તદ્દેવં સે સુખંદે ગાહાવદ્દે એવં જહેવ વિજણ ગાહાવદ્દે” મેં જ્યારે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે સુનંદ ગાથાપતિએ પણ વિજ્ય ગાથાપતિ જેવો જ ધાર્મિક વ્યવહાર મારી સાથે બતાવ્યો. “નવરં મમં સન્વકામગુણિણં મોચ-ણેણં પલ્લિભેદ્દે, સેસં તંચેવ, જાવ જ્જત્થં માસકલ્મણં ડવસંપજ્જિત્તાણં વિહ-રામિ” પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે-સુનંદ ગાથાપતિએ સર્વ કામગુણયુક્ત-પાંચે ઇન્દ્રિયોને સુખજનક-લોજન વડે મને પ્રતિલાભિત કર્યો. બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવું ત્યાર બાદ હું રાજગૃહ નગરની બહાર નીકળ્યો અને નાલંદાના બાહ્યભાગના મધ્ય માર્ગ પર ચાલતો ચાલતો હું તંતુવાયસાલામાં પાછો ફર્યો ત્યાં જઈને મેં ચોથું માસખમણુ ધારણુ કરી લીધું. “તોસેણં નાલં-વાણં બાહિરિયાણં અદૂરસામંતે ત્થણં કોહ્ણાણં નામં સંનિવેસે હત્યા, સંનિવેસ વણ્ણઓ” તે નાલંદાના બાહ્ય ભાગમાં, બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં એવે સ્થાને કેલ્લાક નામનું સંનિવેશ હતું. આ સંનિ-વેશનું વર્ણન ઔપપાતિક આદિ સૂત્રોમાં આપેલા સંનિવેશના વર્ણન પ્રમાણે પ્રમજ્જવું. “તત્થણં કોહ્ણાણં સંનિવેસે બહુલે નામં માહણે પરિવસદ્દે” તે કેલ્લાક સંનિવેશમાં બહુલ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. “અહ્દ્દે જાવ અપરિભૂણં, રિહ્હવેય જાવ સુપરિનિટ્ઠિણં યાવિ હત્યા” તે બહુલ બ્રાહ્મણ ધનસંપન્ન હતો, યાવત અનેક માણસો દ્વારા પણ અપરિભૂત હતો. ઋગ્વેદ, સામવેદ, યજુર્વેદ

અને અથર્વવેદમાં તે ઘણો જ નિષ્ણાત હતો. “તદ્દેવં સે બહુલે માહ્ણે કત્તિય
 વાઝમ્માસિયવાહિવગંસિ વિઝલેણં મહુઘયસંજુત્તેણં પરમણેણં માહ્ણે આયા-
 મેથ્યા” હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે કાર્તિક ચાતુર્માસિક પ્રતિપદા
 (એકમ)ને દિવસે મધુઘૃત યુક્ત વિપુલ પરમાત્ત (ખીર) તૈયાર કરાવીને તેણે
 બ્રાહ્મણોને જમાડયા. “તદ્દેવં અહં ગોયમા ! ચત્થમાસકલ્મણપારણગંસિ તંતુ-
 વાયસાલાઓ પહ્લિનિકલ્મમામિ” એજ દિવસે મારા ચોથા માસખમણના પાર-
 ણના દિવસ આવી પહોંચ્યો તેથી હું તંતુવાય શાલામાંથી નીકળ્યો.
 “પહ્લિનિકલ્મમિત્તા ણાલંદં વાહિરિયં મજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છામિ” ત્યાંથી નીકળીને
 નાલંદાના બાહ્યભાગના માર્ગ પર હું ચાલતો થયો. “નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ
 કોલ્લાણ સંનિવેસે-તેણેવ ઉવાગચ્છહ્” ચાલતાં ચાલતાં હું કોલ્લાક સંનિવેશમાં
 આવ્યો. “ઉવાગચ્છિત્તા કોલ્લાણ સંનિવેસે ઉચ્ચ નીચ જાવ અહમાણસસ બહુ-
 લસ્સ માહ્ણસસ મિહં અણુપ્પવિટ્ટે” ત્યાં આવીને કોલ્લાક નગરના ઉચ્ચ, નીચ
 અને મધ્યમ કુળોનાં ઘરોમાં ભિક્ષાચર્યા કરતાં કરતાં તેમણે બહુલ બ્રાહ્મ-
 ણના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. “તદ્દેવં સે બહુલે માહ્ણે મમં એજ્જમાણં પાસદ્દ, તદ્દેવ
 જાવ મમં વિઝલેણં મહુઘયસંજુત્તેણં પરમણેણં પહ્લિલાભેસ્સામિ ઇતિ તુ”, સેસં
 જહા વિજયસ્સ, જાવ બહુલે માહ્ણે બહુલે માહ્ણે” મને ઘરમાં પ્રવેશતો
 જોઈને તેને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો. આસન પરથી ઉઠીને તે સાત
 આઠ ડગલાં મારી સામે આવ્યો, ઇત્યાદિ કથન પૂર્વોક્ત વિનય ગાથાપતિના
 કથન પ્રમાણે જ સમજવું આ અભુગારને હું વિપુલ મધુઘૃત યુક્ત ખીર
 વહોરાવીશ, એવા વિચારથી તે પ્રસન્ન થયો તે પ્રકારના આહારથી મને
 પ્રતિલાભિત કરતી વખતે પણ તે સંતુષ્ટ થયો અને પ્રતિલાભિત કર્યા બાદ પણ
 સંતુષ્ટ થયો. આ પ્રકારની તેની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને દેવોએ તેના ઘરમાં
 વસુધારાની વૃષ્ટિ આદિ પૂર્વોક્ત પાંચ દિવ્યો પ્રકટ કર્યાં “ધન્ય છે બહુલ
 બ્રાહ્મણ ! ધન્ય છે બહુલ બ્રાહ્મણ !” એવી ઘોષણા દ્વારા દેવોએ અંતરીક્ષ-
 માંથી તેની પ્રશંસા કરી આ પાંચમું દિવ્ય સમજવું.

“તદ્દેવં સે ગોસાલે મંલ્લહિપુત્તે મમં તંતુવાયસાલાણ અપાસમાણે રાયગિહે
 નયરે સંભિત્તરવાહિરિયાણ મમં સન્વઓ સમંતા મગ્ગણગવેસણં કરેહ” હવે
 મંબલિપુત્ર ગોશાલકે જ્યારે મને તંતુવાયશાલામાં ન જોયો, ત્યારે તેણે
 રાજગૃહ નગરમાં અને રાજગૃહ નગરની બહાર બધી જગ્યાએ મારી શોધ
 કરી. “મમ કત્થ વિ સુતિં વા, સુતિં વા, પવત્તિં વા અલ્લમમાણે જેણેવ તંતુવાય-
 સાલા તેણેવ ઉવાગચ્છહ્” પરંતુ જ્યારે તેણે મારો અવાજ પણ ન સાંભળ્યો
 (અહીં ‘શ્રુતિ’ પદનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે અદૃશ્ય વ્યક્તિને
 માણસ તેના અવાજથી પણ બાણી લે છે) છીંક કે ઉધરસ પણ ન સાંભળી
 (અહીં ‘ક્ષુતિ’ પદનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે અદૃશ્ય માણસને તેની

છીંક આદિથી પણ બણી લે છે) અને મારી કોઈ પણ વાત ન સાંભળી, ત્યારે તે તંતુવાય શાલામાં જ પાછો ફર્યો. “ ઉવાગચ્છિત્તા સાહ્યાઓ ય, પાહ્યાઓ ય, કુંડ્યાઓ ય, પાહ્યાઓ ય, ચિત્તફલ્લગં ચ માહ્યે આયામેઈ ” ત્યાં આવીને તેણે શાટિકા (પહેરવાનાં વસ્ત્રોને), પટ્ટિકા (ઉત્તરીય વસ્ત્રોને), કુંડિકા (વાસણોને), પાદુકાઓ તથા ચિત્રફલકને આહ્વાણોને આપી દીધાં. “ આયામેત્તા સ્વત્તરોટ્ઠં મુંઢં કારેઈ ” ત્યાર બાદ તેણે ઠાઠી, મૂછ અને મસ્તક પરના કેશોનું મુંડન કરાવ્યું. “ કારેત્તા તંતુવાયશાલાઓ પહ્નિક્કલ્લમઈ ” ત્યાર બાદ તે તંતુવાયશાલામાંથી બહાર નીકળ્યો. “ પહ્નિક્કલ્લમિત્તા ણાલંદં બાહિરિયં મજ્જાં મજ્જેણં નિગ્ગચ્છઈ ” બહાર નીકળીને તે નાલંદાના આહ્વાણોના માર્ગની વચ્ચે ચાલવા લાગ્યો. “ નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ કોલ્લાગસંનિવેસે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ” અને ચાલતો ચાલતો તે કોલ્લાક સંનિવેશમાં આવ્યો. “ તણં તસ્સ કોલ્લાગસ્સ સંનિવેસસ્સ વહિયા વહુજણો અન્નમન્નસ્સ ઇવમાઈક્કલ્લઈ, જાવ પરુવેઈ ” ત્યારે કોલ્લાક સંનિવેશની બહાર લોકો એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેતા હતા, પ્રતિપાદન કરતા હતા, પ્રશાપિત કરતા હતા અને પ્રદૂષિત કરતા હતા કે—“ ધન્ને ણં વેવાણુપ્પિયા ! વહુલ્લે માહ્યે, તંચેવ જાવ જીવિયફલ્લે વહુલ્લસ્સ માહ્યણસ્સ, વહુલ્લસ્સ માહ્યણસ્સ ” “ હે દેવાનુપ્પિયો ! બહુલ આહ્વાણને ધન્ય છે, હે દેવાનુપ્પિયો ! બહુલ આહ્વાણ કૃતાર્થ થઈ ગયો, હે દેવાનુપ્પિયો ! બહુલ આહ્વાણ કૃતપુષ્પ છે, કૃતલક્ષણ છે, તેના આ લોક અને પરલોક બન્ને શુભફલવાળાં છે, હે દેવાનુપ્પિયો ! બહુલ આહ્વાણનો મનુષ્યભવ અને જીવન સાર્થક થઈ ગયું છે. ”

“ તણં તસ્સ ગોસાલસ્સ મંચ્છલિપુત્તસ્સ વહુજણસ્સ અંતિયંપ્યમટ્ઠં સોચ્ચા, નિસમ્મ અયમેયારૂવે અજ્જાત્થિય જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા ” ઘણા લોકોને મુખે આ પ્રકારની વાતચીત સાંભળીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને તે મંબલીપુત્ર ગોશાલકના મનમાં આ પ્રકારનો આત્મગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો અહીં “ યાવત્ ” પદ વડે “ ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત ” આ વિચારનાં વિશેષણો થઈ શક્યાં છે. “ જારિસ્સિયાણં મમં ધમ્માયરિયસ્સ ધમ્મોવહેસગસ્સ સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ઇલ્લહી, જુઈ, જસે, વલ્લે, વીરિય, પુરિસકારપરક્કમે, લલ્લે, પત્તે, અભિસમન્નાગણ ” જેવી ઋદ્ધિ, જેવી ઘુતિ, જેવો યશ, જેવું બળ, જેવું વીર્ય અને જેવું પુરુષકાર પ્રસાદમ મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને લખ્યું થયું છે, પ્રાપ્ત થયું છે અને

અભિસમન્વાગત થયું છે, “ નો સ્વલુ અસ્થિ તારિસિયાળં અન્નસ્સ કસ્સહ તદ્દા-
 રુવસ્સ સમ્મણસ્સ વા, માહણસ્સ વા હહ્ઠી જુહીં જાવ પરક્કમે લહ્ઠિં, પત્તે, અભિ-
 સમન્નાગપ ” એવી ઋદ્ધિ, એવી ઘૃતિ, એવો યશ, એવું બળ, એવું વીર્ય
 અને એવું પુરુષકાર પરાક્રમ તથા રૂપવાળા અન્ય કોઈ શ્રમણને અથવા
 બ્રાહ્મણને લબ્ધ થયું નથી, પ્રાપ્ત થયું નથી અભિસમન્વાગત પણ થયું
 નથી. “ તં નિસ્સંદિદ્ધં ચ ણં પત્થ મમં ધમ્માયરિયે ધરમોવદેસપ સમણે
 મગવં મહાવીરે ભવિસ્સહ ત્તિ કટ્ટુ કોલ્હાગસંનિવેસે સ્વિંભરવાહિરિય મમં
 સવ્વઓ સમંતા મગ્ગણવેલ્લણં કરેહ ” તેથી એ વાત નિઃસંદિગ્ધ અને
 નિશ્ચિત છે, કે આ સ્થાન પર જ મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણ
 ભગવાન મહાવીર હશે ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે કૌલ્લાક સંનિ-
 વેશની બહારના અને અંદરના ભાગોમાં બધે મારી શોધ કરવા માંડી.
 “ મમં સવ્વઓ જાવ કરેમાણે કોલ્હાગસંનિવેસસ્સ વહિયા પણિયમ્મીપ મપ
 સદ્ધિં અભિસમન્નાગપ ” આ પ્રમાણે શોધ કરતાં કરતાં કૌલ્લાક સંનિવેશના
 બાહ્યભાગમાં પશ્ચિતભૂમિમાં- માંડવિક્રય, સ્થાનમાં-આવીને તે મને
 મળ્યો. “ તણં સે ગોસાલે સ્વલિપુત્તે હટ્ટવટ્ટે મમં તિક્કવુત્તો આયાહિણ
 પયાહિણં જાવ નમંસિત્તા એવં વય સી ” ત્યાં આવીને હર્ષ અને સંતોષપૂર્વક
 તેણે ત્રણ વાર મારી પ્રદક્ષિણા કરી પ્રદક્ષિણા કરીને વંદણા કરી અને
 નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેણે મને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ તુવ્વે
 ણં મંતે ! મમ ધમ્માયરિયા, અહં ણં તુવ્વમં અંતેવાસી ” હે ભગવન્ ! આપ
 મારા ધર્માચાર્ય છો, અને હું આપને અંતેવાસી (શિષ્ય) છું “ તણં અહં
 ગોયમા ! ગોસાલસ્સ મંસલિપુત્તસ્સ ઇયમટ્ટં પહિસુણેમિ ” હે ગૌતમ ! ત્યારે
 મંખલિપુત્ર ગોશાલકની તે વાતને મેં સ્વીકાર કર્યો. “ તણં અહં ગોયમા !
 ગોસાલેણ મંસલિપુત્તેણ સદ્ધિં પણિયમ્મીપ છવ્વાસં લામં, અલામં, સુખં ટુક્કલં,
 સક્કારમસક્કારં પચ્ચણ્ઠમ્મવમાણે અણિચ્ચજાગરિયં જાગરમાણે વિહરિત્થા ” હે
 ગૌતમ ! ત્યાર બાદ મંખલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે પશ્ચિતભૂમિમાં (ભાંડ વિશ્રામ
 સ્થાનમાં) છ વર્ષ સુધી લાલ, અલાલ, સુખ, દુઃખ, સત્કાર, અસત્કાર,
 હાનિલાલ, માન અપમાન આદિને અનુભવ કરતો હું અનિત્ય બાગરિકા
 કરતો રહ્યો અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે અયોગ્ય હોવા છતાં પણ
 મહાવીર પ્રભુએ ગોશાલકને જે સ્વીકાર કર્યો હતો, તે એવું જ બનવાનું
 હતું, તે કારણે કર્યો હતો. ॥૨૦૩॥

“ તણં અહં ગોયમા ! અન્નયા કયાહ ” ઇત્યાદિ-

ડીકાર્થ-મહાવીર પ્રભુ ગોશાલકને વૃત્તાન્ત આગળ ચલાવતા ગૌતમ
 સ્વામીને કહે છે કે-“ ત્વ ણં અહં ગોયમા ! અન્નયા કયાઈ પદમકાલસમયંસિ
 અપ્પવુટ્ઠિકાર્યંસિ ” હે ગૌતમ ! ત્યાર બાદ એવું બન્યું કે પ્રથમ શરદકાળના
 સમયે-માગશર માસની કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા (એકમ)ને દિવસે-જ્યારે વર્ષા-
 કાળ પૂરો થઈ જવાથી ચાતુર્માસ સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે “ ગોસાલેણં મંજ્જ-
 લ્હિપુત્તેણં સદ્ધિં સિદ્ધત્થગામાઓ નગરાઓ કુમ્મગામં નગરં સંપટ્ટિવ વિહારાણ ”
 મંબલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે-છ વર્ષ સુધી વિચરણુ કરીને, સિદ્ધાર્થશ્રામ
 નગરથી કૂર્મશ્રામ નગર તરફ વિહાર કરવાને માટે હું ચાલી નીકળ્યો.
 “ તસ્સણં સિદ્ધત્થસ્સ ગામસ્સ નગરસ્સ કુમ્મગામસ્સ નયરસ્સ ય અંતરા ”
 સિદ્ધાર્થશ્રામ નગર અને કૂર્મશ્રામ નગરની વચ્ચે “ત્થ ણં મહં” એ તિલ્થ-
 ભવ પત્તિવ, પુષ્પિવ હરિયગરેરિજ્જમાણે સિરીવ અઈવ અઈવ ઉવસોભેમાણે ચિટ્ટૂઈ ”
 એક મોટો તલનો છોડ હતો, જે પાનથી યુક્ત હતો અને પુષ્પોથી સુશો-
 ભિત હતો. તે પોતાની હરિયાળીને લીધે ઘણો જ સુંદર લાગતો હતો, તે
 કારણે તે પોતાની શોભા વડે સુશોભિત લાગતો હતો. “ ત્વ ણં ગોસાલે
 મંજ્જલ્હિપુત્તે તં તિલ્થંમણં પાસઠ્ઠ ” મંબલિપુત્ર ગોશાલકે તે તલનો છોડ
 બોલ્યો. “ પાસિત્તા મમં વંદઠ્ઠ, નમંસઠ્ઠ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા એવં વયાસી ” ત્યાર
 બાદ તેણે મને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેણે
 મને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-“ એસ ણં મંતે ! તિલ્થંમણં કિં નિપ્પજ્જિસ્સઠ્ઠ, નો
 નિપ્પજ્જિસ્સઠ્ઠ ?” હે ભગવન્ ! આ તલનો છોડ નિપજશે, કે નહીં નિપજે ?
 “ એય સત્ત તિલ્પુષ્પજીવા ઉદાહિત્તા ઉદાહિત્તા કહિં ગચ્છિહિંતિ, કહિં ઉવવ-
 જ્જિહિંતિ ?” તથા જે આ તલના પુષ્પના સાત ભવો છે, તેઓ મરીને ક્યાં
 જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? “ ત્વ ણં અહં ગોયમા ! ગોસાલં મંજ્જલ્હિપુત્તં એવં
 વયાસી ” હે ગૌતમ ! ત્યારે મેં મંબલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે ઉત્તર
 આપ્યો-“ ગોસાલા ! એસ ણં તિલ્થંમણં નિપ્પજ્જિસ્સઠ્ઠ, નો ન નિપ્પજ્જિસ્સઠ્ઠ ” હે
 ગોશાલ ! આ તલનો છોડ અવશ્ય નિપજશે. તે નહીં નિપજે, એવી વાત
 શક્ય નથી તથા “ એય સત્ત તિલ્પુષ્પજીવા ઉદાહિત્તા ઉદાહિત્તા ” જે આ તલના
 પુષ્પના સાત ભવો છે તેઓ મરીને “ એયસ્સ વેવ તિલ્થંમણસ્સ એગાવ તિલ-
 સંગુલ્હિયાણ સત્તતિલા પચ્ચાયાહ્સંતિ ” આજ તલના છોડની એક ફૂલીમાં
 સાત તલ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ ત્વ ણં સે ગોસાલે મંજ્જલ્હિપુત્તે મમં એવં આહ-
 ક્ખમાણસ્સ એયમટ્ટં નો સહહઠ્ઠ ” તેના તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રકારનો દેનારા
 મારાં વચનોમાં તે મંબલિપુત્ર ગોશાલકને વિશ્વાસ આવ્યો નહીં તેને મારા કથન
 પ્રમાણેની વાતની પ્રતીતિ ન થઈ, તેને મારાં વચનોમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ

નહીં, અને તે વચનો રુચિકર પણ ન લાગ્યાં. “એમદું અસદ્દહમાણે, અપ-
ત્તિયમાણે, અરોરમાણે મમં પળિહાણ અયં ણં મિચ્છાવાદી ભવત્તિકદું મમં
અંતિયાઓ સળિયં સળિયં પચ્ચોસક્કહ” આ મારા કથન રૂપ અર્થ પર શ્રદ્ધા
નહીં રાખતો એવો, તેની પ્રતીતિ નહીં કરતો એવો, તેમાં રુચિથી રહિત
એવો તે ગોશાલક, મને મિથ્યાવાદી સાબત કરવાને માટે મારી પાસેથી ધીમે
ધીમે આદ્યો ગયો. “પચ્ચોસકેત્તા જેણેવ તિલ્લથંભણ તેણેવ ઉવાગચ્છહ” પછી
તે જ્યાં તલનો છોડ હતો ત્યાં પહોંચી ગયો. “હવાગચ્છિત્તા તં
તિલ્લથંભગં સલેદુયાયં ચેવ ઉપાહેદ” ત્યાં જઈને માટી સહિત જડમૂળમાંથી
તે તલના છોડને ઉખાડી નાખ્યો. “ઉપાહેત્તા ઇગંતે ઇહેદ” અને ઉખાડીને
તેને એકાન્ત સ્થાનમાં ફેંકી દીધો.

“તક્કલ્લગમેત્તં ચ ણં ગોયમા ! દિવ્વે અબ્બવહલ્લણ પાઉબ્ભૂણ” હે ગૌતમ !
એજ સમયે આકાશમાં મેઘ (વાદળો) દેખાવા લાગ્યા. “અબ્બ” આ પદ
મેઘનું વાચક છે. ‘વારુ-વારિ’ આ પદ જલનું વાચક છે, અને ‘દલિક’
આ પદનો અર્થ ‘કારણ’ છે. જળનું કારણ મેઘ હોય છે, તેથી આ પદ
દ્વારા અહીં એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે જૂડાં વાદળો આકાશમાં
પ્રકટ થયાં ન હતાં, પણ વરસાદ વરસાવનારાં વાદળો જ પ્રકટ થયાં હતાં.
“તણ ણં સે દિવ્વે અબ્બવહલ્લણ સ્વિપ્પામેવ પત્તણત્તણાણ” અને પ્રકટ થતાં જ
ગર્જના કરવા લાગ્યાં હતાં. “પત્તણત્તણાણ્ણ સ્વિપ્પામેવ પવિજ્જુયાણ” ગર્જના
થયા બાદ વિજળી ચમકવા લાગી. “પવિજ્જુણ્ણ સ્વિપ્પામેવ નચ્ચોદગં ણાણ-
મદ્દિયં પવિરલ્લપ્પુસિયં રયરેણુવિણાસણં દિવ્વં સલિલોદગં વાસહ” વિજળી
ચમકયા બાદ વરસાદ વરસવા લાગ્યો. જે વરસાદ વરસ્યો તે મૂસલધાર રૂપે
વરસ્યો નહીં, પરન્તુ વિરલ ણિન્દુઓ રૂપે-નાનાં નાનાં ટીપાંઓ રૂપે-વરસ્યો
તે કારણે તે વૃષ્ટિથી કીચડ ઉત્પન્ન થયો નહીં આકાશમાંથી નીચે પડતાં
પાણીનાં તે નાનાં નાનાં ટીપાંઓએ આકાશમાં ઊડતાં ધૂળનાં રજકણોને તથા
જમીન પર રહેલાં માટીનાં કણોને ઉપશમિત કરી નાખ્યા આ નાનાં નાનાં
ટીપાંઓ રૂપે જે દિવ્ય જલની વૃષ્ટિ થઈ, તે શીતાદિ મહાનદીઓના રસાદિ
ગુણોની સમાનતાવાળું હતું એજ વાત “સલિલાઃ” આ પદ દ્વારા પ્રકટ
કરવામાં આવી છે. અહીં “સલિલા” શબ્દનો અર્થ ‘શીતાદિ મહાન-
દીઓ’ છે. “જે ણં સે તિલ્લથંભણ આસત્થે પચ્ચાયાણ તત્થેવ વદ્દમૂલે તત્થેવ
પણ્ણિણ” આ દિવ્ય સલિલોદકની વર્ષાથી તે તલનો છોડ સ્થિર થઈ ગયો,
અને જે જગ્યાએ તે પડ્યો હતો તે જગ્યાએ જ તેની જડ જામી ગઈ તે
કારણે તે ફરી અંકુરિત થઈ ગયો. “તે ય સત્તતિલ્લપુપ્ફજીવા વહાણ્ણાર
ત્તસેવ તિલ્લથંભગરણ્ણ ણાણ તિલ્લસંગુલિયાણ સત્ત તિલ્લા પચ્ચાયાયા” અને જે
સાત તલના પુષ્પના જીવો હતા, તેઓ પુષ્પશરીરમાંથી નીકળીને તલના
છોડની એક તલગુલિકામાં (ફલીમાં) સાત તલો રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયાં. ॥સૂ.૦૪॥

“ તણ ં અહં ગોયમા ! ગોસાલેણં મંલ્લિપુત્તેણં ” ઇત્યાદિ-

ટીકાથ-મહાવીર પ્રભુ ગોશાલકનેા વૃત્તાંત ગૌતમ સ્વામી પાસે આપી રહ્યો છે-“ તણ ં અહં ગોયમા ! ગોસાલેણં મંલ્લિપુત્તેણં સદ્ધિં જેણેવ કુમ્મ-ગ્ગામે નયરે, તેણેવ ઉવાગચ્છિદ્ધ ” હે ગૌતમ ! ગોશાલકે તે છોડ મૂળમાંથી ઉખાડી નાખ્યા પછી, અમે બન્ને આલતાં આલતાં કૂર્મગ્રામ નગર પાસે આવી પહોંચ્યા “ તણ ં તસ્સ કુમ્મગ્ગામસ્સ નયરસ્સ વહિયા વેસિયાયણે નામં બાલતવસ્વી છટ્ટુદ્દેણં અણિક્ખલ્લેણં તવોકમ્મેણં ” ઉઠ્ઠું વાહાઓ પગિચ્છિયર સૂરા-મિસુદ્દે આવાવણમૂમીણ આયાવેમાણે વિહરદ્ધ ” તે કૂર્મગ્રામ નગરની બહારના ભાગમાં વેશ્યાયન નામનો આલતપસ્વી (યથાર્થ ધર્મતત્ત્વથી અનાભણ તપસ્વી) નિરંતર છટ્ટુને પારણે છટ્ટુની તપસ્યા કરી રહ્યો હતો ત્યારે તે બન્ને ભુબચ્ચો ઊંચી રાખીને આતાપના ભૂમિમાં સૂર્યની સામે બેઠો હતો અને આતાપના લઈ રહ્યો હતો. “ આરુચ્ચતેયતવિયાઓ ય સે છપ્પઈઓ સ્સવ્વઓ સમંતા અભિનિસ્સવંતિ ” સૂર્યના તાપથી તપીને તેના માથા ઉપરથી જૂઓ નીકળી નીકળીને તેના શરીર પર ચારે તરફ આમ તેમ ફરતી હતી. “ પાણમૂયજીવ-સત્તદ્યદ્ધયાણ ચ ં પહિયાઓ તત્ત્યેવર મુજ્જો મુજ્જો પચ્ચોહમેદ ” પ્રાણુ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ પ્રત્યેની દયાભાવનાને લીધે વેશ્યાયન આલતપસ્વી મસ્તક પરથી નીકળતી તે જૂઓને, બ્યાંથી તેઓ નીકળતી હતી, ત્યાં જ વારંવાર મૂક્યા કરતો હતો ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણુના સદ્ભાવને લીધે જૂઓને જ અહીં પ્રાણુ શખ્દથી, લવન ધર્મવાળી હોવાથી ભૂત શખ્દ વડે, ઉપયોગ લક્ષણવાળી હોવાથી જીવ શખ્દ વડે અને સત્ત્વયુક્ત હોવાને કારણે સત્ત્વ પદ વડે ઉપલક્ષિત કરવામાં આવી છે. “ તણ ં સે ગોસાલે મંલ્લિપુત્તે વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં પાસદ્ધ, પાસિત્તા મમં અંતિયાઓ સ્સણિયં સ્સણિયં પચ્ચોસક્કદ્ધ ” મંબલીપુત્ર ગોશાલકે જેવો તે આલતપસ્વીને બેચો કે તુરત જ મારી પાસેથી ધીમે ધીમે સરકીને “ પચ્ચોસક્કિત્તા જેણેવ વેસિયાયણે તેણેવ ઉવાગચ્છિદ્ધ ” તે (ગોશાલક) તે વેશ્યાયન આલતપસ્વીની પાસે પહોંચી ગયો. “ તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં ંવં વયાસી ” ત્યાં પહોંચી જઈને તેણે તે વેશ્યાયન આલતપસ્વીને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ કિં મવં મુણી, મુણિણ, ઉદ્ધાહુ જૂયાસેજ્જાયરણ ” શું આપ તત્ત્વને બાણી લઈને મુનિ-તપસ્વી થયા છો, અથવા આપ શું યતિ-મુનિ છો ? કે મુનિક-કુત્સિત મુનિ છો-શું આપ ગ્રહથી ગૃહીત છો ? કે જૂઓનું શબ્દાતર (શયનસ્થાન) છો ? “ તણ ં સે વેસિયાયણે બાલતવસ્સી ગોસાલસ્સ મંલ્લિપુત્તસ્સ ંયમદ્ધં ણો આઢાદ્ધ, ણો પરિ-જાણદ્ધ તુસિણીણ સંચિદ્ધ ” મંબલિપુત્ર ગોશાલનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને તે આલતપસ્વી વેશ્યાયને તેને પ્રત્યુત્તર રૂપે કંઈ પણ કહ્યું નહીં તેનાં વચનો પ્રત્યે આદરની નજરે બેચું નહીં અને તેના ઉપર ધ્યાન જ ન દીધું. તે પોતાને સ્થાને જ ચુપચાપ બેસી રહ્યો. “ તણ ં સે ગોસાલે મંલ્લિપુત્તે

વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં દોઢ્વંપિ, તઠ્ઠ્વંપિ એવં વયાસી ” જ્યારે બાલતપસ્વી વેશ્યાયને ગોશાલને કોઈ જવાબ ન આપ્યો, ત્યારે તે મંબલિપુત્ર ગોશાલે તેને બીજી વાર પણ એવું જ કહ્યું અને ત્રીજી વાર પણ એવું જ કહ્યું કે-
 “કિં મત્તં મુગી, મુણિવ, જાત્ર સેજ્જાયરણ ” શું આપ મુનિ (યતિ) છો ? કે મુનિક (કુમુનિ) છો ? શું આપ ગ્રહથી ગૃહીત છો ? શું આપ જુઓની શય્યાતર છો ? “ તણ ણં સે વેસિયાયણે બાલતવસ્સી ગોસાલેણં મંસલિપુત્તેણં દોઢ્વંપિ તઠ્ઠ્વંપિ એવં વુત્તે સમાણે આસુરુત્તે જાવ મિસમિસેમાણે આયાવળ-
 મૂમીઓ પચ્ચોરુમહ ” મંબલિપુત્ર ગોશાલકે જ્યારે તે બાલતપસ્વી વેશ્યાય-
 નને બીજી વાર પણ એવું જ કહ્યું અને ત્રીજી વાર પણ એવું જ કહ્યું, ત્યારે તેને ક્રોધ ચડ્યો, ક્રોધથી લાલપીળો થઈને, દાંત કચકચાવતો કચાવતો અને દાંતો વડે હોઠને ડંસતો તે આતાપનાભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો.
 “ પચ્ચોરુમિત્તા તેયાસમુગ્ધાવણં સમોહન્નહ ” ત્યાંથી નીચે ઉતરીને તેણે તેજે-
 લેશ્યા સમુદ્ધાત વડે પોતાની બાતને સમવહત (યુક્ત) કરી એટલે કે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢ્યા. “ સમોહન્નિત્તા સચ-
 દ્વપયાહ્મં પચ્ચોસક્કહ ” તેજેલેશ્યા સમુદ્ધાતથી યુક્ત થઈને, તે સાત આઠ ડગલાં પાછો હટી ગયો. “ પચ્ચોસક્કિત્તા ગોસાલસ્સ મંસલિપુત્તસ્સ વહાણ
 સરીરગંસિ તેયં નિસિરહ ” પાછાં હટીને તેણે મંબલિપુત્ર ગોશાલકને મારી નાખવા માટે, પોતાના શરીરમાંથી તેજેલેશ્યા છોડી. “ તણ ણં અહં ગોયમા !
 ગોસાલસ્સ મંસલિપુત્તસ્સ અણુકંપણદ્વયાણ ” ત્યારે મંબલિપુત્ર ગોશાલકની રક્ષા કરવા માટે “ વેસિયાયણસ્સ બાલતવસ્સિસ્સ તેયપહિસાહરણદ્વયાણ, ઇથ ણં
 અંતરા અહં સીયલિયં તેયલેસ્સં નિસિરામિ ” બાલતપસ્વી વેશ્યાયનની તેજે-
 લેશ્યાનો સંહારણ કરવાને માટે, એજ સમયે મેં શીત તેજેલેશ્યા છોડી,
 “ જાણ સા મમ સીયલિયાણ તેયલેસ્સાણ વેસિયાયણસ્સ બાલતવસ્સિ સ્સા
 હસિણા તેયલેસ્સા પહિહયા ” મેં છોડેલી તે શીતલેશ્યાના પ્રભાવથી બાલ-
 તપસ્વી વેશ્યાયનની ઉબ્ધ તેજેલેશ્યા નિવૃત્ત થઈ ગઈ “ તણ ણં સે વેસિયાયણે
 બાલતવસ્સી મમં સીયલિયાણ તેયલેસ્સાણ તં હસિણં તેયલેસ્સં પહિહયં જાણિત્તા ”
 જ્યારે બાલતપસ્વી વેશ્યાયનને એ વાતની ખબર પડી કે મારી શીત તેજે-
 લેશ્યા વડે તેની ઉબ્ધ તેજેલેશ્યા પ્રતિહત થઈ ગઈ છે, “ ગોસાલસ્સ
 મંસલિપુત્તસ્સ સરીરગસ્સ કિંચિ આવાહં વા વાવાહં વા હવિચ્છેદં વા
 અકીરમાણં પાસિત્તા તં હસિણં તેયલેસ્સં પહિસાહરહ ” તથા તે ઉબ્ધ તેજે-
 લેશ્યા વડે મંબલિપુત્ર ગોશાલકને થોડી અથવા ઝાઝી પીડા ઉત્પન્ન થઈ
 નથી અને તેના શરીરના કોઈ પણ અવયવનું છેદન પણ થયું નથી તે જોઈને
 તે બાલતપસ્વી વેશ્યાયને પોતાની તેજેલેશ્યાને પાછી ખેંચી લીધી. “ તં
 હસિણં તેયલેસ્સં પહિસાહરેત્તા મમં એવં વયાસી ” ઉબ્ધ તેજેલેશ્યાને પાછી
 ખેંચી લઈને તેણે મને આ પ્રમાણે કહ્યું- “ સે ગયમેયં મગવં, સે ગયગયમેયં
 મગવં ” “ હે ભગવન્ત ! હું એ વાત જાણી ગયો છું કે આપની કૃપાથી આ
 ગોશાલક બળી ગયો નથી. હે ભગવન્ ! હું બરાબર જાણી ગયો છું કે
 આપની કૃપાથી આ ગોશાલક બળી ગયો નથી. ” અહીં “ ગયગયમેયં ”
 આ પદમાં સસંભ્રમને લીધે ‘ ગત ’ શબ્દનું મે વાર ઉચ્ચારણ થયું છે, એમ
 સમજવું વળી અહીં એ વાત પણ સમજવા જેવી છે કે અયોગ્ય શિષ્ય
 ગોશાલકની ભગવાને જે રક્ષા કરી, તે તેમની અગાધ કરુણા પ્રકટ કરે છે.

ભગવાન દયાના સાગર હતા, તેથી જ તેમણે એવું કયું. પાછળ સુનક્ષત્ર અને સર્વાનુભૂતિ અણુગારો ગોશાલકે છોડેલી તેનેલેશ્યા વડેબળીને કાળધર્મ પામવાનું કથન આવી ગયું છે. આ બંને સુયોગ્ય શિષ્યોની મહાવીર પ્રભુએ શા માટે રક્ષા ન કરી, એવી શંકાનું આ પ્રમાણે નિવારણ કરી શકાય— મહાવીર પ્રભુ નિશ્ચયજ્ઞાનશાળી—ચારજ્ઞાન વાળા—હોવાથી—તે અણુગારોનું આ રીતે જ મૃત્યુ થવાનું છે તે બાણતા હતા, તે કારણે તેમની રક્ષાને પ્રયત્ન અનાવશ્યક જ ગણ્યો હશે. “તદ્ ગં સે મંચ્છલિપુત્તે ગોસાલે મમં એવં વયાસી” ત્યારે મંબલિપુત્ર ગોશાલકે મને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“કિણ્ઠં મંતે ! એસ જૂયાસિજ્જાયરણે તુભ્મે એવં વયાસી—સે ગયમેયં ભગવં ! સે ગયગયમેયં ભગવં ?” હે ભગવન્ ! યૂકા શય્યાતરક (જૂઓની શય્યારૂપ) આ વેશ્યાયને આપને શા માટે એવું કહ્યું કે “હે ભગવન્ ! હું બાણી ગયો હે ભગવન્ ! હું બાણી ગયો.” “તદ્ ગં અહં ગોયમા ! ગોસાલં મંચ્છલિપુત્તં એવં વયાસી” હે ગૌતમ ! ત્યારે મેં મંબલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તુમં ગં ગોસાલા ! વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં પામ્મસિ, પામ્મિત્તા મમં અંતિયાઓ તુક્કિ- ખીયંર પચ્ચોસક્કસિ” હે ગોશાલ ! બાલતપસ્વી વેશ્યાયનને બેઠને, તું મારી પાસેથી ચુપચાપ સરકી ગયો. “જેનેવ વેસિયાયણે બાલતવસ્સી તેણેવ ઉવાગચ્છસિ” મારી પાસેથી સરકીને તું ત્યાં ગયો કે જ્યાં બાલતપસ્વી વેશ્યાયન આતાપનાભૂમિ પર આતાપના લઈ રહ્યો હતો. “ઉવાગચ્છિત્તા વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં એવં વયાસી” ત્યાં જઈને તે બાલતપસ્વી વેશ્યા- યનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“કિં મવં મુણી, ઉદાહુ સેજ્જાયરણે” શું આપ મુનિ છો ? કે કુત્તિસત્ત મુનિ—અહગૃહીત—છો ? કે આપ જૂઓની શય્યારૂપ છો ? “તદ્ ગં સે વેસિયાયણે બાલતવસ્સી તવ ઇયમટ્ટં નો આઠાહ, નો પરિજાણાહ, તુક્કિણીણ સંચિટ્ટહ” ત્યારે તે બાલતપસ્વી વેશ્યાયને તારા તે પ્રશ્ન પ્રત્યે આહરણી દષ્ટિથી બેસું નહી, બાણે તે પ્રશ્ન સાંભળ્યો જ ન હોય તેમ તે ચુપચાપ બેસી રહ્યો. “તદ્ ગં તુમં ગોસાલા ! વેસિયાયણં બાલતવસ્સિં દોચ્ચંપિ તચ્ચંપિ એવં વયાસી” હે ગોશાલક ! ત્યારે બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ તે બાલતપસ્વી વેશ્યાયનને એવું જ પૂછ્યું કે—“કિં મવં મુણી, મુણિણ જાવ સેજ્જાયરણે” શું આપ મુનિ છો ? કે કુત્તિસત્ત મુનિ છો ? કે યૂકાશય્યા- તરક છો ? “તદ્ ગં સે વેસિયાયણે બાલતવસ્સી તુમં દાચ્ચંપિ તચ્ચંપિ એવં તુત્તે સમાણે આમુરુત્તે જાવ પચ્ચોસક્કહ” જ્યારે બીજી અને ત્રીજી વાર પણ તે એ પ્રમાણે પૂછ્યું, ત્યારે બાલતપસ્વી વેશ્યાયનને ક્રોધ ચડ્યો તે પોતાની આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો, ક્રોધાવેશમાં આવીને ઢાંતો નીચે હોઠ ફરડતો અને ઢાંત કચકચાવતો તે સાત આઠ ડગલાં પાછો હટ્યો. “પચ્ચો- સક્કિત્તા તવ વહાપ સરીરગંસિ તેયલ્લેસં નિસિરહ” પછી તેણે તને મારી નાખવાને માટે પોતાના શરીરમાંથી તેનેલેશ્યા છોડી, “તદ્ ગં અહં ગોસાલા ! ત્વ અણુકંપણદુયાપ” ત્યારે હે ગોશાલાક ! તારા પ્રત્યેની અનુકંપાથી પ્રેરાઈને—

તને બચાવવા માટે, “વેસિયાયણસ બાલતવસ્સિસ્સ તેયલેસ્સા પહિસાહરણટ્ટયાણ, ઇત્થ ણં અંતરા સ્ત્રીયલિયં તેયલેસ્સં નિસિરામિ” બાલતપસ્વી વેશ્યાયનની તેજો-લેશ્યાનુ સંહરણુ કરવાને માટે એજ સમયે મેં શીત તેજોલેશ્યા છોડી. “જાવ પહિહ્યં જાણિત્તા, તવ ય સરીરગસ્સ કિંચિ આવાહં વા, વાવાહં વા, છવિચ્છેદં વા, અક્કીરમાણં પાસેત્તા ડસિણં તેયલેસ્સં પહિસાહરહ” મારી તે શીત તેજો-લેશ્યા વડે તે બાલતપસ્વી વેશ્યાયનની ઉબ્બુ તેજોલેશ્યા પ્રતિહત થઈ ગઈ. મારી શીત તેજોલેશ્યા દ્વારા પોતાની ઉબ્બુ તેજોલેશ્યાને પ્રતિહત થયેલી જોઈને તથા તારા શરીરને થોડી અથવા અધિક અથા નહીં થયેલી જોઈને તથા તારા શરીરના કોઈ પણ અવયવનું છેદન થયેલું ન જોવાને લીધે બાલતપસ્વી વેશ્યાયને પોતાની તે તેજોલેશ્યાને સમેટી લીધી. “પહિસાહરેત્તા મમં એવં વચાસી” તેજોલેશ્યાને સમેટી લઈને તેણે મને આ પ્રમાણે કહ્યું— “સે ગયમેયં મગવં ! સે ગયગયમેયં મગવં !” “હે ભગવન્ ! હું એ વાત જાણી ગયો છું, હે ભગવન્ ! હું તે ધરાધર જાણી ગયો છું કે આપે જ શીતલેશ્યા છોડીને ગેશાલાને મારી ઉબ્બુ તેજોલેશ્યાથી બચાવી લીધો છે.” “તણં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે મમં અંતિયાઓ ઇયમટ્ટં સોચ્ચા નિસમ્મ મીણ જાવ સંજાયમણ મમં વદ્દહ, નમંસહ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા એવં વચાસી” મારા દ્વારા કહેવામાં આવેલા આ કથન રૂપ અર્થને સાંભળીને તથા હૃદયમાં ધારણુ કરીને, ગેશાલકના મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો, આ પ્રકારે જેને ભય ઉત્પન્ન થયો છે એવા તે ગેશાલકે મને વંદણુ કરી નમસ્કાર કર્યાં. વંદણુનમસ્કાર કરીને તેણે મને આ પ્રમાણે કહ્યું—“કહં ણં મંતે ! સંચિત્ત વિચ્છેયલેસ્સે મવહ” હે ભગવન્ ! મનુષ્ય સંક્ષિપ્ત તેજોલેશ્યાવાળો અથવા વિપુલ તેજોલેશ્યાવાળો કેવી રીતે થાય છે ? “તણં અહં ગોયમા ! ગોસાલં મંચલિપુત્તં એવં વચાસી” હે ગૌતમ ! ત્યારે મેં મંખલિપુત્ર ગેશાલાને આ પ્રમાણે કહ્યું—“જે ણં ગોસાલા ! ઇમાણ સણહાણ કુમ્માસપિંહિ યાણ ઇમેણ ય વિચ્છાસણં છટ્ટં છટ્ટેણં અણિચ્ચિત્તેણં તવોક્કમ્મેણં ડહ્હં વાહાઓ પગિચ્છિયર,, જાવ વિહરહ” હે ગેશાલા ! જે માણુસ, મુટ્ટી વાળવાથી ત્યારે આંગળીઓનાં નખ અંગુઠાના અધોભાગને સ્પર્શે એવી એક મુટ્ટી પ્રમાણુ અડહના બાકળા (પકાવેલા અડહ) અને એક અંજલિપ્રમાણુ અચિત્ત જળને જ ઉપયોગ કરીને છ માસ સુધી છટ્ટને પારણુ નિરંતર છટ્ટની તપસ્યા કરે છે. અને છ માસ સુધી બન્ને હાથને ઊંચા જ રાખીને સૂર્યની આતાપના લેતો વિચરે છે. “સે ણં અંતો જ્ઞહં માસાણં સંચિત્તવિચ્છેયલેસ્સે મવહ” તે માણુસ છ માસને અન્તે સંક્ષિપ્ત અને વિપુલ તેજોલેશ્યાવાળો થઈ જાય છે. “તણં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે મમં ઇયમટ્ટં સમ્મં વિણણં પહિસુણેહ” હે ગૌતમ ! મંખલિપુત્ર ગેશાલકે મારા દ્વારા કહેવામાં આવેલા આ અર્થને (વાતને) ખૂબ જ વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો. ।।સૂંપા।।

“તણં અહં ગોયમા ! અન્નયા કયાહ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગેશાલકનું વૃત્તાન્ત આગળ ચાલે છે. “તણં અહં ગોયમા ! અન્નયા કયાહ ગોસાલેણં મંચલિપુત્તેણં સદ્ધિં કુમ્મગમાઓ નયરાઓ સિદ્ધથ-ગામં નયરં સંપટ્ટિણ વિહારાણ” હે ગૌતમ ! ત્યાર બાદ કોઈ એક દિવસે મેં

મંબલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે કૂર્મશ્રામ નગરથી સિદ્ધાર્થશ્રામ નગર તરફ વિહાર કર્યો. “જાહે ચ મો તં દેસં હવ્વમાગયા, જત્થ ણં સે તિલથંમણ” ત્યારે અમે પૂર્વોક્ત તલનો છોડ ન્યાં ઉગ્યો હતો તે સ્થાને પહોંચ્યા, “તણ ણં ગોસાલે મંઘલિપુત્તે એવં વયાસી” ત્યારે મંબલિપુત્ર ગોશાલકે મને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તુમ્હે ણં મંતે ! તયા મમં એવં આઙ્કલ્લહ, જાવ પરુવેહ” હે ભગવન્ ! પહેલાં આપે મને અહીં એવું કહ્યું હતું, એવું પ્રતિપાદન કર્યું હતું, એવી પ્રસાપના કરી હતી અને એવી પ્રરૂપણા કરી હતી કે—“ગોસાલા ! એસ ણં તિલથંમણ નિપ્પજ્જસસહ, તંચેવ જાવ પચાહસંતિ તં ણં મિચ્છા” તલનો આ છોડ નિબ્બન થશે—નિપજ્જશે, તે અનિબ્બન નહીં રહે અને જે આ સાત તલના પુબ્બ ભવો છે, તેઓ મરીને આ તલના છોડની એક ફલીમાં સાત તલ રૂપે ફરી ઉત્પન્ન થઈ જશે,” આપતું પૂર્વોક્ત આ કથન અસત્ય છે, કારણ કે “ઈમં ચ ણં પચ્ચક્ખમેવ દીલ્લહ, એસ ણં સે તિલથંમણ ણો નિપ્પન્ને, અનિપ્પન્નમેવ” એ તેા પ્રત્યક્ષ દેખાઈ રહ્યું છે કે તે તલનો છોડ નિબ્બન થયો નથી, અનિબ્બન જ છે. “તેય સત્ત તિલ પુપ્પજીવા ઉદ્દાહત્તા ઉદ્દાહત્તા નો એયસસ ચેવ તિલથંમગસસ એગાણ તિલસંઘુલિયાણ સત્ત તિલા પચ્ચાયાયા” અને તે પૂર્વોક્ત સાત તલપુબ્બ ભવો મરીને આ તલના છોડની એક તલફળીમાં સાત તલ રૂપે ઉત્પન્ન થયાં નથી. “તણ ણં અહં ગોયમા ! ગોસાલં મંઘલિપુત્તં એવં વયાસી” ત્યારે હે ગૌતમ ! મેં મંબલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તુમં ણં ગોસાલા ! તદા મમં એવં આઙ્કલ્લમાણસસ જાવ પરુવેમાણસસ એયમદ્દં નો સહ્દહસિ, નો પત્તિયસિ, નો રોયયસિ” હે ગોશાલક ! મેં પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે કહ્યું, જે પ્રતિપાદન કર્યું, જે પ્રસાપિત કર્યું અને જે પ્રરૂપિત કર્યું તેના પ્રત્યે તે શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિએ જોયું નહીં, મારા કથનની તને પ્રતીતિ પણ ન થઈ અને તને તે કથન રુચ્યું પણ નહીં. “એયમદ્દં અસહ્દમાણે, અપત્તિયમાણે, અરોએમાણે મમં પણિહાણ અયં ણં મિચ્છાવાદી ભવહ સ્તિ કદ્દુ મમં અંતિયાઓ સણિયં સણિયં પચ્ચોસક્કસિ” આ પ્રકારે મારા દ્વારા પ્રતિપાદિત પૂર્વોક્ત અર્થ (કથન) પ્રત્યે અશ્રદ્ધા રાખીને, અવિશ્વાસ રાખીને તથા અરુચિ બતાવીને, મારી બાબતમાં તને એવો વિચાર થયો કે “આ મિથ્યાવાદી સાબિત થાય,” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તું મારી પાસેથી ધીમે ધીમે દૂર સરકી ગયો. “પચ્ચોસક્કિત્તા જેણેવ સે તિલથંમણ તેણેવ ઉવાગચ્છસિ” ત્યાર બાદ ન્યાં તે તલનો છોડ હતો, ત્યાં તું ગયો. “ઉવાગચ્છિત્તા જાવ એગંતમંતે એહસિ” ત્યાં જઈને તે તલના તે છોડને માટી સાથે મૂળમાંથી ઉખાડી નાખ્યો અને ઉખાડીને તેને એકાન્ત સ્થાનમાં ફેંકી દીધો. “તક્કલ્લણમેત્તં ગોસાલા ! દિવ્વે અઠ્ઠમવહલ્લર પાહ્મભૂણ” હે ગોશાલક ! એજ વખતે આકાશમાં દિવ્ય મેઘમંડળ પ્રકટ થયું. “તણ ણં સે દિવ્વે અઠ્ઠમવહલ્લર પ્હિપ્પામેવ તંચેવ જાવ તસસ ચેવ તિલથંમગસસ એગાણ તિલસંઘુલિયાણ સત્ત તિલા પચ્ચાયાયા” તે દિવ્ય મેઘમંડળ એજ ક્ષણે ગર્જના કરવા લાગ્યું, વિજળી ચમકવા લાગી અને પૂર્વોક્ત રૂપે વરસાદ વરસવા લાગ્યો, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કથન અહીં અહણુ કરવું જોઈએ ઉખેડીને એક બાજુ ફેંકી દીધેલો તે તલનો છોડ પાણી મળવાથી ફરી ઉગી ગયો. “સાત તલપુબ્બભવો મરીને એજ તલના છોડની એક તલફળીમાં સાત તલ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયાં,” આ કથન પર્યન્તતું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન અહીં અહણુ કરવું જોઈએ. “તં એસ ણં ગોસાલા ! સે તિલથંમણ નિપ્પન્ને, ણો અનિપ્પન્નમેવ” હે ગોશાલક ! આ રીતે તલનો તે છોડ નિબ્બન થઈ ગયો, તે અનિબ્બન રહ્યો નહીં. “તેય

સત્ત પુષ્કજીવા હદાહત્તાર ઇયસ્સ ચેવ તિલ્થંમયસ્સ ઇગાણ તિલ્સંગુલિયાણ સત્ત તિલા પચ્ચાયાયા ” અને તે સાત તલપુષ્પના જીવો મરીને એજ તલના છોડની એક તલફ્લીમાં સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે. “ एवं સ્વલુ ગોસાલા ! વણસ્સહ્કાહ્યા પચ્છ પરિહારં પરિહરંતિ ” હે ગોસાલક ! આ રીતે વનસ્પતિકાયિક જીવ મરી મરીને છોડેલા શરીરમાં જ ફરી ઉત્પન્ન થઈ બન્ય છે. અહીં પહેલું “ પરિહાર ” પદ મરણના અર્થમાં અને બીજું “ પરિહાર ” પદ કરવાના અર્થમાં વપરાયું છે. જે શરીરને છોડયું છે, એજ શરીરમાં ફરી ઉત્પન્ન થઈ જવું તેનું તેનું નામ “ પરિવૃત્યપરિહાર ” છે. વનસ્પતિકાયિક જીવો પરિવૃત્યપરિહાર કરે છે. “ તણ ણં સે ગોસાલે મંઘલિપુત્ત મમં ઇવમાહસ્વમાણસ્સ જાવ પહ્વેનાણસ્સ ઇયમટ્ટું નો સહ્હહ્હ, નો પત્તિયહ્હ નો રોયહ્હ ” આ પ્રમાણે કહેનારા, ભાષિત કરનારા, પ્રજ્ઞાપિત કરનારા અને પ્રરૂપણા કરનારા મારા આ અર્થને (કથનને) મંઘલીપુત્ર ગોસાલકે પોતાની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિને વિષય બનાવ્યું નહીં. “ ઇયમટ્ટું અસહ્હમાણે જાવ અરોપમાણે જેણે સે તિલ્થંમય તેણેવ ઉવાગચ્છહ્હ ” તેથી મારા દ્વારા કથિત તે અર્થ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા, અપ્રતીતિ અને અરુચિથી યુક્ત એવો તે મંઘલિપુત્ર ગોસાલક તે તલને છોડ જ્યાં જીવો હતો ત્યાં ગયો. “ ઉવાગચ્છિત્તા તાઓ તિલ્ અંમયાઓ તં તિલ્સંગુલિયં સુહ્હ ” ત્યાં જઈને તેણે તે તલના છોડ પરથી તે તલની ફ્લીને તોડી. “ સુહ્હિત્તા કરયલંઘિ સત્તતિલ્લે પપ્કોહેહ્હ ” તે તલની ફ્લીને ફ્લીને તેણે તેમાંથી સાત તલ પોતાની હથેલી પર કાઢ્યા. “ તણ ણં તસ્સ મંઘલિપુત્તસ્સ ગોસાલસ્સ તે સત્ત તિલ્લે ગણમાણસ્સ અયમેવારુવે અજ્ઞત્થિય ઇવ સમુપ્પજિત્થા ” તે તલની ફ્લીમાંથી નીકળેલા સાત તલને ગણતાં તે મંઘલિપુત્ર ગોસાલકના મનમાં આ પ્રકારનો ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોમત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો—“ एवं સ્વલુ સવ્વ જીવા વિ પચ્છપરિહારં પરિહરંતિ ” પૂર્વોક્ત રીતે—વનસ્પતિકાયિકોની જેમ—સઘળા જીવો પણ પરિવૃત્ય પરિવૃત્ય (મરી મરીને) કરીને પુનઃ પરિહાર (પરિભોગ) “ પરિહરંતિ ” કરે છે એટલે કે પ્રત્યેક જીવ મરી મરીને ફરી એજ શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ બન્ય છે. “ ઇસ ણં ગોયમા ! ગોસાલસ્સ મંઘલિપુત્તસ્સ પચ્છે ” હે ગૌતમ ! ગોસાલકના આ પરિવર્ત્તવાદને—વિપરીતવાદ માનવામાં આવે છે. “ ઇસ ણં ગોયમા ! ગોસાલસ્સ મંઘલિપુત્તસ્સ મમં અંતિયાઓ આયાણ અવક્કમણે પળ્લન્તે ” હે ગૌતમ ! મંઘલિપુત્ર ગોસાલક મારી પાસેથી પોતાની જ બંને શા માટે અલગ થઈ ગયો તેનું આ કારણ, મેં તમારી સમક્ષ પ્રકટ કર્યું. ॥સૂ.૦૬॥

“ તપ્તં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગોશાલકે તેજ્ઞેલેશ્યાની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરી તે હવે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમને કહે છે. “તપ્તં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે ણાણ સળહાણ કુમ્માસ-વિંડિયાણ ચ, ણેણ ચ વિચડાસણં ” જે મુદ્દીને બંધ કરવાથી બધી આંગળી-ઓનાં નખ અંગુઠાના અધોભાગને સ્પર્શે છે, તે મુદ્દીને “વિંડિકા સનખા ” કહેવામાં આવી છે. બાફેલા અડદને કુલમાષ કહે છે. આ પ્રકારના કુલમાષની એક એક મુદ્દી તથા ખોખાપ્રમાણ (અંજલિમાં સમાય એટલું) અચિત્ત પાણી, આટલો જ આહાર પારણાને દિવસે ઉપયોગમાં લેવાના નિયમપૂર્વક મંખલિ-પુત્ર ગોશાલકે છ માસ સુધી નિરંતર છઠ્ઠને પારણે છઠ્ઠની તપસ્યા કરી આ આ તપસ્યા દરમિયાન તે પોતાના બંને હાથને ઊંચા રાખીને આતાપના ભૂમિમાં સૂર્યની સામે બેસીને આતાપના લેતો હતો. “ તપ્તં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે છળ્હં માસણં સંચિત્તવિચલ્લેયલેસે જાણ ” આ પ્રમાણે કરવાથી છ માસને અન્તે મંખલિપુત્ર ગોશાલક સંક્ષિપ્ત અને વિપુલ તેજ્ઞેલેશ્યાવાળો બની ગયો અપ્રયોગકાળમાં જે તેજ્ઞેલેશ્યા સંક્ષિપ્ત (સંકુચિત) રહે છે, માટે અપ્રયોગકાળની અપેક્ષાએ તેને સંક્ષિપ્ત સમજવી પ્રયોગકાળમાં જે તેજ્ઞે-લેશ્યા વિસ્તાર પામે છે, તેને વિપુલ તેજ્ઞેલેશ્યા કહે છે ગોશાલક આ બંને પ્રકારની તેજ્ઞેલેશ્યાવાળો—લઘ્વિ વિશેષવાળો બની ગયો. ॥સૂ.૭૭॥

“ તપ્તં તસ્મ ગોસાલસ્સ મંચલિપુત્તસ્સ બન્નયા કયાઈ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“તપ્તં તસ્મ ગોસાલસ્સ મંચલિપુત્તસ્સ બન્નયા કયાઈ इमे छद्दिस्साचरा अंतियं पाउब्भवित्था” કેઈ એક દિવસે તે મંખલિપુત્ર ગોશાલકની પાસે છ દિશાયરો આવ્યા “ તંજહા ” તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં—“ સાળો તંચેવ સઠ્ઠં જાવ અજિણે જિણસહં પગાસેમાણે વિહરઈ ” (૧) શાન, (૨) કલન્દ, (૩) કર્ણિકાર, (૪) અચ્છદ્ર, (૫) અગ્નિવેશ્યાયન અને (૬) ગોમાયુપુત્ર અર્જુન આ છએ દિશાયરો પૂર્વશ્રુતાંગગત આઠ પ્રકારના નિમિત્તોને, નવમા ગીતમાર્ગને અને દસમાં નૃત્યમાર્ગને પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર બાણુતા હતા આ સઘળા વિષયોને યથાબુદ્ધિ ધારણ કરનારા તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલક પાસે આવ્યા મંખલિપુત્ર ગોશાલકે આ અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના કેઈ ઉપદેશને આધારે એવું પ્રતિપાદન કર્યું કે લાલ, અલાલ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણ, આ છ વસ્તુઓ સમસ્ત ભૂતો, સમસ્ત પ્રાણીઓ, સમસ્ત જીવો અને સમસ્ત સર્વોને માટે અનતિકમણીય છે. એટલે કે તેમનો અનુભવ અવશ્ય કરવો પડે છે, તેમાં ફેરફાર કરવાને કેઈ સમર્થ નથી આ પ્રકારે અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના કેઈ ઉપદેશમાત્રથી જ તે મંખલિ-પુત્ર ગોશાલક, શ્રાવસ્તી નગરીમાં, અગ્નિ હોવા છતાં પોતાને જ્વન કહેવા

લાગ્યો, અહીંત ન હોવા છતાં પણ પોતાને અહીંત ગણાવવા લાગ્યો, સર્વજ્ઞ ન હોવા છતાં પણ પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપ ગણાવવા લાગ્યો, કેવળી ન હોવા છતાં પણ પોતાને કેવળી રૂપે માનવા લાગ્યો. અને જીન ન હોવા છતાં પણ પોતાની જાતમાં સાર્થક રૂપે જિનભાવ હોવાનું પ્રકટ કરતો વિચરવા લાગ્યો. “તં નો સ્વલુ ગોયમા ! ગોસાલે મંસ્વલિપુત્તે જિણે, જિણવ્પલાવી જાવ જિણસદં પગાસેમાણે વિહરઈ” હે ગૌતમ ! વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરવામાં આવે, તો મંખલિપુત્ર ગોશાલક જિન નથી, તે પોતાની જાતને જિન કહેતો ફરે છે તે વ્યર્થ જ છે, તે અહીંત પણ નથી, છતાં પોતે અહીંત હોવાનો ઢાંગ કરતો ફરે છે. તે કેવળી પણ નથી છતાં પણ પોતાને કેવળી મનાવવાની જાણ બિઘાવી રહ્યો છે. તે સર્વજ્ઞ પણ નથી છતાં સર્વજ્ઞ હોવાનું જુઠાણું ચલાવી રહ્યો છે, તે જિન પણ નથી છતાં જિન હોવાનો ખોટો પ્રચાર કરી રહ્યો છે. “ગોસાલેણં મંસ્વલિપુત્તે અજિણે જિણવ્પલાવી, જાવ પગાસેમાણે વિહરઈ” તેથી એ વાત જ ખરી છે કે ગોશાલક મંખલિપુત્ર અજિન છે, પરંતુ જિન હોવાનો ઢાંગ કરી રહ્યો છે. તે અહીંત નથી, છતાં પણ અહીંત હોવાનો ઢાંગ ચલાવી રહ્યો છે. તે કેવળી નથી, તો પણ કેવળી હોવાનું સદંતર જુઠું ચલાવી રહ્યો છે. તે સર્વજ્ઞ નથી, છતાં પણ સર્વજ્ઞ હોવાના દંભ કરી રહ્યો છે. તે જિનભાવથી યુક્ત ન હોવા છતાં પણ પોતાની જાતને જિનરૂપે પ્રકટ કરવાનો ઢાંગ ચલાવી રહ્યો છે. “તણે જં સા મહત્તિમહાલયા મહચરિસા જહા સિવે જાવ પડિગયા” આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન મહાવીર પ્રભુએ પરિષદમાં પણ પ્રકટ કર્યું ત્યાર બાદ તે અતિવિશાળ અને મહત્વશાલિની પરિષદ ધર્મકથા સાંભળીને તથા મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને વિસર્જિત થઈ અર્ધ અગિયારમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમાં શિવરાજર્ષિના પ્રકરણમાં પરિષદના વિષયમાં જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ પરિષદનું વર્ણન અહીં પણ કરવું જોઈએ. “તણે જં સાવત્થીય નયરીય સિંઘાડગ જાવ વહુજ્જણો અન્નમન્નસસ જાવ પરુવેઈ” ત્યાર બાદ શ્રાવસ્તી નગરીના શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને પથ, આ સઘળા માર્ગો પર અનેક લોકો એકત્ર થઈને એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, ભાષણ કરવા લાગ્યા, પ્રજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે “જં જં દેવાણુપ્પિયા ! ગોસાલે મંસ્વલિપુત્તે જિણે જિણવ્પલાવી વિહરઈ, તં મિચ્છા” હે દેવાણુપ્રિયો ! મંખલિપુત્ર ગોશાલક જે પોતાને જિન માની રહ્યો છે અને પોતે જિન હોવાનો પ્રચાર કરી રહ્યો છે, પોતાને અહીંત માની રહ્યો છે અને પોતે અહીંત હોવાનો પ્રચાર કરી રહ્યો છે, પોતાને કેવળી માનીને પોતે કેવળી હોવાની વાત કરી રહ્યો છે, પોતાને સર્વજ્ઞ માનીને પોતે સર્વજ્ઞ હોવાનો પ્રચાર કરી રહ્યો છે, તથા પોતાને જિનભાવ યુક્ત માનીને તેને પ્રચાર કરી રહ્યો છે, તે બિલકુલ અસત્ય જ

છે. “ સમણે ભગવં મહાવીરે एवं आइक्खइ, जाव पइवेइ ” શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર મંખલિપુત્ર ગોશાલકના વિષયમાં એવું કહે છે, એવું પ્રતિપાદન કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે “ एवं खलु तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखली नामं मंखपिता होत्था ” મંખલિપુત્ર આ ગોશાળાના મંખલિ નામના પિતા હતા તે મંખલિ ભિક્ષાચર વિશેષ રૂપ ગણાતો હતો. “ तए णं तस्स मंखलिस्स एवं चेव तं सव्वं भाणियव्वं जाव अजिणे जिणसहं पगासेमाणे विहरइ ” આ મંખલિના વિષયમાં તથા તેની ભાર્યા ભદ્રાના વિષયમાં સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર અહીં પણ પ્રકટ કરવું જોઈએ મંખલિપુત્ર ગોશાલકના વિષયમાં પણ અહીં પૂર્વોક્ત કથન પ્રકટ કરવું જોઈએ. “ अजिनो भूत्वा स गोशालः स्वात्मनि जिनशब्दं प्रकाशयन् विहरति ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં કહેવું જોઈએ, “ तं नो खलु गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्ललावी, जाव विहरइ ” તેથી મંખલિપુત્ર ગોશાલક જિન નથી, પરન્તુ પોતે જિન હોવાનો પ્રલાપ માત્ર જ કરે છે, એજ પ્રમાણે તે અર્હન્ત પણ નથી, પોતે અર્હન્ત હોવાનો પ્રલાપમાત્ર જ કરે છે, તે કેવલી પણ નથી, છતાં પોતે કેવલી હોવાનો પ્રલાપમાત્ર જ કરે છે, તે સર્વજ્ઞ પણ નથી, છતાં પણ પોતે સર્વજ્ઞ હોવાનો પ્રલાપમાત્ર જ કરી રહ્યો છે. તે જિનભાવથી યુક્ત નથી, છતાં પણ પોતાની જાતમાં જિનની સાર્થકતા હોવાનો ખોટો પ્રચાર કરતો ફરે છે. “ સમણે ભગવં મહાવીરે जिणे जिणप्ललावी, जाव जिणसहं पगासेमाणे विहरइ ” શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર જ જિન છે અને જિન શબ્દના અધિકારી છે, અર્હન્ત છે અને અર્હન્ત શબ્દના સાચા અધિકારી છે, કેવલી છે અને કેવળી પદના ખરા અધિકારી છે, સર્વજ્ઞ છે અને સર્વજ્ઞ કહેવા યોગ્ય છે, જિનભાવ યુક્ત છે અને જિન નામને સા ક કરી રહ્યા છે. “ तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते बहुजणस्स अंतियं पयम सोच्चा, निस्सम्म, आसुरुत्ते जाव मिसमिसेमाणे आयावणभूमिओ पच्चोरुइइ ” જ્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકે ઘણા ઢોકાને મોઢેથી સ્વાપમાન સૂચક આ વાતને સાંભળી, અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરી, ત્યારે તેને ખૂબ જ ક્રોધ થયો. તે ક્રોધથી લાલપીણો થઈ ગયો, તેના હોઠને દાંતો નીચે ભીંસીને તથા ક્રોધથી દાંત કચકચાવતો કચકચાવતો તે આતાપનાભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો. “ पच्चोरुहित्ता सावत्थि नयरिं मज्झं मज्झेणं जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे तेणेव उवागच्छइ ” નીચે ઉતરીને શ્રાવસ્તી નગરીની વચ્ચેવચ્ચ ચાલતો ચાલતો તે હાલાહલા કુંભારણીના કુંભકારાપણુ (દુકાન અથવા વખાર)માં આવ્યો. “ उवागच्छित्ता हालाहलाए

કુંભકારીણ કુંભકારાવણંસિ આજીવિયસંવસંપરિવુઢે મહયા અમરસિં વહમાણે एवं
 चावि विहरइ ” त्यां आवीने ते ढाढाढढा कुंभारणीनी कुंभकारापणुमां
 कुंभारनी दुकानमां अनेक आशुविक भतानुयायीओथी परिवृत थधने-
 वींटागार्धने-पूष ७ धर्षायुक्त भावे, विराजमान थर्ध गथे। ॥सू०८॥

“ तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स ” धंत्यादि—
 टीकार्थ—गोशालकनी वात आगण आले छे. “ तेणं कालेणं तेणं
 समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी आणंदे नामं थेरे पगइमहए
 जाव विणीए छट्टं छट्टेणं अणिकिखत्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवस्सा अत्पाणं
 भावेमाणे विहरइ ” ते काणे अने ते समथे, श्रमणु लगवान भढावीरना ओके
 अन्तेवासी आनंद नामना ओके स्थविर ढता. तेओ लद्रिक स्वभाववाणा, अने
 उपशान्त प्रकृतिवाणा ढता तेभना कोध, मान, भाया अने लोभ इप कषाथे
 अत्यंत पातणा पडी गया ढता, तेओ मृदु अने मर्दव गुणुथी संपन्न ढता,
 आढीन ढता, सरण स्वभावना अने विनीत ढता तेओ निरंतर छट्टने
 पारणु छढनी तपस्या द्वारा अने संयम अने तप द्वारा पोताना आत्मानी
 शुद्धि कर्या करता ढता. “ तए णं से आणंदे थेरे छट्टकखमणपारणगंसि पढमाए
 पोरिसीए एवं जहा गीयमसामी तहेव आपुच्छइ ” आ आनंद स्थविरे छढना
 पारणुने द्विसे प्रथम पौरुषीमां (पढारे), धील शतकना पांथमां उदेशकमां
 गौतम स्वामीओ आज्ञाप्रार्थितने माटे जे प्रकारे प्रलुने पूछयुं ढतुं, ओज
 प्रकारे प्रलुनी आज्ञा भागी. “ तहेव जाव उच्चनीयमज्झिम जाव अडमाणे
 हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स अदूरसामंते वीइवयइ ” बिक्षाअर्या माटे
 नीकणवानी अनुज्ञा प्राप्त करी, तेओ गौतम स्वामीनी जेम जिय, नीय अने
 मध्यम कुणोना धरसभूढमां बिक्षाअर्या करतां करतां ढाढाढढा कुंभारणीना
 कुंभकारापणुनी-दुकाननी पासे थधने-अधिक दूर पणु नहीं अने अति
 समीप पणु नहीं ओवा भर्ग परथी-नीकया. “ तए णं से गोसाले मंखलि-
 पुत्ते आणंदं थेरं हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स अदूरसामंतेणं वीइवय-
 माणं पासइ, पासित्ता एवं वयासी ” ढाढाढढा कुंभकारिणीना कुंभकारापणुनी
 पासे थधने जतां आनंद स्थविरने ओधने मंअलिपुत्र गोशालके तेभने आ
 प्रमाणे कलुं—“ एहि ताव आणंदा ! इओ एगं महं उवमियं निसामेहि ” ढे
 आनंद ! अहीं आवो, अने हुं जे ओके महत्त्वपूर्ण औपम्य (दृष्टान्त)
 संलग्णपुं, ते सांलगो (अहीं “ ताव ” पढ वाक्यालंकार इपे प्रयुक्त थयुं
 छे.) “ तए णं से आनंदे थेरे गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे जेणेव
 हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव स्वाग-
 च्छइ ” ज्यारे मंअलिपुत्र गोशालक द्वारा आ प्रमाणे ओदाववामां आल्या,
 त्यारे आनंद स्थविर ढाढाढढा कुंभकारिणीना कुंभकारापणुमां ज्यां मंअ-
 लिपुत्र गोशालक रहेतो ढतो, त्यां गया. “ तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते

આણંદં થેરં एव वयासी ” ત્યારે મ'ખલિપુત્ર ગોશાલકે આનંદ સ્થવિરને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ एवं खलु आणंदा ! इओ चिराईयाए अद्धाए केई उच्चावगा वणिया ” (અહીં ‘ખલુ’ પદ નિશ્ચયાર્થ વાચક છે.) હે આનંદ ! ચિરાતીત કાળમાં (ઘણા લાંબા સમય પહેલાં) ઉચ્ચાવગા-ઉત્તમ અનુત્તમ વિવિધ પ્રકારના-વણિકે. “ अत्थ अत्थि, अत्थलद्धा, अत्थगवेसी, अत्थकंखिया, अत्थ-पिवासा, अत्थगवेसणयाए जाणावह्विउलपणियभंडमायाए सगडीसागडेणं सुवहं भत्तपाणं पत्थणं गहाय ” જેઓ ધન પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાવાળા હતા, ધનના પ્રયોજનવાળા હતા, ધનના લોભી હતા, ધનની ગવેષણા કરનારા હતા, ધનની લાલસાવાળા હતા, ધનની પિપાસા-તૃષ્ણાવાળા હતા, ધન પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તે અવિચ્છિન્ન રહે એવી ઇચ્છાવાળા હતા, અપ્રાપ્ત અર્થવિષયક તૃષ્ણાવાળા હતા, તેઓ વિવિધ પ્રકારના ભાંડમાત્રને (વાસણોને) વેચવાને માટે ગાડાં અને ગાડીઓનાં સમૂહમાં ભરીને તથા પોતાની સાથે વિપુલ ખાદ્ય અને પેય સામગ્રી લઈને, “ एगं महं अगामियं, अणोहियं, छिन्नावायं, दीहमद्धं अडवी अणुप्पविट्ठा ” ચાલી નીકળ્યા ચાલતાં ચાલતાં તેઓ એક ઘણી મોટી, આમરહિત, જલરહિત, સાર્થરહિત (વેપારીઓના કાફલાથીરહિત) નિર્જન અટવીમાં આવી પહોંચ્યા તે અટવીને માર્ગ ઘણો જ લાંબો હતો. “ तएणं तेसिं वणियाणं तीसे अगामियाए अणोहियाए छिन्नावायाए, दीहमद्धाए अडवीए किंचिदेसं अणुप्पत्ताणं समणाणं से पुव्वगहिए उदए आणुपुव्वेणं परिमुंजमाणेए खीणे ” તે આમશૂન્ય, જલવિહીન, સાર્થવાહ આદિના સંબંધથી સર્વથા રહિત તથા દીર્ઘ રસ્તાવાળી અટવીને કેટલોક ભાગ પાર કર્યા પછી તેમની સાથે લાવવામાં આવેલું પાણી ક્રમશઃ પીતાં પીતાં ખલાસ થઈ ગયું. “ तए णं ते वणिया खीणोद्गगा समणा तण्हाए परि-उभवमाणा अन्नमन्ने सहावेत्ति सहावेत्ता एव वयासी ’ તે પછી વેપારીયો પાણી ખાલી થઈ જવાથી તરસથી પીડા પામતા એક ધીનને યોદાવ્યા, અને યોદાવીને આ પ્રકારે કહેવા લાગ્યા કે—આપણને આ અગ્રામિકા વસ્તી વિનાની પાણી વિનાની શૂન્ય આવાગમ રહિત અને લાંબા માર્ગવાળી અટવીમાં થોડે દૂર આવતાં જ સાથે લીધેલું પાણી પીતા પીતા ખાલી થઈ ગયું છે. “ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमीसे अगामियाए जाव अडवीए उदगस्स सव्वओ समंता मगगणगवेसणं करेत्तए ” હે દેવાનુપ્રિયો ! હવે આપણે માટે એજ વાત ઉચિત છે કે આપણે આ આમશૂન્ય, જલશૂન્ય, સાર્થવાહોના સંબંધથી રહિત, દીર્ઘ માર્ગવાળી અટવીમાં ચારે તરફ પાણીની શોધ કરવા નીકળી પડવું જોઈએ. “ त्ति कट्टु अन्नमन्नस्स अंतियं एयमट्ठं पडिसुणेति ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સઘળા વણિકેએ એક ધીનના આ વિચાર રૂપ અર્થનો સ્વીકાર કર્યો. “ पडिसुणेत्ता तीसेणं अगामियाए जाव अडवीए उदगस्स सव्वओ समंता मगगणगवेसणं करेत्ति ” ત્યાર બાદ તેઓ તે આમરહિત, જલાદિ રહિત અટવીમાં પાણીની શોધમાં ચારે દિશામાં નીકળી પડ્યા. “ उदगस्स सव्वओ समंता मगगणगवेसणं करेमाणा एगं महं वणसंडं आसाएत्ति ” પાણીની શોધ કરતાં કરતાં તેઓ એક ઘણા જ વિશાળ વનખંડમાં આવી પહોંચ્યા તે વનખંડ “ किण्हं किण्होभासं जाव निकुरंउभूयं पासादीयं जाव पडिरूवं ”

શ્યામ વર્ણવાળો અને શ્યામ કાન્તિથી યુક્ત હતો, નીલ વર્ણવાળો અને નીલ કાન્તિથી યુક્ત હતો, હરિત (લીલા) વર્ણવાળો અને હરિત કાન્તિથી યુક્ત હતો, ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળો તે વનખંડ બહુ કે મેઘની ઘટા હોય એવો લાગતો હતો, અને પ્રાસાદીય-અત્યન્ત પ્રસન્નતા જનક અને પ્રતિરૂપ (સુદર) હતો. “તસ્મિન્ વનસંહસ્રં बहुमञ्जुदेसभाए एतथ णं महेंगं वम्भीयं आसाएति” પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે વનખંડના ધરાધર મધ્યભાગમાં તે લોકોએ એક ઘણો જ વિશાળ વદમીક (રાફડો) જોયો. “તસ્મિન્ વમ્મીયસ્સ ચત્તારી વપ્પુઓ અબ્બુગ્ગયાઓ અભિનિસ્સઢાઓ તિરિયં સુસંપગ્ગહિયાઓ અહે પન્નગદ્ધરૂવાઓ પન્નગદ્ધસંઠાણસંઠિયાઓ પાસાદીયાઓ જાવ પઢિરૂવાઓ” આ વદમીકને ચાર શિખર હતા, જે બહુ જ ઊંચાં હતા અને તેમના અવયવ રૂપ પ્રદેશો સિંહની કેશવાળીની જેમ વ્યાપ્ત હતા, તિરછાં રૂપે પણ તે શિખરો અતિવિસ્તીર્ણ હતા, તેમનો અધોભાગ સ્પર્પાઈ રૂપ હતો જે પ્રમાણે ઉદરછિન્ન નાગની પૂંછડીથી લઈને ઉપરનો ભાગ વિસ્તીર્ણ હોય છે તથા નીચેનો ભાગ પાતળો હોય છે, મુલાયમ હોય છે, એજ પ્રમાણે આ શિખરોનો દેખાવ હતો, તથા તેમનું સંસ્થાન (આકાર) પણ પન્નગાર્હ સંસ્થાનના જેવું જ હતું તે બધાં શિખરો પ્રસન્નતાજનક અને અતિશય રમણીય હતા. “તए णं ते वणिथा हट्टुट्टु, अन्नमन्नं सहावेत्ति” આ વદમીકને જોઈને તે વણિકોને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો તેમણે એક ખીલને યોલાવ્યા, “અન્નમન્નં સહાવેત્તા એવં વયાસી” અને યોલાવીને આ પ્રમાણે વાતચીત કરી-“એવં खलु देवाणुत्पिया ! अम्हे इमीसे अगामियाए जाव सव्वओ समंता मगगणवेसणं करेमाणेहिं इमे वणसंडे आसादिए, किण्हे किण्होभासे” હે દેવાનુપ્રિયો ! આ ગ્રામરહિત, જળરહિત આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળી અટવીમાં ચારે તરફ પાણીની ખૂબ જ શોધ કરતાં કરતાં આ વનખંડમાં આવી પહોંચ્યા છીએ આ વનખંડ પૂર્વોક્ત વર્ણનાનુસાર શ્યામ છે, શ્યામ કાન્તિવાળું છે, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈ એ. “इमस्स णं वणसंडस्स बहुमञ्जुदेसभाए इमे वम्भीए आसादिए” આ વનખંડમાં પાણીની શોધ કરતાં કરતાં, વનખંડના મધ્યભાગમાં આપણને આ વદમીક (રાફડો) મળી આવ્યો છે. “इमस्स णं वम्भीयस्स चत्तारी वपुओ अब्बुगगयाओ जाव पडिहूवाओ” આ વદમીકને ચાર શિખર છે, જે અતિ ઉન્નત છે. અહીં ‘યાવતૂ’ પદ વડે “अतिनिःसृतानि, तिर्यक् सुसंप्रगृहीतानि सुसंवृतानि, अधः पन्नगार्द्धरूपाणि, पन्नार्द्धसंस्थानसंस्थितानि प्रासादीयानि” આ વિશેષણો ગ્રહણ

કરાયાં છે. આ વિશેષણોનો અર્થ પહેલાં આખ્યા પ્રમાણે સમજવો. આ બધાં શિખરો પરમ સુંદર છે. “તં સેયં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં” ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ પદમં વર્ણિ મિંદિત્તે અવિયાહં ઓરાલં ઉદગરયણં આસાણ્સામો” હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે આ વદમીકના પહેલા શિખરને ખોદી નાખવું જોઈએ તેમ કરવાથી જ આપણું કલ્યાણ થાય એમ છે, કારણ કે તેને ખોદવાથી આપણને વિપુલ પ્રમાણમાં ઉદકરત્નની (ઉત્તમ પાણીની) પ્રાપ્તિ થશે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે વદમીકની ગર્તમાં પાણી અવશ્ય હોય છે, અને વદમીકમાં શિખર પણ અવશ્ય હોય છે. તેમણે એવું માની લીધું કે શિખરને ખોદી કાઢવાથી ગર્ત (ખાડો) પ્રકટ થશે, અને તે ગર્તમાંથી પાણીની પ્રાપ્તિ થશે. “તરણં તે વણિયા અન્નમન્નસ્સ અંતિયં ઇયમટ્ટં પહિસુ-જેંતિ” ત્યારે તે વણિકેએ અંદરે અંદરની વાતચીતમાં આ પ્રકારનું જે સૂચન કરવામાં આવ્યું તેને માન્ય કર્યું. “પહિસુજેત્તા તસ્સ વમ્મીયસ્સ પદમં વર્ણિ મિંદિત્તે” અને તેમણે તે વદમીકના પહેલા શિખરને ખોદી નાખ્યું. “તેણં તથ અચ્છં પથં જરુચં તણુયં ફાલ્લિયવન્નામં ઓરાલં ઉદગરયણં આસાણ્સંતિ” તેને ખોદતાં જ તેમાંથી તેમને નિર્મળ, પથ્થકારક-રોગવિનાશક, ઉત્તમ, અકૃત્રિમ (કુદરતી), તનુક (હલકા) અને સ્ફટિકમણિની કાન્તિવાળા જળની વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રાપ્તિ થઈ અહીં ઉદકને (પાણીને) રત્નની ઉપમાં આપવાનું કારણ છે કે—“જાતૌ જાતૌ યદુત્કલ્પં રત્નં તદિહોચ્ચતે” આ કથન અનુસાર ઉદકજ્વલિમાં આ જળ શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેને ‘ઉદકરત્ન’ કહેવામાં આવ્યું છે. “તરણં તે વણિયા હટ્ટુતુટ્ટા પાણિયં પિવંતિ, પિવેત્તા વાહણાહં પજ્જેંતિ” તે પાણીને જોઈને તે વણિકેને ઘણું જ હર્ષ અને સંતોષ થયો તેમણે તે પાણી પીધું અને બળદાદિ પ્રાણીઓને પણ પિવરાવ્યું. “પજ્જેત્તા માયણાહં મરેંતિ” ત્યાર બાદ તેમણે પોતપોતાનાં વાસણોમાં તે પાણી ભરી લીધું. “મરેત્તા દોચ્ચંપિ અન્નમન્નં એવં વયાસી” ત્યાર બાદ તેમણે બીજી વાર પરસ્પરની સાથે આ પ્રમાણે મંત્રણા કરી—“એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! અમ્મેહિં ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ પદમાણ વર્ણિ મિણ્ણાણ ઓરાલે ઉદગરયણે આસાણ્ણ” હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વદમીકના પહેલા શિખરને ખોદી નાખવાથી આપણને મોટા પ્રમાણમાં ઉદક રૂપ રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ છે. “તં સેયં સ્વલુ દેવાણુ-પ્પિયા ! અમ્હં” ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ દોચ્ચંપિ વર્ણિ મિંદિત્તે” તે હે દેવાનુ-પ્રિયો ! આ વદમીકના બીજા શિખરને પણ તોડી નાખવાનું કાર્ય આપણે માટે શ્રેયસ્કર થઈ પડશે. “અવિયાહં એતથ ઓરાલં સુવન્નરયણં આસાણ્સામો” તેમાંથી આપણને વિપુલ માત્રામાં સુવર્ણરત્ન (શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ) પ્રાપ્ત થશે.

“તણં તે વળિયા અન્નમન્નસ્સ અંતિયં ઇયમટ્ટં પહિસુણેંતિ” અંદરે અંદરની
 ચર્ચા દ્વારા આ પ્રકારનો જે નિર્ણય લેવામાં આવ્યો, તેનો અર્થ વલ્લિકેએ
 સ્વીકાર કર્યો. “પહિસુણેત્તા તસ્સ વમ્મીયસ્સ દોચ્ચંપિ વપ્પિં મિંદંતિ” સ્વીકાર
 કરીને, તેમણે તે વદમીકના ખીજ શિખરને પણ ખોદી નાખ્યું. “તેણં
 તથ અચ્છં, જચ્ચં, તવગિજ્જં મહથ્થં, મહગ્ધં, મહરિયં ઓરાલં સુવ્વણરયણં
 આસાણંતિ” તે શિખરમાંથી તેમને સ્વચ્છ, ઉત્તમ (નિર્દોષ), તાપસહ,
 મહાપ્રયોજન સાધક, બહુમૂલ્ય મહાહા-મહાજનોને યોગ્ય, ઉદાર (અનુપમ)
 સુવર્ણરત્નની (શ્રેષ્ઠ સુવર્ણની) પ્રાપ્તિ થઈ. “તણં તે વળિયા, હટ્ટવુટ્ટા
 માયણાહં મરેંતિ, મરિત્તા તચ્ચંપિ અન્નમન્નં એવં વયાસી” તેથી ખૂબ જ હૃષ
 અને સંતોષ પામેલા તે વલ્લિકેએ પોતપોતાનાં પાત્રોમાં તે શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ
 ભરી દીધું ત્યાર બાદ તેમણે વાહનોમાં પણ તે સુવર્ણને ભરી દીધું અને
 બગદાદિની પીઠ પર તે સુવર્ણને લાદી દીધું. આ પ્રકારે સુવર્ણને ભરી દીધા
 બાદ તેમણે ત્રીજી વાર અંદરે અંદર આ પ્રમાણે મંત્રણા કરી-“એવં સ્વલુ
 દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હેં ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ પઠમાણ મિન્નાણ ઓરાલે ઉચ્ચરયણે
 આસાણ” હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વદમીકના પહેલા શિખરને તોડવાથી
 આપણને વિપુલપ્રમાણમાં ઉદકરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. “દોચ્ચાણ વપ્પાણ મિન્નાણ
 ઓરાલે સુવ્વણરયણે આસાણ” બીજું શિખર ખોદવાથી આપણને સુવર્ણ-
 રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. “તં સેયં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ
 તચ્ચંપિ વપ્પિં મિંદંતિ” તે આ વદમીકના ત્રીજા શિખરને ખોદી નાખવું
 તે આપણે માટે શ્રેયસ્કર થઈ પડશે. “અવિયાહં એથ ઓરાલં મણિરયણં
 આસાણસામા” આ ત્રીજા શિખરને ખોદી નાખવાથી આપણને ઉદાર મણિ-
 રત્નોની (શ્રેષ્ઠ મણિઓની) પ્રાપ્તિ થશે. “તણં તે વળિયા અન્નમન્નસ્સ
 અંતિયં ઇયમટ્ટં પહિસુણેંતિ” તે વલ્લિકેએ અંદરે અંદરની આ સલાહ રૂપ
 અર્થનો સ્વીકાર કર્યો. “પહિસુણેત્તા તસ્સ વમ્મીયસ્સ તચ્ચંપિ વપ્પિં મિંદંતિ”
 સ્વીકાર કરીને તેમણે તે વદમીકના ત્રીજા શિખરને પણ ખોદી નાખ્યું. “તેણં
 તથ વિમહં નિમ્મહં નિત્તહં નિક્કહં મહથ્થં મહગ્ધં મહરિહં ઓરાલં મણિરયણં
 આસાણંતિ” ખોદતાં ખોદતાં તેમાંથી તેમને વિમલ (આશુન્તક મળરહિત),
 નિર્મળ (સ્વાભાવિક મળરહિત), નિસ્તલ (ખિલકુલ ગોળ), ત્રાસાદિ રત્નદોષ-
 વિહીન, મહાર્થ (મહા પ્રયોજન સાધક) મહાર્થ (અમૂલ્ય), મહાહા (મહા પુ-

રુષોને યોગ્ય) એવાં ઉદાર મણિરત્નો મળી આવ્યાં. “તદ્ ગં તે વણિયા હૃદ-
 તુદ્ગા માયણાં મરેતિ” તેની પ્રાપ્તિથી હર્ષ અને સંતોષ પામેલા તે વણિ-
 કેએ પોતપોતાનાં બાજનો (પાત્રો)માં તે મણિરત્નોને ભરી દીધાં. “મરેત્તા
 પવહ્ણાં મરેતિ” ત્યાર બાદ તેમણે તે બાજનોને બળદોની પીઠ પર લાદી
 દીધાં. “પવહ્ણાં મરેત્તા ચક્રત્યંપિ અન્નમન્નં એવં વયાસી” ત્યાર બાદ તેમણે
 ચોથી વાર પરસ્પરની સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત કરી. “એવં સ્વલુ દેવાણુ-
 પ્પિયા ! અમ્હે ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ પઢમાપ વપ્પાપ મિન્નાપ ઓરાલે ઉદગરયणे
 આસાહ્ણ” હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વલ્મીકના પહેલા શિખરને ખોદવાથી આપ-
 ણુને ઉદાર ઉદકરતન પ્રાપ્ત થયું. “ત્ત્વાપ વપ્પાપ મિન્નાપ ઓરાલે સુવળ્ણ-
 રયणे આસાહ્ણ” તથા બીજું શિખર ખોદવાથી ઉદાર સુવર્ણરતનની પ્રાપ્તિ
 થઈ. “ત્ત્વાપ વપ્પાપ મિન્નાપ ઓરાલે મણિરયणे આસાહ્ણ” અને ત્રીજા શિખ-
 રને ખોદવાથી ઉદાર મણિરત્નો પ્રાપ્ત થયાં છે. “તં સ્વેયં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા !
 અમ્હે ઇમીયસ્સ ચક્રત્યંપિ વર્પિં મિંદિત્તપ” હે દેવાનુપ્રિયો ! હવે આ વલ્મીકના
 ચોથા શિખરને પણ ખોદી નાખવાનું કાર્ય આપણે માટે શ્રેયસ્કર થઈ પડશે.
 “અવિયાં ઉત્તમં મહગ્ગં, મહરિયં ઓરાલં, વહ્ણરયણં આસાપેસામા” તેમાંથી
 આપણને ઉત્તમ, મહામૂલ્ય, મહાહર્ષ, ઉદાર એવાં વજ્જરતનની પ્રાપ્તિ થશે.
 “તદ્ ગં તેસિં વાણિયાણં એગે વણિપ્પ હિયકામપ્પ સુહકામપ્પ, પથ્થકામપ્પ, આણુ-
 કંપિપ્પ, નિસ્સેયસિપ્પ, હિયસુહનિસ્સેયસકામપ્પ તે વણિપ્પ એવં વયાસી” તે
 વણિકેમાં એક વૃદ્ધ વણિક પણ હતો તે વૃદ્ધ વણિક તેમનું હિત
 ચાહનારો હતો, તેમનું સુખ ચાહનારો હતો, પથકામુક (તેમને
 પથકારક-આનંદદાયક વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય એવી અભિલાષાવાળો) હતો,
 તેમના પ્રત્યે અનુકંપાભાવવાળો હતો, નૈઃશ્રેયસિક-કલ્યાણનો અભિલાષી હતો,
 તથા એક સાથે હિત. સુખ, નિઃશ્રેયસનો અભિલાષી હતો. તેથી તેણે તેમને
 આ પ્રમાણે સલાહ આપી-“એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હે ઇમસ્સ વમ્મીયસ્સ
 પઢમાપ વપ્પાપ મિન્નાપ ઓરાલે ઉદગરયणे જાવ ત્ત્વાપ વપ્પાપ મિન્નાપ
 ઓરાલે મણિરયणे આસાહ્ણ” હે દેવાનુપ્રિયો ! આ વલ્મીકનું પહેલું શિખર
 ખોદવાથી આપણને ઉદાર ઉદકરતનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, બીજું શિખર ખોદ-
 વાથી ઉદાર સુવર્ણરતનની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને ત્રીજું શિખર ખોદવાથી ઉદાર
 મણિરત્નોની પ્રાપ્તિ થઈ છે. “તં હોહ બલાહિ પજ્જતં, પસા ચક્કથી વપ્પા
 મા મિજ્જહ” આ પૂર્વોક્ત શિખરોને ખોદવાથી આપણને પર્યાપ્ત (પુરતાં)
 દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે. તે આપણે આ ચોથા શિખરને ખોદવું જોઈએ નહીં
 આ ચોથું શિખર ઉપસર્ગ (વિદ્યો)થી યુક્ત બ હશે તેને ખોદવાથી આપણે

દૃંતિ” તે સર્પ પોતાની કૃષ્ણને વિસ્તૃત કરવામાં ઘણો દક્ષ હતો. તેની કૃષ્ણનો આઠોપ (વસ્તાર) અન્ય બળવાન વ્યક્તિ દ્વારા અવિનાશ્ય હોવાને કારણે ઉત્કટ હતો, પ્રયત્નોપલબ્ધ હોવાથી સ્ફુટ (વ્યક્ત) હતો, વક્ર સ્વરૂપવાળો હોવાથી સ્વાભાવિક કુટિલ (વક્ર) હતો. જેમ સિંહના શરીર પર સટા (વાળ) હોય છે, એજ પ્રમાણે તેની કૃષ્ણ પણ વાળોથી યુક્ત હતી તે કૃષ્ણ બળશાલી હોવાથી કઠોર અને વિકટ (વિસ્તીર્ણ) હતી. ધમણ વડે લુહારની લહીમાં વાયુ ભરતી વખતે જેવો “ધમધમ” અવાજ થાય છે, એવો જ ઘોષ (અવાજ) તેના મુખમાંથી નીકળતો હતો. તેનો જે રોષ હતો તે અપ્રમિત (પારવગરનો) અથવા અનિર્ગલિત અથવા અનિર્વારિત હતો તે રોષ ઘણો જ તીવ્ર પણ હતો ક્રૂતરો જ્યારે ભસતો હોય છે, ત્યારે તેનું મુખ જેવું અતિ શીઘ્રતાયુક્ત અને અપલતા યુક્ત હોય છે, એવું જ તે સાપનું મુખ શીઘ્રતા અને અપલતાયુક્ત હતું. તેની દૃષ્ટિમાં વિષ હતું. એવી દૃષ્ટિવાળા સર્પનો તે માણસોને સ્પર્શ થયો. “તદ્ વાંસે દિટ્વીવિસે સત્પે તેહિં વણિંણિં સંઘટ્ટિણ સમાણે આમુરત્તે જાવ મિસમિસેમાણે સણિયં સણિયં ઉટ્ટેહ્, ઉટ્ટેત્તા” જ્યારે તે દૃષ્ટિવિષ સર્પ તે વણિકો દ્વારા સ્પૃષ્ટ થયો, ત્યારે તે એકદમ તેમના પર ગુસ્સે થઈ ગયો, તે ઢાંતો વડે પોતાના હોઠને કરડતો કરડતો ધુરકતો ધુરકતો ધીરે ધીરે ઉઠ્યો, ઊડીને “સરસરસરસ સ્મીયસ્સ સિહર-તલ્લં દુરુહેહ્” “સરસર સરસસ” આ પદ સર્વગતિનું સૂચક છે. તે સાપ ‘સરર સર’-સરકતો સરકતો-વલ્લીકના શિખર પર ચઢી ગયો. “દુરુહેત્તા આહ્ચ્ચં ણિજ્ઞાહ્” શિખર પર ચઢીને તેણે સૂર્યની સામે જોયું. “ણિજ્ઞા-હ્ત્તા તે વણિણ અણિમિસાણ દિટ્વીણ સવ્વઓ સમંતા સમભિલોણ્હ” ત્યાર બાદ તેણે તે વણિકોની સામે અનિમિષ દૃષ્ટિથી બરાબર-ચારે તરફથી-જોયું “તદ્ વાંસે વણિયા તેણં દિટ્વીવિસેણં સપ્પેણં અણિમિસાણ દિટ્વીણ સવ્વઓ સમંતા સમભિલોહ્યા સમાણા” આ પ્રમાણે તે દૃષ્ટિવિષ સર્પ દ્વારા જેમની સામે અનિમિષ દૃષ્ટિથી ચોમેરથી બરાબર જોવામાં આવ્યું છે એમાં તે વણિકો “સ્વિપ્પામેવ સમંહમત્તોવગરણયા ઇગાહ્ચ્ચં કૂઝાહ્ચ્ચં માસરાસીકયા યાવિ હોત્થા” તુરત જ પોતપોતાના સઘળા સામાનની સાથે ફૂટાહલ્ય-પ્રસ્તર-નિર્મિત મારણ્ય મહામંત્રના આઘાતના-જેવા એક જ આઘાતથી એટલે કે સર્પની દૃષ્ટિના એક જ પ્રહારથી ભસ્મીભૂત (રાખ) થઈ ગયા. “તદ્ વાંસે વણિણ તેસિં વણિયાણં હિયકામણ જાવ હિયમુહનિસ્સેયસ્સકામણ” પરંતુ જે વૃદ્ધ વણિક તેમના હિતની,

સુખની અને પથની કામનાવાળો હતો, તેમના કલ્યાણની અભિલાષાવાળો હતો, અનુકંપાવાળો હતો, અને તે સૌનાં હિત, સુખ અને કલ્યાણ ચાહનારો હતો, “સે જાં અણુકંપાણ વૈવચાણ સમંહમત્તોવગરણમાયાણ નિયાગં નાગરં સાહિણ” તેને કોઈ અનુકંપાયુક્ત દેવતા દ્વારા પોતાના વાસણાદિ ઉપકરણો સહિત તેના પોતાના નગરમાં પહોંચાડી દેવામાં આવ્યો. “एवामेव आर्णदा तत्र वि धम्मायरिणं धम्मोवएसणं नायपुत्तेणं ओराले परियाण आसाइण” આ દૃષ્ટાન્ત દ્વારા ગોશાલક શું પ્રતિપાદન કરવા માગે છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—ગોશાલક આનંદ સ્થવિરને કહે છે કે—હું આનંદ સ્થવિર ! તમારા ધર્મોપદેશક, ધર્માચાર્ય શ્રમણુ જ્ઞાનપુત્ર મહાવીરે પણ ઉપયુક્ત વણિકોના જેવી જ ઉદાર (શ્રેષ્ઠ) અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે. “ओराला कित्तिव- न्नसहसिळोगा सदेवमणुयासुरे लोण पुव्वंति, भुवंति, थुवंति, इति समणे भगवं महावीरे इति समणे भगवं महावीरे इति समणे भगवं महावीरे” “શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરની કીર્તિ, વર્ણુ, શબ્દ અને શ્લોક દેવ, મનુષ્ય અને અસુરસહિત આ લોકમાં ગુંજી રહ્યો છે, ફેલાઈ રહ્યો છે, વ્યાપી રહ્યો છે, અને ચારે દિશામાં તેમની સ્તુતિ થઈ રહી છે—તેઓ અભિનન્દિત થઈ રહ્યા છે, કારણ કે “શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર, શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર” આ રૂપે સર્વત્ર તેઓ પ્રખ્યાત થઈ ચુક્યા છે. સર્વદિગ્વ્યાપી ધન્યવાદને કીર્તિ કહે છે, એક દિગ્વ્યાપિ ખ્યાતિનું નામ ‘વર્ણુ’ છે. અર્ધદિગ્વ્યાપી પ્રખ્યાતિનું નામ ‘શબ્દ’ છે અને એજ સ્થાનમાં જે ખ્યાતિ વ્યાપેલી છે, તેનું નામ ‘શ્લોક’ છે. શ્લોકને શ્લાઘા પણ કહે છે. “तं जइ मे से अज्जज्ज किंचि वि वदइ, तो णं तवेणं तेणं एगा- हच्चं कूडाहच्चं भासराखिं करेमि, जहा वा बालेणं ते वणिया” જે તે આર્ય— મહાવીર મારા સંબંધમાં અનુચિત કંઈ પણ કહેશે, તો જેવી રીતે પેલા સર્પે પૂર્વોક્ત વણિકોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા હતા, એજ પ્રમાણે હું પણ તેમને મારી તેજલેશ્યાના, પાષાણુનિર્મિત મારવાના મહાયંત્રના આઘાત જેવા એક જ પ્રહારથી, બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ. “तुमं च णं आर्णदा सारक्खमि, संगोवामि, जहा वा से वणिए तेसिं वणियाणं हियकामए जाव निस्सेवसकामए अणुकंपाए वैवताए समंहमत्तोवकरणमायाए जाव सहिए” હું આનંદ સ્થવિર ! હું તમારી રક્ષા કરીશ, તમને બાળીને ભસ્મ નહીં કરું અને તમને કલ્યાણુકારક કોઈ સ્થાનવિશેષમાં પહોંચાડી દઈશ જેમ તે વણિકોના હિતાભિલાષિ, સુખાભિલાષી, પથ્યાભિલાષી, કલ્યાણુાભિલાષી, દયાલુ તે વૃદ્ધ કે જે તે વણિકોના હિત, સુખ અને કલ્યાણુાભિલાષી હતો, તેને

કોઈ દયાહુ દેવતાએ પોતાની સઘળી સામગ્રીસહિત ખચાવી લઈને તેના નગરમાં પહોંચાડી દીધો હતો, તેમ હું પણ તમારી રક્ષા કરીને તમને સુરક્ષિત સ્થાનમાં પહોંચાડી દઈશ. “ તં ગચ્છળં તુમં આળંદા ! તવ ધમ્મા ચરિયસ્સ ધમ્મોવસ્સગસ્સ સમણસ્સ નાયપુત્તસ્સ ઇયમટ્ટં પરિકહેઈ ” તો હે આનંદ ! તમે જઈને તમારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણુ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને મારા દ્વારા કહેવામાં આવેલી આ વાત કહેા. “ તણ્ણં સે આળંદે થેરે ગોસાલ્લેણં મંચલ્લિપુત્તેણં ઇવં વુત્તે સમાણે મીણ જાવ સંજાયમણ ગોસાલ્લસ મંચલ્લિપુત્તસ્સ ” આ પ્રમાણે જ્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકે આનંદ સ્થવિરને કહ્યું, ત્યારે તેમના મનમાં ભયનો સંચાર થયો, આ પ્રમાણે ભયભીત થયેલા તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલકની “ અંતિયાઓ ” પાસેથી “ હાલાહલાઈ કુંભકારીઈ કુમકારાવળાઓ પઢિનિક્ખમઈ ” તથા હાલાહલા કુંભકારીના કુંભકારાપણુથી ચાલી નીકળ્યા. “ પઢિનેક્ખમિત્તા સિગ્ગં, તુરિયં સાવત્થિ નયરિં મઙ્ગલં મઙ્ગલેણં નિગ્ગચ્છઈ ” ત્યાંથી રવાના થઈને શ્રાવસ્તી નગરીની વચ્ચે થઈને શીઘ્ર અને ત્વરિત ગતિથી ચાલવા લાગ્યા. “ નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ કોટ્ટુઈ ચેઈ, જેણેવ સમણે મળવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ” ચાલતાં ચાલતાં તેઓ કોષક ઉદ્યાનમાં જ્યાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર વિરાજતા હતા, ત્યાં ગયા “ ઉવાગચ્છિત્તા સમણં મળવં મહાવીરં તિક્ખુત્તો આયાહિણં પયાહિણં કરેઈ, ” ત્યાં પહોંચીને તેમણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરની ત્રણુ વાર પ્રદક્ષિણુ કરી, “ કરેત્તા વંદઈ, નમંસઈ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા ઇવં વયાસી ” ત્રણુ વાર પ્રદક્ષિણુ કરીને તેમણે તેમને વંદણુ કરી, નમસ્કાર કર્યાં અને વંદણુનમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ ઇવં ચ્છલુ અહં મંતે ! હટ્ટુક્ખમળપારળગંસિ તુવ્વેહિં અઠ્ઠમણુનાઈ સમાણે સાવત્થિઈ નયરીઈ રુચ્ચનોય જાવ અઢમાણે હાલાહલાઈ કુંભકારીઈ જાવ વીઠ્ઠવયામિ ” હે ભગવન્ ! આજ છટ્ટુની તપસ્યાના પારણુને દિવસે આપની આજ્ઞા લઈને હું શ્રાવસ્તી નગરીના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોના ઘરસમુદાયમાં ભિક્ષાચર્યા કરતો કરતો હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુથી, ખહુ દૂર પણ નહીં અને ખહુ સમીપ પણ નહીં, એવા માર્ગેથી નીકળ્યો. “ તણ્ણં ગોસાલ્લે મંચલ્લિપુત્તે મમં હાલાહલાઈ જાણ પાસિત્તા ઇવં વયાસી ” ત્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકે મને હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુ પાસેથી જતો જોયો. તેણે મને જોઈને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ ઇહિ તાવ આળંદા ! ઇઓ, ઇગં મહં ઉવમિયં નિસામેહિ ” હે આનંદ સ્થવિર ! અહીં આવો, હું તમને એક દષ્ટાન્ત સંભળાવવા માંગું છું, તો તે દષ્ટાન્ત સાંભળો, ‘ ઇઓ ’ નો અર્થ ‘ અહીં ’ થાય છે અથવા ‘ ઇત્તઃ—આ ’ પણ થાય છે. આ રીતે વિચારતાં ‘ તમે મારી પાસેથી આ

એક દૃષ્ટાન્ત સાંભળો,” એવો અર્થ પણ થાય છે. “તદ્દેવ ગ્” અહિં ગોસાહેણ મંચલિપુત્તેણં” એવું વુત્તે સમણે જેણેવ હાલાહલાએ કુંભકારીએ કુંભકારાવણે, જેણેવ ગોસાહે મંચલિપુત્તે તેણેવ ઉત્તાગચ્છામિ” ત્યારે મંચલિપુત્ર ગોશાલકે મને ખેલાવ્યો, ત્યારે હું હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણમાં (દુકાનમાં) દાખલ થયો અને મંચલિપુત્ર ગોશાલકની પાસે ગયો. “તદ્દેવ ગ્” સે ગોસાહે મંચલિપુત્તે મમં” એવું વચાસી” ત્યારે મંચલિપુત્ર ગોશાલકે મને આ પ્રમાણે કહ્યું—“એવં ચલ્લુ આણંદા હિમ્મો ચિરાતીતાપ અદ્ધાએ કેહ ઉચ્ચવચા વણિયા એવં તંવેવ જાવ સવ્વં નિરવસેસં માણિયવ્વં જાવ નિયગનયરં સાહિએ” “હે આનંદ સ્થવિર! હું તને જે વાત કહી રહ્યો છું, તે ઘણા જ પુરાણા કાળની વાત છે. કેટલાક ઉત્તમાનુત્તમ આદિ વિશેષણોવાળા વણિકેા હતા.” આ કથનથી શરૂ કરીને “તે વૃદ્ધ વણિકને એક દયાળુ દેવતા દ્વારા તેના નગરમાં પહોંચાડવામાં આવ્યો.” આ કથન પર્યાન્તનું સમસ્ત કથન અહીં પણ કહેવું જોઈએ. ગોશાલકે જે અન્તિમ શબ્દો કહ્યા હતા તે આનંદ સ્થવિર મહાવીર પ્રભુને કહે છે—“તં ગચ્છ ગ્” તુમં આણંદા ! તવ ધમ્માચરિયસ્સ ધમ્મોવદેસગ્ગસ્સ જાવ પરિકહેહિ” “તો હે આનંદ સ્થવિર ! તમે જાવો, અને મેં કહેલી આ વાત તમારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને કહો.” ॥સૂ.૦૬॥

“તં પમૂ ગ્” મંતે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આનંદસ્થવિર મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“તં પમૂ ગ્” મંતે ! ગોસાહે મંચલિપુત્તે તવેણં તેણં” એગાહ્ચં કૂઢાહ્ચં માસરાસિં કરેત્તએ?” હે ભગવન્ ! શું મંચલિપુત્ર ગોશાલક તપસંબંધી તેજના દ્વારા—તેજોલેશ્યાના દ્વારા—એક જ આઘાતથી, પાપાણુમય મારણુમહાયત્રના આઘાતની જેમ, ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ છે ખરો ? “એકાહત્યમ્” આ ક્રિયાવિશેષણ છે. જે ભસ્મરાશિ કરવામાં એક જ પ્રહાર પૂરતો થાય છે, તેનું નામ “ભસ્મરાશિકરણ એકાહત્ય” છે. એજ પ્રમાણે કૂટાહત્યના વિષયમાં પણ સમજવું. પાપાણુનિર્મિત મારવાના મહાયત્રને ‘કૂટ’ કહે છે. તેના એક જ પ્રહારથી જીવન સમાપ્ત થઈ જાય છે. “વિસએણં મંતે ! ગોસાલસ મંચલિપુત્તસ જાવ કરેત્તએ” પ્રભુત્વ એ પ્રકારના હોય છે. એક વિષય-

માત્રની અપેક્ષાએ પ્રભુત્વ અને ધીબ્ધું કરવાની અપેક્ષાએ પ્રભુત્વ. તેથી આનંદે અહીં મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે-પાપાણુનિર્મિત મારણુ મહાયત્રના એક જ આઘાતની જેમ તપસ્સંબંધી તેજોલેશ્યા તેજના એક જ આઘાતમાં શું ભસ્મીભૂત કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે ખરું? “સમત્યે ણં મંતે! ગોસાલે જાવ કરેત્તણ” હે ભગવન્! મંખલિપુત્ર ગોશાલક પોતાના તપના તેજના, પાપાણુનિર્મિત મારણુમહાયત્રના એક જ આઘાતનુલ્ય આઘાતથી શું માણુસને ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ છે ખરો?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“પમૂ ણં આણંદા! ગોસાલે મંલ્લિપુત્તે તવેણં જાવ કરેત્તણ” હે આનંદ! મંખલિપુત્ર ગોશાલક તપઃજન્ય તેજોલેશ્યાના, કૂટાહત્યના જેવા (પાપાણુનિર્મિત મારણુમહાયત્રના જેવા) એક જ પ્રહારથી (માણુસને) ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ છે, “વિસણં આણંદા! ગોસાલસ્સ જાવ કરેત્તણ” હે આનંદા! વિષયમાત્રની અપેક્ષાએ પ્રભુત્વને વિચાર કરવામાં આવે, તો મંખલિપુત્ર ગોશાલકની તપઃજન્ય તેજોલેશ્યાના, કૂટાહત્યના જેવા એક જ આઘાતમાં જીવને ભસ્મીભૂત કરવાનું સામર્થ્ય છે, “સમત્યે ણં આણંદા! જાવ કરેત્તણ” હે આનંદ! કરણની અપેક્ષાએ પ્રભુત્વને વિચાર કરવામાં આવે, તો મંખલિપુત્ર ગોશાલક તપ-જન્ય તેજોલેશ્યાના કૂટાહત્ય જેવા એક જ આઘાતથી જીવાદિને ભસ્મીભૂત કરવાને શક્તિશાળી છે. “ગો ચેવ ણં અરિહંતે ભગવંતે” પરન્તુ અરિહંત ભગવંતોના વિષયમાં, એવું કરવાની શક્તિ તેનામાં નથી. “પરિચાવણિયં પુણ કરેજ્ઞા” હા, તે તેમને પીડા ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો-તે શા કારણે અહંત ભગવંતોને ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ નથી? તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે- “જાવહણં આણંદા! ગોસાલસ્સ મંલ્લિપુત્તસ્સ તવતેણ” હે આનંદ! મંખલિપુત્ર ગોશાલકનું જેટલું તપઃ તેજ છે, “एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चैव तवतेए अणगाराणं भगवंताणं” તેના કરતાં પણ અનંતગણુ હોવાને કારણે વિશિષ્ટતર અણુગાર ભગવંતોનું તપઃ તેજ છે. આ અણુગાર ભગવંતો “खंतिस्समा पुण अणगारा भगवंतो” ક્રોધનું શમન કરવાને સમર્થ હોય છે. “જાવહણં આણંદા! અણગારાણં ભગવંતાણં તવતેણ, एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चैव तवतेए थेराणं भगवंताणं” હે આનંદ! જેટલું અણુગાર ભગવંતોનું તપઃતેજ હોય છે, તેના કરતાં અનંતગણુ વિશિષ્ટતર તપઃતેજ સ્થવિર ભગવંતોનું હોય છે. આ સ્થવિર ભગવંતો “खंतिस्समा पुण थेरा भगवंतो” ક્રોધાદિ કષાયોનું શમન કરવાને સમર્થ હોય છે. “જાવહણં આણંદા! थेराણં ભગવંતાણં તવતેણ, एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चैव तवतेए अरिहंताणं भगवंताणं, खंतिस्समा पुण अरिहंता भगवंतो” હે આનંદ! સ્થવિર ભગવંતોનું જેટલું તપઃતેજ હોય છે, તેના કરતાં અનંતગણુ વિશિષ્ટતર તપઃતેજ

અરિહંત ભગવંતોનું હોય છે. તે અરિહંત ભગવંતોએ ક્રોધાદિ કષાયોના સર્વથા નાશ કર્યો હોય છે. “ તં પમૂળં આણંદા ! ગોસાલે મંખલિપુત્તે તવે ણં તેણં જાવ કરેત્તણ ” તેથી હે આનંદ ! મંખલિપુત્ર ગોશાલક પોતાના તપના તેજથી કૂટાહત્યની જેમ એક જ આઘાતથી ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ છે. “ વિસ્રણ ણં આણંદા ! જાવ કરેત્તણ ” આ પ્રકારના પ્રભુત્વના વિષયમાત્રની અપેક્ષાએ પણ, હે આનંદ ! મંખલિપુત્ર ગોશાલકમાં એટલી યોગ્યતા છે કે પોતાના તપના તેજથી કૂટાહત્યની જેમ એક જ પ્રહારથી ભસ્મીભૂત કરી શકે છે. “ સમત્થે ણં આણંદા ! જાવ કરેત્તણ ” કરણરૂપ પ્રભુત્વની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો પણ મંખલિપુત્ર ગોશાલક પોતાના તપતેજ વડે કૂટાહત્યની જેમ એક જ આઘાતથી ભસ્મીભૂત કરવાને સમર્થ છે. “ ણો ચેવ ણં અરિહંત ભગવંતે, પરિયાવણિયં પુણ કરેજ્જા ” પરંતુ અરિહંત ભગવંતોને તે પોતાના તપતેજથી ભસ્મીભૂત કરી શકવાને સમર્થ નથી, હા, તે તેમને પીડા ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરે. 1. સૂ. ૦૧૦૧।

“ તં ગચ્છ ણં તુમં આણંદા ! ગોયમાઈણં સમણાણં ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—મહાવીર સ્વામીએ આનંદ સ્થવિરને કહ્યું. “ તં ગચ્છ ણં તુમં આણંદા ! ગોયમાઈણં સમણાણં નિમ્ગંથાણં ઇયમટ્ટં પરિકહેહિ ” આ કારણે, હે આનંદ ! તમે જઈને ગૌતમાદિ શ્રમણનિર્ગંથોને આ વાત કહો કે “ મા ણં અજ્જો ! તુજ્ઞં કેહ ગોસાલં મંખલિપુત્તં ધમ્મિયાણ પહિચોયણાણ પહિચોણ ધમ્મિયાણ પહિસારણાણ પહિસારેણ ધમ્મિણં પહિચારેણ પહોચારેણ ” હે આર્યો ! હે શ્રમણનિર્ગંથો ! તમારામાંથી કોઈએ મંખલિપુત્ર ગોશાલકની સાથે ધર્મ-સંબંધી પ્રતિનોદનાની બાબતમાં—ગોશાલકના મતની વિરુદ્ધમાં વચનોના પ્રયોગ કરીને—વાદવિવાદ કરવો નહીં, તથા ધર્મ-સંબંધી પ્રતિસારણા ન કરે એટલે કે તેના મતની વિરુદ્ધમાં તેને અર્થાનુ-સ્મરણ ન કરાવે, અને ધર્મ-સંબંધી પ્રત્યુપચાર—તિરસ્કારની ભાવનાથી કોઈ પણ શ્રમણ નિર્ગંથ તેનો તિરસ્કાર ન કરે, કારણ કે “ ગોસાલે ણં મંખલિપુત્તે સમણેહિ નિમ્ગંથેહિ મિચ્છં વિપ્પહિવન્ને ” હવે ગોશાલક મંખલિપુત્ર શ્રમણ નિર્ગંથોની સાથે મિથ્યાત્વ ભાવનાથી વિશેષ રૂપે યુક્ત થઈ ગયો છે. “ તણ ણં સે આણંદે થેરે સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં ઇવં બુત્ત સમાણે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા ” ન્યારે મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે આનંદ સ્થવિરે મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને, “ જ્ઞેણેવ ગોયમાદિ સમણે નિમ્ગંથે, તેણેવ સ્વાગચ્છહ ” તેઓ ગૌતમાદિ શ્રમણ નિર્ગંથો ન્યાં હતા ત્યાં ગયા. “ સ્વાગચ્છિત્તા ગોયમાદિ સમણે નિમ્ગંથે આમંતેહ આમં-

તેત્તા એવં વચાસી ” ત્યાં જઈને તેમણે ગૌતમાદિ શ્રમણુ નિર્ગંથોને ઘોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ એવં સ્વલુ અજ્જો ! છટ્ટકલ્લમણપારણગંધિ સમણેણં મગવચા મહાવીરેણં અઢ્મણુણ્ણાણ સમાણે સાવત્થીણ નયરીણ ઉચ્ચનીચ તંત્તેવ સવ્વં જાવ નાયપુત્તસ્સ યયમટ્ટું પરિકહેહિ ” “ હે આર્યો ! હે શ્રમણુનિર્ગંથો ! છઠ્ઠની તપસ્યાના પારણાને દિવસે મહાવીર પ્રભુની આજ્ઞા લઈને હું શ્રાવસ્તી નગરીમાં ગયો, ત્યાં ગોચરીને નિમિત્તે ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમાં શ્રમણુ કરતો કરતો હાલાહલા કુંભકારિણીની દુકાન પાસેથી નીકળ્યો, ગોશાલકે મને ભેળ્યો, ” ઇત્યાદિ કથનથી લઈને સમસ્ત પૂર્વોક્ત “ જઈને જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને કહી દો, ” અહીં સુધીનું કથન આનંદ સ્થવિરે ગૌતમાદિને કહ્યું. “ તં મા ણં અજ્જો ! તુઢ્ઠે કેહ્ ગોસાલં મંસલ્લિપુત્તં ઘમ્મિયાણ પહિચોયાણ પહિચો-ણ, જાવ મિચ્છં વિપહિવન્ને ” તેથી હે આર્યો ! હે શ્રમણુ નિર્ગંથો ! તમારામાંથી કોઈ પણ શ્રમણુનિર્ગંથે ગોશાલક મંઅલિપુત્રની સાથે ધર્મ-સંબંધી પ્રતિનોદનાની અપેક્ષાએ-ગોશાલકના મતની વિરુદ્ધતા વચનો દ્વારા-તેની સાથે વાદવિવાદ ન કરવો ધર્મસંબંધી પ્રતિસારણાની અપેક્ષાએ-તેના મતની વિરુદ્ધમાં તેને અર્થનું સ્મરણુ ન કરાવે,-તેની વિરુદ્ધ પદીને વાદવિવાદ ન કરે, તથા ધર્મસંબંધી તિરસ્કાર રાખીને કોઈએ તેનો તિર-સ્કાર કરવો નહીં, કારણ કે મંઅલિપુત્ર ગોશાલક શ્રમણુનિર્ગંથોની સાથે આ સમય બિલકુલ મિથ્યાત્વ પરિણુતિથી યુક્ત થઈ ગયો છે. ॥સૂ૦૧૧॥

“ જાવં ચ ણં આણંદે થેરે ગોયમાઈણં સમણાણં નિગ્ગથાણં ” ઇત્યાદિ—
 ટીકાર્થ—ત્યાર બાદ શું બન્યું તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—
 “ જાવં ચ ણં આણંદે થેરે ગોયમાઈણં સમણાણં નિગ્ગથાણં યયમટ્ટું પરિકહેહ્ ”
 જ્યારે આનંદ સ્થવિર ગૌતમાદિ શ્રમણુ નિર્ગંથોને પૂર્વોક્ત મહાવીરના આદેશ રૂપ અર્થ કહી રહ્યા હતા, “ તાવં ચ ણં સે ગોસાલે મંસલ્લિપુત્તે હાલાહલાણ કુંભકારીણ કુંભકારાવણાઓ પહિનિકલ્લમહ્ ” ત્યારે જ મંઅલિપુત્ર ગોશાલક, હાલાહલા કુંભકારિણીની દુકાનમાંથી બહાર નીકળ્યો, “ પહિનિકલ્લમિત્તા આજીવિયસંવસંપરિવુડે મહયા અમરિસં વહમાણે સિગ્ધં, તુરિયં જાવ સાવત્થિ નયરિં મજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છહ્ ” જેવો તે ત્યાંથી નીકળ્યો કે આજીવિકસંઘે પણ તેને ઘેરી લીધો, આ પ્રકારે આજીવિકસંઘથી સંપરિવૃત થઈને, ઘણા જ અમર્ષ (ઈર્ષાલાવથી)થી સંતપ્ત દશામાં, ઘણી જ શીઘ્ર, ત્વરાવાળી ગતિથી, શ્રાવસ્તી નગરીની વચ્ચે થઈને તે નીકળ્યો. “ નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ કોટ્ટણ ચેહ્ણ, જેણેણ સમણે મગવં મહાવીરે તે વ ઉવાગચ્છહ્ ” ત્યાંથી નીકળીને તે કોષ્ઠક ચૈત્યની તરફ આગળ વધ્યો તે ચૈત્યમાં પ્રવેશ કરીને તે શ્રમણુ લગવાન મહાવીર પાસે ગયો. “ ઉવાગચ્છિ ૧ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અદૂરસામત્તે ઠિચ્ચા, સમણં મગવં મહાવીરં એવં વચાસી ” ત્યાં પહોંચીને તેમનાથી દૂર પણ નહીં, અને બહુ સમીપ પણ નહીં એવા સ્થાને ઊભા

રહીને તેણે શ્રમણુ લગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ સુદુળં આરસો ! કાસવા ! મમં એવં વયાસી—સાહુળં આરસો ! કાસવા ! મમં એવં વયાસી ગોસાલે મંખલિપુત્તે મમં ધમ્મંતેવાસી, ગોસાલે મંખલિપુત્તે મમં ધમ્મંતેવાસીત્તિ ” “ હે આયુષ્મન્ ! કાશ્યપ ! આપ મારા વિષે એવું જે કહે છે કે મંખલિપુત્ર ગોશાલક મારો ધર્માન્તેવાસી છે, તે બહુ જ સાચું કહે છે, આપનું આ કથન ઘણું જ સુંદર છે ! ” ગોશાલક અહીં “ સુદુ” અને “ સાધુ ” “ પ્રયોગ કટાક્ષ રૂપે કરે છે. આ પ્રકારનાં વચનો મહાવીર પ્રભુની અવહેલના કરવા માટે જ તેણે વાપર્યાં છે. તે આ વકોકિત દ્વારા મહાવીર પ્રભુના ઉપર્યુકત કથનને અસત્ય કથન રૂપ જ ગણાવે છે. એજ વાતને તે હવે સ્પષ્ટ કરે છે—“ જેણં સે મંખલિપુત્તે તવ ધમ્મંતેવાસી સે ણં સુક્કે સુક્કામિજ્ઞાણપ ભવિત્તા કાલમાસે કાલં કિન્ના અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાપ ઉવવન્ને ” જે મંખલિપુત્ર આપનો ધર્માન્તેવાસી હતો, તે તો શુકલ અને શુકલાભિભતિક (પવિત્ર અને પવિત્રપરિણામવાળો) હતો. તે મંખલિપુત્ર તો કાળનો અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને કોઈ એક દેવલોકમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે.

અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે કૃષ્ણ, કૃષ્ણાભિભતિક, નીલ, નીલાભિભતિક, કાષોત, કાષોતાભિભતિક, પીત, પીતામિભતિક, પદ્મ, પદ્માભિભતિક અને શુકલ, શુકલાભિભતિક, આ પ્રકારે છ પ્રકારના જીવના પરિણામ હોય છે. “ તે ગોશાલક આ છ પરિણામોમાંથી શુકલાભિભતિક પરિણામયુકત દશામાં મરણ પામ્યો છે, અને તે કારણે તે કોઈ એક દેવલોકમાં દેવની પયાયે ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે, એવું તે ગોશાલક મંખલિપુત્ર પ્રતિપાદન કરે છે. તે એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે હું ગોશાલક નથી, પણ જુદી જ બ્યક્તિ છું—“ અહં ણં ઉદાહ નામં કુંહિણાયણપ અજ્જુણસ ગોયમપુત્તસ સરીરગં વિવ્વજહામિ ” હું કૌહિન્યાયન ગોત્રનો છું, માદું નામ ઉદાધી છે મેં ગૌતમના પુત્ર અર્જુનનું શરીર છોડ્યું છે. “ વિવ્વજહિત્તા ગોસાલસ મંખલિપુત્તસ સરીરગં અણુપ્પવિસામિ ” તે શરીરનો પરિત્યાગ કરીને મેં મંખલિપુત્ર ગોશાલકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. “ અણુપ્પવિસિત્તા ઇમં સત્તમં પટ્ટપરિહારં પરિહરામિ ” આ રીતે મેં સાતમો શરીરાન્તર પ્રવેશ કર્યો છે. એટલે કે આ પહેલાં છ અન્ય શરીરોમાં પ્રવેશ કરીને મેં ગોશાલકના શરીરમાં જે પ્રવેશ કર્યો છે, તે તો મારો સાતમો શરીરાન્તર પ્રવેશ છે. હવે પોતાના સિદ્ધાન્તની મહત્તા પ્રકટ કરવાના ઉદ્દેશથી તે આ પ્રમાણે કહે છે—“ જે વિ આહં આરસો ! કાસવા ! અન્હં સમયંસિ કેદ્દ સિઙ્ગિણુ વા, સિઙ્ગંતિ વા, સિઙ્ગિણસંતિ વા, સન્વે તે ચરરાસીહં મહાકપ્પસયસહસ્સાહં સત્ત દિવ્વે, સત્ત સંજૂદ્દે ” હે આયુષ્યમન્ ! હે કાશ્યપ ! અમારા સિદ્ધાન્તને અંગીકાર કરનારા જે કોઈ પણ જીવો પહેલાં સિદ્ધ થયા છે, વર્તમાનકાળે

સિદ્ધ થાય છે, અને ભવિષ્યમાં સિદ્ધ થવાના છે, તે સઘળા અમારા સિદ્ધાન્તાનુસારી જીવો ૮૪ લાખ મહાકલ્પોને ક્ષપિત કરીને, સાત દેવભવોને, સાત નિકાયવિશેષોને, “સત્તસન્નિગ્ધમે, સત્ત પલટ્ટપરિહારે, પંચ કમ્માણિ, સયસહસ્સાઈ સટ્ટિં ચ સહસ્સાઈ છ્ચ્ચ સણ તિન્નિય કમ્મંસે અણુપુઠ્ઠવેણં સ્વહત્તા” સાત સંજ્ઞિગભોને (મનુષ્યગર્ભાવાસોને)-આ સાત મનુષ્યગર્ભાવાસ મુક્તિગામી જીવોમાં સાન્તર હોય છે, એવો ગોશાલકનો મત છે,-સાત પ્રવૃત્ત પરિહારોને-શરીરાન્તર પ્રવેશોને (તે સાત સમસંજ્ઞિ ગર્ભાના અનન્તર ક્રમે થાય છે) પાંચ કર્મોના પાંચ લાખ, સાઠ હબ્બર, છસો ત્રણ કર્મોશોને ક્રમશઃ ક્ષપિત કરીને, “તઓ પચ્છા સિજ્જંતિ, બુજ્જંતિ, મુચ્ચંતિ, પરિનિવ્વાહંતિ, સ્વવ્વદુક્ખાણમંતં કરેંસુ વા, કરેતિ વા, કરિસ્સંતિ વા” ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત, થાય છે, પરિનિર્વાણ્યતાને પ્રાપ્ત કરે છે. એ જીવોએ જ સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કર્યો છે, વર્તમાનમાં પણ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ અન્ત કરશે મહાકલ્પનું પ્રમાણ કેટલું હોય છે, તે પ્રકટ કરવા નિમિત્તે હવે મંખલિપુત્ર ગોશાલક આ પ્રમાણે કહે છે-“સે જહા વા ગંગા મહાનઈ જઓ પવ્વહા જહિંવા પ્પજુવત્થિયા, ઇસ ણં અદ્દે પંચ જોયણસયાઈ અદ્દજોયણં વિક્ખંભેણં પંચઘણુસયાઈ સ્વવેહેણં” ગંગા નદી જ્યાંથી નીકળે છે, ત્યાંથી શરૂ કરીને તે સમુદ્રને જ્યાં મળે છે ત્યાં સુધીનું અંતર ૫૦૦ યોજનનું છે. એટલે કે ગંગાનો પ્રવાહ ૫૦૦ યોજનની લંબાઈવાળા માર્ગ પરથી વહે છે, તેના પટની પહોળાઈ અર્ધા યોજનની છે, અને ઊંડાઈ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ છે. “ઈણ ણં ગંગાપમાણેણં સત્તગંગાઓ સા ઇગા મહાગંગા, સત્ત મહાગંગાઓ સા ઇગા સાદીણગંગા” આ ગંગાના માર્ગ કરતાં સાત ગણાં પ્રમાણવાળી એક મહાગંગા નદી હોય છે. સાત મહાગંગાઓ મળીને એક સાદીનગંગા થાય છે. (અહીં ગંગા અને તેના માર્ગમાં અલેક માનીને માર્ગપ્રમાણને બદલે ગંગાપ્રમાણ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.) એટલે કે મહાગંગા નદીના સાત માર્ગ જેટલી સાદીન ગંગાના માર્ગની લંબાઈ સમજવી. “સત્ત સાદીનગંગાઓ સા ઇગા મચ્ચગંગા” સાત સાદીનગંગા મળીને એક મત્યંગંગા બને છે. “સત્તમચ્ચગંગાઓ ઇગા લોહિયગંગા, સત્ત લોહિયગંગાઓ સા ઇગા આવંતીગંગા” સાત મત્યંગંગા મળીને એક લોહિતગંગા બને છે. સાત લોહિતગંગા મળીને એક આવન્તીગંગા બને છે, અને સાત આવન્તી ગંગા મળીને એક પરમાવંતી ગંગા બને છે. “ઈવામેવ સપુઠ્ઠવાવરેણં ઇગં ગંગાસયસહ્સં સત્તરસહ્સા છ્ચ્ચ ગુણપન્નગંગાસયા ભવંતિ મક્કલાયા” આ

પ્રકારે બધી ગંગાઓ મળીને ૧૧૭૬૪૬ (એકલાખ, સત્તરહજાર, છસો ઓગણપચાસ) ગંગાઓ થાય છે, એવું માનવામાં આવે છે. “ તાસિં દુવિદ્દે ઉદ્ધારે પળ્લત્તે ” આ પૂર્વોક્ત ગંગાઓનો ઉદ્ધાર-એટલે કે ગંગામાં રહેલી રેતીના કણોને બહાર કાઢવા રૂપ ઉદ્ધાર-બે પ્રકારનો કહ્યો છે. ઉદ્ધરણીય વસ્તુ બે પ્રકારની હોય છે, તે કારણે તેના ઉદ્ધારના પણ બે પ્રકારો કહ્યા છે. “ તંજહા ” તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-“ સુદ્ધમર્બોદિકલેવરે ચેવ, વાયર-બોદિકલેવરે ચેવ ” (૧) સૂક્ષ્મ ઓન્દિ કલેવર અને (૨) બાહર ઓન્દિકલેવર. સૂક્ષ્મઓન્દિ કલેવર એટલે રેતીના કણમાંથી બે અસંખ્યાત ખંડ બને છે, તેમને સૂક્ષ્મઓન્દિ કલેવર કહે છે. અહીં ‘ ઓન્દિ ’ પદ ગામઠી શબ્દ છે, તેનો અર્થ આકાર થાય છે. સ્થૂલાકારયુક્ત રેતીના કણોને બાહર ઓન્દિકલેવર કહે છે. આ બાહર ઓન્દિકલેવર રૂપ બાહર વાલુકા કણોને બહાર કાઢવાનું નામ બાહર ઓન્દિકલેવરોદ્ધાર છે.

“ તત્થ ણં જે સે સુદ્ધમર્બોદિકલેવરે સે ઠપ્પે ” આ પ્રકારના ઉદ્ધારમાંથી બે સૂક્ષ્મઓન્દિકલેવર રૂપ ઉદ્ધાર છે, તે સ્થાપનીય-પરિત્યક્તવ્ય છે. કારણ કે તે નિરૂપયોગી અથવા અસંભવિત હોવાથી તેનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. “ તત્થ ણં જે સે વાયરબોદિકલેવરે ત્થો ણં વાસસણ વાસસણ મણ મણ ઇમમેગં ગંગાવાલ્લુયં અવહાય ” આ બે પ્રકારના ઉદ્ધારોમાંથી બાહર ઓન્દિ કલેવરોદ્ધારનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે. ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષ વ્યતીત થાય ત્યારે તે પરમાવતી ગંગાના એક એક રેતીના કણને બહાર કાઢવો બે પ્રમાણે કરતાં કરતાં “ જાવહ્ણણં કાલેણં સે કોટ્ટે લ્હીણે, નીરણ, નિલ્લેવે, નિદ્ધિણ મવહ્ણ, સે ત્તં સરે સરપ્પમાણે ” જેટલા કાળમાં તે ગંગાસમુદાય રૂપ કોઠો (પટ) ખાલી થઈ જાય, રેતીના રજકણોથી રહિત થઈ જાય, ભૂમિમાં અથવા પટમાં તેના એક પણ રજકણનો સંસ્પર્શ ન રહે, સર્વથા ખાલી થઈ જાય, એટલા કાળનું નામ ‘ સર ’ તેનું બીજું નામ માનસ છે. મહાકલ્પાદિત્તું બે પ્રમાણે છે તેને જ સર:પ્રમાણુક કહેવામાં આવ્યું છે. “ ઇણં સરપ્પમાણેણં તિન્નિ સરસયસાહસ્સીઓ સે ઇમે મહાકલ્પે, ચરરાસીહ્ણ મહાકલ્પસય-સહસ્સાઈ સે ઇમે મહામાણસે ” જેટલું સરનું પ્રમાણુ કહ્યું છે એટલાં પ્રમાણુ-વાળાં ત્રણ લાખ સરનો એક મહાકલ્પ થાય છે. ૮૪ લાખ મહાકલ્પોનો એક મહામાનસ-‘ માનસોત્તર ’ થાય છે. “ અણંતાઓ સંજૂહાઓ જીવે ચયં ચહ્ણત્તા ઉવરિલ્લે માણસે સંજૂહે દેવે ઉવવજ્જહ્ણ ” અનંત સંયૂથમાંથી-અનંત દેવનિકાયમાંથી-જીવ તથા પામીને-શરીરને છોડીને, ઉપર દર્શાવેલા સર:પ્રમાણુ (કલ્પપ્રમાણુ) આયુસ્થિતિ સાથે સંયૂથમાં-દેવનિકાયવિશેષમાં, દેવરૂપે

ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ દિવ્વાઈં મોગમોગાઈં મુંજમાણે વિહરઈ” તેઓ ત્યાં દિવ્ય (સ્વર્ગીય) લોગલોગોને લોગવે છે. “વિહરિત્તા તાઓ દેવલોગાઆ આરુક્ષણં, ભવક્ષણં, ઠિહ્ક્ષણં અણંતરં ચયં ચઈત્તા પઢમે સન્નિગઢ્ઠે જીવે પચ્ચાયાઈ” ત્યાંના લોગોને લોગવીને જીવ તે દેવનિકાયવિશેષ રૂપ દેવલોકમાંથી આયુનો ક્ષય થઈ જવાને કારણે, લવનેા ક્ષય થઈ જવાને કારણે, અથવા સ્થિતિનેા ક્ષય થઈ જવાને કારણે તે લવસંબંધી શરીરથી ચવીને પહેલાં તેા તે સંજ્ઞિગર્ભમાં-પંચેન્દ્રિય મનુષ્યલવમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

“સે ણં તઓહિંતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા મજ્જિહ્લે માણસે સંજૂહે દેવે ઉવ્વજ્જઈ” તે સંજ્ઞિગર્ભમાંથી જ્યારે તે જીવ ઉદ્ધર્તના કરે છે-મરે છે, ત્યારે ઉદ્ધર્તના કરીને (મરીને) મધ્યમ સરઃપ્રમાણુ આયુષ્યથી યુક્ત દેવનિકાય વિશેષમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ દિવ્વાઈં મોગમોગાઈં જાવ વિહરઈ, વિહરિત્તા તાઓ દેવલોયાઓ આરુક્ષણં, ભવક્ષણં, ઠિહ્ક્ષણં જાવ ચઈત્તા હોચ્ચે સન્નિગઢ્ઠે જીવે પચ્ચાયાઈ” તે ત્યાં-સંયૂથ દેવનિકાયમાં-દિવ્ય લોગલોગો લોગવે છે, ત્યાર બાદ તે સંયૂથ દેવનિકાયમાંથી આયુનો ક્ષય થવાને કારણે, લવનેા ક્ષય થવાને કારણે, સ્થિતિનેા ક્ષય થવાને કારણે ફરી ચવીને-શરીરને છોડીને, દ્વિતીય સંજ્ઞિગર્ભમાં-પંચેન્દ્રિય મનુષ્યલવમાં-ઉત્પન્ન થાય છે.

“સે ણં તઓહિંતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા હેટ્ઠિલ્લે માણસે સંયૂથે દેવે ઉવ્વજ્જઈ” ત્યાંથી (દ્વિતીય સંજ્ઞિગર્ભમાંથી) ઉદ્ધર્તના કરીને તે જીવ અધઃસ્તન માનસમાં-આગળ વર્ણવ્યા પ્રમાણેના સ્વરૂપવાળા સરઃપ્રમાણુ આયુષ્યયુક્ત સંયૂથ નામક નિકાયવિશેષમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે આધ-સંયૂથ સહિત-ત્રણુ માનસોમાં ઉપરિતન, મધ્યમ અને અધઃસ્તન સરઃપ્રમાણુ આયુષ્યયુક્ત સંયૂથોમાં ચાર સંયૂથ થાય છે અને ત્રણુ દેવલવ થાય છે.

“સે ણં તત્થ દિવ્વાઈં જાવ ચઈત્તા તચ્ચે સન્નિગઢ્ઠે જીવે પચ્ચાયાઈ” તે જીવ તે અધઃસ્તન માનસવાળા સંયૂથદેવલવમાં દિવ્ય લોગલોગો લોગવે છે. ત્યાંના દિવ્ય લોગલોગોને લોગવીને, તે દેવલોકમાંથી આયુનો ક્ષય થઈ જવાને કારણે, લવનેા ક્ષય થઈ જવાને કારણે, સ્થિતિનેા ક્ષય થઈ જવાને કારણે, શરીરને છોડીને ત્રીજા સંજ્ઞિગર્ભમાં-પંચેન્દ્રિય મનુષ્યલવમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

“સે ણં તઓહિંતો જાવ ઉવ્વટ્ઠિત્તા ઉવરિહ્લે માણસુત્તરે સંજૂહે દેવે ઉવ્વજ્જહિઈ” હવે તે જીવ ત્યાંથી ઉદ્ધર્તના કરીને ઉપરિતન મહામાનસવાળા (મહાકલ્પ-પ્રમાણુ આયુવાળા) સંયૂથ નામના નિકાયવિશેષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ દિવ્વાઈં મોગ જાવ ચઈત્તા ચરુત્થે સન્નિગઢ્ઠે જીવે પચ્ચાયાઈ” તે જીવ મહાકલ્પપ્રમાણુ આયુવાળા તે દેવનિકાયમાં દિવ્ય લોગલોગોને લોગવે છે.

તે માનસોત્તર સંયૂથ દેવલવના ભોગભોગોને ભોગવીને ત્યાંના આયુ, ભવ અને સ્થિતિને ક્ષય થવાને કારણે ત્યાંથી ચ્યવીને તે જીવ ચોથા સંજિગર્ભમાં -પંચેન્દ્રિય મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વ-વૃત્તિ મઙ્ગિલ્લે માણસુત્તરે સંજૂહે દેવે ઉવ્વજ્જઈ” તે જીવ તે ચોથા સંજિગર્ભમાંથી મરીને મધ્યમ મહાકલ્પપ્રમાણુ આયુવાળા સંયૂથ નામના નિકાયવિશેષમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ દિવ્વાઈ મોગ જાવ ચહ્ત્તા પંચમે સન્નિગલ્લમે જીવે પચ્ચાયાઈ” તે જીવ તે મધ્યમ મહાકલ્પપ્રમાણુ આયુવાળા દેવલોકમાં દિવ્ય ભોગભોગોને ભોગવીને ત્યાંના આયુ, ભવ અને સ્થિતિને ક્ષય થવાને કારણે ત્યાંથી ચ્યવીને પાંચમાં સંજિગર્ભમાં-પંચેન્દ્રિય મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વવૃત્તિ દિવ્વિલ્લે માણસુત્તરે સંજૂહે દેવે ઉવ્વજ્જઈ” તે જીવ તે પાંચમાં મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ભવમાંથી ઉદ્ધર્તના કરીને અધઃસ્તન મહાકલ્પપ્રમાણુ આયુવાળા સંયૂથ નામના નિકાયવિશેષમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ દિવ્વાઈ મોગ જાવ ચહ્ત્તા છટ્ટે સન્નિગલ્લમે જીવે પચ્ચાયાઈ” ત્યાં મહાકલ્પપ્રમાણુ કાળ સુધી દિવ્ય ભોગભોગોને ભોગવીને, તે ભવમાંથી આયુ, ભવ અને સ્થિતિને ક્ષય થવાને કારણે, તે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે જીવ છઠ્ઠા સંજિગર્ભમાં-પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય-ભવમાં-ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વવૃત્તિ બંમલોગે નામં સે કપ્પે પન્નત્તે” ત્યાર બાદ છટ્ટા પંચેન્દ્રિય મનુષ્યભવમાંથી ઉદ્ધર્તના કરીને (મરીને) જીવ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે બ્રહ્મલોક નામનું દેવલોક “પાર્ણ પહીણાયપ, ઉદીણદાહિણવિથિન્ને, જહા ઠાણપ્પ જાવ પંચ વહેંસગા પણ્ણત્તા” પૂર્વપશ્ચિમ સુધી લાંબું અને ઉત્તરદક્ષિણ સુધી વિસ્તૃત છે. પ્રજા-પનાના બીજા પદમાં “પહિપણ્ણચંદસંઠાણસંઠિપ, અચ્ચિમાલી, માસરાસિપ્પમે” આ વિશેષણો દ્વારા તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે બ્રહ્મલોક કલ્પમાં (દેવલોકમાં) પાંચ અવતંસક (ઉત્તમ આવાસો) કહ્યાં છે. “તંજહા” તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-“અસોગવહેંસગે જાવ પહિહ્વા સે ણં તત્થ દેવે ઉવ્વજ્જઈ” (૧) અશોકાવતંસક, (૨) સપ્પણ્ણાવતંસક, (૩) અપકાવતંસક, (૪) ચૂતાવ-તંસક અને મધ્યમાં પાંચમું બ્રહ્મલોકાવતંસક આ પાંચે અવતંસકો પ્રતિરૂપ-પરમરમણીય છે-તે જીવ એવાં આ બ્રહ્મલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપરીતન, મધ્યમ અને અધસ્તન, આ ત્રણ માનસોત્તરોમાં (મહાકલ્પ-પ્રમાણુ આયુવાળા દેવલોકમાં) ત્રણ જ સંયૂથ છે અને ત્રણ દેવલવ છે. પહેલાંના ચાર અને આ ત્રણ મળીને સાત સંયૂથ છે. અને પહેલાં ત્રણ અને આ ત્રણ મળીને ૬ દેવરૂપ છે. સાતમો દેવલવ બ્રહ્મલોકમાં કહેવામાં

આવ્યો છે. તે સંયુથને નામ પ્રતિપાદિત થયો નથી, તેથી તેને સંયુથ રૂપે ગણાવ્યો નથી. “સે ણં તત્થ દસ સાગરોવમાઈં દિવ્વાઈં ભોગ જાવ ચ્હિત્તા સત્તમે સન્નિગન્થમે જીવે પચ્ચાયાઈ” તે જીવ તે બ્રહ્મલોકકલ્પમાં દસ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ સુધી દિવ્ય લોગલોગોને લોગવે છે ત્યાર બાદ ત્યાંના આયુનો, ભવનો અને સ્થિતિનો ક્ષય થવાને કારણે, ત્યાંથી ચ્યવીને સાતમાં સન્નિગ-ભાંમાં-પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. “સે ણં તત્થ નવવ્ણં” માસાણં વહુપહ્વિપુણાણં અદ્દુમાણ જાવ વીઠ્ઠકંતાણં સુકુમાલગમહલ્લણ મિચ્છકુંડલકુંચિ-ચકેસણ, મટ્ટગંડતલકન્તપીઠણ દેવકુમારસમપ્પમે દારણ પયાચઈ” તે ગર્ભાવાસમાં નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ પૂર્ણ કરીને જ તે ઉત્પન્ન થાય છે. તે બાળક બહુજ સુકુમાર પ્રકૃતિનો અને ભદ્ર સ્વભાવનો હોય છે. અથવા તેની આકૃતિ ઘણી જ લબ્ય હોય છે, તેના કેશ મૃદુ અને કુંડળના સમાન કુંચિત હોય છે. તેના બન્ને ગાલોની બાજુમાં કર્ણાભરણવિશેષ ઋદ્યા કરે છે અને તેની કાન્તિ દેવકુમારના જેવી હોય છે. “સે ણં અહં કાસવા !” હે કાશ્યપ ! જે બાળકના વિષયમાં મેં વાત કરી, એવો જ બાળક હું છું, આ પ્રમાણે ગોશાલકે મહાવીર પ્રભુને સમભવ્યું. “તેણં અહં આસો ! કાસવા ! કોમારિય પવ્વજ્જાણ, કોમારણં વંમચેરવાસેણં અવિદ્ધકન્નણ ચેવ સંચાણં પહ્વિ-લભામિ” હે આયુષ્મન ! હે કાશ્યપ ! કુમારકાળમાં જ પ્રવ્રજ્યા લઈને તથા કુમારકાળમાં બ્રહ્મચર્ય તું પાલન કરવાને કારણે વ્યુત્પન્ન મતિવાળા મેં સંખ્યાત તત્ત્વબદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરી લીધી છે. તે “પહ્વિલભેત્તા ઇમે સત્ત પહ્વટ્પરિહારે પરિહારામિ” ત્યાર બાદ મેં આ સાત પ્રવૃત્તિપરિહારો (શરીરાન્તર પ્રવેશ) કર્યાં છે. તે સાત પ્રવૃત્તિપરિહારો (શરીરાન્તર પ્રવેશ) “તંજહા” આ પ્રમાણે છે. “ણેજ્જગસ્સ, મહ્હરામસ્સ, મંડિયસ્સ, રોહસ્સ, મારહાઈસ્સ, અવ્વજુણગસ્સ ગોયમપુત્તસ્સ, ગોસાલ્લસ્સ મંચલ્લિપુત્તસ્સ” (૧) એણેયકના, (૨) મલ્લરામના, (૩) મંડિતના, (૪) રોહકના, (૫) ભારદ્વજના, (૬) ગૌતમપુત્ર અર્જુનના અને (૭) મંબલિપુત્ર ગોશાલકના શરીરમાં, આ પ્રમાણે ક્રમશઃ સાત શરીરોમાં મેં પ્રવેશ કર્યો છે. “તત્થ ણં જે સે પઢમે, પહ્વટ્પરિહારે સે ણં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ વહિયા મંઢિચ્છકુર્ચિસિ ચેઈયંસિ ઉદાઈસ્સ કુંઢિયાયણાસ સરીરં વિપ્પજ્જહામિ” પૂર્વોક્ત સાત પ્રવૃત્તિપરિહારોમાંનો-શરીરાન્તર પ્રવે-શોમાંનો, જે પહેલો પ્રવૃત્તિપરિહાર કહ્યો છે, તેમાં મેં રાજગૃહ નગરની બહાર મંડિકકુક્ષિ નામના ચૈત્યમાં કૌડિન્યગોત્રોત્પન્ન ઉદાચીના શરીરને છોડ્યું છે. “વિપ્પજ્જેત્તા ણેજ્જગસ્સ સરીરગં અણુપ્પવિસામિ” ઉદાચીના શરીરને છોડીને મેં એણેયકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. “અણુપ્પવિસિત્તા બાવીસં વાસાઈં પઢમં પહ્વટ્પરિહારં પરિહારામિ” ત્યાં પ્રવેશ કરીને ૨૨ વર્ષ સુધી તે પ્રવૃત્તિપરિહાર કર્યો-એટલે કે ૨૨ વર્ષ સુધી મારો જીવ તે શરીરમાં રહ્યો. “તત્થ જે સે ડોચ્ચે પહ્વટ્પરિહારે સે ઉદંડપુરસ્સ નયરસ્સ વહિયા ચંદોચરણંસિ ચેઈયંસિ ણેજ્જગસ્સ સરીરગં વિપ્પજ્જહામિ” હવે બીજા પ્રવૃત્તિ પરિહારનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. ઉદંડપુર નગરની બહાર ચન્દ્રાવતરણ ચૈત્યમાં મેં એણેયકના શરીરને છોડ્યું. “વિપ્પજ્જેત્તા મહ્હરામસ્સ સરારગં અણુપ્પવિસામિ” તે શરીરને છોડીને મેં મલ્લરામના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. “અણુપ્પવિસિત્તા

एकवीसं वासाइं दोच्चं पठ्ठपरिहारं परिहरामि ” त्यां प्रवेश करीने २१ वर्ष सुधी आ पीळ प्रवृत्तिपरिहारने निभाव्यो. “ तत्थ णं जे से तच्चे पठ्ठपरिहारे, से णं चंपाए नयरीए बहिया अंगमंदिरं चेइयंसि मल्लरामस्स सरीरगं विप्पजहामि ” त्थार आइ अंपानगरीनी अडार अंगमंदिरं चैत्यमां भद्लरामना शरीरने छोडीने अन्य शरीरमां प्रवेश करवां ३५ त्रीने प्रवृत्तिपरिहार में कर्यो. “ विप्पजहेत्ता मंडियस्स सरीरगं अणुप्पविसामि ” भद्लरामना शरीरने छोडीने मंडितना शरीरमां में प्रवेश कर्यो. “ अणुप्पविसेत्ता वीसं वासाइं तच्चं पठ्ठपरिहारं परिहरामि ” मंडितना शरीरमां २० वर्ष सुधी हुं रह्यो. आ प्रकारे में त्रीने प्रवृत्तिपरिहार कर्यो. “ तत्थ णं जे से चउत्थे पठ्ठपरिहारे, से णं वाणारसीए नयरीए बहिया काममहावणंसि चेइयंसि मंडियस्स सरीरगं विप्पजहामि ” पूर्वोक्त सात प्रवृत्तिपरिहारिमांनेो योथो प्रवृत्तिपरिहार में वाराषुसी नगरीनी अडार कामभडावन चैत्यमां कर्यो. त्यां में मंडितना शरीरने छोड्युं. “ विप्पजहेत्ता रोहस्स सरीरगं अणुप्पविसामि ” मंडितना शरीरने छोडीने में रोडना शरीरमां प्रवेश कर्यो, “ अणुप्पविसेत्ता एगूणवोसं वासाइयं चउत्थं पठ्ठपरिहारं परिहरामि ” ते शरीरमां प्रवेश करीने हुं १६ वर्ष सुधी ते शरीरमां रह्यो आ प्रकारे में योथो प्रवृत्तिपरिहार (शरीरान्तर प्रवेश) कर्यो. “ तत्थ णं जे से पंचमे पठ्ठपरिहारे से णं आलभियाए नयरीए बहिया पत्तकाळगयंसि चेइयंसि रोहस्स सरीरगं विप्पजहामि, विप्पजहेत्ता भारदाइस्स सरीरगं अणुप्पविसामि ” त्थार आइ आलभिका नगरीनी अडार प्राप्तकालगत चैत्यमां में पांचमे प्रवृत्तिपरिहार कर्यो. तेमां में रोडना शरीरने छोडीने लारदावना शरीरमां प्रवेश कर्यो. “ अणुप्पविसित्ता अट्टारसवासाइं पंचमं पठ्ठपरिहारं परिहरामि ” आ प्रकारे लारदावना शरीरमां प्रवेश करीने १८ वर्ष पर्यन्त अेज शरीरमां रह्यो. आ प्रकारे में पांचमे प्रवृत्तिपरिहार कर्यो. “ तत्थ णं जे से छट्ठे पठ्ठपरिहारे से णं वेसालीए नयरीए बहिया कौडियावणंसि चेइयंसि भारदाइस्स सरीरगं विप्पजहामि ” पूर्वोक्त सात प्रवृत्तिपरिहारिमांनेो जे छट्ठो प्रवृत्तिपरिहार कर्यो तेनु डवे प्रतिपादन करवामां आवे छे. छट्ठो प्रवृत्तिपरिहार वैशाखी नगरीनी अडार कौडिन्यायन चैत्यमां कर्यो, अने में लारदावना शरीरनेो परित्याग कर्यो. “ विप्पजहेत्ता अज्जुणगस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं अणुप्पविसरामि ” लारदावना शरीरने छोडीने में गौतमपुत्र अणुंनना शरीरमां प्रवेश कर्यो. “ अणुप्पविसेत्ता सत्तरसवासाइं छट्ठं पठ्ठपरिहारं परिहरामि ” आ छट्ठा प्रवृत्तिपरिहार

૩૫ શરીરાન્તરપ્રવેશ કરીને, અર્જુનના શરીરમાં હું ૧૭ વર્ષ સુધી રહ્યો. “ તથ જં જે સે સત્તમે પચ્ઠ્વરિહારે સે જં રૂહેવ સાવત્થીવ નધરીવ હાલાહલાવ કુંભકારીવ કુંભકારાવર્ણસિ અઙ્ગુણગસ્સ ગોયમપુત્તસ્સ સરીરગં વિપ્પજહામિ ” પૂર્વોક્ત સાત પ્રવૃત્તિપરિહારોમાંનો સાતમો પ્રવૃત્તિપરિહાર (શરીરાન્તર પ્રવેશ) આ પ્રમાણે કર્યો—આ શ્રાવસ્તી નગરીમાં હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણમાં (કુંભારની હુકાનમાં) મેં ગાતમપુત્ર અર્જુનના શરીરને છોડ્યું. “ વિપ્પજહેતા ગાસાલ્લસ્સ મંચલ્લિપુત્તસ્સ સરીરગં પવિસામી ” અર્જુનના શરીરને છોડીને મેં મંખલિપુત્ર ગોશાલકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. તે શરીરમાં શા માટે પ્રવેશ કર્યો તે ગોશાલક પ્રકટ કરે છે—“ અલં ચિરં, ધુવં, ધારણિજ્જં, સીયસહં, વ્ણહસહં, સુહાસહં, વિવિહવંસમસગપરિસહોવસગસહં, ચિરસંચયણં કટ્ટુ તં અણુપ્પવિસામિ ” વિવક્ષિત કાળ સુધી અવશ્ય સ્થાયી હોવાથી, મને એવો વિચાર આવ્યો કે આ શરીર ચિરસ્થાયી છે, શારીરિક ગુણોની ધ્રુવતાની અપેક્ષાએ ધ્રુવ છે, અને તે કારણે ધારણ કરવા યોગ્ય છે, શીતને સહન કરવાને સમર્થ છે, ઉષ્ણતાને સહન કરવાને સમર્થ છે, ક્ષુધા સહન કરવાને સમર્થ છે, દંશમશક જન્ય પરીષદ અને ઉપસર્ગને સહન કરવાને સમર્થ છે, અવિઘટમાન સંહનનવાળું છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરીને મેં મંખલિપુત્ર ગોશાલકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. “ તં સે જં સોલલ્લાસાઈં ઇમં સત્તમં પચ્ઠ્વરિહારં પરિહારામિ ” આ કારણે સોળ વર્ષ સુધી આ વર્તમાનકાલિક સાતમો પ્રવૃત્તિપરિહાર (શરીરાન્તર પ્રવેશ) કરી રહ્યો છું. “ એવામેવ આસો ! કાસવા ! એજં તેત્તીસેજં વાસસણં સત્ત પચ્ઠ્વરિહારા પરિહારિયા ભવંતીતિ મક્ખવાયા ” હે આયુષ્મન્ ! હે કાશ્યપ ! તેથી જ મેં એવું કહ્યું છે કે પૂર્વોક્ત સાત પ્રવૃત્તિપરિહાર ૧૩૩ વર્ષમાં સંપાદિત થાય છે. “ તં સુદ્ધુ જં આસો ! કાસવા ! મમં એવં વયાસી, સાહૂજં આસો ! કાસવા ! મમં એવં વયાસી—ગોસાલે મંચલ્લિપુત્તે મમં ધમ્મંતેવાસી ત્તિ, મંચલ્લિપુત્તે ગોસાલે મમં ધમ્મંતેવાસી ત્તિ ” તે હે આયુષ્મન્ કાશ્યપ ! તમે એવું જ કહો છો કે ‘ મંખલિપુત્ર ગોશાલક મારો ધર્માન્તેવાસી છે, મંખલિપુત્ર ગોશાલક મારો ધર્માન્તેવાસી છે, ’ આ પ્રકારનું મને અનુલક્ષીને આપ જે કથન કરે છે. તે ખરું જ છે ! તે ઘણું જ સુંદર છે ! આ પ્રકારની વક્રોક્તિ દ્વારા ગોશાલક મહાવીર પ્રભુની અવહેલના કરે છે. ॥સૂ.૦૧૨॥

“ ગોસાલા ! ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગોશાલકની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને મહાવીર પ્રભુએ જે જવાબ આપ્યો, તેનું હવે સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે—“ તથ જં સમણે ભગવં મહાવીરે ગોસાલં મંચલ્લિપુત્તં એવં વયાસી ” ગોશાલકની પૂર્વોક્ત વાતનો મહાવીર પ્રભુએ આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. “ ગોસાલા ! સે જહા નામપ

તેણે સ્ત્રિયા, ગામેહ્ણદિં પરબ્ભવમાણેર” હે ગોશાલક ! ધારો કે કોઈ એક ચોર છે, તે ગ્રામવાસીઓથી વારંવાર પરાભૂત થઈને, કોઈ ગત (ખાડે) અથવા ગુફા (શિયાળ આદિ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ ખોડ), દુર્ગ, ગહન-વનાદિ સ્થાન નહીં મળવાથી, તથા શુષ્ક સરોવર આદિ નીચાણવાળું સ્થાન, પર્વત, ગર્ત પાષાણ આદિથી યુક્ત ઊંચાનીચાં સ્થાન નહીં જડવાથી “એણે મહં ઉન્નાલોમેણ વા, સળહોમેણ વા, કપ્પાસપમ્હેણ વા, તળસૂણ વા, અત્તાણં આચરેત્તા ચિટ્ઠેજ્જા” એક ઘણું જ ભારે લાંબા ઊંચા કામળાને, અથવા શણુના વસ્ત્રને, અથવા કપાસમાંથી બનેલા સૂતરાઉ વસ્ત્રને અથવા તૃણના અશ્રભાગો વડે પોતાને આચ્છાદિત કરીને બેસી બંધ છે, “સે ણં અનાચરિપ્પ આચરિચ્છમિત્તિ અપ્પાણં મન્નઈ” પરંતુ આવરણની અલ્પતાને કારણે અનાચ્છાદિત હોવા છતાં પણ તે એવું માને છે કે “હું આચ્છાદિત છું.” “અપાચ્છણ્ણે ય પચ્છણ્ણમિત્તિ અપ્પાણં મન્નઈ” અપ્રચ્છન્ન હોવા છતાં પણ પોતે પ્રચ્છન્ન જ છે, એવું માને છે, “અણિલુક્કે ણિલુક્કમિત્તિ અપ્પાણં મન્નઈ” દષ્ટિગોચર થતો હોવા છતાં પણ એવું માને છે કે “હું દષ્ટિગોચર થતો નથી,” “અપલાઙ્ગપ્પ પલાઙ્ગમિત્તિ અપ્પાણં મન્નઈ” “પલાયન નહીં થવા છતાં એમ માને છે કે હું પલાયન થઈ ગયો છું,” “એવામેવ તુમં પિ ગોસાલા ! અણન્ને સંતે અન્નમિત્તિ અપ્પાણં ઉવલભસિ” એજ પ્રમાણે હે ગોશાલક ! તું અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ ન હોવા છતાં પણ પોતાને અન્ય વ્યક્તિ રૂપે પ્રકટ કરી રહ્યો છે. “તં મા એવં ગોસાલા ! નારિહસિ ગોસાલા ! સચ્ચેવ તે સ્મા છાયા, નો અન્ના” તેથી હે ગોશાલ ! તું એવું ન બોલીશ, કારણ કે એવું કરવું અને કહેવું તે તારે માટે યોગ્ય નથી. તારી તો છાયા (પ્રકૃતિ) એજ છે, જેને તું ખીજે રૂપે પ્રકટ કરવાનું ઈષ્ટ માની રહ્યો છે—આ છાયા (શરીર) તારી છે, અન્યતું નથી. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તું પોતે ગોશાલક જ છે, તું તારી જાતને અન્ય વ્યક્તિ રૂપે ઓળખાવે છે, તે મિથ્યા છે. ॥૨૦૧૩॥

“તણં સે ગોસાલે મંહલિપુત્તે સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણ” ઈત્યાદિ—
 ટીકા—મહાવીર ભગવાનની આ વાત સાંભળીને ગોશાલકે શું કયું તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે. “તણં સે ગોસાલે મંહલિપુત્તે સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં વુત્તે સમાણે આસુરસ્સેપ” બ્યારે મહાવીર પ્રભુએ મંહલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તે ગોશાલક ક્રોધ રૂપી અગ્નિથી અત્યંત દીપ્ત અને પ્રજ્વલિત થઈ ગયો, અને રુદ્ધ, કુદ્ધ, કુપિત અને ધૂંઆકૂંઆ થતો, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ઊંચ નીચ શબ્દો વડે—અયુક્ત વચનો વડે નિન્દા કરવા લાગ્યો. “તમે આવા છો અને તેવા છો” એવું બોલવા લાગ્યા. “આસેત્તા સ્સાવયાહિં ઉદ્ધંસણાહિં ઉદ્ધંસેઈ” અનુચિત શબ્દપ્રયોગો દ્વારા તેમની નિન્દા કરીને પરભવસૂચક શબ્દો વડે “તમે દુષ્કૃત્રીન છો” ઈત્યાદિ કુલાદિકનો અપકર્ષ કરનારા—તિરસ્કાર કરનારાં

વચનો વડે તે તેમનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યો. “ઉદ્ગ્રંથેત્તા ઉચ્ચાવયાહિં નિબ્મંછનાહિં નિબ્મંછેઈ” પરભવસૂચક શબ્દો વડે તિરસ્કાર કર્યા પછી તે “મારે તમારી સાથે કોઈ પણ પ્રયોજન નથી,” ઈત્યાદિ કઠોર વચનો દ્વારા તે તેમની નિર્ભરત્વના કરવા લાગ્યો. “નિબ્મંછેત્તા ઉચ્ચાવયાહિં નિચ્છોડનાહિં નિચ્છોડેઈ” ત્યાર બાદ “તમે તિથ” કરનાં ચિહ્નોને છોડી દો,” ઈત્યાદિ રૂપે અપમાન સૂચક અયોગ્ય શબ્દો દ્વારા તે તેમને ધિક્કારવા લાગ્યો. “નિચ્છો-હેત્તા” આ પ્રમાણે ધિક્કારીને તેણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું—“નટ્ટેસિ કયાઈ, વિનટ્ટેસિ કયાઈ, મટ્ટેસિ કયાઈ, નટ્ટવિણટ્ટમટ્ટેસિ કયાઈ” તમારા આચાર નષ્ટ થવાને કારણે તમે નષ્ટ થઈ ચુક્યા છો, એટલે કે હું એવું માનું છું કે તમારો નાશ થઈ ચુક્યો છે, તમે મરી જ ચુક્યા છો, એવું હું માનું છું, વળી હું એવું પણ માનું છું કે તમે તમારી સંપત્તિથી પણ રહિત થઈ ચુક્યા છો તમે નષ્ટ, વિનષ્ટ, અને બ્રષ્ટ થઈ ચુક્યા છો. “અજ્જ ન ભવસિ, નહિ તે મમાહિંતો સુહમત્થિ” હું એવું માનું છું કે આજ તમે (મારા હાથથી બચવાના) નથી, મારા દ્વારા તમને સડેજ પણ સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી એટલે કે આજ હું તમને જીવતા છોડવાનો નથી. ॥સૂ.૦૧૪॥

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ત્યાર બાદ શું બન્યું, તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે—“તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસ ભગવઓ મહાવીરસ અંતેવાસો પાઈણજાણવણ સવ્વાણુમૂઈ ણામં બળગારે પગઈમહણ જાવ વિણીણ” તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના અંતેવાસી (શિષ્ય) કે જે પૂર્વમાં રહેલા જન-પદમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, એવા સર્વાનુભૂતિ નામના અણુગાર હતા. તેઓ ભદ્ર સ્વભાવના હતા, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયોને તેમણે પાતળાં પાડી નાખ્યા હતા. તેઓ મૃદુમર્દવ ગુણથી યુક્ત હતા, વિદીન હતા, સરળ હતા અને વિનીત હતા. “ઘમ્માચરિયાણુરાણેણં ઇયમટ્ટં અસહ-હમાણે ઉટ્ટાણ ઉટ્ટેઈ” તેમણે મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યેના અનુરાગને લીધે—અતિશય શ્રદ્ધા અને અતિશય ભક્તિભાવને કારણે, ગોશાલનાં વચનોને શ્રદ્ધાની નજરે જોયાં નહીં—એટલે કે ગોશાલે તેજોલેશ્યા વડે બાળીને ભસ્મ કરી નાખવાની જે વાત કરી હતી, તે વાત પર તેમણે વિશ્વાસ ન મૂક્યો, અને વિશ્વાસ નહીં હોવાને કારણે જ તેઓ ઊઠ્યા. “ઉટ્ટાણ ઉટ્ટેત્તા જેણેવ ગોસાલે મંચ્છલિ-પુત્તે, તેણેવ ઉચ્ચાગચ્છિઈ” ઊઠીને તેઓ મંચ્છલિપુત્ર ગોશાલકે જ્યાં ઊભો

હતો, ત્યાં આઠ્યા. “હવાગચ્છિન્તા ગોસાલં મંચ્છલિપુત્તં ઇવં વચાસી” ત્યાં આવીને તેમણે મંબલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું—“જે વિ તાવ ગોસાલા ! તહાઠ્ઠવસ્સ સમણસ્સ વા, માહ્ણસ્સ વા, અંતિયં ઇગમવિ આચરિયં ધમ્મિયં સુવચણં નિસામહ, સે વિ તાવ વંદહ, નમંસહ, જાવ કહ્લાણં મંગલં દેવયં ચેહ્મયં પજ્જુવાસહ” “હે ગોશાલ ! જે વ્યક્તિ તથા રૂપ (શ્રમણ વેધધારી),— અતિશયવિશિષ્ટ શ્રમણની પાસે અથવા માહણની પાસે એક પણ ધાર્મિક સુવચન—સહુપદેશતું શ્રવણ કરે છે, એવા તે શ્રમણ અથવા માહણ તે વ્યક્તિ દ્વારા વન્દનીય થઈ જાય છે, નમસ્કરણીય થાય છે, વન્દણા નમસ્કાર કરીને તે વ્યક્તિ વિનયાવનત થઈને તેમની સેવા શુશ્રૂષા કરે છે, તેમને કલ્યાણકારક, મંગલમય, સાક્ષાત્ દેવતુલ્ય અને સમ્યગ્ જ્ઞાનસ્વરૂપ માનીને તેમની પર્યુપાસના કરે છે. “કિમંણ પુણ તુમં ગોસાલા ! મગવચા ચેવ પવ્વાવિણ, મગવચા ચેવ મુંહાવિણ” પરન્તુ હે ગોશાલક ! તમારા વિષયમાં તો વાત જ શી કરવી ! ભગવાન મહાવીરે જ તમને દીક્ષા આપી છે, ભગવાન મહાવીરે જ તમને મુંહિત કર્યા છે, “મગવચા ચેવ સેહાવિણ” ભગવાન મહાવીરે જ તમને શિષ્ય રૂપે અંગીકાર કર્યા છે, પ્રતિરૂપે તમને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, ભગવાન મહાવીરે જ તમને પ્રતિ જનોના આચારવિચારની સેવામાં પ્રવૃત્ત કર્યા છે, અને ભગવાન મહાવીરે જ તમને તેજ્ઞેદેશ્યા આદિ પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ બતાવી છે, આ રીતે “મગવચા ચેવ સિક્કલાવિણ” ભગવાન મહાવીરે જ તમને આ વિષયમાં શિક્ષિત કર્યા છે, “મગવચા ચેવ વહુસ્સુઈકણ” ભગવાન મહાવીરે જ તમને બહુશ્રુતના જ્ઞાતા બનાવ્યા છે. આટલું આટલું કરવા છતાં પણ તમે મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે મિથ્યાભાવથી યુક્ત બન્યા છો એટલે કે તેમના વિરૂદ્ધની પ્રવૃત્તિમાં તલ્લીન રહ્યા કરો છો. “તં મા ઇવં ગોસાલા ! નારિહ્મિ ગોસાલા ! સચ્ચેવ તે સા છાયા, નો અજ્ઞા” હે ગોશાલ ! તું મહાવીર પ્રભુ સાથે આ પ્રકારનું વર્તન ન રાખ, મહાવીર પ્રભુ સાથે આવું વર્તન કરવું ઉચિત નથી. હે ગોશાલા ! આ તમારી આ ભવસંબંધી જ છાયા (કાયા) છે, તમારા કહ્યા અનુસાર, તે કેઈ અન્યભવસંબંધી છાયા નથી.”

“તણ્ણં સે ગોસાલે મંચ્છલિપુત્તે સઠ્ઠવાણુમૂહ્ણામં અણગારેણં ઇવં વુત્તે સમાણે આસુરત્તેય સઠ્ઠવાણુમૂહ્ણં અણગારં તવેણં તેણ્ણં ઇગાહ્ચં માસરાસિં કરેહ્મ” જ્યારે સર્વાનુભૂતિ અણુગારે તે મંબલિપુત્ર ગોશાલને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમના પ્રત્યે તેના દિલમાં ક્રોધ રૂપ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો, રૂઠ, ક્રુદ્ધ, કુપિત અને

કોષથી ધૂંઆકુંઆ થઈને તેણે એજ વખતે તપજન્ય તેજ્જલેશ્યાના એક જ આઘાતથી, પાષાણનિર્મિત મારણ્યમહાયંત્રના આઘાતના જેવા આઘાતથી, સર્વાનુભૂતિ અણુગારને ખાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યા. “તદ્દેવં સે ગોસાલે મંચલિપુત્તે સવ્વાણુભૂઈ અણગારં તવેણં તેણં પમાહચ્ચં કૂઢાહચ્ચં જાવ માસરાસિં કરેત્તા દોઠ્ઠવંપિ સમણે મગવં મહાવીરં ઉચ્ચાવચાહિં આસણાહિં આસણ” આ પ્રકારે સર્વાનુભૂતિ અણુગારને પાષાણમય યંત્રના આઘાત સમાન, તપજન્ય તેજ્જલેશ્યાના એક જ આઘાતથી ભસ્મીભૂત કરીને, મંખલિપુત્ર ગોશાલકે ખીણ વાર પણ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને અનુચિત, કઠોર વચનો સંભળાવવા માંડ્યા આ પ્રકારનાં વચનો દ્વારા તેમની નિન્દા કરી, તિરસ્કાર કર્યો, ભત્સના કરી, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “આજ તમારૂં આવી બન્યું છે, મારા તરફથી તમને સહેજ પણ સુખ ઉપજવાનું નથી” આ કથન પર્યંતનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ અહીં ‘યાવત્’ પદ દ્વારા “ઉચ્ચાવચામિઃ ઉદ્ઘર્ષણામિઃ ઉદ્ઘર્ષયતિ, ઉચ્ચાવચામિઃ નિર્ભત્સનામિઃ નિર્ભત્સયતિ, ઉચ્ચાવચામિઃ નિશ્છોટનામિઃ નિશ્છોટયતિ, અથ ચૈવ વદતિ, નષ્ટા સિ કદાચિત્, વિનષ્ટોઽસિ કદાચિત્, બ્રષ્ટોઽસિ કદાચિત્, નષ્ટવિનષ્ટબ્રષ્ટોઽસિ કદાચિત્” આ પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે.

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અંતેવાસી કોસલજાણવણ સુણક્ષત્તે ણામં અણગારે પમાહમહ્ણ, વિણીણ, ધમ્માચરિયાણુરાણેણં જહા સવ્વાણુભૂઈ તહેવ જાવ સચ્ચેવ તે સ્સા છાયા નો અન્ના” તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણભગવાન મહાવીરના એક ણીભ અન્તેવાસી-શિષ્ય કે જેનું નામ સુનક્ષત્ર અણુગાર હતું. તેઓ કૈાશર દેશમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા અને ઘણા વિનીત હતા. તેમને પણ સર્વાનુભૂતિ અણુગાર જેવો જ અનુરાગ મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે હતો તેમણે પણ મંખલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે સમભવવાનો પ્રયત્ન કર્યો-“હે ગોશાલક! તથારૂપ શ્રમણ અથવા માહણની પાસે જે વ્યક્તિ એક પણ આર્થ ધાર્મિક સુવચનને શ્રવણ કરે છે, તે વ્યક્તિ તેમને વંદણા કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, અને તેમને કલ્યાણસ્વરૂપ, મંગળસ્વરૂપ અને દેવ સ્વરૂપ ગણીને તેમની પર્યુપાસના કરે છે. હે ગોશાલક! તમારી તો વાત જ જુદી છે. તમે તો મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પ્રવ્રજિત થયા છો, તેમના દ્વારા જ મુંડિત થયા છો, ભગવાનના દ્વારા જ શિષ્યરૂપે તમને અંગીકાર કરવામાં આવ્યાં છે, ભગવાને જ તમને તેજ્જલેશ્યા પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ શિખવી છે, ભગવાનના દ્વારા જ તમે શિક્ષિત થયા છો, ભગવાને જ તમને બહુશ્રુત કર્યાં છે. છતાં પણ તમે મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે મિથ્યાભાવ પરિણુત થયા છો. હે ગોશાલક! એવું કરવું તમને શોભતું નથી હે ગોશાલક! ભગવાન પ્રત્યે એવો વર્તાવ ન કરો તમે

મંખલિપુત્ર ગોશાલક જ છે, ગોશાલના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને સાતમે પ્રવૃત્તિપરિહાર (શરીરાન્તર પ્રવેશ) કરવાની તમારી વાત સાચી નથી. ”

“તર્ણં સે ગોસાલે મંખલિપુત્તે સુનક્ષત્તેણં અણગારેણં એવં વુત્તે સમાણે આસુરત્તેપ્પ, સુનક્ષત્તં અણગારં તવેણં તેણં પરિતાવેહ” જ્યારે સુનક્ષત્ર અણુગારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તે ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઈ ગયો. ૩૦૮, કુદ્ધ, કુપિત અને ક્રોધથી ધૂઆંકુઆં થઈ ઉઠેલા તેણે એજ વખતે પોતાની તપજન્ય લેશ્યા તેમના પર છોડીને તેમના શરીરમાં ખૂબ જ પીડા ઉત્પન્ન કરી. “તર્ણં સે સુનક્ષત્તે અણગારે ગોસાલેણં મંખલિપુત્તેણં તવેણં તેણં પરિતાવિણ સમાણે જ્ઞેવ સમાણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છહ” મંખલિપુત્ર ગોશાલકના દ્વારા છોડવામાં આવેલી તપજન્ય તેજ્જેલેશ્યા વડે પરિતાપિત થયેલા તે સુનક્ષત્ર અણુગાર શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરની પાસે આવ્યા. “ઉવાગચ્છિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં તિક્કલુત્તો વંદહ, નમંસહ” ત્યાં જઈને તેણે તેમને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદણા કરી, અને નમસ્કાર કર્યાં. “વંદિત્તા, નમંસિત્તા સયમેવ પંચમહવ્વયાહં આરુમેહ” વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે પોતાની બંતે જ પાંચ મહાવ્રતોનું ઉચ્ચારણ કર્યું. “આરુ-મેત્તા સમણા ય સમણીઓ ય ચામેહ” ત્યાર બાદ તેમણે શ્રમણો અને શ્રમણીઓને ક્ષમાપના કરી (ખમાવ્યાં) “ચામેત્તા આલોહયપહિંકંતે સમાહિપત્તે આણુપુવ્વીણ કાલ્લણ” ત્યાર બાદ આલોચના પ્રતિક્રમણ કરીને સમાધિલાવ-યુક્ત થઈ ગયા અને કમશઃ કાળધર્મ પામી ગયા. “તર્ણં સે ગોસાલે મંખલિપુત્તે સુનક્ષત્તં અણગારં તવેણં તેણં પરિતાવેત્તા તચ્ચંપિ સમણં ભગવં મહાવીરં ઉચ્ચાવયાહિં આહસણાહિં આહસહ” આ પ્રકારે સુનક્ષત્ર અણુગારને તપજન્ય તેજ્જેલેશ્યાથી પરિતાપ કરીને મંખલિપુત્ર ગોશાલકે ત્રીજી વાર પણ અનુચિત, કઠોર, નિંદાસૂચક વચનો વડે મહાવીર પ્રભુનો તિરસ્કાર કરવા માંડ્યો. “સવ્વં તંચેવ જાવ સુહં નસ્થિ” અહીં પૂવોક્ત સમસ્ત સૂત્રપાઠ-એટલે કે મારા તરફથી તમને સહેજ પણ સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી, ” આ સૂત્રપાઠ પર્યાન્તનેા પૂવોક્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ. “તર્ણં સમાણે ભગવં મહાવીરે ગોસાલં મંખલિપુત્તં એવં વયાસી” ત્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે મંખલિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું-“જે વિ તાવ ગોસાલા ! તહારુવસ્સ સમણસ્સ વા, તંચેવ જાવ પજ્જુવાસહ” હે ગોશાલક ! જે કોઈ વ્યકિત તથા રૂપ-અતિશય જ્ઞાનઋદ્ધિ સંપન્ન શ્રમણુની પાસે અથવા માહણુની પાસે એક પણ આર્ય ધાર્મિક સુવચનનું શ્રવણ કરે છે, તે વ્યકિત પણ તેમને વંદણા કરે છે, નમસ્કાર કરે છે, અને કદ્યાણુકારક, મંગળમય, જ્ઞાનસ્વરૂપ, ધર્મદેવ સ્વરૂપ માનીને તેમની પર્યુપાસના કરે છે. “કિમંગ પુણ

ગોસાલા ! તુમં મદ્દે વેવ પવ્વાવિદ્દે જાવ મદ્દે વેવ વહુસુદ્દે કદ્દે, મમં વેવ મિચ્છં વિવપલ્લિવન્ને ” હે ગોશાલક ! તારી તે વાત જ બુદ્ધી છે. તેં મારી પાસે જ પ્રવ્રજ્યા લીધી છે, મારી પાસે જ તું મુંડિત થયો છે, મેં જ તને શિષ્ય રૂપે અંગીકાર કરેલો છે, મેં જ તને શિક્ષિત કર્યો છે, અને શ્રુતનો અભ્યાસ કરાવીને મેં જ તને બહુશ્રુત (ધર્મગ્રંથોમાં પારંગત) બનાવ્યો છે. છતાં પણ તું મારી વિરુદ્ધ આચરણ કરી રહ્યો છે. “તં મા એવં ગોસાલા ! જાવ નો અન્ના ” તેથી, હે ગોશાલક ! તું મારી સાથે જોવો વર્તાવ ન કર હે ગોશાલક ! મારી સાથે જોવો બ્યવહાર કરવો તે તારે માટે ઉચિત નથી, કારણ કે તું જોજ ગોશાલક છે, તું અન્ય ગોશાલક નથી. “તદ્દેણં સે ગોસાલા મંસલ્લિપુત્તે સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં એવં વુત્તે સમાણે આસુરત્તે, તેયાસમુઘાણં સમોહ- નદ્દે ” ત્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે મંબલ્લિપુત્ર ગોશાલકને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમના પ્રત્યે તે ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઈ ગયો, રૂદ્ધ, કુદ્ધ, કુપિત થઈને તેણે ઘાંત વડે હોઠ કરડવા માંડ્યા અને ધૂંવાડૂંવા થઈને તેણે પોતાની જાતને તેજોલેશ્યા સમુદ્ધાતથી ચુકત કરી. “સમોહન્નિત્તા સચ્ચદ્દ- પયાઈં પચ્ચોસક્કદ્દ ” પછી તે સાત આઠ ડગલા પાછો હડયો. “પચ્ચોસક્કિત્તા સમણસ મગવઓ મહાવીરસ વહાણ સરીરગંસિ તેયં નિસિરદ્દે ” પાછા હડીને તેણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને મારી નાખવા માટે પોતાના શરીરમાંથી તેજોલેશ્યા છોડી. “સે જહા નામદ્દે વાડકલ્લિયાઈ વા, વાયમંડિલ્લિયાઈ વા, સેલંસિ વા, કુદ્દેલંસિ વા, થંમંસિ વા, થુમંસિ વા, આવરિજ્જમાણી વા નિવરિજ્જ- માણી વા, સા ણં તત્થ ણો કમદ્દે, નો પક્કમદ્દે ” જેમ વાતોત્કલિકા વચ્ચે વચ્ચે થંભી જઈને વાતો વાયુ, અથવા વાતમંડલિકા-ગોળાકારમાં જે પવન વાય છે તે-વંટોળીઓ, તે પર્વત પર, દિવાલ પર, સ્તંભ પર કે સ્તૂપ પર સ્ખલિત થઈને અથવા ત્યાંથી પાછી ફરી જઈને, તે પર્વતાદિ પર સહેજ પણ પ્રભાવ પાડી શકતી નથી અને વિશેષ પ્રભાવ પણ પાડી શકતી નથી, “એવામેવ ગોસાલસ વિ મંસલ્લિપુત્તસ સ્સ વેવે તેવે સમણસ મગવઓ મહાવીરસ વહાણ સરીરગંસિ નિસિરદ્દે સમાણે સે ણં તત્થ નો કમદ્દે, નો પરક્કમદ્દે ” જોજ પ્રમાણે મંબલ્લિપુત્ર ગોશાલકના દ્વારા શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને મારવાને માટે જે તપજન્ય તેજોલેશ્યા પોતાના શરીરમાંથી છોડવામાં આવી હતી, તે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર પર થોડો કે ઝાઝો પ્રભાવ પાડી શકી નહીં. “અંચિયં ચિયં કરેદ્દે, કરિત્તા આયાહિણપયાહિણં કરેદ્દે ” તેણે માત્ર ગમનાગમન જ ક્યું. તેજોલેશ્યાએ મહાવીર પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરી. “કરિત્તા હદ્દં વેહાસં હલ્પદ્દે ” પ્રદક્ષિણા કરીને તે ઉપર આકાશ તરફ ઉછળી. “સે ણં તઓ પલ્લિ-

હવે પઢિનિયત્તે સમાણે તમેવ ગોસાલસ મંઝલિપુત્તસ સરીરગં અણુહમાણેર
 અંતો અંતો અણુપ્પવિટ્ટે ” તે ત્યાંથી નીચે પડી તે પાછી ફરીને એજ ગોશા-
 લકના શરીરને વારંવાર દઝાડતી આખરે તેના જ શરીરની અંદર દાખલ
 થઈ ગઈ. “ ત્વેણં સે ગોસાલે મંઝલિપુત્તે સ્વેણં તેણં અન્નાદ્દે સમાણે સમણં
 ભગવં મહાવીરં એવં વયાસી ” ત્યારે મંઝલિપુત્ર ગોશાલક પોતાના તેજથી
 (તેજોલેશ્યાથી) આકાન્ત (અભિવ્યાપ્ત-દગ્ધ) થયો અને એવી પરિસ્થિતિમાં
 યુકાયેલા તેણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ તુમં ણં
 આહસો ! કાસવા ! મમં તવેણં તેણં અન્નાદ્દે સમાણે અંતો હ્ણહં માસાણં
 પિત્તજ્જરપરિગયસરીરે દાહવકંતીએ હ્ણમત્થે ચેવ કાલં કરિસ્સસિ ” હે આયુ-
 ષ્મન્ ! કારથપ ! કાશ્યપગોત્રીય ! મારા તપથી જન્ય તેજોલેશ્યાથી અભિ-
 વ્યાપ્ત થયેલા તમે છમાસમાં પિત્તજ્વરથી પરિગત શરીરચુકત થઈને-દાહની
 વ્યુત્કાન્તિથી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં જ મરી જશો. “ ત્વેણં સમાણે ભગવં મહા-
 વીરે ગોસાલં મંઝલિપુત્તં એવં વયાસી ” ત્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે
 મંઝલિપુત્ર ગોશાલને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ નો સ્વલુ અહં ગોસાલ ! તવ તવેણં
 તેણં અન્નાદ્દે સમાણે અંતો હ્ણહં જાવ કાલં કરિસ્સમિ ” હે ગોશાલ ! એ
 વાત તો નિશ્ચિત મારી લે, કે તારી તપજન્ય તેજોલેશ્યાથી અભિવ્યાપ્ત
 થયેલો હું છ માસમાં પિત્તજ્વર ચુકત શરીરવાળો થઈને દાહની વ્યુત્કાન્તિથી
 છદ્મસ્થ અવસ્થામાં મરીશ નહીં.. પરન્તુ “ અહં ણં અન્નાદ્દે સોલસવાસાદ્દે
 જિણે સુહત્થી વિહરિસ્સમિ ” હું બીજાં સોળ વર્ષ સુધી જિન અવસ્થામાં
 સુહસ્તીની જેમ વિચરણુ કર્યા કરીશ. “ તુમં ણં ગોસાલ ! અપ્પણાચેવ સ્વેણં
 તેણં અન્નાદ્દે સમાણે અંતો સત્તરત્તસ પિત્તજ્જરપરિગયસરીરે જાવ હ્ણમત્થે ચેવ
 કાલં કરિસ્સસિ ’ પરન્તુ હે ગોશાલ ! તું તારી પોતાની જ તેજોલેશ્યા વડે
 અભિવ્યાપ્ત થવાને કારણે સાતરાત્રિ પૂરી થયા પહેલાં, પિત્તજ્વર પરિગત
 શરીરવાળો થઈને દાહની વ્યુત્કાન્તિથી છદ્મસ્થ અવસ્થામાં જ મરણુ પામીશ.
 “ ત્વે ણં સાવત્થીએ નયરીએ સ્થિવાહગ જાવ પહેસુ વહુજ્જણો અન્નમન્નસસ એવમાદ્દ-
 ક્કલ્લહ, જાવ એવં પરુવેદ્દ ” ત્યાર બાદ શ્રાવસ્તી નગરીના શૃંગાટક, ત્રિક,
 ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ અને પથ પર ઘણા લોકો ભેગા થઈને એક બીજાને
 આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા, આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા,
 આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના કરવા લાગ્યા અને આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા
 કરવા લાગ્યા. “ એવં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! સાવત્થીએ નયરીએ બહિયા
 કોટ્ટએ ચેદ્દે દુવે જિણા સંલવંતિ ” હે દેવાણુપ્રિયો ! આ શ્રાવસ્તી નગરીની
 બહાર કોઈક ચૈત્યમાં જે જિન વચ્ચે આ પ્રકારની વાતચીત ચાલી રહી છે-

“ एगे वयंति-तुमं पुर्व्वि कालं करेस्ससि ” તેમાંથી એક બીજાને કહે છે કે તમે મારા પહેલાં મરશો. “ એગે વયંતિ-તુમં પુર્વાવં કાલં કરેસ્સસિ ” અને બીજા પહેલાને કહે છે કે તમે મારા પહેલાં મરશો. “ તત્થ ણં કે પુણ સમ્માવાઈ, કે પુણ મિચ્છાવાઈ ” તે તે બન્નેમાંથી કોને સત્યવાદી માનવો અને કોને અસત્યવાદી માનવો ? “ તત્થ ણં જે સે અહ્પપહાણે જણે સે વયઈ-સમણે ભગવં મહાવીરે સમ્માવાઈ, ગોસાલે મંઝલિપુત્તે મિચ્છાવાઈ ” ત્યારે તે મનુષ્યોમાં જે પ્રધાન (મુખ્ય) પુરૂષ હતો, તે કહેવા લાગ્યો “ શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર યથાર્થવક્ત્રા છે અને મંઝલિપુત્ર ગોશાલક અસત્યવાદી છે. “ અજ્જો ત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે સમણે નિગંથે આમત્તેતા ઇવં વયાસી ” ‘ હે આર્યો ! ’ આ પ્રકારે શ્રમણુ નિર્ગંથોને સંબોધન કરીને, શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે તેમને આ પ્રમણુ કહ્યું- “ અજ્જો ! સે જહા નામપ તણરાસીઈ વા, કટ્ટરાસીઈ વા, પત્તરાસીઈ વા, તયારાસીઈ વા, તુસરાસીઈ વા, મુસરાસીઈ વા, ગોમયરાસીઈ વા, અવકરરાસીઈ વા ” હે આર્યો ! જેમ કોઈ તુષુરાશિ-ધાસનો ઢગલો, કાષ્ટરાશિ (લાકડાંનો ઢગલો), પત્રરાશિ, ત્વગૂરાશિ (છાલનો ઢગલો), તુષ-રાશિ (ફેાતરાનો ઢગલો), બુસરાશિ-બુસાનો ઢગલો, ગોમયરાશિ (છાણાનો ઢગલો), અથવા કચરાનો ઢગલો “ અગ્નિજ્ઞામિ ” અગ્નિ વડે દગ્ધ થઈ ને એટલે કે થોડા પ્રમાણમાં બળીને, “ અગ્નિજ્ઞુસિ ” અગ્નિ વડે ખૂબ જ બળીને અથવા “ અગ્નિપરિણામિ ” અગ્નિ વડે પરિણુત થઈ ને “ હ્યતેયે, ગયતેય, નટ્ટતેય, મટ્ટતેય, લુત્તતેય, વિગટ્ટતેય જાવ ” હતતેજ (ધૂગ આદિ નાબવાથી નષ્ટ તેજવાળી) થઈ જાય છે ગતતેજ (તેજરહિત) થઈ જાય છે- ક્યારેક આપ મેળે જ ધીમે ધીમે તેજરહિત થઈ જાય છે, નષ્ટતેજ (નષ્ટ તેજવાળી) થઈ જાય છે, બ્રહ્મતેજવાળી થઈ જાય છે એટલે કે અન્યક્ત તેજવાળી થઈ જાય છે, હુમતેજવાળી થઈ જાય છે અને સંપૂર્ણતઃ વિનષ્ટ તેજવાળી થઈ જાય છે, “ ઇવામેવ ” એજ પ્રમાણુ “ ગોસાલે મંઝલિપુત્તે મમ વહાપ સરોરગંસિ તેયં નિસિરેત્તા હ્યતેય, ગયતેય જાવ વિગટ્ટતેય જાવ ” મંઝલિપુત્ર ગોશાલક મને મારવાને માટે પોતાના શરીરમાંથી તેજલેશ્યા છેડીને હતતેજ, ગતતેજ, નષ્ટતેજ, બ્રહ્મતેજ, હુમતેજ અને વિનષ્ટતેજવાળો થઈ ગયો છે. “ તં છંદ્ડણં અજ્જો ! તુભ્મે ગોસાલં મંઝલિપુત્તં ધમ્મિયાપ પઢિચાયણાપ પઢિવોપ્પહ ” તે હે આર્યો ! હવે તમે મંઝલિપુત્ર ગોશાલની સાથે ઇચ્છાનુસાર ધાર્મિક પ્રતિનોદના દ્વારા તેને પ્રતિનોદિત કરો એટલે કે તેના મતની વિરૂદ્ધ વાદવિવાદ કરો, “ પઢિવોપ્પા ધમ્મિયાપ પઢિસારણાપ પઢિસારેહ ” વાદવિવાદ કર્યા બાદ ધર્મસંબંધી પ્રતિસ્મારણુ વડે-એટલે કે

આ તેના મતની વિરૂદ્ધ છે એ રૂપે-તેને વિસ્મૃત અર્થની સ્મૃતિ કરાવો.” પઢિસારિત્તા ધમ્મિણ્ણં પહોયારેણં પહોયારેહ ” તેને અર્થની સ્મૃતિ કરાવીને તમે તેની સાથે ધર્મસંબંધી ઔપચારિક વ્યવહાર કરો. “ પહોયારેત્તા અટ્ટેહિ ય, હેઝહિ ય, પસિણેહિ ય, વાગરણેહિ ય કારણેહિ ય, નિપ્પટ્ટપસિણવાગરણં કરેહ ” પ્રત્યુપચાર (ઔપચારિક વ્યવહાર) કરીને અર્થ દ્વારા (પ્રયોજન દ્વારા), અથવા અભિધેય રૂપ અર્થો દ્વારા, હેતુદ્વારા-યુક્તિવાદ દ્વારા પ્રશ્નો દ્વારા-તેના મતની વિરૂદ્ધના પ્રતિ પ્રશ્નો દ્વારા વ્યાકરણો દ્વારા અને કારણો દ્વારા નિસ્પૃષ્ઠ પ્રશ્નવ્યાકરણવાળો બનાવો, એટલે કે પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર ન આપી શકે એવી પરિસ્થિતિમાં તેને મૂકી દઈને, તેને નિરુત્તર કરી નાખો.

“ તણં તે સમણા નિગંથા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં एवं વુત્તા સમાણા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ, વંદિત્તા નમંસિત્તા જેણેવ ગોસાલે મંઝલિપુત્તે તેણેવ સ્વાગચ્છંતિ ” ત્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે તે શ્રમણુનિર્ઞ થોને આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમણે તેમને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ મંબલિપુત્ર ગોશાલની પાસે પહોંચી ગયા. “ સ્વાગચ્છિત્તા ” ત્યાં જઈને “ ગોસાલં મંઝલિપુત્તં ધમ્મિયાણ પઢિચોયણાણ પઢિચોણંતિ ” તેમણે ગોશાલને ધાર્મિક પ્રતિનોદના દ્વારા પ્રતિનોદિત કર્યો, એટલે કે તેના મતની વિરૂદ્ધમાં તેની સાથે વાદવિવાદ કર્યો. “ પઢિચોણત્તા ધમ્મિયાણ પઢિસારણયાણ પઢિસારેત્તિ ” ત્યાર બાદ તેમણે તેને પ્રતિસ્મારણુ દ્વારા પ્રતિસ્મારિત કર્યો, એટલે કે “ આ વાત તારા મતની વિરૂદ્ધ છે, ” આ રૂપે વિસ્મૃત અર્થની તેને સ્મૃતિ કરાવી. “ પઢિસારેત્તા ધમ્મિણ્ણં પહોયારેણં પહોયારેત્તિ ” ત્યાર બાદ તેમણે ધાર્મિક પ્રત્યુપચાર દ્વારા તેને પ્રત્યુપચારિત કર્યો, “ પહોયારેત્તા અટ્ટેહિ ય, હેઝહિ ય, કારણેહિ ય, જાવ વાગરણં કરેત્તિ ” આ પ્રકારે ઔપચારિક વ્યવહાર કર્યા બાદ તેમણે તેને અર્થ, હેતુ, કારણ, પ્રતિપ્રશ્ન અને વ્યાકરણુ, આ સઘળી વિધિઓ દ્વારા નિરુત્તર કરી નાખ્યો. “ તણં તે સમણા નિગંથેહિ નિગંથેહિ ધમ્મિયાણ પઢિચોયણાણ પઢિચોણ્ણમાણે જાવ નિપ્પટ્ટપસિણવાગરણે કીરમાણે ” આ પ્રકારે શ્રમણુ નિર્ઞ થો દ્વારા ધાર્મિક પ્રતિનોદના દ્વારા પ્રતિનોદિત કરવામાં આવેલ, પ્રતિસ્મારણુ દ્વારા વિસ્મૃત અર્થની સ્મૃતિ કરાવવા રૂપ પ્રતિસ્મારિત કરવામાં આવેલા, ધાર્મિક પ્રત્યુપચાર દ્વારા પ્રત્યુપચારયુક્ત કરવામાં આવેલ, તે મંબલિપુત્ર ગોશાલકને અર્થ (પ્રયોજન, હેતુ (યુક્તિવાદ), પ્રતિપ્રશ્ન અને વ્યાકરણુ આ

બધાંની સહાયતા દ્વારા જ્યારે નિરુત્તર કરી નાખવામાં આવ્યો, ત્યારે તે “આસુરત્તે જાવ મિસમિસેમાણે નો સંચાપદ્, સમણણં નિગંથાણં સરીરગસ્સ કિંચિ આવાહં વા વાવાહં વા ઉપ્પાવત્તે છવિચ્છેદં વા કરેત્તે” ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઈ ગયો, રૂધ, કુદ્ધ અને કુપિત થયેલો તે દાંત વડે હોઠ કરડવા લાગ્યો, દાંત કચકચાવવા લાગ્યો અને ધૂંઆકૂંઆ થઈ ગયો. પરન્તુ હવે એવી કોઈ પણ શક્તિ જ રહી ન હતી કે જેના દ્વારા તે શ્રમણનિર્થથેના સહેજ પણ ઇલા કરી શકે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેના દ્વારા તે શ્રમણ-નિર્થથેના શરીરમાં થોડી અથવા અધિક પીડા પણ ઉત્પન્ન કરી શકાઈ નહીં અને તેમના શરીરના કોઈ પણ અવયવોનું છેદન કરવાનું કાર્ય પણ બની શક્યું નહીં. “તવ ણંતે અત્તીત્તિયા થેરા ગોસાલં મંચલિપુત્તં સમણેહિં નિગંથેહિં ઘમ્મિયાણે પહિચોયણે પહિચોણ્જ્જમાણં” આ પ્રકારે શ્રમણ નિર્થથે દ્વારા પ્રતિનોદના દ્વારા-તેના મતની વિરૂદ્ધમાં વાદવિવાદ દ્વારા પરાજિત કરાયેલા “ઘમ્મિયાણે પહિસારણે પહિસારિજ્જમાણં” પ્રતિસ્મારણુ દ્વારા પ્રતિસ્મારિત કરાયેલા એટલે કે તેના જ મતના વિસ્મૃત અર્થનું જેને સ્મરણુ કરાવવામાં આવ્યું છે એવા, તથા ઔપચારિક પ્રયોગ (વ્યવહાર) દ્વારા પ્રત્યુપચારિત કરાયેલા, અને “અટ્ટેહિં ય, હેઝ્ઠિં ય જાવ કીરમાણં આસુરત્તં જાવ મિસિમિસેમાણં સમણણં નિગંથાણં સરીરગસ્સ કિંચિ આવાહં વા વાવાહં વા છવિચ્છેદં વા અકરેમાણં પાસંતિ” અર્થ-પ્રયોજન, હેતુ-યુક્તિવાદ, કારણ, પ્રશ્ન અને વ્યાકરણ આ બધાની સહાયતાથી નિરુત્તર કરી નાખવામાં આવેલ અને એજ કારણે ક્રોધથી પ્રજ્વલિત, કુપિત, કુદ્ધ આદિ ભાવોથી યુક્ત, દાંતો નીચે હોઠને કરડતા, દાંત કચકચાવતો અને ધૂંઆકૂંઆ થયેલા, શ્રમણ નિર્થથેના શરીરમાં વિશેષ યા અલ્પ પીડા ઉત્પન્ન કરવાને તથા શરીરના કોઈ પણ અવયવનું છેદન કરવાને અસમર્થ બનેલા તે મંખલિપુત્ર ગોશાલકને જોઈને કેટલાક આશ્ચર્યક સ્થવિરો “ગોસાલસ્સ મંચલિપુત્તસ્સ અંતિયાઓ આયાણે અવક્કમંતિ” મંખલિપુત્ર ગોશાલકની પાસેથી તેને કંઈ પણ કહ્યા વિના પોતાની ભતે જ ચાલી નીકળ્યા. “આયાણે અવક્કમિત્તા જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉત્તાગચ્છતિ” ત્યાંથી નીકળીને તેઓ જ્યાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર વિરાજતા હતા, ત્યાં આવ્યાં. “ઉત્તાગચ્છિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં તિક્કલુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેતિ” ત્યાં આવીને તેમણે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી, “કરિા વંદંતિ, નમંસંતિ, વંદિત્તા નમંસિત્તા સમણં ભગવં મહાવીરં ઉવસંપહિજ્જત્તા ણં વિહરંતિ” ત્યાર બાદ તે આશ્ચર્યક સ્થવિરોએ તેમને વંદણા કરી અને

નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ મહાવીર પ્રભુની આજ્ઞામાં વિચરવા (રહેવા) લાગ્યા. “અલ્પેગદ્દ આજીવિયા થેરા ગોસાલં ચેવ મંસલિ-પુત્તં ઉવસંપુજેત્તા ણં વિહરંતિ” કેટલાક એવા પણ આશ્રવિક સ્થવિરો હતા કે જેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલની પાસે જ રહ્યા. “તદ્ ણં સે ગોસાલે મંસલિપુત્તે જસસદ્દાદા દહ્વમાગદા તમદ્દં અસાહેમાણે રંદાઈં પલોપમાણે વીહુણહાઈં નીસાસેમાણે દાહિયાદા લોમાદા લુંબમાણે” ત્યાર બાદ, પોતાના જે ઉત્કર્ષરૂપ અર્થ (પ્રયોજન)ને સિદ્ધ કરવાને માટે પોતે ત્યાં આવ્યો હતો, તે અર્થને સિદ્ધ કરવાને પોતે અસમર્થ છે, એવું જ્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલને લાન થયું, ત્યારે તેણે હતાશ થઈને ચારે તરફ શૂન્ય દૃષ્ટિથી જોયું, ઊંડા શ્વાસો-ચ્છ્વાસો છોડ્યા-નિઃસાસા નાખ્યા અને પોતાની દાદીના વાળને ખેંચી કાઢ્યા. “અદ્દં કંદૂપમાણે પુણલિં પપ્પોદેમાણે હથ્થે વિગિદ્દુગમાણે દોહિ વિ પરહિં મૂમિં કોટ્ટમાણે” તેણે ગર્દનની પાછળનો ભાગ અંજવાળવા માંડ્યો, અને પગ પર હાથ ઠેકવા લાગ્યો અને પોતાના અને પગ વડે જમીનને ખૂંદતો ખૂંદતો “હા, હા ! હાસડ્ડમસીતિ કદ્દુ સમગસલ ભાગવત્તો મહા-વીરસવ અંતિયાઆ, કોટ્ટયાઓ ચેડ્ડયાઓ પડિનિકલ્લમદ્” ‘હાય, હાય ! હવે માડું આની બન્યું,’ આ પ્રકારનો વિચાર કરીને, તે શ્રમણુ ભગવાન મહા-વીરની પાસેથી અને કેષક ચૈત્યમાંથી બકાર નીકળ્યો. “પડિનિકલ્લમિત્તા જેણેવ સાવત્તયી નયરી, જેણેવ હાલાહલાદા કુંમકારીદા કુંમકારાવળે તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા’ ત્યાંથી નીકળીને તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં હાલાહલા કુંભા-રણીનું કુંભકારાપણુ (હાટ) જ્યાં હતું ત્યાં આવ્યો. ‘ઉવાગચ્છિત્તા હાલાહલાદા કુંમકારીદા કુંમકારાવળંસિ અંવકૂળગદ્દથ્થગદા મઙ્ગણવાણમં પિયમાણે અમિકલ્લણં ગાયમાણે” ત્યાં આવીને પોતાની જ ઉણ્ણુ તેજેલેશ્યા જન્ય દાહની ઉપશાન્તિને નિમિત્તે તે કેરીની ગોટલીને ચૂસવા લાગ્યો, તથા મદિરાપાન પણ કરવા લાગ્યો. મધપાનજન્ય નશાના આવેશમાં તે વારંવાર ગીતો પણ ગાવા લાગ્યો, “અમિકલ્લણં નચ્ચમાણે, અમિકલ્લણં હાલાહલાદા કુંમકારીદા અંજલિકમ્મં કરેમાણે” નાચવા લાગ્યો અને વારંવાર હાલાહલા કુંભકારિણીની સામે અને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. આ પ્રકારે પોતાની જ તેજેલેશ્યાજન્ય શારીરિક દાહના ઉપશાન્તિ નિમિત્તે “સીયલ્લણં મદ્દિયાવાણણં આયંચ્ચણિવ્વણં ગાયાઈં પરિલિંચમાણે વિહરદ્” પોતાના શરીર પર શીતલ મૃત્તિકામિશ્રિત જળનું સિંચન કરતો થકો હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુમાં શેષજીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. મૃત્તિકામિશ્રિત શીતળ જળનું નામ “આતંચનિ-કેહક” છે. ॥સૂ.૦૧૫ા

“ અજ્જોત્તિ સમणे ભગવં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“ અજ્જો ત્તિ સમणे ભગવં મહાવીરે સમणे નિગંથે આમંતેત્તા
 एवं वयासी ” ‘ હે આર્યો ! ’ આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને, શ્રમણ ભગવાન
 મહાવીરે શ્રમણનિર્ગથોને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ જાણીએ ણ અજ્જો ! ગોસાલેણં
 मंखलिपुत्तेणं ममं वहाए सरीरगंसि तेयं निसट्ठे ” હે આર્યો ! મંખલિપુત્ર
 ગોશાલે મને મારવાને માટે પોતાના શરીરમાંથી જે તેજેલેશ્યા છોડી હતી,
 “ સે ણં અહ્હાહિ પજ્જતે સોઠ્ઠસણં જણવયાણં—તંજહા—અંગાણં, વંગાણં, મગહાણં,
 મલયાણં, માલવગાણં અચ્છાણં, વચ્છાણં, કોચ્છાણં, પાઠાણં, લાઠાણં, વજ્જાણં,
 મોલીણં, કાસીણં, કોસલાણં, જ્ઞવાહાણં, સુમુત્તરાણં, ઘાયાણ, વહાણ, ચ્છા-
 દણયાણ, માસીકરણયાણ ” તે તેજેલેશ્યા સોળ જનપદોને મારવાને, તેમને વધ
 કરવાને અને તેમનું ઉચ્છેદન કરવાને માટે અને તેમને ભસ્મીભૂત કરવાને
 માટે સમર્થ હતી. તે ૧૬ જનપદોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) અંગ-
 હાલનું ભાગલપુર, (૨) અંગ (અંગાલ), (૩) મગધદેશ, (૪) મલયદેશ (૫)
 માલવા—ઉજ્જૈન પાસેનો પ્રદેશ, (૬) અચ્છદેશ, (૭) વત્સદેશ, (૮) કૌત્સદેશ,
 (૯) પાટદેશ, (૧૦) લાટદેશ, (૧૧) વજ્જદેશ, (૧૨) મૌલીદેશ, (૧૩) કાશી,
 (૧૪) કોશલ, (૧૫) અબાધ અને (૧૬) સુભુત્તર, આ સઘળા
 જનપદો પોતપોતાના નામે પ્રખ્યાત છે, તેમ સમજવું “ ઘાત ” એટલે
 હતન, “ વધ ” એટલે વિનાશ, ઉચ્છાદન એટલે સંપૂર્ણ વિનાશ અને
 ‘ ભસ્મીકરણ ’ એટલે ખાળીને રાખરૂપ કરવું, આ પ્રમાણે આ
 પદોનો અર્થ સમજવો.

હવે ગોશાલકની કેવી સ્થિતિ થઈ તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—‘ જં
 पिय अज्जो ! गोसाले मंखलिपुत्ते हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंब-
 कृणगहत्थगए मज्जपाणं पियमाणे अभिक्खणं जाव अंजलिकम्मं करेमाणे विह-
 रइ ” હે આર્યો ! મંખલિપુત્ર ગોશાલ હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપ-
 ણુમાં (હાટમાં) હાથમાં કેરીની ગોટલી લઈને તથા મધપાન કરતો કરતો,
 તથા વારંવાર ગીત ગાતો ગાતો, નાચતો નાચતો અને હાલાહલા કુંભકા-
 રિણીને વારંવાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતો કરતો, હાલાહલા કુંભકારિણીના
 કુંભકારાપણુમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરી રહ્યો છે. “ તસ્મ વિ ય ણં
 वज्रस्त पच्छादणद्वयाए इमाइं अट्ट चरिमाइं पत्रवेइ ” તે ગોશાલ મંખલિપુત્ર

હનન, “વધ” એટલે વિનાશ, ઉચ્છાદન એટલે સંપૂર્ણ વિનાશ અને ‘ભસ્મીકરણ’ એટલે આળીને રાખરૂપ કરવું, આ પ્રમાણે આ પદોનો અર્થ સમજવો.

હવે ગોશાલકની કેવી સ્થિતિ થઈ તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે- ‘જં પિ ય અજ્ઞો ! ગોસાલે મંચલિપુત્તે હાલાહલાઈ કુંભકારીઈ કુંભકારાવણંસિ અંબ-કૂળગહત્યગઈ મજ્જપાણં પિયમાણે અભિક્ષણં જાવ અંજલિક્ષ્મં કરેમાણે વિહ-રઈ” હે આર્યો ! મંખલિપુત્ર ગોશાલ હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપ-ણુમાં (હાટમાં) હાથમાં કેરીની ગોટલી લઈને તથા મધપાન કરતો કરતો, તથા વારંવાર ગીત ગાતો ગાતો, નાચતો નાચતો અને હાલાહલા કુંભકારિણીને વારંવાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતો કરતો, હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરી રહ્યો છે. “તસ્મ વિ ય ણં વજ્જસ્સ પચ્છાદ્ધુયાઈ ઇમાઈં અદ્ધુ ચરિમાઈં પન્નવેઈ” તે ગોશાલ મંખલિપુત્ર પોતાના વજ્જતા જેવા મધપાનાદિ દોષોને ઢાંકવાને માટે આ પ્રમાણે ચરમ પદવાચ્ય આઠ વસ્તુઓની પ્રરૂપણા કરી રહ્યો છે-“તંજહા” તે આઠ વસ્તુઓ નીચે પ્રમાણે છે-“ચરિમે પાણે, ચરિમે ગેયે, ચરિમે નદ્દે, ચરિમે અંજલિક્ષ્મે” (૧) ચરમપાન-અન્તિમપાન-હવે આ પ્રકારના મધાદિ પદાર્થોનું પાન માટે કરવું નહીં પડે, આ પ્રમાણે કહીને તે પોતાના મધપાનને ચરમપાન રૂપ કહી રહ્યો છે. (૨) ચરમગેય-આ જે ગીત હું ગાઈ રહ્યો છું, તે માફ ચરમ ગીત છે. ફરી તે ગીત ગવાશે નહીં આ પ્રમાણે તે પોતાના ગીતને અન્તિમગેય રૂપ કહે છે. (૩) ચરમનૃત્ય-માફ આ નૃત્ય ફરી થશે નહીં આ પ્રમાણે તે પોતાના નૃત્યને અન્તિમનૃત્ય કહે છે. (૪) હાલાહલા કુંભકારિણીને હું હાથજોડીને જે પ્રાર્થના કરી રહ્યો છું, તે પણ અન્તિમ છે મોક્ષમાં ગયા બાદ તે અંજલિક્ષ્મ ફરી થવાનું નથી, એમ કહીને તેણે તે અંજલિક્ષ્મને ચરમ કહ્યું છે. “ચરિમે પોક્ષલસંવટ્ટઈ મહામેઢે, ચરિમે સેય-ણઈ ગંધહત્તી, ચરિમે મહાસિલાકંઠઈ સંગામે” પુષ્કર સંવત્ક નામનો મહાભેદ પ્રલયકાળને અન્તે જ થાય છે, તેથી તેને પણ ચરમપદ વાચ્ય વસ્તુરૂપ કહ્યો છે. સેયનક ગંધહત્તી પણ ચરમ હોય છે, કારણ કે તેના દ્વારા યુદ્ધમાં અન્તિમ વિજય નિશ્ચિત થાય છે. મહાસિલાકંઠક સંગ્રામ પણ યુદ્ધને અન્તે જ થાય છે. ત્યાર બાદ ફરી સંગ્રામ થતો નથી, તેથી તેને પણ ચરમ પદવાચ્ય વસ્તુરૂપ કહ્યો છે. તથા “અહં ચ ણં ઇમીસે ઓસલ્પિણોઈ ચલ્લી-સાઈ તિલ્લકરણં ચરિમે તિલ્લકરે સિહ્ધિસં જાવ અંતં કરિસ્સામિ” હું, મંખલિપુત્ર ગોશાલ આ અવસર્પિણી ૨૪ તીર્થકરોમાં ચરમ તીર્થકર રૂપ થઈને સિદ્ધ થઈશ, બુદ્ધ થઈશ, સુકત થઈશ પરિનિર્વાત (સર્વથા શીતલી-ભૂત) થઈશ અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરીશ આ પોતાની માન્યતાને કારણે તેણે તેને ચરમ વસ્તુ રૂપ કહેલ છે. આઠ ચરમમાંથી ચાર ચરમ તો તેણે પોતાની જાતે જ પ્રકટ કર્યાં છે, કારણ કે પોતે મોક્ષમાં જવાનો

હોવાથી એ ચારે વસ્તુ ફરી કરવાનો નથી તથા “નિર્વાણ કાળે જિન લગવાનમાં તે અન્તિમ (ચરમ)નો સદ્ભાવ હોય છે, તેથી તેના સેવનમાં કોઈ પણ દોષ નથી,” આ અર્થને, અને હું આ ચારેનું દાહોપશમનને માટે સેવન કરતો નથી, આ અર્થને પ્રકાશિક કરનારા હોવાથી તે પાપકર્મને (દોષને) પ્રચ્છાદન કરવાને માટે જ ઠાંકવાને માટે જ—પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે, એમ સમજવું જોઈએ તથા પુષ્કરસંવર્તનાદિ જે ત્રણ વસ્તુને ચરમ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે, તે તો બાહ્ય ચરમ રૂપ જ છે જો કે તેમનો પ્રકૃતમાં કોઈ ઉપયોગ નથી, છતાં પણ ચરમ સામાન્યની અપેક્ષાએ જ તેમને ચરમરૂપ કહ્યા છે. સાધારણ જનોના ચિત્તનું અનુરંજન કરવાને માટે જ તે ચરમરૂપ હોય છે, એવું સમજવું જોઈએ આઠમું જે ચરમ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે પોતાને તીર્થંકર રૂપ બતાવવાને માટે જ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. “જં પિ ચ અઙ્ગો ! ગોસાલે મંચ્છલિપુત્તે સીચલણં મટ્ટિ-ચાપાણણં આયંચણિ ઉદ્દણં ગાયાઈ પરિસિંચમાણે વિહરઈ” તથા હે આર્યો ! મંખલિપુત્ર ગોશાલ જે શીતલ મૃત્તિકામિશ્રિત જળ વડે—કુંભારને ઘેરરા ખેલ વાસણમાં રહેલા માટીચુકા પાણી રૂપ પાનક વડે—શરીરના અવયવોનું સિંચન કરી રહ્યો છે, “તસ્મ વિ ચ ણં વઙ્ગસ્સ પચ્છાદ્દણદુયાણે ઇમાઈં ચત્તારિ પાણ ગાઈં ચત્તારિ અપાણગાઈં પન્નવેઈ” તે ગાત્રપરિસિંચન રૂપ અવધને (દોષને)—વળ જેવા પાપને—ઠાંકવાને માટે ચાર પાનક—સાધુને ઉપયોગમાં લેવા લાયક જલરૂપ પેય—કહ્યા છે અને ચાર અપાનક કહ્યા છે. ‘સે કિં તં પાણણ ?’ તે પાનકનું સ્વરૂપ કેવું છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“પાણણ ચઙ વિવહે પણ્ણત્તે—તજ્જહા” પાનક—સાધુને યોગ્ય જલરૂપ પેય—ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે—“ગોપુટ્ટણ, હ્થમહિયણ, આયવત્તણ, સિલ્લાપન્ઠટ્ટણ” (૧) ગોપુષ્પમાંથી પડેલું જે પાનક છે, તેને ગોપુષ્પપાનક કહે છે. (૨) હાથથી મસળેલું જે પાનક છે, તેને હસ્તમર્દિત પાનક કહે છે. તેનું ખીજું નામ ‘આતંચનિકૈદ્દક’ છે. (૩) સૂર્યના તાપથી તપેલું જે પાનક છે, તેને આતપત્ત પાનક કહે છે. (૪) જે પાનક શિલા પરથી નીચે પડ્યું હોય છે, તેનું નામ શિલાપ્રભ્રષ્ટ પાનક છે “સે કિં તં અપાણણ” તે અપાનક શું છે ? એટલે કે અપાનકનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તો તેનો ઉત્તર એ છે કે “અપાણણ ચઙવિવહે પણ્ણત્તે” અપાનકના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. “તંજહા” તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—“થાલપાણણ, તયાપાણણ, સિંચલિપાણણ, સુદ્ધપાણણ” (૧) સ્થાલપાનક, (૨) ત્વક્પાનક, (૩) સિમ્મલીપાનક, (૪) શુદ્ધપાનક “સે કિં તં થાલપાણણ ?” સ્થાલપાનકનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—“થાલપાણણં ચં ણં દાથાલગં, દાવારગં વા, દાકુંભગં વા, દાકલસં વા સીચલગં, ઉલ્લગં હત્થેહિં પરાગુસડ્ડ, ન ચ પાણિયં પિયડ્ડ, સે ત્ત થાલપાણણ”

જે પાનકમાં સ્થાલ (થાળ) પાણીથી ભીનો હોય, પાણીથી ભીનું વારક હોય, પાણીથી ભીનો કુંભ હોય, પાણીથી ભીનો કળશ હોય એવાં તે આદ્ર્ક-કિલ્લ ઠંડા સ્થાલપાનક આદિનો સાધુ સ્પર્શ તો કરી શકે છે, પણ પાણી પી શકતો નથી આ પ્રકારનું સ્થાલપાનકનું સ્વરૂપ છે. મોટા ઘડાને કુંભ કહે છે અને નાના ઘડાને કળશ કહે છે. “સે કિં તં તયાપાણ” ત્વક્-પાનક શું છે? એટલે કે ત્વક્પાનકનું સ્વરૂપ કેવું છે? તો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-“તયાપાણ, જં ણં અંબં વા, અંબાહગં વા, જહા પઞાગપદે જાવ બોરં વા તિંદુરુયં વા, તરુણગં વા, આમગં વા, આસગંસિ, આવીલેહ વા, પવીલેહ વા નય પાણિયં પિયહ-સે તં તયાપાણ” “કેરી હોય કે અમરા હોય” ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપનાના ૧૬માં પદમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું યાવત્ લઘ્ય હોય, પનસ હોય, દાડમ હોય, બોર હોય, અથવા તિન્દુક હોય, આ બધાં ફળો પાકેલાં હોય કે કાચા હોય, સાધુ તેમને ખાય અથવા ચાખે, પણ પાણી ન પીવે, તેનું નામ ત્વક્પાનક છે. તે ત્વક્પાનકને પણ અપાનક જ કહ્યું છે. “સે કિં તં સિંબલિવાણ” સિંબલી પાનકનું સ્વરૂપ કેવું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-“સિંબલિવાણ, જં ણં કલસંગલિયં, મુગસંગલિયં વા, માસસંગલિયં વા, સિંબલિસંગલિયં વા, તરુણિયં આમિયં આસગંસિ આવીલેહ વા, પવીલેહ વા, ણ ય પાણિયં પિયહ, સે તં સિંબલિવાણ” વટાણાની ફલીને (સિંગને), મગની ફલીને, અડદની ફલીને, અથવા શિમ્બલીની ફલીને, કાચી હોય કે પાકી હોય તેને ખાય છે અથવા ચાખે છે, પણ પાણી પીતો નથી, એવા પાનને શિમ્બલી પાનક કહે છે. આ શિમ્બલીપાનકને પણ અપાનક જ કહ્યું છે. “સે કિં તં સુદ્રવાણ” શુદ્ધપાનક શું છે? એટલે કે શુદ્ધપાનકનું કેવું સ્વરૂપ છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-“સુદ્રવાણ જં ણં છમ્માસે સુદ્ર સ્વાહમં જ્ઞાયહ, દો માસે પુઠ્ઠવિસંથારોવગ, દો માસે કટ્ટસંથારોવગ, દો માસે દ્વમ સંથારોવગ” જે સાધુ ૬ માસ સુધી શુદ્ધ ભોજનનું સેવન કરે છે, તેમાંના પહેલા બે માસ સુધી તે પૃથ્વી રૂપ સંથારા પર શયન કરે છે, પછીના બે માસ સુધી કાષ્ઠના પાટિયા આદિ રૂપ સંથારા પર શયન કરે છે, અને છેલ્લા બે માસ દર્ભના સંથારા પર શયન કરે છે. “તસ્મ ણં બહુપલ્લિપુન્નાણં છળહં માસાણં અંતિમ-રાહ્ય ઇમે દો દેવા મહહુલ્લિયા જાવ મહાસોક્કલા અંતિયં પાવ્વમવંતિ” આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં જ્યારે છ માસ પૂરા થઈ જાય છે, ત્યારે છટ્ટા માસની અન્તિમ રાત્રિના સમયે તેની પાસે મહદ્દિક, મહાધુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલિષ્ઠ અને મહાસુખસંપન્ન બે દેવો આવે છે. “તંજહા” તે બે દેવોનાં

નામ આ પ્રમાણે છે. “ પુત્રમદે ય મણિમદે ય ” પૃથ્વીભદ્ર અને મણિભદ્ર “ તદ્દેવે દેવા સ્ત્રીયલ્લેહિં ઉલ્લેહિં હૃત્યેહિં ગાયાઈં પરામુસંતિ ” તે બંને દેવો પોતાના શીતળ, ભીના હાથો વડે તેના ગાત્રોનો સ્પર્શ કરે છે. “ જે ણં તે દેવે સાઙ્ગજ્ઞ, સે ણં આસીવિસત્તાઈ કમ્મં પકરેઈ ” જો તે સાધુ તે બંને દેવોની અનુમોદના કરે છે, તો સર્પભાવ (સર્પરૂપે) રૂપ કર્મ કરે છે. “ જે ણં તે દેવે નો સાઙ્ગજ્ઞ, તસ્સ ણં સંસિ સરીરગંસિ અગણિકાઈ સંભવઈ ” તથા જો તે સાધુ આ દેવોની અનુમોદના કરતો નથી, તો તે અનુમોદના ન કરનારના પોતાના શરીરમાં જ અગ્નિકાય પ્રકટ થઈ જાય છે. “ સે ણં સ્સણં તેવણં સરીરગં જ્ઞામેઈ ” ત્યારે તે સાધુ પોતાની તેજોલેશ્યા વડે પોતાના શરીરનો પોતે કરો નાખે છે, “ સરીરગં જ્ઞામેત્તા તત્તો પચ્છા સિજ્ઞઈ, જાવ અંતં કરેઈ ” શરીરનો નાશ કરીને તે સિદ્ધ થઈ જાય છે, બુદ્ધ થઈ જાય છે, મુક્ત થઈ જાય છે, પરિનિર્વાત-પરિતાપરહિત-થઈ જાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે. “ સે તં સુદ્ધવાણઈ ” તેનું નામ સુદ્ધવાણક છે.

“ તત્ત ણં સાવત્થીઈ નયરીઈ અયંપુલ્લો ણામં આજીવિયોવાસણઈ પરિવસઈ ” તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં અયંપુલ નામનો એક અશ્વિકોપાસક ગોશાલકના મતનો અનુયાયી રહેતો હતો. “ અહુદ્દે જાવ અપરિભૂઈ ” તે અયંપુલ ધનાઢ્ય હતો, દીક્ષિત હતો અને ઘણા લોકો વડે પણ અપરિભૂત હતો. “ જહા હાલાહલા જાવ આજીવિયસમણં અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ ” એવું કથન હાલાહલા વિષે કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં અયંપુલ વિષે પણ સમજવું તે અયંપુલ આશ્વિક સિદ્ધાન્તો વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો વિચરતો હતો. “ તદ્દેવે તસ્સ અયંપુલસ્સ કુહુંવજ્ઞાગરિયં જાગરમાણસ્સ અયમેયારૂવે અજ્ઞત્થિઈ જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા ” તે આશ્વિકોપાસક અયંપુલ એક દિવસે મધ્યરાત્રે કુટુંબબગરિકા કરી રહ્યો હતો-તેને કૌટુંબિક બાબતોના વિચારે ચડવાને લીધે ઊંઘ આવતી ન હતી. ત્યારે તેના મનમાં આ પ્રકારનો ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો-“ કિં સંઠિયા હલ્લા પણ્ણતા ” તૃણના સમાન કીટવિશેષ રૂપ જે હલ્લા (ગોવાલિકા) છે, તેનો આકાર કેવો પ્રરૂપિત થયો છે ? “ તદ્દેવે તસ્સ અયંપુલસ્સ આજીવિઓવાસણસ્સ દોહંચિ અયમેયારૂવે અજ્ઞત્થિઈ જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા ” બીજી વાર તેના મનમાં એવો ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે-“ ઇવં સ્સલુ મમ ધમ્માચરિઈ ધમ્મો-વદેસઈ ગોસાલે મંસલિપુત્તે ” મંબલિપુત્ર ગોશાલ મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદે-

શક છે. “જ્વપ્પણાણદંસણધરે જાવ સ્વવજ્ઞ સ્વવદરિસી રૂહેવ સાવત્થીય નયરીય હાલાહલાય કુંભકારીય કુંભકારાવણંસિ આજીવિયસંઘસંપરિવુઢે આજી-વિયસમણં અપ્પાણં ભાવેમાણે વિહરઈ” તેઓ ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન અને દર્શનનાધારક છે, જિન છે, અહંત છે, કેવલી છે, સર્વજ છે અને સર્વદર્શી છે. તેઓ આ શ્રાવસ્તી નગરીમાં જ હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુમાં (હાટમાં) આજીવિક સંઘસહિત આજીવિક સિદ્ધાન્તાનુસાર પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા વિરાજમાન થયેલા છે. “તં સેયં સ્વલુ મે કલ્લં જાવ જલંતે ગોસાલં મંસલિપુત્તં વંદિત્તા જાવ પજ્જુવાસેત્તા હમં ઇયારૂવં વાગરણં વાગરિત્તે ત્તિ કદ્દુ ઇવં સંપેહેઈ” તે મારે માટે એજ શ્રેયસ્કર છે કે હું પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય થઈ ગયા બાદ તે મંખલિપુત્ર ગોશાલની પાસે જઉં અને તેમને વંદનનમસ્કાર કરીને, તેમની પર્યુપાસના કર્યા બાદ મારા મનમાં જે પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરાવું આ પ્રમાણે તેણે સંકલ્પ કર્યો. “સંવે-હેત્તા કલ્લં જાવ જલંતે પહાઈ કચ જાવ અપ્પમહ્ગ્ગામરણાલંકિયસરીરે સ્સાઓ ગિહાઆ પહ્હિનિસ્સમહ્” આ પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યા બાદ પ્રાતઃકાળ થઈ ગયા બાદ જ્યારે સૂર્યોદય થયો ત્યારે તેણે સ્નાન કર્યું, અલિકમં કર્યું—વાયસા-દિને અન્ન નાખ્યું. ત્યાર બાદ બહુ જ મૂલ્યવાન પણ વજનમાં હલકાં એવાં આભૂષણો તેણે પોતાના શરીર પર ધારણ કર્યાં આ પ્રમાણે આભરણો વડે શરીરને આભૂષિત કરીને તે પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો. “પહ્હિનિ-સ્સમિત્તા પાયવિહારચરેણં સાવલિં નયરિં મઙ્ગં મઙ્ગે જેણેવ હાલાહલાય કુંભકારીય કુંભકારાવણે તેણેવ સ્વાગચ્છઈ” ઘરમાંથી નીકળીને પગપાળા ચાલતો ચાલતો, શ્રાવસ્તી નગરીની વચ્ચે થઈને તે હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુ તરફ રવાના થયો. “સ્વાગચ્છત્તા ગોસાલં મંસલિપુત્તં હાલાહલાય કુંભકારીય કુંભકારાવણંસિ અંશક્કુણગહ્થગયં જાવ અંજલિકમ્મં કરેમાણં, સીયલયાણં મઠ્ઠિયા જાવ ગાયાઈં પરિસિંવમાણં પાસઈ” ચાલતો ચાલતો હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણુમાં પહોંચ્યો ત્યાં તેણે, હાથમાં કેરીની ગોટલી જેણે રાખી છે, જે મધપાન કરી રહ્યો છે, જે વારંવાર ગીત ગાઈ રહ્યો છે, જે વારંવાર નૃત્ય કરી રહ્યો છે, વારંવાર હાલાહલા કુંભકારિણીને હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી રહ્યો છે, એવા મંખલિપુત્ર ગોશાલકને જોયો વળી તેણે તે પણ જોયું કે મંખલિપુત્ર ગોશાલ પોતાનાં અંગે પર માટીમિશ્રિત શીતલ જળનું સિંચન કરી રહ્યો છે. “પાસિત્તા લજ્જિય, વિલિય, વિહ્હે, સણિયંર પ્પોસકઈ” ગોશાલ મંખલિપુત્રને આ પ્રમાણે કરતો જોઈને તે લલિજત થયો, ખિન્ન થયો અને અતિશય શર્મિન્દો થઈને ત્યાંથી પાછો

ફરી ગયો. “ તપ્તળં તે આજીવિયા થેરા અયંપુલં આજીવિયોવાસગં લજ્જિયં
 જાવ પચ્ચોસકમાણં પાસદ્દ, પાસિત્તા एवं વયાસી ” આલુવિકોપાસક અયં-
 પુલને લલ્લિત, ખિત્ત આદિ થઈને પાછો ફરતો. જોઈને આલુવિકોપાસક
 સ્થવિરોએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું—“ઈહિ તાવ અયંપુલા ઇત્તમ્મો ” હે અયંપુલ
 અહીં આવ. “ તપ્તળં સે અયંપુલે આજીવિયોવાસપ્પ આજીવિયથેરેહિં एवं વુત્તે
 સમાણે જેણેવ આજીવિયા થેરા, તેણેવ ઉવાગચ્છદ્દ ” આ રીતે બ્યારે તે આલુ-
 વિક સ્થવિરોએ તે આલુવિકોપાસક અયંપુલને ઘોલાવ્યો, ત્યારે તે તેમની
 પાસે ગયો. “ ઉવાગચ્છિત્તા આજીવિપ્પ થેરે વંદદ્દ, નમંસદ્દ, વંદિત્તા નમંસિત્તા
 નચ્ચાસન્ને જાવ પજ્જુવાસદ્દ ” ત્યાં જઈને તેણે આલુવિક સ્થવિરોને વંદણા
 કરી, નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને, તેમનાથી બહુ દૂર પાણુ નહીં
 અને બહુ સમીપ પણુ નહીં એવા ઉચિત આસને તે બેસી ગયો અને
 તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો, “ અયંપુલાદ્દ આજીવિયા થેરા અયંપુલે
 આજીવિયોવાસગં एवं વયાસી ” ત્યારે “ હે અયંપુલ ! ” આ પ્રકારનું સંબો
 ધન કરીને તે આલુવિક સ્થવિરોએ તે આલુવિકોપાસક અયંપુલને આ
 પ્રમાણે કહ્યું—“ સે નૂણં તે અયંપુલા ! પુવ્વરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ જાવ કિં
 સંઠિયા હલ્લા પળ્લત્તા ” હે અયંપુલ ! પૂર્વરાત્રાપરરાત્ર કાળસમયે—મધ્યરાત્રે,
 કુટુંબ ભગરિકા કરી રહેલા તારા મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત,
 કલ્પિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો હતો, એ વાત ખરી છે કે
 નહીં ? તને એવો વિચાર આવ્યો કે હલ્લા (સરકખામણી)નો આકાર કેવો
 કહ્યો છે ? “ તપ્તળં તથ અયંપુલા ! દોચ્ચંપિ અયમેયારૂવે તંચેવ સવ્વં માણિ-
 વવ્વં જાવ સાવત્થિં નયરિં મચ્છં મચ્છેણં જેણેવ હાલાહલાપ્પ કુમ્ભકારીપ્પ કુમ્ભકા-
 રાવણે જેણં ઇહં તેણેવ હવ્વમાગપ્પ ” હે અયંપુલ ! ત્યાર બાદ તારા મનમાં
 આ પ્રકારનો ખીલે સંકલ્પ પણુ ઉત્પન્ન થયો. “ મંખલિપુત્ર ગોશાલક મારા
 ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક છે ” ત્યાંથી શરૂ કરીને પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં
 ફરી કહેવું જોઈએ. “ તું શ્રાવસ્તી નગરીના મધ્યભાગમાંથી ચાલતો ચાલતો
 હાલાહલા કુંભકારિણીના આ કુંભકારાપણુમાં મંખલિપુત્ર ગોશાલકની પાસે
 થઈને, આ સ્થાને હમણાં જ આવી પહોંચ્યો છે. ” અહીં સુધીનું કથન
 અહીં અહણુ કરવું જોઈએ. “ સે નૂણં તે અયંપુલા ! અટ્ટે સમટ્ટે ” હે
 અયંપુલ ! અમારાં દ્વારા, તારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલ સંકલ્પ રૂપ અર્થનું
 જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે ખરૂં છે ને ? ત્યારે અયંપુલે કહ્યું—“હંતા,
 અત્થિ ” હા, સ્થવિરો ! આપે મારા સંકલ્પના વિષયમાં જે કથન કર્યું
 છે, તે સત્ય જ છે.

હવે સ્થવરો તેના બીજા અભિપ્રાયનું કથન કરતા આ પ્રમાણે કહે છે—“જંવિ ય અયંપુલા ! તવ ધમ્માયરીણ ધમ્મોવદેસણ ગોસાલે મંઘલિપુત્તે હાલાહલાણ કુંભકારીણ કુંભકારાવણંઘ્નિ અંબકૂળગહત્યગણ જાવ અંજલિકરેમાણે વિહરહ, તત્થ વિ ય ણં ભગવં હમાહં અટ્ટચરિમાહં પન્નવેહ” હે અયંપુલ ! જો કે તમારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક મંબલિપુત્ર ગોશાલ હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણ્યમાં હાથમાં કેરીની ગોટલી લઈને, મધપાન કરતાં, વારંવાર ગીત ગાતાં, વારંવાર નૃત્ય કરતાં, હાલાહલા કુંભકારિણીને વારંવાર હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતા નિવાસ કરી રહ્યા છે, પરંતુ આ વિષયમાં તેઓ આ આઠ ચરમોનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે આઠ વસ્તુઓ ફરી થતી નથી, તેથી તેમને ચરમ (અન્તિમ) કહેવાય છે. “તંજહા” તે આઠ ચરમ નીચે પ્રમાણે છે—“ચરિમે પાણે જાવ અંતં કરિસ્સંતિ” ગોશાલકનું ચરમ પાનક, ગોશાલકનું ચરમ ગીત, ગોશાલકનું ચરમનૃત્ય ૩, ગોશાલકનું હાલાહલા કુંભકારિણીને અંતિમ અંજલિકર્મ ૪, અંતિમ પુબ્બર સંવર્તક મહામિઘ ૫, ચરમ સેચનક ગંધ હસ્તી, ૬ ચરમ મહાશિલાકંટક, ૭ સંબ્રામ અને ગોશાલકનું આ અવસર્પિણી કાળના ૨૪ તીર્થંકરોમાં અન્તિમ તીર્થંકર થઈને સિદ્ધ, બુદ્ધ (સકલ ચરાચર પદાર્થોને જાણનાર) મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર થવું. ૮ “જે વિ ય અયંપુલા ! તવ ધમ્માયરીણ ગોસાલે મંઘલિપુત્તે સીયલ્યાણ ણં મટ્ટિયા જાવ વિહરહ, તત્થ વિ ણં ભગવં હમાહં ચત્તારિ પાણગાહં ચત્તારિ અપાણગાહં પન્નવેહ” હે અયંપુલ ! તમારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક મંબલિપુત્ર ગોશાલ ઠંડા મૃત્તિકામિશ્રિત પાણીનું—આતંચનિક ઉદકનું—પોતાના શરીરનાં અંગો પર સિંચન કરી રહ્યા છે, તો તે બાબતમાં તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે સાધુઓએ ઉપયોગ કરવા યોગ્ય પાનક ચાર છે અને ઉપયોગમાં ન લેવા યોગ્ય પાનક એટલે કે અપાનક પણ્ય ચાર છે. “સે કિં તં પાણણ ? પાણણ જાવ તઓ પચ્છા સિજ્જહ, જાવ અંતં કરેહ” તમે કદાચ એવો પ્રશ્ન કરો, કે તે પાનક શું છે ? તો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—“પાનકના ગોશાલક ભગવાને ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. “પાનકં ચતુર્વિધમ્” આ કથનથી શરૂ કરીને “એ દેવો પ્રકટ થઈને તેમના હાથ વડે તેના અંગોનો સ્પર્શ કરે છે, તે સાધુ તેમની અનુમોદના કે અનનુમોદના કરે છે, ઈત્યાદિ શુદ્ધ પાનકના કથન પર્યાન્તનું કથન” અહીં અહષ્ટ કરવું જોઈએ. “ત્યાર બાદ તે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર થાય છે.” આ પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં થવું જોઈએ. “તં ગચ્છ ણં તુમં અયંપુલા ! ઘસ ચેવ તવ ધમ્માયરીણ ધમ્મોવદેસણ ગોસાલે મંઘલિપુત્ત પમૂણં હમં ઘ્યાહૂવં વાગરણં વાગરિત્તણ ત્તિ” તો હે અયંપુલ ! તમે તેમની પાસે જાઓ આ તમારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મંબલિપુત્ર ગોશાલ જ તમારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર

દેવાને સમર્થ છે. “તદ્દેવં તે અયંપુલે આજીવિયોવાસ્ય આજીવિર્દેહિ થેરેહિ એવં
 બ્રુત્તે સમાણે હૃદ્દુત્તે હૃદ્દાએ હૃદ્દૃ” તે આલ્લવિક સ્થવિરોનું આ પ્રકારનું કથન
 સાંભળીને તે આલ્લવિકોપાસક અયંપુલને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો.
 તે પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઊઠ્યો, “હૃદ્દેતા જેણેવ ગોસાલે મંચલિપુત્તે તેણેવ
 પહારેત્થ ગમણાએ” ત્યાર બાદ તે મંબલિપુત્ર ગોશાલની પાસે જવા માટે
 ઉપડ્યો. “તદ્દેવં તે આજીવિયા થેરા ગોસાલસ્ય મંચલિપુત્તસ્ય અંબકૂળગપઢા-
 વણદ્દુયાએ એગંતમંતે સંગારં કુવ્વંતિ” ત્યાર બાદ આલ્લવિક સ્થવિરોએ મંબ-
 લિપુત્ર ગોશાલકને એવો સંકેત કર્યો કે અયંપુલ તમારી પાસે આવે તે
 પહેલાં તમારા હાથમાં રહેલી કેરીની ગોટલી ફેંકી દો, એવું કરવાથી આપની
 પોલ ખૂલ્લી નહીં પડવાને કારણે અયંપુલને આપના પ્રત્યેના વિશ્વાસ ટકી
 રહેશે. “તદ્દેવં તે ગોસાલે મંચલિપુત્તે આજીવિયાણં થેરાણં સંગારં પહિચ્છહ”
 આ પ્રમાણે જ્યારે સંકેત કરવામાં આવ્યો, ત્યારે મંબલિપુત્ર ગોશાલે તે
 આલ્લવિક સ્થવિરોના સંકેતને માની લીધો. “સંગારં પહિચ્છિત્તા અંબકૂળગં
 એગંતમંતે એહે” તેમના સંકેતાનુસાર તેણે કેરીની તે ગોટલીને એકાન્ત
 સ્થાનમાં મૂકી દીધી. “તદ્દેવં તે અયંપુલે આજીવિયોવાસ્ય જેણેવ ગોસાલે
 મંચલિપુત્તે તેણેવ ઉવાગચ્છહ” ત્યાર બાદ આલ્લવિકોપાસક અયંપુલ મંબ-
 લિપુત્ર ગોશાલ જ્યાં બેઠો હતો, ત્યાં આવ્યો. “ઉવાગચ્છિત્તા ગોસાલં
 તિક્કલુત્તો જાવ પચ્જુવાસહ” ત્યાં જઈને તેણે ગોશાલની ત્રણ પદ્ધક્ષિણા કરી,
 વંદણાનમસ્કાર કર્યા વંદણાનમસ્કાર કરીને ખૂબજ વિનયપૂર્વક તે તેમની
 પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. “અયંપુલાહ ગોસાલે મંચલિપુત્તે અયંપુલં આજીવિ-
 યોવાસ્યં એવં વયાસી” “હે અયંપુલ !” આ પ્રકારનું સંબોધન કરીને
 મંબલિપુત્ર ગોશાલે આલ્લવિકોપાસક અયંપુલને આ પ્રમાણે કહ્યું—“સે નૂણં
 અયંપુલા ! પુવ્વરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ જાવ જેણેવ મમ અંતિયં તેણેવ હવ્વમા-
 ગએ” હે અયંપુલ ! તે વાત નિશ્ચિત છે કે મધ્યરાત્રે કુટુંબ બગરિકા
 કરતા કરતા તારા મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત,
 પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે હલ્લા (સરકબામણી) કેવા
 સંસ્થાનવાળી કહી છે ? ત્યાર બાદ બીજી વાર પણ તારા મનમાં એવો
 વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક મંબલિપુત્ર ગોશાલક
 છે. તેઓ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી છે, જિન છે, અહંત છે, કેવલી છે, સર્વજ્ઞ
 છે અને સર્વદર્શી છે. તેઓ આ શ્રાવસ્તી નગરીમાં જ હાલાહલા કુંભકારિ-

શ્રીના કુલકારાપણમાં આજીવિક સંઘસહિત, આજીવિક સિદ્ધાન્તો વડે પોતાના આત્માના ભાવિત કરતા વિચરી રહ્યા છે. તેો મારે માટે એજ શ્રેયસ્કર છે કે તેમની પાસે જઈને મારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂછું આ પ્રકારનો વિચાર આવવાથી તું તુરત જ મારી પાસે ચાલ્યો આવ્યો છે. “ સે નૂણં અયંપુલ્હા ! અટ્ટે સમટ્ટે ” હે અયંપુલ્હા ! શું મારી વાત ખરી છે ને ? ત્યારે અયંપુલ્હે કહ્યું—“ હંતા અત્થિ ” હે ભગવન્ ! અ.પની વાત સર્વથા સત્ય છે. હું તે પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણવા માટે જ આપની પાસે આવ્યો છું. હવે ગોશાલક વસ્તુસ્થિતિનો અપલાપ (વિપરીત પ્રતિપાદન) કરવા નિમિત્તે આ પ્રમાણે કહે છે—“ તં નો સ્વહુ एस अंबकूणर, अंबचोयएणं एसे ” આ કેરીની ગોટલી નથી, પણ કેરીની છાલ જ છે. તમે મારા હાથમાં રહેલી વસ્તુને કેરીની ગોટલી સમજીને પાછાં ફરી ગયા, પરંતુ આ કેરીની ગોટલી નથી, પ્રતીજનોને માટે તે તો અકલ્પ્ય જ છે. તમે મારા હાથમાં જે વસ્તુ જોઈ હતી તે તો કેરીની છાલ હતી, કેરીની છાલ ત્વક્પાનક રૂપ હોવાથી પ્રતી જનોને માટે આહ્ય કહી છે, તથા નિર્વાણુગમન કાળે તો આ પાનકનું સેવન અવશ્ય કરવા યોગ્ય ગણાય છે, તમારા મનમાં જે આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો છે કે “ ક્કિ સંઠિયા હહ્લા પ્ણજ્જા ” હલ્લાનો (સરક ખામણી નામના જંતુવિશેષનો) આકાર કેવો કહ્યો છે, તેો તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—“ હહ્લા વંસીમૂલ્-સંઠાણસંઠિયા ” હલ્લા-સરક ખામણી રૂપે ઓળખાતું જતું-વંશીમૂલ (વાંસનામૂળ) જેવા સંસ્થાન (આકાર)નું હોય છે. જ્યારે તેઓ અયંપુલના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી રહ્યા હતા, ત્યારે મદિરાના નશાથી ચિહ્નવલ મનોવૃત્તિ-વાળા હોવાને કારણે આ પ્રમાણે ખોટી જાણ્યા—“ વીણં વાણ્હિ, રે વીરગા, વીણં વાણ્હિ રે વીરગા ” “ હે શૂરો ! તમે વીણા વગાડો ! હે શૂરો ! તમે વીણા વગાડો ” મંખલિપુત્ર ગોશાલનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળવા છતાં પણ અયંપુલના મનમાં તેના પ્રત્યે અવિશ્વાસ-અશ્રદ્ધાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો નહીં. એટલે કે તેણે તે વચનને અસત્ય માન્યાં નહીં, કારણ કે સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરનાર મનુષ્યના ગાનાદિ દોષરૂપ હોતા નથી, એવું પ્રતિપાદન તો ગોશાલકે અગાઉ કરેલું જ હતું. તે પ્રકારનું પ્રતિપાદન થયેલું હોવાથી અયંપુલની મતિ વિમોહિત બની ગઈ હતી “ તણ ણં સે અયંપુલ્હે આજીવિ-યોવાસણ ગોસાલેણં મંસલ્લિપુત્તેણં ઇમં ઇયાહૂવં વાગરણં વાગરિણ સમાણે હદ્ધુકે જાવ હિયણ ગોસાલં મંસલ્લિપુત્તં વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા પસિણાહ પુચ્છહ, પસિણાહં પુચ્છિત્તા અટ્ટાહં પરિયાવિયહ ” જ્યારે આજીવિકોપાસક અયંપુલના પ્રશ્નનો મંખલિપુત્ર ગોશાલે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો, ત્યારે તેને ઘણો જ હર્ષ અને સંતોષ થયો તેનું હૃદય હર્ષથી નાચી જાયું તેણે મંખલિપુત્ર ગોશાલને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને

તેણે તેમને બીજાં પ્રશ્ને પશુ પૂછ્યા અને તે પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવ્યા. “ પરિચરિયાચિત્તા ઉટ્ટાણ ઉટ્ટેહ ” ત્યાર બાદ તે પોતાની બતે જ ત્યાંથી ઊભો થયો. “ ઉટ્ટાણ ઉટ્ટિત્તા ગોસાલં મંજલિપુત્તં વંદહ, નમંસહ, વંદિતા, નમંસિત્તા જાવ પહિણ ” ઊડીને તેણે મંજલિપુત્ર ગોશાલને ક્ષી વંદણાનમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને અને વિનયપૂર્વક તેમની પર્યુપાસના કરીને, તે ત્યાંથી પોતાના ઘર તરફ ચાલી નીકળ્યો. “ તણં સે ગોસાલે મંજલિપુત્તે અવ્વણો મરણં આમોણહ, આમોહિત્તા આજીવિણ થેરે સહાવેહ, સહાવિત્તા एवं વયાસી ’ ત્યાર બાદ મંજલિપુત્ર ગોશાલને પોતાનું મરણ થવાનો સમય નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે, એવો ખ્યાલ આવ્યો ખ્યાલ આવતાં જ તેણે આજીવિક સ્થવિરોને પોતાની પાસે બેલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તુમ્હેણં દેવાણુપ્પિયા ! મમં કાલગયં જાણેત્તા સુરમિણા ગંધોદ્દણં ણહાણેહ ” હે દેવાણુપ્રિયો ! હું કાળધર્મ પામ્યો છું, એવી જ્યારે તમને ખબર પડે, ત્યારે તમારે મને સુગંધિદાર જળ વડે સ્નાન કરાવવું. “ણહાણેત્તા પમ્હલસુકુમાલાણ ગંધકાસાહ્યાણ ગાયાહં લૂહેહ ” સ્નાન કરાવ્યા બાદ તમે મારા શરીરનાં અવયવોને અત્યન્ત પાતળા, કૈમળ, સુગંધિદાર ઉપવસ્ત્ર-ટુવાલ-વડે લૂછજો. “લૂહેત્તા સરેણં ગોસીસચંદણેણં ગાયાહં લિપહ ” ત્યાર બાદ સરસ (આર્દ્ર) ગોશીર્ષચન્દનનો આ શરીરના ઉપર લેપ કરજો. “ અણુલિપેત્તા મહરિહં હંસલક્ખણંપહસાહગં નિયંસેહ ” ત્યાર બાદ મહાપુરુષોને યોગ્ય, તથા હંસના જેવું ધવલ પટ-શાટક-પટવસ્ત્ર તેને પહેરાવજો. “ નિયંસેત્તા સવ્વાલંકારવિભૂસિયં કરેહ ” ત્યાર બાદ તેને સમસ્ત અલંકારોથી વિભૂષિત કરજો. “ કરેત્તા પુરિસસહ-સ્સવાહિણિં સીયં દુરૂહેહ ” ત્યાર બાદ એક હબર આદમીઓ પોતાના ખભા પર વડન કરી શકે એવી શિબિકામાં (પાલખીમાં) તેને પધરાવજો. “ દુરૂ હેત્તા સાવત્થીણ નયરીણ સિંચાહગ જાવ પહેસુ મહયા મહયા સહેણં ડગ્ગોસેમાણા एवं વયહ ” તેને પાલખીમાં પધરાવીને શ્રાવસ્તી નગરીના શૃંગાટક, ત્રિક, ચત્વર, મહાપથ અને પથ, આ સઘળા માર્ગોપરથી, જોર જોરથી આ પ્રકારની ઘોષણા કરતાં કરતાં તમે મારા મૃત શરીરને બહાર કાઢજો—“ एवं સલ્લુ દેવાણુપ્પિયા ! ગોસાલે મંજલિપુત્તે જિણે જિણવ્વહાવી જાવ જિણસહં પગાસેમાણે વિહરિત્તા ” “ હે દેવાણુપ્રિયો ! મંજલિપુત્ર ગોશાલક જિન, જિનપ્રલાપી, અહંત, અહંતપ્રલાપી, કેવલી, કેવલીપ્રલાપી, સર્વજ્ઞ, સર્વજ્ઞપ્રલાપી, જિન અને જિનનું નામ સાર્થક કરીને “ ઇમીસે ઓણપ્પિણેણ ચચવીસાણ તિત્થય-રાણં ચરિમે તિત્થયરે સિદ્ધે જાવ સવ્વ દુક્ખવ્વહીણે ” આ અવસર્પિણી કાળના

૨૪ તીર્થંકરોમાં અન્તિમ તીર્થંકર રૂપે વિચરીતે સિદ્ધ થઈ ગયા છે, મુક્ત થઈ ગયા છે, પરિનર્વાત થઈ ગયા છે અને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા છે.” આ પ્રકારની ઘોષણા કરતાં કરતાં “હૃદ્ધિસંકારસમુદ્વેગમમ સરીરગસ્સ ણીહરણં કરેહ” તમે ઋદ્ધિ સંકાર સમુદાયપૂર્વક-ઋદ્ધિના આદર વિશેષના સમુદાયપૂર્વક મારા મૃતશરીરને ખહાર કાઢો. “તણં તે આજીવિયા થેરા ગોસાલસસ મંઘલિપુત્તસસ યમટ્ટં વિણણં પહિસુણેતિ” મંઘલિપુત્ર ગોશાલકની આ સલાહનો તે આજીવિક રથવિરોધે ખૂબ જ વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો. ॥સૂ.૦૧૬॥

“તણં તસસ ગોસાલસસ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા ગોશાલને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન કર્યું છે. ‘તણં તસસ ગોસાલસસ મંઘલિપુત્તસસ સત્તરત્તંસિ પરિણમમાણંસિ પહિલલ્લસમ્મત્તસસ અયમેથાહુવે અજ્ઞતિથેણ જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા’ સાત રાત્રિઓ વ્યતીત થઈ ગયા બાદ મંઘલિપુત્ર ગોશાલકને સમ્યક્ત્વ-તાત્વિક-બોધ-પ્રાપ્ત થયો. ત્યારે તેના મનમાં એવો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિક, મનોગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે—“જો સ્વલુ અહં જિણે, જિણપ્પ-હાવી, જાવ જિણસહં પગાસેમાણે વિહરિય” હું જિન નથી, જિનપ્રલાપી પણ નથી, અહંત નથી, અહંતપ્રલાપી પણ નથી, કેવલી નથી, કેવલી-પ્રલાપી પણ નથી, સર્વજ્ઞ નથી, સર્વજ્ઞ પ્રલાપી પણ નથી, હું યથાર્થ રૂપે જિન પણ નથી અને જિન શબ્દને સાર્થક કરનારો પણ નથી હું મને જિન, જિનપ્રલાપી આદિ જે કહેતો હતો, તે મારી વાત સર્વથા અસત્ય જ છે. “અહં ણં ગોસાલે ચેવ મંઘલિપુત્તે સમણઘાયર, સમણમારણ, સમણવહિનીય, આયરિયવ્વજ્ઞાયાણં અયસકારણ, અવન્નકારણ, અકિત્તિકારણ” મેં શ્રમણુ જનોનો-સર્વાનુભૂતિ અને સુનક્ષત્ર અણુગારોનો-ઘાત કર્યો છે-તેમના ઉપર તેજ્ઞેશ્વર્યા છોડીને તેમનો વિનાશ કર્યો છે, તેથી હું શ્રમણુમારક-શ્રમણુની હત્યા કરનારો બન્યો છું, શ્રમણુનો પ્રત્યનીક (વિરોધી) બન્યો છું, આચાર્ય ઉપાધ્યાયનો અપયશકર્તા બન્યો છું, તેમની અપકીર્તિ કરનારો બન્યો છું અને તેમની નિન્દા (અવણુવાદ) કરનારો બન્યો છું. આ પ્રમાણે કરીને મેં “બહુહિં અસઘ્માવુઘ્માવણાહિં મિચ્છતામિનિવેસેહિય અપ્પાણં વા પરં વા તદુભયં વા વુગ્માહેમાણેર વિહરેત્તા” અનેક અસદ્ભાવનાઓ દ્વારા-વિવિધ પ્રકારના અસદ્ભાવોને પ્રકટ કરીને, અને મિથ્યા અભિનિવેશો દ્વારા મારી બાતને, અન્યને તથા ઉભયને ભ્રમમાં નાખીને, મિથ્યાત્વમાં ફસાવીને મારા જીવનને વ્યર્થ બનાવ્યું છે. “સણં તેણં અન્નાદ્દે સમાણે અંતો સત્તરત્તસસ પિત્તજ્જરપરિગયસરીરે દાહવકંતીય છુદમત્થે ચેવ કાલં કરેસં” હવે પોતાની જ

તેજોદેશ્યા દ્વારા અન્નાવિષ્ટ-વ્યાપ્ત થયેલો એવો હું સાત રાત્રિ વ્યતીત થયા બાદ, આ પિત્તજ્વરયુક્ત શારીરિક અવસ્થામાં-દાહજ્વરની વ્યાપ્તિથી છન્નસ્થાવસ્થામાં જ કાળ કરીશ. “ સમણે ભગવં મહાવીરે જિણે જિણપ્પલાવી જાવ જિણસહં પગાસેમાણે વિહરહ ” ખરી રીતે તો શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર જ જિન છે, જિન કહેવાને યોગ્ય છે, અહંત છે, અહંતપ્રલાપી છે, કેવલી છે, કેવલિપ્રલાપી છે, સર્વજ છે, સર્વજપ્રલાપી છે. તેઓ જ યથાર્થ રૂપે જિન છે, અને જિન શબ્દને સાર્થક કરતા વિચરી રહ્યા છે. “ એવં સંપેહેહ ” તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો. “ સંપેહિત્તા આજીવિણે થેરે સહાવેહ, સહાવિસા ઉચ્ચાવયસવહસાવિણે કરેહ, કરિત્તા એવં વયાસી ” વિચાર કરીને આશ્ચર્યિક સ્થવિરોને બોલાવ્યા તેમને બોલાવીને અનેક પ્રકારના શપથો આપીને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ નો સ્વલુ અહં જિણે, જિણપ્પલાવી, જાવ પગાસેમાણે વિહરિણ ” હું જિન નથી છતાં જિન રૂપે મારી ભતને પ્રકટ કરી રહ્યો હતો, અહંત નથી, છતાં પણ મારી ભતને અહંત રૂપે ઓળખાવતો હતો, કેવલી ન હોવા છતાં પણ કેવલી હોવાનો દંભ કરતો હતો, સર્વજ ન હોવા છતાં પણ સર્વજ હોવાનો ઢોંગ કરતો હતો, અને યથાર્થ રૂપે જિન ન હોવા છતાં પણ જિન શબ્દને સાર્થક કરતો વિચરવાનો દંભ કરતો હતો. “ અહં ણં ગોસાલે મંસલિપુત્તે સમણઘાયણે જાવ છુમત્થે ચેવ કાલં કરેસ્સં ” હું તો મંખલિપુત્ર ગોસાલ જ છું, અન્ય કોઈ નથી, મેં શ્રમણોનો ઘાત કર્યો છે, મેં શ્રમણોની હત્યા કરી છે, હું સદા તેમનો વિરોધી જ રહ્યો છું, હું છન્નસ્થાવસ્થામાં જ કાળ કરીશ. “ સમણે ભગવં મહાવીરે જિણે, જિણપ્પલાવી જાવ જિણસહં પગાસેમાણે વિહરહ ” ખરી રીતે તો શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર જ જિન છે, જિનપ્રલાપી છે, અહંત છે, અહંતપ્રલાપી છે, કેવલી છે કેવલીપ્રલાપી છે. સર્વજ છે, સર્વજપ્રલાપી છે. તેઓ જ યથાર્થ રૂપે જિન છે અને જિન શબ્દને સાર્થક કરતા વિચરી રહ્યા છે. “ તં તુભ્ભેણં દેવાણુપ્પિયા ! મમ કાલગયં જાણિત્તા વામે પાપ સુંવેણં બંધહ ” હે દેવાણુપ્પિયા ! જ્યારે મારું મરણુ થવાની તમને બાણુ થાય, ત્યારે મારા ડાબા પગે વટકલનું દોરડું બાંધજો. “ વંવેત્તા તિક્કલુત્તો મુહે ઉદ્દુહેહ ” ત્યાર બાદ મારા મોઢા ઉપર ત્રણ વાર થૂંકજો. “ ઉદ્દુહેત્તા સાવત્થોણ નયરીણ સિંઘાહગ જાવ પહેસુ આકહ્હિ વિકહ્હિ કરેમાણા મહયાર સહેણં હગ્ગોસેમાણાર એવં વદ્દહ ” ત્યાર બાદ મારા શરીરને શ્રાવસ્તી નગરીના શ્રૃંગાટકો, ત્રિકો, ચતુષ્કો, ચત્વરો, મહાપથ અને પથ પર-જમીન પર ઘસડતાં ઘસડતાં વારંવાર આ પ્રકારની ઘોષણા કરજો-“ જો સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! ગોસાલે મંસલિપુત્તે જિણે

જિળ્પલાવી જાવ વિહરિય ” “ હે દેવાનુપ્રિયો ! મંબલિપુત્ર ગોશાલ જિન નથી અને જિનપ્રલાપી પણ નથી, અહંત નથી અને અહંતપ્રલાપી પણ નથી, કેવળી નથી અને કેવળિપ્રલાપી પણ નથી, સર્વજ્ઞ નથી અને સર્વજ્ઞ-પ્રલાપી પણ નથી, તે સાચો જિન પણ નથી અને જિન શબ્દને સાર્થક કરનારો પણ નથી. અથવા આ કથનનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ કરી શકાય છે—મંબલિપુત્ર ગોશાલ જિન ન હતો છતાં જિન હોવાનો પ્રચાર કરી રહ્યો હતો, અહંત ન હોવા છતાં પોતે અહંત રૂપ હોવાનો દંભ ચલાવી રહ્યો હતો, કેવળી ન હોવા છતાં પણ પોતાની ભતને કેવળી માની રહ્યો હતો, સર્વજ્ઞ ન હોવા છતાં પોતાની ભતને સર્વજ્ઞ કહેતો હતો. તે જિન કહેવાને યોગ્ય ન હતો છતાં પોતે જિન શબ્દને સાર્થક કરી રહ્યો છે, એવો પ્રચાર કરતો કરતો હતો. “ એણે જ ગોસાલે જેવ મંબલિપુત્તે, સમણવાસણે જાવ છગમથ્થે જેવ કાલગણ ” આ મંબલિપુત્ર ગોશાલક જ શ્રમણોનો ધાતક છે. શ્રમણોનો પ્રત્યનીક (વિરોધી) છે. આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો અથશ-કર્તા છે, અવલ્યુકારક (નિન્દા કરનાર) છે, અને અકીર્તિકારક છે. તે છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ મરણ પામ્યો છે. “ સમણે મગવં મહાવીરે જિણે, જિળ્પલાવી જાવ વિહરિય ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જ જિન છે અને જિનપ્રલાપી છે, અહંત છે અને અહંતપ્રલાપી છે, કેવળી છે અને કેવલિપ્રલાપી છે, સર્વજ્ઞ છે અને સર્વજ્ઞપ્રલાપી છે, તેઓ જ યથાર્થ રૂપે જિન છે અને જિન શબ્દને સાર્થક કરતા વિચરી કહ્યા છે—“મહયા અણિહ્દિ અસકારસમુદ્દણં મમં સરીરગસસ નીહરણં કરેજ્ઞાહ ” તે કોઈ પણ પ્રકારની ઋદ્ધિ (ધામધૂમ) અને સત્કાર સમુદાય વિના તમે મારા મૃતશરીરને બહાર કાઢો અથવા ઋદ્ધિ અને સત્કાર રહિત જનસમુદાય—જનસંઘની સાથે મારા શબને બહાર કાઢો. “ એવં વદિત્તા કાલ ગણ ” આ પ્રમાણે આભવિક સ્થવિરોને કહીને તે કાળધર્મ પામ્યો. ॥૨૦૧૭॥

“ તરુણં આજીવિયા થેરા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગોશાલના મૃતદેહનો અગ્નિસંસ્કાર કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો. તે સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે “તરુણં આજીવિયા થેરા ગોસાલં મંબલિપુત્તં કાલગણં જાણત્તા હાલાહલાણ કુંભકારીણ કુંભકારાવણસસ દુવારાહં પિહેતિ ” જ્યારે મંબલિપુત્ર ગોશાળ કાળધર્મ પામ્યા, ત્યારે આભવિકોપાસક સ્થવિરોએ હાલાહલા કુંભકારિણીના કુંભકારાપણના બધા દરવાજા બંધ કરાવ્યા. “ પિહિત્તા હાલાહલાણ કુંભકારીણ કુંભકારાવણસસ વહુમજ્જદેસમાણ સાવત્થિં નયરિં આલિહેહ ” દરવાજા બંધ કરીને, તેમણે હાલાહલા કુંભકારિણીના

કુંભકારાપણના બરાબર મધ્યભાગમાં શ્રાવસ્તી નગરીનું ચિત્ર દોર્યું. “ આલિદેતા ગોસાલસ્સ મંઝલિપુત્તસ્સ સ્સરીરગં વામે પાદે સુંબેણં બંધંતિ ” ત્યાર બાદ તેમણે મંઝલિપુત્ર ગોશાલના ડાબા પગે વઢકલથી દોરી બાંધી. ‘ બંધેતા તિસ્સુત્તો મુદ્દે ઉદ્ધુટ્ઠંતિ ’ ડાબા પગે દોરી બાંધીને તેઓ ત્રણ વાર તેના મુખ પર ચૂંક્યા. “ ઉદ્ધુટ્ઠેતા સાવત્થીંય નયરીંય સિંઘાડગ જાવ પહેસુ આઠ્ઠ્ઠ્ઠિ વિકઠ્ઠ્ઠિ કરેમાણા ણીયં ણીયં સદ્દેણં ઉગ્ગોસેમાણાર એવં વયાસી ” ત્યાર બાદ ચિત્રલિખિત શ્રાવસ્તી નગરીના શિંઘાડગ (શૃંગાટક), ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, મહાપથ, પથ આદિ ભાગો પર તેના મૃતશરીરને આમતેમ ઘસડ્યું, આ પ્રમાણે શરીરને ઘસડતાં ઘસડતાં તેઓએ મંદ મંદ શબ્દો દ્વારા ધીરે ધીરે આ પ્રમાણે ઘોષણા કરી—“ જો જલુ દેવાણુપ્પિયા ! ગોસાલે મંઝલિપુત્તે જિણે, જિણપ્પલાવી, જાવ વિહરિંય ” “ હે દેવાનુપ્પિયો ! મંઝલિપુત્ર ગોશાલ જિન ન હતો, પરન્તુ માત્ર જિનપલાપી જ હતો—જિન ન હોવા છતાં પણ પોતાને જિન કહેતો કરતો હતો. તે અહંત પણ ન હતો, છતાં પણ પોતાને અહંત રૂપ મનાવતો હતો તે કેવલી ન હતો, છતાં પણ પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપ ગણાવતો હતો તે ખરા રૂપે જિન ન હતો છતાં પણ પોતે જિન શબ્દને સાર્થક કરી રહ્યાનો પ્રચાર કરતો વિચરતો હતો. “ એસ ણં ચેવ મંઝલિપુત્તે ગોસાલે સમણવ્વાયંય જાવ છત્તમત્થે ચેવ કાલ્લગં ” શ્રમણઘાતક, શ્રમણમારક, શ્રમણપ્રત્યનીક આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો તે મંઝલિપુત્ર ગોશાલ છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ મરણ પામ્યો. “ સમણે ભગવં મહાવીરે જિણે, જિણપ્પલાવી જાવ વિહરિંય ” શ્રમણભગવાન મહાવીર જ જિન છે, તેઓ જ જિન કહેવાને યોગ્ય છે. તેઓ અહંત છે અને અહંત કહેવાને યોગ્ય છે. તેઓ જ કેવલી છે અને કેવલી કહેવાને પાત્ર છે. તેઓ જ સર્વજ્ઞ છે અને સર્વજ્ઞ કહેવાને યોગ્ય છે. તેઓ જ યથાર્થ રૂપે જિન છે અને જિન શબ્દને સાર્થક કરતાં વિચરી રહ્યા છે. ” આ પ્રમાણે કહીને અથવા ગોશાલકની આજ્ઞાનું પાલન કરીને “ સવહપ્પહિમોક્કલ્લગં કરેંતિ ” તેમણે ગોશાલક દ્વારા શપથપૂર્વક જે આજ્ઞા કરવામાં આવી હતી, તેનું પાલન કર્યું. “ કરિત્તા દોચ્ચંપિ પૂયાસકાર-થિરીકરણદુયાંય ગોસાલસ્સ મંઝલિપુત્તસ્સ વામાઓ પાદાઓ સુવં મુચંતિ ” આ પ્રમાણે તેની આજ્ઞાનું પાલન કરીને—પૂર્વોક્ત શપથથી મુક્ત થઈને, બીજી વાર પણ તેની પૂબ, સત્કારને સ્થિર કરવાને માટે—પૂર્વકાળમાં તેણે જે સત્કાર સન્માન પ્રાપ્ત કર્યા હતા, તેને સ્થિર કરવાને માટે—તેમણે મંઝલિપુત્ર ગોશાલના ડાબા પગે બાંધેલું વઢકલનું દોરડું છોડી નાખ્યું, “ મુચિત્તા હલાહલાંય કુંભકારોંય કુંભકારાવ્વણે દુવારવચ્ચણાં અવગુણેંતિ ” ત્યાર બાદ તેમણે હાલાહલા

કુંભકારિણીના કુંભકારાપણના દરવાજા ખોલી નાખ્યા. “ અવગુણિતા ગોસાલસ્મ મંચલિપુત્તસ્મ સરીરગં સુરમિણા ગંધોદણં પહાણેતિ ” દરવાજા ખોલી નાખીને તેમણે મંચલિપુત્ર ગોશાલના શખને સુગન્ધદાર જળ વડે સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન કરાવીને “ મહ્યા ઇન્દ્રિસંકારસમુદયેણં ગોસાલસ્મ મંચલિપુત્તસ્મ સરી-
સ્મ નીહરણં કરેતિ ” બહુ જ વિશાળ સમૃદ્ધિ સત્કાર અને સન્માનપૂર્વક, જનસમૂહની સાથે મંચલિપુત્ર ગોશાલના શખને બહાર કાઢવામાં આવ્યું. ॥સુ૦૧૮॥

રેવતી ગાથા પત્ની કે દાન કા નિરૂપણ

“ તણે સમણે ભગવં મહાવીરે અન્નયા કયાઈ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ભગવાન મહાવીરની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે—“ તણે સમણે ભગવં મહાવીરે અન્નયા કયાઈ સાવત્થીઓ નયરીઓ કોટ્ટયાઓ ચેઈયાઓ પડિનિક્કમઈ ” ત્યાર બાદ કોઈ એક દિવસે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે શ્રાવસ્તી નગરીના કોષ્ઠક ચૈત્યમાંથી વિહાર કર્યા. “ પડિનિક્કમિત્તા બહિયા જગવચવિહારં વિહરઈ ” નીકળીને તેઓ બહારના જનપદોમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. “ તેણે કાલેણં તેણં સમણં મેંદિયગામે નામં નયરે હોત્થા ” તે કાળે અને તે સમયે, મેંદિકામ નામનું નગર હતું. “ વણ્ણઓ ” ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણિત ચંપાનગરીના વણ્ણને જેવું જ તે નગરનું વણ્ણન સમજવું. “ તસ્સ ણં મેંદિયગોમસ્સ નયરસ્સ બહિયા ઉત્તરપુર-
ત્થિમે વિસીમાપે ઇત્થ ણં સાલકોટ્ટપે નામં ચેઈપે હોત્થા, વણ્ણઓ, જાવ પુઢવિ-
સિલાપટ્ટઓ ” તે મેંદિકામ નગરની બહાર ઇશાન કોણમાં શાલ કોષ્ઠક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. ઔપપાતિક સૂત્રમાં પૂણ્ણભદ્ર ચૈત્યનું જેવું વણ્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેવું જ આ શાલ કોષ્ઠક ચૈત્યનું પણ વણ્ણન સમજવું તેમાં રહેલા પૃથ્વીશિલાપટ્ટકના વણ્ણન પર્યંતનું વણ્ણન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “ તસ્સ ણં સાલકોટ્ટપસ્સ ચેઈયસ્સ અદૂરસ્સામંતે ઇત્થ ણં મહેમે માલુયા કચ્છપે યાવિ હોત્થા ” તે શાલકોષ્ઠક ચૈત્યથી અધિક દૂર પણ નહીં અને બહુ નજીક પણ નહીં, એવે સ્થાને વિશાલ માલુકા કચ્છ-એક બીજવાળાં વૃક્ષ વિશે ઘોત્તં વન હતું. “ કિણ્ણે કિણ્ણોમાસે જાવ નિકુરંવમૂપે, પત્તિપે, પુપ્પિપે, ફલિપે,

હરિયગરેરિજ્જમાણે સિરીષ અઈવર અવસોમેમાણે ચિટ્ટુઈ ” તે વન અધન હોવાને કારણે કાણું કાણું દેખાતું હતું અને તેની કાન્તિ પણ કાળી કાળી હતી. તે કારણે જાણે નીલવર્ણના મેઘોની ઘટા ચઢી આવી હોય એવું લાગતું હતું. તે વન પણ અને પુષ્પો વડે સુશોભિત હતું. તે વનનું એક પણ વૃક્ષ ક્ષેત્રો વિનાનું ન હતું. ત્યાં પ્રત્યેક વૃક્ષ પોતાના હરિત (લીલા) વર્ણથી સુશોભિત લાગતું હતું. તે વનમાં ચારે તરફ હરિયાળી છનાઇ ગઈ હતી. આ પ્રકારની પોતાની શોભાને લીધે તે વન અતિશય રમણીય અને દર્શનીય લાગતું હતું.

“ તત્થ ણં મેઢિયગામે નયરે રેવઈ નામં ગાહાવહ્ણી પરિવસઈ ” આ મેઢિકામ નગરમાં એક ગાથાપત્ની (ગૃહસ્થની પત્ની) રહેતી હતી, જેનું નામ રેવતી હતું. “ અહ્ઠ્ઠાં જાવ અપરિભૂયા ” તે ઘણી જ ધનાઢ્ય હતી, લોકોમાં તેની ઘણીજ સારી પ્રતિષ્ઠા હતી અને તેનો પરાભવ કરવાને કોઈ સમર્થ ન હતું. અહીં “ યાવત્ ” પદ વડે “ દોષ્ટા ” દીપ્તા પદ અહણુ કરવામાં આઁયું છે. “ ત્વ ણં સમણે ભગવં મહાવીરે અન્નયા કયાઈં પુઁવાણુપુઁવિ ચર-માણે જાવ જેણેવ મેઢિયગામે નયરે, જેણેવ સાલકોટ્ટુપ્પ ચેઈણ જાવ પરિસા પહિ-ગયા ” શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર કોઈ એક દિવસે, કમશઃ સુખપૂર્વક, એક આમથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં કરતાં જ્યાં મેઢિકામ નગર હતું અને તે નગરની બહાર જ્યાં શાલકોષ્ઠક ચૈત્ય હતું, ત્યાં પધાર્યાં. મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાંભળીને તેમને વંદણુનમસ્કાર કરવાને માટે તથા તેમના વચનામૃતનું પાન કરવાને માટે ત્યાંના લોકોનો સમુદાય-પરિષદ-નીકળી પડયો. તે ઘણી વિશાળ પરિષદને મહાવીર પ્રભુએ ધર્મામૃતનું પાન કરાઁયું. ત્યાર બાદ તે પરિષદ વિસર્જિત થઈ લોકો પોતપોતાને ઘેર પાછાં ફરી ગયાં. “ ત્વ ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ સરીરગંસિ વિપુલે રોગા-યંકે પાલ્લભૂણ, હ્ણલ્લે જાવ દુરહિયાસે પિત્તજ્જરપરિગયસરીરે દાહવકંતીણ ચાવિ વિહરઈ ” કેટલાક સમય બાદ શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના શરીરમાં ખૂબ જ પીડાકારક, ઉજ્જવલ-અત્યંત દાહકારી, વિપુલ (સર્વાંગવ્યાપી), પ્રગાઢ (ખૂબ જ પ્રબળ), કર્કશ (કઠોર દ્રવ્યના જેવો અનિષ્ઠ), મનઃપ્રતિકૂળ હોવાને કારણે કટુક, દુરધિસહ્ય-સહન કરવો મુશ્કેલ, તથા પિત્તજ્વર વડે જેણે સમસ્ત શરીરને યાત્ર કરી લીધું છે એવો રોગાંતક (પીડાકારી વ્યાધિ) ઉત્પન્ન થયો. જે રોગને કારણે તેમના શરીરમાં દાહ-બળતરા-થવા લાગી. “ અવિત્તાઈં લોહિયવચ્ચવાઈં વિ પકરેઈ ” આ રોગને કારણે ભગવાન મહા-વીરને ગાડામાં લોહી પણ પડવા લાગ્યું. “ ચાલ્લવ્વનં વાગરેઈ ” મહાવીર પ્રભુની એવી હાલત જોઈને ચારે વર્ણના લોકો એવું કહેવા લાગ્યા કે “ એવં સ્વહ સમણે ભગવં મહાવીરે ગોસાલસ્સ મંસલિપુત્તસ્સ તવેણં તેણં અન્ના-ઈટ્ટે સમાણે અંતો છણ્ઠં માસાણં પિત્તજ્જરપરિગયસરીરે દાહવકંતીણ છણમત્થે

ચેવ કાલં કરેસહ” મંબલિપુત્ર ગોશાલે પોતાના શરીરમાંથી જે તપજન્ય તેજોલેશ્યા મહાવીર પ્રભુ પર છોડી છે, તેનો જ આ પ્રભાવ છે. આ તેજો-લેશ્યાના પ્રભાવથી શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર છ ઘડસ્થાવસ્થામાં જ મરણુ પામશે. તેમના આખા શરીરમાં પિત્તજ્વરે પોતાનો પૂર્ણ પ્રભાવ જમાવ્યો છે. તેજોલેશ્યા જન્ય દાહ તેમના શરીરને પ્રખળી રહી છે. “તેણં કાલેણં તેણં સમણં સમણસસ મગવઓ મહાવીરસસ અંતેવાસી સીહે નામં અણ-ગારે પગહમદ્દ જાવ વિણીણ માલુયાકચ્છગસસ અદૂરસામંતે છટ્ટં છટ્ટેણં અણિ-વિલ્લત્તેણં તવોક્કમેણં ઉટ્ટં બાહા જાવ વિહરહ” જે કાળ અને સમયની આ વાત છે, તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણુ ભગવાનના સિંહ નામના એક અંતેવાસી માલુકાકચ્છ વનથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ સમીપ પણ નહીં એવા સ્થાને નિરંતર છકને પારણુ છટ્ટની તપસ્થા કરી રહ્યા હતા. તેઓ આતાપનાભૂમિમાં સૂર્યની સામે હાથ ઊંચા કરીને આતાપલા લઈ રહ્યા હતા. તેઓ ભદ્ર (સરળ) પ્રકૃતિવાળા હતા, ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળા હતા- તેમણુ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપે ચારે કષાયોને પાતળા પાડી નાખ્યા હતા, તેઓ મૃદુમાર્દવ શુભેથી સંપન્ન અને ઘણાજ વિનીત હતા. “તણં તસસ સોહસસ અણગારસસ જ્ઞાણંતરિયાણ વટ્ટમાણસસ અયમેયારૂવે જાવ સમુપ્પ-જ્જિત્થયા” એક સમય જ્યારે તે સિંહ અણુગાર ક્યાનાન્તરિકામાં-ધ્યાનસ્થ દશામાં-વિરાજમાન હતા, ત્યારે તેમના મનમાં આ પ્રકારનો આત્મગત આદિ વિશેષણુવાળો સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે “એવં સ્વલુ મમં ધમ્માયરિયસસ ધમ્મોવદેસગસસ સમણસસ મગવઓ મહાવીરસસ સરીરગંસિ વિઝલે રોગાયંકે ણવરૂમૂ” મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના શરી-રમાં વિપુલ રોગાતંક પ્રકટ થયો છે. તે ઘણાજ દાહજનક છે, અને આ રોગના કારણુ તેઓ છઠ્ઠસ્થ અવસ્થામાં જ કાળ કરી જશે. “વહ્સંતિ ય ણં અન્નતિત્થિયા છુમત્થે ચેવ કાલગણ” અન્ય તીર્થિકો એવું કહેશે કે મહાવીર સ્વામી છઠ્ઠસ્થ અવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામી ગયા. “इमेણં ણયારૂવેણં મહયા મણોમાણસિણં દુક્કલેણં અભિમૂણ સમાણે આયાવણભૂમીઓ પચ્ચોરુહહ” આ પ્રકારના માનસિક દુઃખથી વ્યાપ્ત થઈ ગયેલો તે સિંહ અણુગાર આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતર્યો. પચ્ચોરુહિત્તા જેણેવ માલુયાકચ્છણ તેણેવ ઉવાગચ્છહ” ત્યાંથી નીચે ઉતરીને તેઓ માલુકાકચ્છ વનમાં ગયા. “ઉવાગ-ચ્છિત્તા માલુયાકચ્છગં અંતોર અણુપવિસહ” ત્યાં ગયા બાદ તેઓએ તે વનના વધારે ઊંડાણુના ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. “અણુપવિસિત્તા મહયાર સહેણં કુહુકુ-

દુસ્ત્ર પરુષ્ણે ” ત્યાં જઈને તેમણે ઘણા મોટા અવાજે હિંબકાં ભરી ભરીને
 રડવા માંડ્યું. “ અજ્ઞો ! ત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે સમણે નિગંથે આમંતેહ ”
 “ હે આર્યો ! ” આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે શ્રમણુ
 નિર્ગંથાને આ પ્રમાણે કહ્યું— “ એવં સ્વલુ અજ્ઞો ! મમં અંતેવાસી સીહે નામં
 અળગારે પગહમહ્ણ તંચેવ સ્વઠ્ઠં માણિયઠ્ઠં, જાણ પરુષ્ણે ” હે આર્યો ! સિંહ
 નામના એક અણુગાર, કે જેઓ મારા અંતેવાસી છે, જેઓ પ્રકૃતિભદ્ર છે,
 ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળા છે, જેમના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભરૂપ ચારે
 ક્ષાયો અત્યંત પાતળા પડી ગયા છે, જેઓ નિરંતર છટુંને પારણે છટું કરી
 રહ્યા છે, તેઓ મારા આ રોગાતંકની વાત બાણીને માનસિક દુઃખથી વ્યાપ
 થઈ ગયા છે. તેઓ આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતરીને માલુકા કક્ષની
 અંદર પ્રવેશ કરીને ખૂબ જ મોટેથી હિંબકાં ભરી ભરીને રડી રહ્યા છે.
 “ તં ગચ્છહ્ણં અજ્ઞો ! તુઠ્ઠમે સીહં અળગારં સહ્ણ ” તો હે આર્યો ! તમે તેની
 પાસે બંચો અને તે સિંહ અણુગારને મારી પાસે ઓલાવી લાવો. “ ત્ણ ણં
 તે સ્મણા નિગંથા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં એવં વુત્તા સ્મણા સ્મણં ભગવં
 મહાવીરં વંદંતિ, નમંસંતિ ” મહાવીર પ્રભુએ જ્યારે તે શ્રમણુ નિર્ગંથાને આ
 પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તેમણે તેમને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. “ વંદિત્તા,
 નમંસિત્તા, સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિયાઓ સાલકોટ્ટયાઓ ચેહ્ણયાઓ પહિ-
 નિક્કલ્લમંતિ ” વંદણાનમસ્કાર કરીને તેઓ મહાવીર પ્રભુ પાસેથી વિદાય થયા
 અને શાલકોટ્ટક ચૈત્યમાંથી બહાર નીકળ્યા. “ પહિનિક્કલ્લમિત્તા જેણેવ માલુ-
 યાકચ્છણ જેણેવ સીહે અળગારે તેણેવ સ્વાગચ્છંતિ ” બહાર નીકળીને તેઓ
 માલુકાકક્ષ વનમાં, જ્યાં સિંહ અણુગાર વિરાજમાન હતા, ત્યાં ગયા.
 “ સ્વાગચ્છિત્તા સીહં અળગારં એવં વયાસી ” ત્યાં જઈને તેમણે સિંહ અણુ-
 ગારને આ પ્રમાણે કહ્યું— “ સીહા, ધમ્માયરિયા સદાવંતિ ” હે સિંહ ! તમને
 ધર્માચાર્ય મહાવીર ભગવાન ઓલાવે છે. “ ત્ણ ણં સે સીહે અળગારે સમણેહિં
 નિગંથેહિં સદ્ધિં માલુયાકચ્છણાઓ પહિનિક્કલ્લમહ્ણ ” ત્યારે તે સિંહ અણુગાર તે
 શ્રમણુ નિર્ગંથાની સાથે જ માલુકાકક્ષ વનમાંથી બહાર નીકળ્યા. “ પહિ-
 નિક્કલ્લમિત્તા જેણેવ સાલકોટ્ટણ ચેહ્ણ, જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ
 સ્વાગચ્છહ્ણ ” ત્યાંથી નીકળીને તેઓ શાલકોટ્ટક ચૈત્યમાં આવીને જ્યાં શ્રમણુ
 ભગવાન મહાવીર વિરાજતા હતા, ત્યાં પહોંચી ગયા. “ સ્વાગચ્છિત્તા સમણં
 ભગવં મહાવીરં તિક્કલુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેહ્ણ ” ત્યાં જઈને તેમણે શ્રમણુ
 ભગવાન મહાવીરને ત્રણ વાર આદક્ષિણુ પ્રદક્ષિણુ કયું. “ કરિત્તા જાવ પજ્જુ-

વાસહ” ત્યાર બાદ વંદણાનમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને તેઓ તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા. “ સિંહા! સમણે મગવં મહાવીરે સીહં અણગારં પવં વચાસી ” “ સિંહ! ” આ પ્રકારે સંબોધન કરીને, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સિંહ અણુગારને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ સે નૂણં સીહા! જ્ઞાણંતરિચાપ વટ્ટમાણસ્સ અચમેચારૂવે જાવ પરુણે ” “ હે સિંહ! જ્યારે તમે ધ્યાનમાં બેઠાં હતાં, ત્યારે તમારા મનમાં આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત અને મનોગત વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો-“ મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના શરીરમાં વિપુલ રોગાતંક પ્રકટ થયો છે. આ દાહજનક, પ્રચંડ આદિ વિશેષણોવાળા આ રોગને કારણે તેઓ છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામશે ત્યારે અન્યતીર્થિકો એવું કહેશે કે મહાવીર સ્વામી તો છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામ્યા છે. તે કારણે તમારા મનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. આ મનોમાનસિક દુઃખને તમે હજી સુધી કાંઈની પાસે પ્રકટ કર્યું નથી. (માનસિક દુઃખને મનોમાનસિક દુઃખ કહે છે) આ મનોમાનસિક દુઃખને લીધે તમે આતાપના ભૂમિ પરથી નીચે ઉતરીને માલુકાકક્ષ વનમાં જઈને હિબકાં ભરી ભરીને મોઠેથી રડવા લાગ્યા હતા. કહો સિંહ અણુગાર! મારી વાત ખરી છે ને? ” ત્યારે સિંહ અણુગારે તેમની વાતનું સમર્થન કરતાં આ પ્રમાણે કહ્યું-“ હંતા, અત્થિ ” “ હા ભગવન! આપ જે કહો છો તે સત્ય જ છે. “ તં નો સ્વહ અહં સીહા! ગોલાહસ્સ મંસલ્લિપુત્તસ્સ તવેણં તેણં અન્નાદ્દે સમાણે અંતો છળહં માસાણં જાવ કાલં કરેસ્સં ” હે સિંહ! હું મંખલ્લિપુત્ર ગોશાલની તપજન્ય તેજોલે-શ્યાના પ્રભાવથી છ માસના સમયમાં છદ્મસ્થ અવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામવાનો નથી જો કે માફ શરીર પિત્તજવરથી યુક્ત બની ગયું છે અને મારા શરીરમાં દાહ થઈ રહ્યો છે, છતાં પણ છ માસમાં માફ મરણ થવાનું નથી, એ નિશ્ચિત છે. “ અહં ણં અન્નાઈં અલ્લસોલસવાસાઈં જિણે સુહથી વિહરિ-સ્સામિ ” આ છ માસ વ્યતીત થઈ ગયા બાદ બીજાં ૧૫૫ (સાડા પંદર) વર્ષ સુધી હું જીવતો રહીશ અને જિન રૂપે જ ગંધર્વસ્ત્રીના સમાન વિચરણ કર્યા કરીશ. “ તં ગચ્છહ ણં તુમં સીહા! મેંઢિયગામં નયરં રેવહૂર ગાહવહૂનીણ ગિહે ” તો હે સિંહ અણુગાર! મારા મરણનો ભય છોડી દઈને તમે મેંઢિકગ્રામ નગરમાં રેવતી ગાથાપત્નીને ઘેર બાંધો, “ તત્થ ણં રેવહૂર ગાહા-વહૂનીણ મમં અટ્ટાપ દુવે કવોચસરીરા ઉવક્કલ્હિયા, તેહિ ણો અટ્ટો ” તેણે મારે નિમિત્તે બે કપોતશરીર પકાવ્યાં છે. અહીં કપોતપક્ષીવિશેષના જેવાં જ ફલ-વિશેષ હોય છે, તેમને “ કપોતક ” શબ્દ દ્વારા અહંણુ કરવામાં આવેલ છે,

કબૂતર રૂપ પક્ષીવિશેષને પકવવાની વાત અહીં માનવી જોઈએ નહીં આ નાનકડું ફલવિશેષ “કૂમાણ્ડ” ભૂરું કાળું અથવા જે ‘પેઠા’ને નામ પ્રસિદ્ધ છે તેનો રંગ કબૂતર જેવો હોય છે. આ પ્રકારે રંગની સમાનતાને લીધે અહીં ‘કપોતક’ પદ દ્વારા તે ફલવિશેષને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું અથવા કપોત શરીરની જેવાં જ બે ભૂરા રંગના કૂખાંડક ફલો રેવતીએ સંસ્કારયુક્ત કર્યાં છે—રાંધીને તૈયાર કર્યાં છે—તેનો પાક બનાવ્યો છે, તેનું મારે કોઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે તે આધાકર્મ દોષથી દૂષિત હોવાને કારણે મારે માટે અકલ્પ્ય છે. “અસ્થિ સે અન્ને પરિયાસિદ્ધ મજ્જાર-કઢર કુકુડમંસલ, તમાહરાહિ” પરન્તુ તેણે થોડા દિવસ પહેલાં કુકુટમાંસ-ખીજપૂરક-બિજોરાપાક બનાવ્યો છે, તે તમે તે વહોરી લાવો. અહીં “મજ્જારકઢલ” ‘માર્જારકૃત’ આ શબ્દનો અર્થ “માર્જાર નામના વાયુનું શમન કરવાને માટે સંસ્કૃત કરેલો (તૈયાર કરેલો)” થાય છે. અથવા તે પાક માર્જાર વાયુનો વિનાશ કરનારો છે, અથવા—માર્જાર (વિરાલિકા) નામની વનસ્પતિવિશેષમાંથી બનાવેલો છે. આ બિજોરાપાક લાવવાનું શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે તે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—તે બિજોરાપાક તેણે મારા નિમિત્તે બનાવ્યો નથી પણ અન્યને નિમિત્તે બનાવ્યો છે. તેથી દોષરહિત હોવાને કારણે તે આદ્ય છે. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે મારે તે બિજોરાપાકનું જ પ્રયોજન (જરૂર) છે. “તદ્દર્શનં સે સ્ત્રીઘ્ને બળગારે સમણેણં મહાવીરેણં” એવું વૃત્તે સમાણે હૃદયુદ્ધે બાવ હિયણ સમણં મહાવીરં વંદહ, નમંસહ” જ્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે સિંહ અણુગાર હૃષં અને સંતોષ પામ્યા. તેમનું હૃદય આનંદથી નાચી ઊઠ્યું આ પ્રકારે ખૂબ જ પ્રસન્ન થયેલા તેમણે મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. “વંદિતા, નમંસિતા અતુરિયમચ્છમસંમંતં મુહુરોત્તિયં પહિલેદેહ” વંદણાનમસ્કાર કરીને, તેમણે ત્વરા અને અપલતાથી રહિત અને આવેગરહિત ભાવપૂર્વક સહોરક મુહુપત્તીની પ્રતિલેખના કરી. “પહિલેહિતા જહા ગોયમસામી જાવ જેણેવ સમણે મહાવીરે તેણેવ સ્વાગચ્છહ” મુહુપત્તીની પ્રતિલેખના કરીને જૌતમ સ્વામીની જેમ (પૂર્વોક્ત વર્ણન અનુસાર) મહાવીર ભગવાનની પાસે આવ્યા. “સ્વાગચ્છિતા સમણં મહાવીરં વંદહ, નમંસહ” ત્યાં આવીને તેમણે ફરી શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. “વંદિતા, નમંસિતા સમણસ્થ મહાવિરસ્સ અંતિયાઓ સાલકોટ્ટયાઓ વેહ્યાઓ પહિનિક્કલમહ” વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ મહાવીર ભગવાનની પાસેથી અને તે શાલ કોષ્ઠક ચૈત્યમાંથી બહાર નીકળ્યા. “પહિનિક્કલમિત્તા

અતુરિય જાવ જેણેવ મેંદિયગામે નયરે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” ત્યાંથી નીકળીને ત્વરાસહિત, ચપલતારહિત અને વેગવર્જિત ગતિથી ચાલતા ચાલતા તેઓ મેંદિકામ નગરમાં આવ્યા. “ ઉવાગચ્છિત્તા મેંદિયગામં નયરં મચ્છમચ્છેણં જેણેવ રેવઈં ગાહાવહ્ણીં ગિહં તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” પછી મેંદિકામ નગરના મધ્યભાગમાં ઘઘને જ્યાં ગાથાપત્ની રેવતીનું ઘર હતું, ત્યાં આવ્યા. “ ઉવાગચ્છિત્તા રેવઈં ગાહાવહ્ણીં ગિહં અણુપ્પવિટ્ટે ” ત્યાં જઘને તેમણે ગાથાપત્ની રેવતીના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. “ તણં સા રેવઈં ગાહાવહ્ણીં સીહં અણગારં ઇજ્જમાણં પાસહ ” ત્યારે તે ગાથાપત્ની રેવતીએ પોતાના ઘરમાં પ્રવેશતા તે સિંહ અણુગારને બોલ્યા. “ પાસિત્તા હટ્ટુટ્ટા સિપ્પામેવ આસણાઓ અચ્ચુટ્ટેહ ” તેમને બોધને ખૂબ જ હર્ષ અને સંતોષ પામીને તે તુરત જ પોતાના આસનેથી ઊઠી. “ અચ્ચુટ્ટિત્તા સીહં અણગારં સત્તટ્ટપયાઈં અણુગચ્છહ ” ઊઠીને તે સાત આઠ પગલાં તેમની સામે ગઈ. “ અણુગચ્છિત્તા તિક્કલુત્તો આયાહિણપયાહિણં કરેહ ” સામે જઘને ત્રણ વાર તેમનું આહક્ષિણુ પ્રહક્ષિણુ કયું. “ કરિત્તા વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી ” આહક્ષિણુ પ્રહક્ષિણુ કરીને તેણે તેમને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. વંદણાનમસ્કાર કરીને તેણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“ સંદિસંતુ ણં દેવાણુપ્પિયા ! કિમાગમણુપ્પઓયણં ” હે દેવાનુપ્રિય ! ફરમાવો, આપના અહીં આગમનનું શું પ્રયોજન છે ? “ તણં સે સીહે અણગારે રેવઈં ગાહાવહ્ણિં એવં વયાસી ” ત્યારે તે સિંહ અણુગારે તે ગાથાપત્ની રેવતીને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યા— “ એવં સ્વલુ તુમં દેવાણુપ્પિયે ! સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અટ્ટાપ દુવે કવોચસરીરા ઉવક્કહિયા, તેહિં નો અટ્ટો ” હે દેવાનુપ્રિયા ! તમે ભગવાન મહાવીરને માટે બે કપોતશરીર-કૂખમાંડક ફલ-પકાવ્યાં છે, તે અમારે માટે અકલ્પ્ય છે, કારણ કે આધાકમં દોષથી દૂષિત હોવાને કારણે મહાવીર સ્વામીને તે કલ્પે એમ નથી. પરંતુ “ અત્થિ તે અન્ને પરિયાસિણ મજ્જારકહણ કુક્કુડમંસણ ઇયમાહરાહિ તેણં અટ્ટો ” તમે કાલે બે માર્ગરક્ત-વાયુવિશેષનું શમન કરનારો-કુક્કુટમાંસક બનાવેલ છે, એટલે કે બિબ્બેરાનો બે પાક બનાવ્યો છે, તે વહોરાવો, તેનું જ અમારે પ્રયોજન (જરૂર) છે. “ તણં સા રેવઈં ગાહાવહ્ણીં સીહં અણગારં એવં વયાસી ” ત્યારે તે ગાથાપત્ની રેવતીએ સિંહ અણુગારને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“ કેસ ણં સીહા ! સે ણાણી તવસ્સી વા જેણં તવ ઇસ અટ્ટે મમ તાવ રહસ્સકહે હવ્વમક્કણાણ ” હે સિંહ

અણુગાર ! કેવાં તે જ્ઞાની અથવા તપસ્વી પુરુષ છે કે જે જ્ઞાની તપસ્વી પુરુષે મારા દ્વારા ગુપ્ત રૂપે સંપાદિત કરાયેલ આ ઉકતાર્થને (આપે કહેલી વાતને, કૂંમાંડક ફલનો પાક અને ખિજેરાપાક ખતાવવાની વાતને) આટલી ખધી જલ્દી કહી દીધી છે, “ જઓ ણં તુમં જાણાસિ ” અને જેની પાસેથી તમે આ વાતને બાણી ગયા છો ? “ એવં જહા યંદણ જાવ જઓગં અહં જાણામિ ” દેવતી ગાથાપત્નીના આ બિજાસિત અર્થના ઉત્તરમાં ખીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં, સ્કન્દકના પ્રકરણમાં જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એવું પ્રતિપાદન અહીં પણ કરવું જોઈએ, એટલે કે આ વાત મેં મહાવીર પ્રભુના કહેવાથી બાણી છે. “ તણ ણં સા રેવઈ ગાહાવણી સીહસ્સ અણગારસ્સ અંતિયં ઇયમટ્ટં સોચ્ચા નિસમ્મ હટ્ટુટ્ટા જેણેવ મત્તવરે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” અ્યારે દેવતી ગાથાપત્નીએ સિંહ અણુગારના મુખે આ પ્રકારની વાત સાંભળી, ત્યારે ખૂબ જ હર્ષ અને સંતોષ પામીને તે આહારગૃહમાં (રસોડામાં) ગઈ. “ ઉવાગચ્છિત્તા પત્તગં મોણ્હ, મોણ્હા જેણેવ સીહે અણગારે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ” ત્યાં જઈને તેણે ડબ્બાના ઢાંકણાને ખોલી નાખ્યું, ત્યાર બાદ તે ડબ્બો લઈને તે સિંહ અણુગાર પાસે આવી. “ ઉવાગચ્છિત્તા સીહસ્સ અણગારસ્સ પહિગ્ગહગંસિ તં સવ્વં સમં નિસ્સરહ ” ત્યાં આવીને તેણે તે સઘળો ખિજેરાપાક સિંહ અણુગારના પાત્રમાં એક સાથે નાખી દીધો. “ તણ ણં તીણ રેવઈણ ગાહાવણીણ તેણં દવ્વમુદ્દેણં જાવ દાણેણં સીહે અણગારે પહિજામિણ સમાણે દેવાઉણ નિવહ્હે ” આ પ્રકારના દ્રવ્યશુદ્ધ, ઠાયકશુદ્ધ પાત્રશુદ્ધ આદિ ત્રિશેષણોવાળા ઢાનથી સિંહ અણુગારને પ્રતિલાબિત કરવાને કારણે દેવતી ગાથાપત્નીએ દેવાયુને બન્ધ કર્યો. “ જહા વિજયસ્સ જાવ જમ્મજીવિયફલે રેવઈણ ગાહાવણીણ, રેવઈણ ગાહાવણીણ ” માસખમણને પારણે વિજય ગાથાપતિએ મહાવીર સ્વામીને શુદ્ધ આહારથી પ્રતિલાબિત કર્યો, ત્યારે ધનનીવૃદ્ધિ આદિ જે પાંચ દિવ્યો પ્રકટ થયાં હતાં, એવાં જ પાંચ દિવ્યો દેવતી ગાથાપત્નીને ત્યાં પણ પ્રકટ થયાં. અહીં છેલ્લું દિવ્ય ખતાવવામાં આવ્યું છે—“ ગાથાપત્ની દેવતીએ પોતાનો જન્મ અને જીવિત સાર્થક કર્યું છે, ” એવી દેવોએ આકાશમાંથી ઘોષણા કરી. “ તણ ણં સે સીહે અણગારે રેવઈણ ગાહાવણીણ ગિહામો પહિનિક્ખમહ ” ત્યાર બાદ તે સિંહ અણુગાર દેવતી ગાથાપત્નીના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા. “ પહિનિક્ખમિત્તા મેંદિયગામં નયરં મંજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગચ્છહ ” ત્યાંથી નીકળીને મેંદકગ્રામ નગરના મધ્યભાગમાંથી પસાર થયા. “ નિગચ્છિત્તા જહા ગોયમસામી મત્તપાણં જાવ પહિવંસેહ ” આલતાં આલતાં તેઓ કોષ્ટક ચૈત્યમાં મહાવીર ભગવાનની પાસે આવ્યા. ત્યાં આવીને તેમણે તે આહારપાણી ભગવાન મહાવીરને ખતાવ્યાં. ખીજા

શતક્રમાં પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન-ગૌતમ સ્વામી આહાર કેવી રીતે ખતાવે છે તે કથન-કરવામાં આન્યું છે, એવું જ કથન અહીં પણ કરવું જોઈએ. “પલિદંસેત્તા સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ પાર્ણિસિ તં સઁવ્વં સમં નિરિસરઈ” ભક્તપાન ખતાવ્યા બાદ, તેમણે તે સમસ્ત ભક્તપાન (આહાર) એક સાથે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરના હાથમાં મૂકી દીધો. “તણ ણં સમણે ભગવં મહાવીરે આમુચ્છિણ જાવ અણજ્ઞોવવજ્ઞે વિલમિવ પન્નગમૂણં તમાહારં સરીર કોટ્ટગંસિ પક્કિલ્લવઈ” ત્યારે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે અમૂચ્છિંત લાવથી-આસક્તિરહિત લાવથી, અને ગૃહિરહિત લાવથી, જેવી રીતે સર્વ દરમાં પ્રવેશ કરે છે, એજ પ્રમાણે તે આહારને શરીર રૂપ કોઠામાં નાખી દીધો. “તણ ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ તમાહારં આહારિયસ્સ સમાણસ્સ સે વિહલે રોગાયંતે સિલ્પામેવ ઉવસમં પત્તે” આ ખિન્નેશપાકલું સેવન કરવાથી, શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરનો તે વિપુલ રોગાંતક તુરત જ શમી ગયો. “હટ્ટે જાણ, જરોગ્ગે, બલિયસરીરે” હુષ્ટ થઈ ગયા, નીરોગી થઈ ગયા અને બલિષ્ઠ શરીરવાળા થઈ ગયા. “તુટ્ટા સમણા, તુટ્ટાઓ સમણીઓ, તુટ્ટા સાવયા, તુટ્ટાઓ સ્ત્રાવિયાઓ” મહાવીર પ્રભુનો તે વિપુલ રોગ દૂર થઈ જવાથી શ્રમણુને સંતોષ થયો, શ્રમણીઓને સંતોષ થયો, શ્રાવકોને સંતોષ થયો, શ્ર.વિકાઓને સંતોષ થયો, “તુટ્ટા દેવા, તુટ્ટાઓ દેવીઓ, સદેવમણુયાતુરે હોણ તુટ્ટે હટ્ટે જાણ સમણે ભગવં મહાવીરે હટ્ટે તુટ્ટે, સમણે ભગવં મહાવીરે હટ્ટે” દેવોને સંતોષ થયો, દેવીઓને, સંતોષ થયો, દેવ, મનુષ્ય અસુરચુકત આ લોક તુષ્ટ થયો, વધુ શું કહું-“શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર હુષ્ટતુષ્ટ થઈ ગયા છે, શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર હુષ્ટતુષ્ટ થઈ ગયા છે,” એવો વિચાર કરીને સૌ હુષ્ટતુષ્ટ થઈ ગયા. ॥સૂ.૦૧૬॥

—ગાથાપત્ની રેવતીના દાનની સમીક્ષા—

“તુવે કવોયસરીરા” અને “પરિયાસિણ મજ્જારકહણ કુલ્લકુલમંસણ” આ સૂત્રાંશોને આધારે કેટલીક વ્યક્તિઓ એવો આક્ષેપ કરે છે કે મહાવીર ભગવાને માંસને આહાર કર્યો હતો. તેઓ મોહ-અજ્ઞાનને કારણે જ આ પ્રકારનો આક્ષેપ કરે છે. મહામોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે જ તેઓ એવું કથન કરે છે. તેમને એટલું પણ ભાન નથી કે સાધુઓનો આચાર કેવો હોય છે? તેમને કેવી વસ્તુ કલ્પે છે અને કેવી કલ્પતી નથી? ધર્મનો ભર્મ શો છે? અને તીર્થંકરોનો આચાર કેવો હોય છે. પોતાના મનથી જ ઉપજાવી કાઢેલા અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા તે લોકો પરમાર્થથી (ધર્મતત્ત્વના યથાર્થ સ્વરૂપથી) રહિત છે, એમ માનવું જોઈએ એવી વ્યક્તિઓ આ પદોનો કેવો અર્થ કરે છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે. “હે સિંહ અણુગાર! મેઠિકગ્રામ નગરમાં રેવતી ગૃહપત્નીએ મારે માટે એ કપોતશરીર-

કબૂતરોનાં શરીર-પકાવીને તૈયાર કર્યાં છે, મારે તેની જરૂર નથી, પરંતુ તેણે જે માબૂંરકૃતમાંસ-ખિલાડા દ્વારા મારવામાં આવેલા કૂકડાનું માસ-પકવીને તૈયાર કર્યું છે, તે મારા આહાર નિમિત્તે વહોરી લાવો” પરંતુ આ પદોના અર્થ ખાખત વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે, તો આ પદોનો એવો અર્થ થતો નથી. આ વાક્યો દ્વિઅર્થી છે. તેથી આ પદો દ્વારા મહાવીર પ્રભુએ માંસાહાર કર્યાની વાત કોઈ પણ પ્રકારે સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. કારણ કે અહીં દ્વિઅર્થી શબ્દોનો પ્રયોગ થયેલો હોવાથી, આ પદોના અર્થનો નિર્ણય કરતી વખતે પ્રકરણ આદિ, દેશકાળની પરિસ્થિતિ અને વસ્તુસ્વરૂપની યોગ્યતા પણ નિર્ણાયક થઈ પડે છે. આ પદોનો પ્રસિદ્ધ અથવા પ્રચલિત અર્થ જ ગ્રહણ કરવાથી તે પદોનો અર્થ કરવામાં ગોટાળો થઈ જાય છે જેમ કે-કોઈ આ પ્રમાણે કહે છે-“સૈન્ધવમાનય” સિન્ધવ લાવો” સૈન્ધવ” આ પદનો પ્રસિદ્ધ અર્થ ‘સિન્ધાલુણુ અથવા મીઠું’ છે. શું આ કારણે તેનો “સિન્ધાલુણુ લાવો,” આ અર્થ જ ગ્રહણ કરવો ? “સૈન્ધવ” આ પદનો બીજો અર્થ “અશ્વ” પણ થાય છે. તેથી આ વાક્યનો બીજો અર્થ આ પ્રમાણે પણ થઈ શકે છે. “ઘોડો લાવો” આ શબ્દોનો અર્થ “લવણુ” કરવો કે “ઘોડો” સમજવો, તે નક્કી કરતી વખતે શ્રોતા વ્યક્તિ પરિસ્થિતિ, અવસર, વાતાવરણુ આદિનો વિચાર કરે છે. ધારો કે જમવા માટે કોઈ વ્યક્તિ ખેઠેલી છે, તે આ પ્રમાણે કહે છે. “સૈન્ધવમાનય” ત્યારે શ્રોતા “સૈન્ધવ” આ પદનો અર્થ “લવણુ” જ સમજશે, જમતી વખતે ઘોડાનું કોઈ પ્રયોજન સંભવી શકે જ નહીં. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ ખહાર જવાને માટે તૈયાર થયેલ છે, અને કોઈને કહે છે કે “સૈન્ધવમાનય”, ત્યારે સાંભળનાર વ્યક્તિ “સૈન્ધવ” આ પદનો અર્થ ‘ઘોડો’ જ સમજીને, ઘોડો લઈ આવશે. આ રીતે અવસર અથવા પરિસ્થિતિ શબ્દોના અર્થનો નિર્ણય કરાવવામાં મદદ રૂપ બને છે. એજ પ્રમાણે એવું વાક્ય આવે છે કે-“કુમારી કન્યાં મશ્ચ” આ વાક્ય વાંચીને કોઈ પણ માણસ પોતાની કુમારી કન્યાનું લક્ષણ કરવાને તૈયાર થતો નથી. પરંતુ પ્રકરણાદિના અનુસંધાનમાં અહીં ‘કુમારી’ પદનો અર્થ તે નામની વનસ્પતિ સમજવામાં આવે છે. તે વનસ્પતિમાંથી કુમારી આસવ પણ બને છે. એટલે અહીં આ વાક્યનો અર્થ આ પ્રમાણે ઘટાવવામાં આવે છે. “કુમારી નામની વનસ્પતિ વિશેષનું સેવન કરો” આ પ્રકારના હબ્દો ઉદાહરણે આપી શકાય, પણ વિસ્તાર થઈ જવાના ભયે વધુ ઉદાહરણો અહીં આપી શકાય તેમ નથી.

વળી અહિંસાવ્રતમાં નિરત એવા વીતરાગ મહાવીર પ્રભુના જીવનાચરણ પર જો વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે, તો એવી કોઈ પણ દલીલ અથવા તર્ક જડતા નથી, કે જેને આધારે મહાવીર પ્રભુએ માંસાહાર કર્યાનું સિદ્ધ કરી શકાય. આ સંસારમાં જેટલાં વીતરાગ, મહાત્મા તીર્થંકરો

થઈ ગયા છે, તેમણે માંસનો ત્યાગ કરવાનો સર્વસંમત ઉપદેશ આપ્યો છે. તેના પ્રભાવથી તો તેમના લાખો અનુયાયીઓએ માંસાહારનો ત્યાગ કર્યો છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં શ્રમણોપાસક દ્વારા માંસ પકવવામાં આવ્યાની વાત કેવી રીતે માની શકાય? રેવતી ગાથાપત્ની જેવી એક સત્તારી પોતાના ઘરમાં કબૂતરોનું અથવા કૂકડાનું માંસ પકવવા રૂપ હેયકૃત્ય કરે, એ વાત કેવી રીતે માની શકાય? કોઇપણ સમજદાર વ્યક્તિ આ વાત કેવી રીતે માની શકે કે—શ્રમણુ લગવાન મહાવીરે માંસાહાર કર્યો હતો? મહાવીર લગવાન તો જનકડયાણુના પુરસ્કર્તા હતા, જીવોને અભય-દાન દેનારા હતા. તેમના ઉપદેશ પર સૂક્ષ્મદેષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે, તો આપણને તે વાતની ખાતરી થશે કે તેઓ માંસ જેવા અભક્ષ્ય પદાર્થનું કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સેવન ન જ કરે વળી નીચેની યુક્તિઓ (તકો) દ્વારા પણ એજ માન્યતા સમુચિત અને યોગ્ય લાગશે.

(૧) લગવાન મહાવીર સ્વામી એક અત્યંત અહિંસક તપસ્વી હતા. તેઓ વિકાર આદિ પ્રવૃત્તિઓ પણ એટલી બધી ચતનાપૂર્વક કરતા હતા, કે જેથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવોની પણ હિંસા ન થાય, તો પછી તેમના આહારપાણીની તો વાત જ શી કરવી! તેમને કોઈ દ્વંશમશક (મચ્છર આદિ જંતુઓ) કરડે તો પણ તેઓ તેમને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન એટલા જ કારણે કરતા નહીં કે કદાચ તેમ કરવાથી તે જીવોને પીડા પહોંચશે. જેઓ આટલા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે અહિંસાનું પાલન કરનારા હતા, તો પ્રાણીઓના પ્રાણોનો નાશ કરીને તૈયાર કરેલા માંસનો આહાર તેઓ કરે, એ વાત કેવી રીતે માની શકાય? તીર્થંકરોનો એવો ઉપદેશ છે કે જે આહાર સચિત્ત રજ વડે અવગુહિત (આચ્છાદિત) હોય, તે આહાર ખાવા યોગ્ય હોતો નથી. તો એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે તીર્થંકર મહાવીરે માંસાહારનું સેવન કર્યું હતું? જેમણે અન્ય જીવોની રક્ષા માટે—મારા વડે જીવોની હિંસા ન થઈ જાય તે માટે—પોતાના જીવનને પણ મહાસંકટમાં મૂકી દીધું હતું, તે મહાવીર પ્રભુ પોતાના જીવનની રક્ષા નિમિત્તે માંસાહાર કરે, એ વાત જ અસંભવિત છે.

(૨) મહાવીર પ્રભુના જીવનમાં એવાં અનેક પ્રસંગો આવી ગયાં હતાં, કે જેમાં તેમણે ક્ષુધા અને પિપાસાથી વ્યાકુળ બનેલા સાધુઓને પણ જળાશયનું સ્વચ્છ અને વિગત જીવવાળું પાણી પીવાની અનુમતિ આપી ન હતી, તો શું એ વાત વિચારવા જેવી લાગતી નથી કે સાધુઓના પ્રાણો સંકટમાં આવી પડવા છતાં પણ જેમણે નિર્મર્યાદ પાણી અને આહારનું સેવન કરવાની અનુમતિ ન આપી, તેઓ શું પોતાના પ્રાણોની રક્ષા નિમિત્તે માંસાહારનું સેવન કરે ખરા? આ પ્રકારની કલ્પના પણ કેવી રીતે સંભવી શકે?

(૩) પ્રસ્તુત ભગવતીસૂત્રનું વાક્ય માંસાર્થક નથી, કારણ કે શબ્દકો-

ષોમાં પણ પ્રસ્તુત વાક્યને વનસ્પતિઅર્થક જ કહ્યું છે. અનાદિ કાળથી સમસ્ત જૈનાચાર્યોએ પ્રસ્તુત વાક્યને વનસ્પતિઅર્થક જ પ્રતિપાદિત કર્યું છે. આ જમાનામાં પણ જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે “રોટીનો સવાલ છે.” ત્યારે ‘રોટી’ પદનો આજીવિકા રૂપ અર્થ જ શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે. તથા જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે “રોટી ખાવાની છુટ્ટી છે,” ત્યારે ‘રોટી’ પદનો અર્થ “સઘળા પ્રકારનું ભોજન જ શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે, આજની ભાષામાં જેને ગૂદા (ફળ) કે કોઈ ચીજનો અંદરનો ગર્ભ અથવા માવો) કહેવામાં આવે છે, તેને (તે ગર્ભને) પુરાતન કાળમાં “માંસ” કહેતા હતા. “ત્વચા” આ પદ તો હાલમાં પણ ચામડી અને છાલના અર્થમાં વપરાય છે, આ રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો પણ એજ નક્કી થાય છે કે જ્યારે માંસાર્થ (માંસ રૂપ અર્થ)નું પ્રતિપાદન કરનાર કોઈ ખીજી પરિસ્થિતિ જ ન હોય, ત્યારે આ દ્વિઅર્થી શબ્દ દ્વારા માંસાર્થને શ્રદ્ધા કરી શકાય નહીં છતાં પણ જો એવો જ અર્થ શ્રદ્ધા કરવામાં આવે, તો તેમાં કેવળ મોહ (અજ્ઞાન) રૂપ કારણ જ માનવું જોઈએ.

(૪) વળી જ્યારે મહાવીર સ્વામીને પિત્તવિકાર જન્ય સંશ્રદ્ધાની રોગ થયો, ત્યારે તેની ચિકિત્સાને માટે પિત્તપ્રકૃતિયુક્ત માંસાહારને યુક્ત (પથ્ય) માનવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે વૈદકશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તાનુસાર સંશ્રદ્ધાની રોગમાં માંસના ભોજનને તદ્દન પ્રતિકૂળ હોવાને કારણે સંશ્રદ્ધાવર્ધક કહ્યું છે. તેથી તે રોગમાં તેના સેવનનો નિષેધ જ કરવામાં આવ્યો છે. આ વાક્યોને માંસાર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા માનવા, તે ઉચિત ન ગણી શકાય જો મહાવીર સ્વામીએ ચિકિત્સાના રૂપમાં પણ માંસાહારનું સેવન કર્યું હોત, તો તેમનું અનુકરણ કરીને જૈનસંઘ પણ માંસાહારનું સેવન કરતો થઈ ગયો હોત પરંતુ એવું તો અન્યું નથી.

અહીં વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય કરવા માટે આ વાક્યમાં જે આપત્તિજનક દ્વિઅર્થી શબ્દો વડે આ સંદિગ્ધતા ઉદ્ભવી છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—“કવોચસરીરા, મજ્જાર, કહણ, કુક્કુહ, મંસ” આ છ શબ્દોને કારણે આ વિવાદ ઉત્પન્ન થયો છે. આ છ શબ્દોના અર્થ થાય છે, તે નીચે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.—(૧) ‘કવોચ’ એટલે કબૂતર અથવા ફૂંખાંડફળ (કોળું) (૨) “સરીરા” શરીર એટલે પ્રાણિશરીર અને વનસ્પતિશરીર વડે છાલ, પાન, ફૂલ અને માર્જાર નામનો વાયુ (૪) “કહણ” કૃત એટલે પકાવીને તૈયાર કરેલ અને ભાવિત કરાયેલ ‘કૃત’ આ પદ “કૃતી છેદને” આ ધાતુનું રૂપ છે. તેનો આ પ્રકારનો નિગૂઢ અર્થ થાય છે કે જે માર્જાર નામના વાયુનો નાશ કરે છે, તેનું નામ ‘માર્જારકૃત’ છે, આ પદ “કુક્કુટમાંસ” આ પદનું વિશેષણ છે. (૫) “કુક્કુહ” કુક્કુટ એટલે ફૂંકડો અને ખીજપૂરક (ખિજોરાનું ફળ) (૬)

“મંસ” માંસ આ પદના બે અર્થ થાય છે—પ્રાણીઓનો શરીરનું માંસ અને ફળનો ગર્ભ (ચુંદો) આ પ્રકારના હજારો દ્વિઅર્થી શબ્દોનો પ્રાચીનકાળથી લોકોમાં અને શાસ્ત્રોમાં પ્રયોગ થતો આવે છે વૈદક શબ્દ સિંધુ, રાજવલ્લભ, ભાવપ્રકાશ, સુશ્રુતસંહિતા, શાલિગ્રામ નિઘંટુ, એને પૃહ્લુ નિઘંટુ, આ છ વૈદકશાસ્ત્રોમાં, અને જૈનાગમરૂપ પ્રજ્ઞાપનાસ્ત્રમાં વનસ્પતિ અને પ્રાણિવાચક દ્વિઅર્થી હજારો શબ્દોનો સ્પષ્ટ રૂપે ઉલ્લેખ થયેલો જેવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત ભગવતીસૂત્રમાં કથિત વાક્યોમાં પણ કપોતશરીરથી લઈને માંસ પર્યાંતના છ દ્વિઅર્થી શબ્દો વપરાયા છે તેમના કબૂતરથી લઈને માંસ પર્યાંતના અર્થો અહીં ગ્રહણ કરી શકાય તેમ નથી, પરંતુ કૂંમાંડ (કાણું) ફળથી લઈને બિજોરાના ગર્ભ પર્યાંતના અર્થ જ અહીં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. તેથી અહીં સિદ્ધાન્ત પક્ષનો જ જય થાય છે. આ વિષયને લગતાં અન્ય પ્રમાણો છે—અમરકોશના બીજા કાંડમાં “પારાવતઃ કલરવઃ કપોતોઽથ શશાદનઃ” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. તેમાં ‘કપોત’ શબ્દને “પારાવત અથવા કબૂતર”નો પર્યાયવાચી શબ્દ કહ્યો છે. પારાવત નામનું પક્ષિવિશેષ છે, એ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે. તેથી ‘કપોત’ પદ પણ એજ પ્રક્ષિવિશેષનું વાચક છે, એ તો સૌવ જાણે છે. પરંતુ સુશ્રુતસંહિતામાં જ્યાં ફલવૃક્ષનું પ્રકરણ આવ્યું છે તેમાં “પારાવતં સુમધુરં રુચ્યમત્યગ્નિવાતનુત્” આ વાક્યનો પ્રયોગ થયેલો છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘પારાવત’ એક વનસ્પતિ છે, અને સુશ્રુતસંહિતામાં અનેક સ્થળે તેનો ઉલ્લેખ થયેલો છે. આ કારણે કપોત પણ પારાવતનો પર્યાયવાચી શબ્દ હોવાથી, તે પણ એક વનસ્પતિ રૂપ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

(૨) વૈદક શબ્દોના સિંધુકોષ નામના શબ્દકોષમાં ‘કપોત’ શબ્દનો અર્થ “પારીશવૃક્ષ” બતાવ્યો છે. પારીશ શબ્દનો અર્થ પ્લક્ષવૃક્ષ થાય છે. ‘વનોષધિદર્પણ’ નામના ગ્રંથમાં પ્લક્ષવૃક્ષનું આ પ્રકારનું મહત્ત્વ કહ્યું છે—“પ્લક્ષઃ કવાયઃ શિશિરો” ઇત્યાદિ.

(૩) ‘શરીર’ આ પદનું સ્પષ્ટીકરણ—જે કે ‘શરીર’ શબ્દ પ્રાણીના દેહના અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે, છતાં પણ આ શરીર શબ્દનો વ્યવહાર દરેક વનસ્પતિના શરીર રૂપે અને ઔદારિક આદિ ત્રણ શરીરો રૂપે બિનેશ્વર દેવે પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તે કારણે વૃક્ષાદિકમાં પણ ‘શરીર’ પદનો વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે. વૈદકશાસ્ત્રમાં પણ વનસ્પતિમાં પાન, પુષ્પ, ફલ આદિને અંગ રૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. કૂંમાંડફલ કપોતના જેવા વર્ણુવાળું હોય છે. તે કારણે ‘કપોતશરીર’ આ શબ્દ દ્વારા મહાવીર પ્રભુ કૂંમાંડફળની જ વાત કરતા હતા, તે સિદ્ધ થાય છે. કપોત શરીરના વર્ણુની સાધર્મ્યતા (સમાનતા)ને લીધે કૂંમાંડફલમાં ‘કપોતશરીર’ આ શબ્દની

સાથે લક્ષણાની અપેક્ષાએ સમાનતા રહેલી જ છે. કહ્યું પણ છે કે—“ તાત્પર્યા-
ત્તયૈવ ” ઇત્યાદિ તાદૃધર્મ્ય (સાધર્મ્ય) દ્વારા લક્ષણા આ પ્રકારે થાય છે—
જેમ કે “ સિંહો માળવકઃ ” “ ગૌર્વાહીકઃ ” ઇત્યાદિ સ્થળોમાં સિંહ, ગોશબ્દ
આદિકોની લક્ષણા માણવક (બાલક) વાહીક આદિકોમાં થાય છે, કારણ કે
માણવકવાહીક આદિકોમાં કમશઃ સિંહ, ગવાદિકોમાં રહેલા પરાક્રમ, બડય,
માન્દ્ય આદિ ધર્મોનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે પ્રસ્તુત
કૂબ્માંડક ફલમાં, કપોતશરીરમાં રહેલો જે ધૂસર વર્ણ છે, તેનો સદ્ભાવ
જોવામાં આવે છે. તે કારણે કપોતશરીર શબ્દની લક્ષણા કૂબ્માંડક ફળમાં
હોય છે. લક્ષણ દ્વારા પણ શબ્દવૃત્તિ હોવાથી લક્ષ્યાર્થનો યોગ થાય છે જ
લક્ષણાવૃત્તિનાં પણ અનેક ઉદાહરણ છે. જેમ કે—“ગંગાયાં ઘોષઃ” “મચ્છાક્રો-
શન્તિ,” “ યદ્દીઃ પ્રવેશય ”, “ગૌર્વાહીકઃ, કાકેભ્યો દધિ, રક્ષ્યતામ્ ” “કલિજ્ઞો
યુધ્યતે, સ પલાયિતઃ” ઇત્યાદિ લક્ષણના બીજા તાત્પર્યની અનુપપત્તિ થાય
છે. પ્રસ્તુત વિષયમાં પણ આમ વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરના તાત્પર્યની અનુપ-
પત્તિની અપેક્ષાએ કપોતશરીર શબ્દની લક્ષણા કૂબ્માંડક ફળમાં હોય છે.
વળી મુખ્યાર્થની બાધાને લીધે લક્ષણા દ્વારા કપોતશરીર શબ્દનો અર્થ
કૂબ્માંડક ફળ છે, એવું સિદ્ધ થાય છે. વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરવામાં આવે,
તો ભગવાન મહાવીર કેવલી હોવાથી, વીતરાગી હોવાથી, અહિંસામતપાલક
હોવાથી, અને આમરૂપ હોવાથી પૂર્વોક્ત તેમના વાક્યના “ કપોતશરીર ”
પદનો અર્થ કૂબ્માંડક ફળ જ સિદ્ધ થાય છે. એજ “ શક્તિમ્નં વ્યાકરણો-
પમાન ” ઇત્યાદિ કથન દ્વારા વ્યક્ત થાય છે.

આ પૂર્વોક્ત કથનથી હવે એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે “ જે કોઈ
એવું કહે છે કે કૌષમાં કોઈ પણ જગ્યાએ કપોતશબ્દનો અર્થ કૂબ્માંડક
ફલરૂપે પ્રસિદ્ધ નથી, તો એ વાત સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, કારણ કે
વેદક શબ્દકૌષમાં કપોત શબ્દનો કૂબ્માંડકરૂપ અર્થ પ્રતિપાદિત થયો છે. તથા
વ્યાકરણ આદિ દ્વારા તેની શક્તિનો નિર્ણય તે અર્થમાં થઈ જાય છે. વ્યાકરણ
આદિ અને કૌષ, તેઓ સમાન રૂપે જ શબ્દશક્તિના ગ્રાહક હોય છે. જો
અહીં એવી આશંકા સેવવામાં આવે કે ભગવાન મહાવીર તો આમ હતા,
પરંતુ અન્ય જનોને તે વાક્યના તાત્પર્યનું જ્ઞાન કેવી રીતે થયું ? તો
તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—વૃત્તિકારાદિકોએ આ પ્રકારે જ આ વાક્યનો અર્થ
પ્રકટ કર્યો છે—આ કારણે શુદ્ધ પરમ્પરાએ પૂર્વે આજ પ્રકારે આ વાક્યના
તાત્પર્યનો નિર્ણય કર્યો છે, એવો સંભવ હોઈ શકે છે. જો એવી વાત ન
હોત તો આ વાક્યના તાત્પર્યનું જ્ઞાન થયા વિના વૃત્તિકારાદિકો આ વાક્યની
ઉક્તાર્થપરક રૂપે કેવી રીતે વ્યાખ્યા કરી શકત ? તેથી એવું કહી શકાય કે
તેમને પણ આચાર્ય પરમ્પરા વડે ભગવાનના તાત્પર્યનું જ્ઞાન હતું જ

કૂબ્માંડકનું મહત્ત્વ સુશ્રુતસંહિતા નામના વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે-
 “ પિત્તઘ્નં તેષુ કૂબ્માણ્ડં ” ઇત્યાદિ કૈયદેવનિઘંટુ નામના વૈદ્યકગ્રંથમાં કહ્યું છે
 કે-“ કમ્મ ણ્ડં શીતલં વૃદ્ધ્યં ” “ કૂબ્માણ્ડશાકં ગુરુસન્નિવાત ” ઇત્યાદિ આ રીતે
 કૂબ્માંડકનું શાક પણ જવર, દહાડકારક હોવાથી દેવતીએ કૂબ્માંડકના (કોળાનાં,
 કૂમડાનાં) એ કૂળોનો પાક તૈયાર કર્યો હતો. જે કે આ આહાર પથ્ય હતો,
 પિત્તશામક હતો, છતાં પણ ભગવાને તે આહાર લાવવાની ના પાડી હતી,
 કારણ કે દેવતીએ તે આહાર મહાવીર ભગવાનને નિમિત્તે ખનાવ્યો હતો,
 તે કારણે તે આધાકર્મ આદિ દોષોથી દૂષિત હતો. પ્રાસુક એવણીય લોભ્ય
 પદાર્થને પોતાના આહાર રૂપે ગ્રહણ કરનાર મુનિજનોને જે જ ગતિઓ
 પ્રાપ્ત થાય છે-(૧) મોક્ષગતિ, (૨) વૈમાનિક દેવગતિ.

ભગવાન મહાવીરને મોક્ષગતિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થવાની હતી. માંસાહાર
 કરનાર જીવ તો અવશ્ય નરકગતિમાં જ જાય છે. સ્થાનાંગસૂત્ર આદિ આગ-
 મશાસ્ત્રોમાં ભગવાને પોતે જ એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે “ જે જીવ માંસા-
 હારી હોય છે, તે નરકગતિમાં જ જાય છે. ” જે આ પ્રકારની વાત નિશ્ચિત
 હોય, તો ભગવાન મહાવીર સ્વામી પોતે જ માંસાહાર કરે, એવી વાત જ
 કેવી રીતે સંભવી શકે ? સ્થાનાંગસૂત્રમાં ચોથા સ્થાનમાં એવું કહ્યું છે કે-
 “ ચડિં ઠાળેહિં જાવા ણેરહયત્તાણ કમ્મં પકરેંતિ તંજહા-(૧) મહારંભયાણ, (૨)
 મહાપરિગહયાણ, (૩) પંચિંદિયવહેણ, (૪) કુણિમાહારેણ ” આ પ્રકારનું કથન
 ઔપપાતિક આદિમાં પણ કર્યું છે. વૃત્તિકારે સ્થાનાંગના ત્રીજા સૂત્રમાં નવમાં
 સ્થાનમાં પૂર્વોક્ત આ પદને ફલાર્થક રૂપે જ પ્રતિપાદિત કર્યું છે, તેથી આ
 પદનો (કપોતશરીરનો) બીજો અર્થ (કૂબ્માંડ ફલ રૂપ અર્થ જ) માન્ય કરી
 શકાય એવો છે, એમ સમજવું જોઈએ સ્થાનાંગસૂત્રની ટીકામાં એવું કહ્યું
 છે કે-“ તતો ગચ્છત્ત્વં નાગમધ્યે તત્ર રેવત્યભિધાનયા ગૃહપત્ન્યા મદર્થે દ્વે કૂબ્મા-
 ણ્ડફલશરીરે ઉપસ્કૃતે, ન ચ તાભ્યાં પ્રયોજનમ્ તથા અન્યદસ્તિ તદ્ગૃહે પરિ-
 વાસિતં માર્જારાભિધાનસ્ય વાયોર્નિવૃત્તિકારકં કુફુટમાંસ્રકં-બીજપૂરકકટાહમિ-
 ત્યર્થ:-તદ્ગૃહ તૈવ ન: પ્રયોજનમ્ ” આ પ્રકારનું કથન સ્થાનાંગસૂત્રના નવમાં
 સ્થાનમાં કરવામાં આવ્યું છે.

(૪) માર્જાર શબ્દની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટીકરણ-પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રથમ
 પદમાં વૃક્ષાધિકરમાં “ વત્થુઠવોરગમ્જ્જારગોહવહ્લીયપાલકા ” ઇત્યાદિ,
 વાક્ય આવ્યું છે. આ વાક્યમાં ‘માર્જાર’ પદનો અર્થ વનસ્પતિવાચક જ
 પ્રતિપાદિત થયો છે. વગી આ સૂત્રના ૨૧માં શ્લોકમાં આવેલા
 “ અબ્બસહ્જોયાણહરિતગત્તુઠ્ઠેજ્જગત્તણ-વત્થુઠવોરગમ્જ્જારપોહ્ચિલ્લિયા ” આ
 વાક્યમાં પણ માર્જાર શબ્દનો અર્થ વનસ્પતિ રૂપ જ કરવામાં આવ્યો છે.

જો કે સૂત્રકારે અહીં ‘ માર્જર ’ પદનો અર્થ વનસ્પતિ રૂપ જ સ્વમુખે પ્રકટ કર્યો છે, છતાં પણ સ્થાનાંગ સૂત્રમાં માર્જર શબ્દનો અર્થ વાયુરૂપ પણ કહ્યો છે. જો કે ત્યાં સૂત્રકારે સ્વમુખે એવો અર્થ કહ્યો નથી, પરંતુ અન્યમુખ દ્વારા-સ્થાનાંગ સૂત્ર દ્વારા, તે તે અર્થ કહેવામાં આવ્યા જ છે. તેથી માર્જર શબ્દનો જે બીજો અર્થ પહેલો પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. તે અર્થ જ (વાયુરૂપ અર્થ જ) અહીં પ્રતિપાદિત થયો છે, એવું સમજવું જોઈએ વળી કેઈ કેઈ વિદ્વાનો તેનો આ પ્રમાણે અર્થ પણ કરે છે-‘ માર્જર ’ આ પદ વાયુવિશેષણ વાચક છે. તેના (વાયુવિશેષણ) ઉપશમનને માટે કૃત (સંસ્કૃત-તૈયાર કરાયેલ) જે પદાર્થ છે, તેનું નામ માર્જરકૃત છે. વળી કેટલાક વિદ્વાનો તેનો એવો અર્થ પણ કરે છે કે ‘ માર્જર ’ પદ વિશલિકા (ખિજોરા) નામની વનસ્પતિનું વાચક છે. તેમાંથી જે (સંસ્કૃત-તૈયાર) કરવામાં આવેલ છે, તેનું નામ માર્જરકૃત છે.

(૫) કૃત શબ્દની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટીકરણ-ધાતુઓના અનેક અર્થ થાય છે. આ નિયમ અનુસાર “ કૃ ” ધાતુને “ ક્ત ” પ્રત્યય લગાડવાથી “ કૃત ” શબ્દ બને છે. ત્યાર બાદ સ્વના અર્થમાં “ ક્ત ” પ્રત્યય લગાડવાથી ‘ કૃતક ’ શબ્દ બને છે. આ કૃતક પદનો અર્થ ‘ સંસ્કૃત ’ (ઉપસ્કૃત-તૈયાર કરેલું) અથવા ‘ ભાવિત ’ થાય છે. એજ અર્થ અહીં અહણ કરવામાં આવ્યો છે.

(૬) ‘ કુકકુટ ’ શબ્દની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટીકરણ-જો કે “ કુકકુટ ” શબ્દના આટલા અર્થ થાય છે-(૧) સુનિષ્ણણ નામની વનસ્પતિ, (૨) શાલ્મલિવૃક્ષ અને (૩) માતુલિંગ (એક પ્રકારના મીઠા લીંબુંનું વૃક્ષ) પરંતુ અહીં અન્ય અર્થો અનુપયોગી તથા અસંગત હોવાથી તેનો “ ખિજોરા ” આ અર્થ જ અહણ કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે અહીં જે પિત્તજ્વરને ઉલ્લેખ છે તેના શમનને માટે ‘ ખિજોરા ’ જ ઉપયોગી ગણાય છે. તેના ગુણ આ પ્રમાણે છે-“ સ્યાન્માતુલુક્કઃ કફવાતહન્તા ” ઇત્યાદિ.

અહીં જે ‘ માંસ ’ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે, તે શબ્દ દ્વારા તે ક્ષણની અંદરનો ગર્ભ જ અહણ કરાયો છે, એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે સુશ્રુતસંહિતામાં પણ આ પદનો અર્થ “ ક્ષણની અંદરનો ગર્ભ જ ” પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રસાપના સૂત્રના પ્રથમ પદમાં પણ “ માંસ ” શબ્દનો અર્થ “ ક્ષણનો મધ્યવર્તી માવા જેવો પદાર્થ ” જ કહ્યો છે. “ વેંટ માંસ કઢાહં યયાઈં હવંતિ યગત્રીવસ્સ ” આ ત્રણ એક જીવાત્મક હોય છે વૃન્ત (કેસર) માંસ (અંદરના ગર્ભ) સહિત કટાહ (છાલ) “ વાગ્લદ્માં માતુલિંગ (ખિજોરા)ની છાલ, ગર્ભ અને કેસરના જુદા જુદા ગુણો કહ્યા છે. અહીં પણ “ માંસ ” શબ્દને ‘ ક્ષણની અંદરનો ગર્ભ ’, આ અર્થમાં જ વાપરવામાં આવેલ છે, એવું સિદ્ધ થાય છે. અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે જૈનધર્મનું મૂળતત્ત્વ અહિંસા છે, અને તે કારણે જ આ અહિંસામૂલક જૈનધર્મનો આટલો પ્રસાર, પ્રચાર અને મહત્ત્વ આ કાળમાં પણ જળવાઈ રહેલ છે. દેવતી જૈનધર્મમાં અટલ શ્રદ્ધાવાળી એક સત્તારી હતી, અને તે મહાવીર

સ્વામીની ભક્ત (ઉપાસિકા) હતી. તે ભક્તિપૂર્વક પ્રભુની આરાધનામાં લીન રહેતી હતી. આટલી બધી શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળી તે રેવતી, ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈને પૃષ્ઠહિંસામય પંચેન્દ્રિય કષોતના શરીરને રાંધીને મહાવીર પ્રભુને તે વહોરાવીને ધર્મની વિરાધના કરે, એ વાત કેવી રીતે માની શકાય ? જે ધર્મમાં એકેન્દ્રિય જીવોની પણ હિંસા કરવાનો નિષેધ છે, એજ ધર્મની ઉપાસિકા પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવા રૂપ ઘોર પાતક કેવી રીતે કરી શકે ? રેવતી જેવી સત્તારીને આ પ્રકારની હિંસા કરનાર માનવી, તે ઘોર અજ્ઞાનની જ વાત છે. તેથી પ્રસ્તુત વાક્યમાં “ કષોત શરીર ” આ પદનો અર્થ ‘ કૂખમાંડ કૂળજ ’ સમજવો જોઈએ, અને એજ અર્થ યુક્તિયુક્ત સિદ્ધ થાય છે.

વળી-જ્યારે ભગવાન મહાવીર જ માસથી પિત્તજવરથી પીડાતા હતા, તથા રક્તસ્રાવ-સંગ્રહણીના રોગને ભોગ બન્યા હતા, તથા અત્યંત દુર્બળ શરીરવાળા થઈ ગયા હતા, ત્યારે તે રોગને પ્રતિકૂળ, અત્યંત ઉચ્છ્વ પ્રકૃતિ-વાળા કૂકડાના માંસનું સેવન કરે, તે વાત યુક્તિસંગત લાગતી નથી, એવી વાત અસંભવિત જ લાગે છે. જે મહાવીર પ્રભુ અહિંસાનું સર્વથા પાલન કરનારા હતા, તેઓ પોતે જ માંસાહારનું સેવન કરે, એ વાત જ કેવી રીતે માની શકાય ? મહાત્માઓ પોતાનાં પ્રાણુ જાય, તો પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે અને તે કારણે જ તેમને મહાત્મા માનવામાં આવે છે. ગાથા-પત્ની રેવતીના દાનની વિશુદ્ધતા પણ ત્યારે જ સંભવી શકે છે, કે જ્યારે આ પદના બીજા અર્થનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવે જો આ પદનો પહેલો અર્થ સ્વીકારવામાં આવે, તો તે દાનમાં વિશુદ્ધતા જ સંભવી શકતી નથી. જે દાનમાં દાતા, દેય અને ગ્રહીતા, આ ત્રણે શુદ્ધ હોય છે, તે દાનને જ વિશુદ્ધ દાન માનવામાં આવે છે. તથા-વીતરાગ હોવાને કારણે શરીર પ્રત્યેના મમત્વનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી અને આત્મામાં નિષ્ઠાવાન હોવાથી મહાવીર પ્રભુ જો દેહની રક્ષાને નિમિત્તે માંસ લાવવાની શિષ્યને આજ્ઞા આપે, તે વાત જ માની શકાય એવી લાગતી નથી. અહીં પણ એવું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે-“ અનુમ્નતા વિશક્ષિતા ” ઇત્યાદિ આ રીતે અનુમતિ દેનારને તથા ખાનારને, બન્નેને ઘાતક માનવામાં આવ્યા છે.

અહીં દ્વિઅર્થી શબ્દોના પ્રયોગને કારણે આટલો બધો વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી અહીં કેટલાક દ્વિઅર્થી શબ્દોના અર્થ શબ્દકોષને આધારે આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારના દ્વિઅર્થી શબ્દોના અર્થ સમજવાથી બુદ્ધિમાન પુરુષોના મગજમાં એ વાત જરૂર ઉતરી જશે કે મહાવીર પ્રભુએ ઉપયુક્ત માંસાહારનું સેવન ક્યું ન હતું—

(૧) આમિષ-માંસ, કૃષોનો ગર્ભ

(૨) માંસ-માંસ કૃષોનો ગર્ભ

મં ૧૦૦

- (३) मत्स्यण्डी-माछलीनुं धंडुं, आंड
- (४) कपोत-कभूतर, कूभांडक्ष (कौण्ड), पारावत वृक्षनुं क्षण (सुश्रुतसंहिता)
- (५) भाभर-भिलाडी, विडाल, वायु (वैद्यक शब्दसिंधु)
- (६) मत्स्यपित्ता-माछलीनुं काण्णुं, वनस्पतिविशेष (कट्ट)
- (७) उन्दरकण्ठी-उंदरना कान, वनस्पतिविशेष
- (८) काळ-सूअर, मोटा उंदरनी जल, धनेडां, थोर-भोरडीनाक्षण वनस्पतिविशेष
- (९) चिल्ल-सभडी, आलक, वृक्षविशेष, पुष्पविशेष
- (१०) कुहन-उंदर, देशविशेष, वनस्पतिविशेष
- (११) मंडूकी-देउडी, वनस्पतिविशेष
- (१२) कुकुट-कूकडो, सुनिषण्णु नामनुं शाक, भिजेरा (वैद्यक शब्दसिंधु)

प्रज्ञापना

- (१३) पुत्तजीव-पुत्रलव,-पुत्रनो लव, वनस्पतिविशेष (पित्तौजिया)
- (१४) णाग-नाग-सर्प, डाथी, नागवृक्षविशेष
- (१५) बिल्ली-भिलाडी, वनस्पतिविशेष
- (१६) परावण-अैरावत-डाथी, वनस्पतिनुं नाम
- (१७) बागली-भगली (पक्षिविशेष), वनस्पतिनुं नाम
- (१८) विराली-भिलाडी, वनस्पतिनुं नाम
- (१९) गोवाली-गोवाण्णु, वनस्पतिविशेष
- (२०) कागली-कागडी, वनस्पतिविशेष
- (२१) मज्जार-भाभर-भिलाडी, वनस्पतिविशेष
- (२२) अज-अकरी, वनस्पतिविशेष
- (२३) मंडूकी-देउडी, वनस्पतिविशेष

—भृङ्ग निधंठु रत्नाकर—

- (२४) मार्जार-चित्र नामनी वनस्पति, भिलाडी
- (२५) कुक्कुड-कुकडवेल नामनी वनस्पति
- (२६) कुकड-अरीडां
- (२७) कुकुट-शाकविशेष
- (२८) मांस-रोडिथी नामनी वनस्पति
- (२९) धन्द्राण्णी-वनस्पतिविशेष

- (३०) शंकाष्ठी-वनस्पतिविशेष
 (३१) मांसफल-तडप्लूय
 (३२) अंडा-आमणां
 (३३) अहिफेन-अश्लेषु
 (३४) डायल-वनस्पतिविशेष
 (३५) मर्कटी-वनस्पतिविशेष
 (३६) कोकिलाक्ष-वनस्पतिविशेष
 (३७) काकजंघा-आंधीआर वनस्पतिविशेष
 (३८) लालमुर्गा-वनस्पतिविशेष
 (३९) गोशृङ्ग-वनस्पतिविशेष
 (४०) नागजिह्वा-भनशील
 (४१) मृगाक्षी-वनस्पतिविशेष
 (४२) लोहित-रताणु
 (४३) अट्टि-अस्थि-डांडकां (गैनागम शब्द संग्रह)
 (४४) अट्टिय-गोटली
 (४५) गर्भ-स्त्रीगर्भ, इणनो मध्यलाग
 (४६) मत्स्यगन्धा-शृण पीपर नामनी वनस्पति
 (४७) मत्स्याक्षी-वनस्पतिविशेष
 (४८) वायसी- ,,
 (४९) कुमारी " घी कुमारी " नामनी वनस्पति
 (५०) कन्या-वनस्पतिविशेष
 (५१) काकमांसी- ,,
 (५२) विष्णुकान्ता- ,,
 (५३) सुपुत्री- ,,
 (५४) गवाक्षी- ,,
 (५५) सिंही-वैशन-सिंशु
 (५६) चमरी-वनस्पतिविशेष
 (५७) व्याघ्री- ,,
 (५८) नागकुमारीका- ,,
 (५९) वानरी- ,,
 (६०) मांसरोही- ,,
 (६१) नटी- ,,

- (६२) गौरी- ”
 (६३) शान्ता- ”
 (६४) गोपवधू- ”
 (६५) शृगालिका- ”
 (६६) वैष्ठी- ”
 (६७) ब्रह्मचारिणी ”
 (६८) क्रोष्टी- ”
 (६९) गोपी- ”
 (७०) नाकुली-तुणसी
 (७१) भुजंगाक्षी-वनस्पतिविशेष
 (७२) नकुलेष्टा- ”
 (७३) गायत्री- ”
 (७४) कुबेराक्षी- ”
 (७५) विभीतकः-भडेडां
 (७६) कपिकच्छुः-वनस्पतिविशेष
 (७७) मूषिकपर्णी-वनस्पतिविशेष
 (७८) सिंहपुच्छी- ”
 (७९) वैदेही- ”
 (८०) मागधी- ”
 (८१) गोधापदी- ”
 (८२) अजशृङ्गी- ”
 (८३) गोजिह्वा- ”
 (८४) काकाङ्गी- ”
 (८५) काकनासिका- ”
 (८६) वधू- ”
 (८७) तपस्विनी- ”
 (८८) जटामांसी- ”
 (८९) हयपुच्छी- ”
 (९०) द्विजा- ”
 (९१) हरिणी-भृगवी, डेमप्रतिमा, डरीसता

- (૯૨) વારુણી-સુરા, પશ્ચિમદિશા
 (૯૩) વિષાળ-શિંગડું, હાથીનો દાંત
 (૯૪) મૂઝૂદ-રાબ, પર્વત
 (૯૫) કૃતાન્ત-ચમ, સિદ્ધાન્ત
 (૯૬) પૃથુક-ખાલ, પૌઆ
 (૯૭) અઙ્ગ-કમલ, શંખ, ચન્દ્રમા
 (૯૮) પતન્ન-પક્ષી, સૂર્ય
 (૯૯) આશુ-ખાણુ, વાયુ
 ૧૦૦) શ્લોક-પદ્ય, યજ્ઞ
 ૧૦૧) અઙ્ક-કોડ, ગોઠ, ચિહ્ન
 (૧૦૨) શરણ-ગૃહ, રક્ષક

સુનક્ષત્ર અનગાર કી ગતિ કા નિરૂપણમ્

“ મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાથ—“ મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદ્વ, નમંસદ્વ, વંદિત્તા, નમંસિત્તા એવં વયાસી ” ‘ હે ભગવન્ ’ એવું સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદણુ કરી, નમસ્કાર કર્યાં, વંદણુ-નમસ્કાર કરીને તેમણુ તેમને આ પ્રમાણુ કહ્યું—“ એવં સ્વલુ દેવાણુપિયાણં અંતેવાસી પાર્ષ્ણ જાણવણ સઠ્વાણુમૂર્ધે નામં અણગારે પગદ્મહણ જાવ વિણીણ ” હે ભગવન્ ! આપ દેવાણુપ્રિયને અંતેવાસી (શિષ્ય) પૂર્વદેશોત્પન્ન, જે સર્વાનુભૂતિ નામના અણુગાર હતા, જેઓ પ્રકૃતિભદ્ર, હતા, ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળા હતા, જેમણુ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાયોને પાતળા પાડયા હતા, જેઓ મૂઝૂમાર્દવ શુણ્ણોથી સંપન્ન હતા, જેઓ આલીન અને વિનીત હતા, ‘ સે ણં મંતે ! તયા ગોસાલેણં મંચલ્લિપુત્તેણં તવેણં તેપણં માસરાસીકણ સમાણે કહિં ગણ, કહિં ઉવવન્ને ? ’ તેમના ઉપર મંખલિપુત્ર ગોશાલે બ્યારે તપોજન્ય તેજેલેશ્યા છોડીને તેમને ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યા, ત્યારે આ મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂરું કરીને તેઓ કયાં (કર્ષ ગતિમાં) ગયા ? તેઓ કયાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે ? તેને ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ એવં સ્વલુ ગોયમા ! મમં અંતેવાસી પાર્ષ્ણ જાણવણ સઠ્વાણુમૂર્ધે નામં અણગારે પગદ્મહણ જાવ વિણીણ ” હે ગૌતમ ! પૂર્વ જનપદોત્પન્ન જે સર્વાનુભૂતિ અણુગાર નામના મારા અંતેવાસી હતા, જેઓ પ્રકૃતિભદ્રથી લઈને વિનીત પર્યન્તના શુણ્ણોથી સંપન્ન હતા, “ સે ણં તયા ગોસાલેણં મંચલ્લિપુત્તેણં તવેણં તેપણં માસરાસીકણ સમાણે સદ્ધં ચંદિમસૂરિય જાવ ચંચલંતકમહાસુકે વપ્પે વીજ્વલ્લતા સહસ્સારે કપ્પે દેવત્તાણ ઉવવન્ને ” તેઓ ત્યારે મંખલિપુત્ર ગોશા-

લની તપોજન્ય તેજોલેશ્યા વડે ભસ્મીભૂત થઈને, ઉર્ધ્વલોકમાં ચન્દ્રમા અને સૂર્યનું ઉલ્લાંઘન (પાર) કરીને, તથા તેમનાં કરતાં પણ ઉપર આવેલાં પ્રહલલોક, લાન્તક અને મહાશુક કલ્પોનું પણ ઉલ્લાંઘન કરીને, આઠમાં સહસ્રાર નામના કલ્પમાં (દેવલોકમાં) દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે. “તત્થ ણં અત્થેગહયાણં ધૈવાણં અટ્ટારસ્સાગરોવમાઈં ઠિઈં પળ્લતા” તે દેવલોકના કેટલાક દેવોની સ્થિતિ ૧૮ સાગરોપમની કહી છે. “તત્થ ણં સઙ્વાણુભૂહસ્સ વિ ધૈવસ્સ અટ્ટારસ્સાગરોવમાઈં ઠિઈં પળ્લતા” ત્યાં સર્વાનુભૂતિ દેવની સ્થિતિ પણ ૧૮ સાગરોપમની જ સમજવી. “સે ણં સઙ્વાણુભૂઈં ધૈવે તાઓ ધૈવલોગાઓ આઝક્ખણં ભવક્ખણં, ઠિઈક્ખણં જાવ મહાવિદેહે વાસે સ્મિઙ્ગિહિહિ, જાવ અંતં કરેહિહિ” તે સર્વાનુભૂતિ દેવ તે સહસ્રાર કલ્પના આયુનો ક્ષય કરીને, ભવનો ક્ષય કરીને, અને સ્થિતિનો ક્ષય કરીને, ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે, પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“એવં સ્વલુ ધૈવાણુપ્પિયાણં અંતેવાસી કોસલજાણવપ્પ સુનક્કલ્લત્તે નામં અળગારે પગહમ્મહપ્પ જાવ વિણીપ્પ” હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયના અંતેવાસી, કોશલ દેશોત્પન્ન જે સુનક્ષત્ર નામના અણુગાર હતા, જેઓ પ્રકૃતિભદ્રથી લઈને વિનીત પર્યંતના ગુણોથી સંપન્ન હતા, “સે ણં મંતે! તયાણં ગોસલેણં મંસલ્લિપુત્તેણં તવેણં તેણં પરિતાવિપ્પ સમાણે કાલમાસે કાલં કિઙ્ગા કહિં ગપ્પ? કહિં ઉવવન્ને?” તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલની તપોજન્ય તેજોલેશ્યા દ્વારા પરિતાપિત થઈને, કાળનો અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને ક્યાં ગયા છે? ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“એવં સ્વલુ ગોયમા! મમં અંતેવાસી સુનક્કલ્લત્તે નામં અળગારે પગહમ્મહપ્પ જાવ વિણીપ્પ” હે ગૌતમ! મારા અંતેવાસી સુનક્ષત્ર અણુગાર જેઓ પ્રકૃતિભદ્રથી લઈને વિનીત પર્યંતના ગુણોથી મુક્ત હતા, “સે ણં તયા ગોસલેણં મંસલ્લિપુત્તેણં તવેણં તેણં પરિતાવિપ્પ સમાણે જેણેવ મમં અંતિપ્પ તેણેવ ઉવાગચ્છઈ” તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલ વડે છોડાયેલી તપોજન્ય તેજોલેશ્યા વડે પરિતાપિત થઈને મારી પાસે આવ્યા હતા. “ઉવાગચ્છિત્તા વંદ્દઈ, ણમંસઈ, વંદિત્તા નમંસિત્તા સયમેવ પંચ મહવ્વયાઈં આરુહેઈ” મારી પાસે આવીને તેમણે મને વંદણા નમસ્કાર કર્યાં હતાં વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે બંધે જ પાંચ મહાવ્રતોનું ઉચ્ચારણ કર્યું હતું. “આરુહેત્તા સમણા ય સમણીઓ ય સ્વામેઈ” ત્યાર બાદ તેમણે સાધુ અને સાધ્વીઓને

કહે છે કે—“ एवं खलु गोयमा ! ममं अंतेवासी सुनक्खत्ते नामं अणगारे पग-
 इभए जाव विणीए ” હે ગૌતમ ! મારા અંતેવાસી સુનક્ષત્ર અણુગાર કે
 જેઓ પ્રકૃતિભદ્રથી લઈને વિનીત પર્યાંતના ગુણોથી યુક્ત હતા, “ સે ણં
 તયા ગોસાલેણં મંઘલિપુત્તેણં તવેણં તેણં પરિતાવિણ સમાણે જેણેવ મમં
 અંતિણ તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ” તેઓ મંખલિપુત્ર ગોશાલ વડે છોડાયેલી તપો-
 જન્ય તેજોલેશ્યા વડે પરિતાપિત થઈને મારી પાસે આવ્યા હતા. “ ઉવાગ-
 ચ્છિત્તા વંદઈ, ણમંસઈ, વંદિત્તા નમંસિત્તા સયમેવ પંચ મહવ્વયાઈ આરુદ્દઈ ”
 મારી પાસે આવીને તેમણે મને વંદણા નમસ્કાર કર્યા હતાં વંદણા નમસ્કાર
 કરીને તેમણે બાતે જ પાંચ મહાવ્રતોનું ઉચ્ચારણ કર્યું હતું. “ આરુદ્દેત્તા
 સમણા ય સમણીઓ ય સ્વામેઈ ” ત્યાર બાદ તેમણે સાધુ અને શાધવીઓને
 ક્ષમાપના કરી હતી અને તેમની પાસે ક્ષમાની યાચના કરી હતી. “ સ્વામિત્તા
 આલોહ્યપલિકંતે સમાહિપત્તે કાલમાસે કાલંકિચ્ઙા હૃદ્દં ચંદિમસૂરિય જાવ આણ-
 યયાણયારણકપ્પે વીઈવઈત્તા અચ્ચુપ કપ્પે દેવત્તાણ ઉવવન્ને ” આ પ્રમાણે
 ખમતખમાસણા કરીને તેમણે આલોચના પ્રતિક્રમણ કરીને સમાધિભાવ
 પ્રાપ્ત કર્યો હતો. ત્યાર બાદ કાળનેા અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને,
 ઉદરલોકમાં ચન્દ્ર સૂર્યથી લઈને આતપ્રાણુત અને આરણુ પર્યાંતના કલ્પોનું
 ઉલ્લંઘન કરીને તેઓ ખારમાં અચ્યુત કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ
 ગયા છે. “ તત્થ ણં અત્થે ગइयाणं देवाणं वावीसं सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता ”
 તે દેવલોકના કેટલાક દેવોની સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમની કહી છે. “ તત્થ ણં
 सुनक्खत्तस्स वि देवस्स वावीसं सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ” તે અચ્યુત કલ્પમાં
 દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેલાં તે સુનક્ષત્ર દેવની સ્થિતિ પણ ૨૨ સાગરોપમની જ છે.
 બાકીનું સમસ્ત કથન સર્વાનુભૂતિ અણુગારના પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર જ
 સમજવું એટલે કે તે સુનક્ષત્ર દેવ તે અચ્યુત દેવલોકના આચુનો, ભવનો
 અને સ્થિતિનો ક્ષય થવાને કારણે ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદ્દેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય
 રૂપે ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોથી
 રહિત થઈ જશે. ॥સૂ૦૨૦॥

ગોશાલક ડી ગતિ કા વર્ણન

“ एवं खलु देवाणुपियाणं अंतेवासी ” ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે મંખલિપુત્ર ગોશાલના વૃત્તાંતની
 પ્રરૂપણા કરી છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—
 “ एवं खलु देवाणुपियाणं अंतेवासी कुसिस्से गोसाले नामं मंखलिपुत्ते ” હે

ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયનો કુશિષ્ય જે મંબલિપુત્ર ગોશાલ હતો, “સે ણં મંતે ! ગોશાલે મંલ્લિપુત્તે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા કહિં ગર કહિં ઉવવન્ને ?” તે કાળનો અચ્ચર આવતા કાળ કરીને કયાં ગયો ? કયાં ઉત્પન્ન થયો છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“એવં સ્વલ્લ ગોયમા ! મમં અંતેવાસી કુસિસે ગોસાલે નામં મંલ્લિપુત્તે સમણપાયણે જાવ હુત્તમથે ચેવ કાલમાસે કાલં કિચ્ચા ઉહૂં ચંદિમં જાવ અચ્ચુણ કપ્પે દેવત્તાણે ઉવવન્ને” હે ગૌતમ ! મારો અંતેવાસી કુશિષ્ય જે શ્રમણુઘાતક, શ્રમણુમારક, શ્રમણુપ્રત્ય-નીક આદિ વિશેષણોવાળો મંબલિપુત્ર ગોશાલ હતો, તે છદ્મસ્થ અવસ્થામાં જ કાળનો અચ્ચર આવતાં કાળધર્મ પામીને, ઉધ્વલોકમાં ચન્દ્રસૂર્યથી લઈને આરણ્ય પર્યન્તના કલ્પોનુ ઉલ્લંઘન કરીને આરમાં અચ્યુતકલ્પમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. “તત્થ ણં અત્થેગહયાણં દેવાણં બાવીસં સાગરોવમાહં ઠિઈ પ્ણત્તા” તે દેવલોકમાં કેટલાક દેવોની સ્થિતિ રર સાગરોપમની કહી છે. “તત્થ ણં ગોસાલસ્સ વિ દેવસ્સ બાવીસં સાગરોવમાહં ઠિઈ પ્ણત્તા” તે અચ્યુત કલ્પમાં ગોશાલ દેવની સ્થિતિ પણ રર સાગરોપમની કહી છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“સે ણં મંતે ! ગોસાલે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઠક્લણં, ભવક્લણં, ઠિઈક્લણં જાવ કહિં સ્વવજ્જિહ્હિ ?” હે ભગ-વન્ ! તે ગોશાલ દેવ તે દેવલોકમાંથી આચુનો, ભવનો અને સ્થિતિનો ક્ષય થવાને કારણે, ચ્યવીને કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! રહેવ જંઘુહીવે દીવે મારહેવાસે વિંક્કિરિ-પાયમૂલે પુંડેસુ જણવણસુ સયદુવારે નયરે સંમુતિસ્સ રત્તો મહાણ મારિયાણ કુચ્ચિચ્ચિ પુત્તણે પચ્ચાયાહિહ” હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ નામના ભરતવર્ષમાં વિંધ્યાગિરિના પાદમૂળમાં (તળેટીમાં)—વિંધ્યાચળની નીચેની સમતલભૂમિમાં પુન્દ્રદેશમાં શતદ્વાર નામના નગરમાં સંમૂર્તિ નામના રાજાની ભદ્રા નામની રાણીના ઉદરમાં, તે પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થયો. “સે ણં તત્થ નવણં માસાણં બહુપલ્લિપુણાણં જાવ વીહકંતાણં જાત્ર સુરુવે દારણે પયાહિહ” તે ભદ્રા રાણીના ઉદરમાં પૂરા નવ માસ અને ૭૫ દિવસ રહ્યા બાદ, તે સુકુમાર કરચરણુવાળા, શુભ લક્ષણો અને વ્યંજનોથી યુક્ત, પરમસુંદર પુત્ર રૂપે જન્મ લેશે. “જં રયણિં ચ ણં સે દારણે જાહિહિહ, તં રયણિં ચ ણં સયદુવારે નયરે સાચિંમત્તર બાહિરિણે મારગ્ગસોય, કુંભગ્ગસોય પત્તમવાસે ચ રયણવાસે ચ વાસે વાસિહિહ”

જે રાત્રે ભદ્રા રાણી તે બાલકને જન્મ આપશે, તે રાત્રે શતદ્વાર નગરની બહાર અને અંદર બારપ્રમાણુ અને કુલપ્રમાણુ પક્ષોની અને રત્નોની વૃષ્ટિ થશે. “તણ ણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો એક્કારસમે દિવસે વીહંકંતે જાવ સંપત્તે બારસાહદિવસે અયમેયાહુવં ગોણં ગુણનિપ્પન્નં નામવેજ્જં કાર્હિતિ” તેના જન્મ બાદ અગિયાર દિવસ વ્યતીત થઇને બ્યારે બારમો દિવસ બેસશે, ત્યારે શુભ નક્ષત્રમાં, શુભતિથિએ, શુભ કરણમાં શુભદિવસે અને શુભમુહૂર્તમાં, તેના માતાપિતા તેનું આ પ્રમાણે ગુણનિષ્પન્ન નામ પાડશે—“જમ્હાણં અમ્હં ઇમંસિ દારગંસિ જાચંસિ, સમાણંસિ સયદુવારે નયરે સર્વિમતરલાહિરિણે જાવ રચણવાસે વુદ્ધે” આ બાલકના જન્મ સમયે શતદ્વાર નગરની અંદર અને બહાર બંધે પક્ષોની વૃષ્ટિ થઇ હતી, “તં હોહ ણં અમ્હં ઇમસ્સ દારગસ્સ નામવેજ્જં મહાપત્તમે મહાપત્તમે,” તેા આપણા આ બાલકનું નામ મહાપદ્મ પાડવું બેઠ્યે. “તણ ણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો નામવેજ્જં કરેહિતિ મહાપત્તમોત્તિ” આ પ્રકારનો વિચાર કરીને તે બાલકના માતાપિતા તેનું નામ મહાપદ્મ રાખશે. “તણ ણં તં મહાપત્તમં દારગં અમ્માપયરા સાહરેગટ્ટવાસ-જાયગં જાણિત્તા સોમણંસિ તિહિરણદિવસનકલ્લત્તમુહુત્તંસિ મહયા મહયા રાયા-ભિસેણં અભિસિવેહિતિ” “આ બાલક આઠ વર્ષ કરતાં પછુ અધિક ઉમરે પહોંચી ગયો છે,” એવું બ્યારે તેના માતા પિતા બલ્લશે, ત્યારે શુભતિથિ, શુભકરણ, શુભદિવસ, શુભમુહૂર્તમાં તેઓ ખૂબ જ ધામધૂમથી તેના રાબ્યા-ભિષેક કરશે. “સે ણં તથ રાયા ભવિસ્સહ, મહયા હિમવંત મહંત વણ્ણઓ જાવ વિહરિસ્સહ” તે મહાપદ્મ નામને તેમનેા પુત્ર ત્યાં રાબ્બ બનશે, તે મહાહિમવાન્ આદિના જેવો બળવાન થશે. અહીં તે રાબ્બનું વર્ણન કરવું “તણ ણં તસ્સ મહાપત્તમસ્સ રત્નો અન્નયા કયાઈં દો દેવા મહહ્હિયા જાવ મહા-સોક્કલા સેણાકમ્મં કાર્હિતિ” ત્યાર બાદ કોઇ એક દિવસે બે મહદ્ધિક, મહા-દુતિક, મહાયશસ્ત્રી, મહાબલિક અને મહાસુખસંપન્ન દેવો તેનું સેનાકર્મ (સેનાને દોરવાનું કાર્ય) કરશે. તે બે દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે હશે—“પુત્ર મહેય, માણિમહે ય” (૧) પૂર્ણભદ્ર અને (૨) મણિભદ્ર. ‘તણ ણં સયદુવારે નયરે બહવે રાઈસર તલવર જાવ મહાસોક્કલા સેણાકમ્મં જાવ સ્થવાહપ્પભિહ્ઓ અન્નમન્નં સહાવેહિતિ, અન્નમન્નં સહાવેત્તા एवं વયાસી” ત્યાર બાર શતદ્વાર નગરના અનેક રાજેશ્વરો, તન્નવરો, આદિથી લઈને સાર્થવાહ પર્યાંતના સુખસંપન્ન લોકો એક બીજાને બોલાવશે. તેઓ ભેગા મળીને એક બીજા સાથે આ પ્રમાણે

વાતચીત કરશે—“જમ્હા ણં દેવાણુપ્પિયા અમ્હં મહાપહમસ્સ રણ્ણો દો દેવા મહા-
 ઠિંયા જાવ સેણાકમ્મં કરેતિ-તે જહા પુણ્ણમહે ચ માણિમહે ચ” હે દેવાનુ-
 પ્રિયો ! પૂર્ણલદ્ર અને મણ્ણિલદ્ર નામના બે મહુદ્ધિક, મહાધુતિક, મહાખ-
 લિષ્ઠ, મહાયશરરી અને મહાસુખસંપન્ન દેવો આપણા મહાપદ્મ રાજનુ
 સેનાકર્મ કરે છે. “તં હોરણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં મહાપહમસ્સ રણ્ણો દોચ્ચંપિ
 નામધેજ્જં દેવસેણે ર ત્તિ” હે દેવાનુપ્રિયો ! તે કારણે આપણા મહાપદ્મ રાજનુ
 ખીણું નામ દેવસેન’ રાખવું બેઈએ. “તણ્ણં તસ્સ મહાપહમસ્સ રણ્ણો દોચ્ચે
 વિ નામધેજ્જે ભવિસ્સહ દેવસેણે ર ત્તિ” આ પ્રકારની તેમની વિચાર ધારાને
 પરિણામે તે મહાપદ્મ રાજનું “દેવસેન” એવું ખીણું નામ પડશે. “તણ્ણં
 તસ્સ દેવસેણસ્સ રણ્ણો અન્નયા કયાહં સેવે સંઘતલવિમલસન્નિગાસે ચહ્હંતે
 હત્થિરયણે સમુપ્પજ્જિસ્સહ” ત્યાર બાદ તે દેવસેન રાજને ત્યાં ચાર દન્તૂશળો
 વાળો એક હસ્તિરત્ન (ઉત્તમ હાથી) ઉત્પન્ન થશે. જે શુભ વર્ણુવાળો તથા
 શંખના મધ્યભાગના જેવી કાંતિવાળો હશે. “તણ્ણં સે દેવસેણે રાયા તં
 સેયં સંઘતલવિમલસન્નિગાસં ચહ્હંતે હત્થિરયણં દૂરુદ્ધે સમાણે સયદુવારં મજ્જં
 મજ્જેણં અમિક્કણં ર અહ્હજાહિહ્હ, નિજ્જાહિહ્હ ચ” ત્યાર બાદ તે દેવસેન રાજ
 તે શુભ અને શંખના મધ્યભાગ જેવી કાંતિવાળા, ચાર દન્તૂશળોવાળા શ્રેષ્ઠ
 હાથી પર સવાર થઈને શતદ્વાર નગરની વચ્ચે થઈને ગમનાગમન કરશે.
 “તણ્ણં સયદુવારે નયરે વહ્હે રાહિસર જાવ પમિઈઓ અન્નમન્નં સદ્ધાવે તિસહાવિત્તા
 एवं વયાસી” ત્યારે તે શતદ્વાર નગરમાં અનેક રાજેશ્વરોથી લઈને સાર્થવાહ
 પર્યાન્તના આગેવાનો એક ખીજને બોલાવશે અને બોલાવીને એક ખીજ સાથે
 આ પ્રમાણે વિચાર કરશે ‘જમ્હા ણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં દેવસેણસ્સ રણ્ણો સેવ
 સંઘતલસન્નિગાસે ચહ્હંતે હત્થિરયણે સમુપ્પન્ને’ હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણા રાજ
 દેવસેનને ત્યાં શુભ (ચેત) વર્ણુનો, શંખના મધ્યભાગના જેવી કાંતિવાળો, ચાર
 દન્તૂશળોવાળો શ્રેષ્ઠ હાથી ઉત્પન્ન થયો છે. ‘તં હોરણં દેવાણુપ્પિયા ! અમ્હં દેવ-
 સેણસ્સ રણ્ણો તચ્ચે વિ નામધેજ્જે વિમલવાહણે ર” તેથી હે દેવાનુપ્રિયો !
 આપણા દેવસેન રાજનું ત્રીણું નામ ‘વિમલવાહન’ રાખવું બેઈએ. ‘તણ્ણં
 તસ્સ દેવસેણસ્સ રણ્ણો તચ્ચે વિ નામધેજ્જે વિમલવાહણે ત્તિ” ત્યારથી તે દેવસેન
 રાજનું ત્રીણું નામ વિમળવાહન રાખવામાં આવશે. “તણ્ણં સે વિમલવાહણે
 રાયા અન્નયા કયાહં સમ્પણેહિં નિમ્મંથેહિં મિચ્છં વિપ્પહ્વિજ્જિહ્હ” ત્યાર બાદ કોઈ
 એક સમયે તે વિમલવાહન રાજ શ્રમણુનિર્થાથી પ્રત્યે મિથ્યાત્વલાવ ધારણુ

કરશે. “અપ્પેગઈપ આહસેહિહ, અપ્પેગઈપ અવહસિહિહ, અપ્પેગઈપ, નિચ્છોહેહિહ, અપ્પેગઈપ નિચ્છેહિહ, અપ્પેગઈપ બંધેહિહ, અપ્પેગઈપ ણિરંભેહ” તે કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોની નિંદા કરશે કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોની હાંસિ ઉડાવશે-પરિહાસ કરશે, કેટલાક શ્રમણોને તે ધિક્કારશે, કેટલાક નિર્ગંથોની નિભર્ત્સના કરશે, કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોને આંધશે, કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોની અવરજવરમાં અંતરાઈ રાખશે, “અપ્પેગઈયાણં છવિચ્છેદં કરેહિહ” કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોનાં શરીરના અવયેવોનું છેદન કરશે, “અપ્પેગઈપ પમારેહિહ” કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોને મારશે “અપ્પેગઈરહ્વેહિહ” કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોને ઉપદ્રવ કરશે. “અપ્પેગયાણં વત્થં, પહિગહં, કંવલં, પાયપુંહળં આહિંદિહિહ, વિહિંદિહિહ, મિંદિહિહ, અવહરિ-હિહ, અપ્પેગઈયાણં મત્તપાણં વોહિંદિહિહ” કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોના વસ્ત્રને, પાત્રને, કામળને, અને પદપ્રોંછનને (પગ લૂછવાનું સાધન) તે લૂંટશે, વિશેષ-રૂપે તેની ચોરી કરાવશે, નેમના પાત્રાદિકોને ફેડી નાખશે, તથા તેની ચોરી કરાવીને તે વસ્તુઓને ગુપ્ત સ્થાનોમાં રખાવશે, તથા કેટલાક શ્રમણનિર્ગંથોને આહારપાણી વહોરાવવાનો પણ તે નિરોધ કરશે. “અપ્પેગઈપ નિચ્ચયરે કરીહિહ” કેટલાક શ્રમણોને તે નગરની બહાર પણ હાંકી કાઢશે, “અપ્પેગઈપ નિચ્ચિસપ કરેહિહ” અને કેટલાક શ્રમણનિર્ગંથોને તે દેશબહાર પણ કાઢી મૂકશે “તણં સયદુવારે નયરે બહવે રાઈંચર જાવ વહિંતિ” ત્યારે શતદ્વાર નગરના અનેક રાજ્યેશ્વર, તલવર આદિ સાર્થવાહ પર્યંતના લોકો એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેશે-“एवं खलु देवाणुपिया ! विमलवाहणे राया समणेहिंमिच्छं विपपडिवन्ने” હે દેવાનુપ્રિયો ! વિમલવાહન રાજા શ્રમણનિર્ગંથો પ્રત્યે મિથ્યાલાભ ધારણુ કરી રહ્યો છે, એટલે કે તે તેમની સાથે વિરુદ્ધાયરણુ કરવાને કટિબદ્ધ થઈ ગયો છે. તે કેટલાક નિર્ગંથોની નિંદા કરે છે, કેટલાકનો ઉપહાસ કરે છે, કેટલાક ને ધિક્કારે છે, કેટલાકની નિભર્ત્સના કરે છે, કેટલાકને આંધે છે, કેટલાકના અવરજવરનો નિરોધ કરે છે, કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોના અંગોનું તેણે છેદન કર્યું છે, કેટલાકને તેણે માર પણ માર્યો છે, કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથો પર જુદા જુદા ઉપદ્રવો કર્યા છે, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સમસ્ત વર્ણન અહીં ગ્રહણુ કરવું જોઈએ. કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોને તેણે દેશની બહાર પણ હાંકી કાઢ્યા છે,” આ કથન પર્યંતનું તેના સાધુઓ સાથેના હુબંધવારનું કથન કરવું જોઈએ,

“ નો खलु देवाणुपिया ! एयं अन्हं सेयं, नो खलु एयं विमलवाहणस्स रन्नो सेयं, नो खलु एयं रज्जस्स वा, रट्टस्स वा, बलस्स वा, वाहणस्स वा पुरस्स वा, अंतैरस्स वा, जणवयस्स वा सेयं” તો તેની આ શ્રમણુ નિર્ગંથો

વિરૂદ્ધની પ્રવૃત્તિ આપણે માટે પણ કલ્યાણકારક નથી, વિમલવાહન રાજાને માટે પણ કલ્યાણકારક નથી, વળી તે પ્રકારનું શ્રમણો સાથેનું તેનું વર્તન રાજ્યને માટે, રાષ્ટ્રને માટે, ખજાને માટે, સેનાને માટે, વાહન (હાથી, ઘોડા આદિ) ને માટે, નગરને માટે, અંત:પુરને માટે અને જનપદને માટે પણ કલ્યાણકારી નથી. “જં ણં વિમલવાહणे राया समणेहिं निगंथेहिं मिच्छं विपडिवन्ने” વિમલવાહન રાજાએ સાધુ નિર્ગંથોની સાથે આ પ્રકારનો જે મિથ્યાભાવ ધારણ કર્યો છે, તે કોઈ પ્રકારે ઉચિત નથી. “તં સેયં खलु देवानुप्पिया ! अम्हं विमलवाहणं रायं एयमट्टं विन्नचित्तए सिक्कट्टं अजमन्नस्स अंतियं एयमट्टं पडिसुणेत्ति” તેથી હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે માટે એ જ ઉચિત છે અને શ્રેયસ્કર છે કે આપણે આ ખાખતમાં વિમલવાહન રાજાને સમભવીને તેને તેમ કર તેા અટકાવીએ. આ પ્રકારની અન્યોન્યની વાતનો તેઓ સ્વીકાર કરશે. “पडिसुणेत्ता जेणेव विमलवाहणे राया तेणेव उवागच्छंति” ત્યાર બાદ તેઓ વિમલવાહન રાજાની પાસે જશે. ‘उवागच्छित्ता करयलपरिगहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु विमलवाहणं रायं जएणं विजएणं वद्धावेत्ति’ ત્યાં જઈને તેઓ ઠસે આંગળીઓના નખ જેમાં મળી ભય છે એવી બન્ને હાથની અંજલિ બનાવીને અને તેને મસ્તક પર ધારણ કરીને ‘વિમલવાહન રાજાને જય હો ! વિમલવાહન રાજાને વિજય હો !’ એવા શબ્દોના ઉચ્ચારણ દ્વારા વિમલવાહન રાજાને વધાવશે. ‘वद्धावित्ता एवं वयासी’ વધાવીને આ પ્રમાણે કહેશે - “एवं खलु देवानुप्पिया ! समणेहिं निगंथेहिं मिच्छं विपडिवन्ना -अपेगइए आउसंति जाव अपेगइए निव्विसए करेत्ति” હે દેવાનુપ્રિય ! આપ શ્રમણ નિર્ગંથો પ્રત્યે મિથ્યાભાવ ધારણ કરીને કેટલાક શ્રમણનિર્ગંથોની નિંદા કરી રહ્યા છો, કેટલાકનો ઉપહાસ કરી રહ્યા છો, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કથન-એટલે કે “આપ કેટલાક શ્રમણ નિર્ગંથોને દેશમાંથી હાંકી કાઢો છો” આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું બેઈએ. “તં નો खलु एयं देवानुप्पियाणं सेयं, ना खलु एयं अम्हं सेयं, नो खलु एयं रज्जस्स वा जाव जणवयस्स वा सेयं” શ્રમણનિર્ગંથોની વિરૂદ્ધનું આપનું આ વર્તન આપને માટે પણ કલ્યાણકારી નથી, અમારે માટે પણ કલ્યાણકારી નથી, રાજ્ય, રાષ્ટ્ર, ખજા, સેના, વાહન, નગર અને જનપદને માટે પણ તે શ્રેયસ્કર નથી. “जं णं देवानुप्पिया ! समणेहिं निगंथेहिं मिच्छं विपडिवन्ना” હે દેવાનુપ્રિય ! આપ શ્રમણ નિર્ગંથોની સાથે જે મિથ્યાભાવ ધારણ કરી રહ્યા છો-

તેમને અવિનય કરવા રૂપ અથવા તેમની વિરૂદ્ધ આચરણ કરવા રૂપ જે પ્રવૃત્તિ આપ કરી રહ્યા છે, “તં વિરમંતુણં દેવાણુષ્પિયા! ઇચ્છ સ્વ અદુસ્સ અક-
 રણયાપ” તે પ્રવૃત્તિ આપ બંધ કરી દો, એવી હે દેવાનુપ્રિય! અમે આપને પ્રાર્થના કરીએ છીએ હવે થી આપ તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ન કરો, એવી અમારી આપને વિનંતી છે. “તદ્દેવં વિમલવાહને રાયા તેહિં બહુહિં રાઈસર જાવ
 સ્વથાહૃપમિર્દિહિં ઇયમટ્ટં વિન્નત્તે સમાણે નો ધમ્મો ત્તિ, નો તવો ત્તિ, મિચ્છાવિણણં ઇયમટ્ટં પહ્લિસુણેહિહિં” ત્યારે રાજેશ્વરેથી લઈ સાર્થવાહી પર્થ-
 તના લોકો દ્વારા તે વિમલવાહન રાજાને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવામાં આવશે-મુનિજનોનું અપમાન આદિ નહીં કરવાનું સમજાવવામાં આવશે, ત્યારે વિમલવાહન રાજાના મનમાં એવો વિચાર આવશે કે “ધર્મ પણ નથી અને તપ પણ નથી” આ પ્રકારનો વિચાર કરીને ખોટા વિનયભાવપૂર્વક-
 ખરા દિલથી નહીં, પણ માત્ર શબ્દોઆર દ્વારા, માત્ર દેખાવ કરવાને માટે જ-મુનિજનોની વિરૂદ્ધ આચરણ નહીં કરવાનો સ્વીકાર કરશે. “તસ્સ ણં સ્ય દુવારસ્સ નયરસ્સ બહિયા ઉત્તરપુરસ્થિમે ત્વિંભાગે પથ્થ ણં સુભૂમિભાગે નામં
 વજ્જાણે મવિસ્સઈ” તે શતદ્વાર નગરની બહાર ઇશાન કોણમાં સુભૂમિભાગ નામનું એક ઉદ્યાન હશે “સવ્વોદય વણ્ણઓ” તે સઘળી ઋતુઓનાં ફૂલોથી યુક્ત હશે, ઇત્યાદિ વર્ણન અન્ય ગ્રંથોને આધારે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “તેણં કાલેણં તેણં સમણં વિમલસ્સ અરહણો પત્તપ્પ સુમંગલે નામં અણગારે
 જાહસંપન્ને જહાધમ્મઘોસસ વણ્ણઓ” તે કાળે અને તે સમયે વિમલસ્હ-
 તના પ્રપૌત્ર-શિષ્યના શિષ્ય-સુમંગલ નામના અણુગાર હશે. ૧૧ માં શતકના ૧૧ માં ઉદ્દેશમાં ધર્મધોષ અણુગારનું જેવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ સુમંગલ અણુગાર ભતિસંપન્ન હશે. “જાવ સંલિત્તવિહલ્લેય-
 લેસ્સે તિન્નાણોવગપ સુભૂમિભાગસ્સ વજ્જાણસ્સ અદૂરસામંતે છટ્ટં છટ્ટેણં અણિ-
 ક્લિત્તેણં જાવ આયાવેમાણે વિહરિસ્સઈ” કુલસંપન્ન, બલસંપન્ન તે સુમંગલ અણુગાર સંક્ષિપ્ત અને વિપુલ તેજોલેશ્યાવાળા હશે. એટલે કે અપ્રયોગકાળે સંક્ષિપ્ત અને પ્રયોગકાળે વિપુલ એવી તેજોલેશ્યાથી તેઓ યુક્ત હશે. તેઓ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવાધજ્ઞાન આ ત્રણે જ્ઞાનોથી સંપન્ન હશે. એવા તે સુમંગલ અણુગાર સુભૂમિભાગ ઉદ્યાનથી બહુ દૂર પણ નહીં અને બહુ સમીપ પણ નહીં એવે સ્થાને, નિરન્તર છટ્ટને પારણે છટ્ટની તપસ્યા વડે આત્માને ભાવિત કરતા, આતાપના ભૂમિમાં બંને હાથ ઊંચા રાખીને સૂર્યની સામે ઊભા ઊભા આતાપના લઈ રહ્યા હશે. “તદ્દેવં સે વિમલવાહને રાયા
 અન્નયા કયાઈં રહ્વરિયં કાઠં નિજ્જાહિહિં” ત્યારે તે વિમલવાહન રાજા સુભૂ-
 મિભાગ ઉદ્યાનથી થોડે દૂર રથકીડા (રથમાં બેસીને ફરવા) આવશે,

“તર્ણં વિમલવાહणे રાયા સુમંગલમાગસ્ત્વ ઉત્તરાણસ્ત્વ અદૂરસામંતે રહસિરિયં
 કરેમાણે સુમંગલં અણગારં છટ્ટં છટ્ટેણં જાવ આયાવેમાણં પાસિહિહિ” રથકીડા
 કરતાં કરતાં તે સુમંગલ અણુગારને નિરન્તર છટ્ટ છટ્ટની તપસ્યા વડે આત્માને
 ભાવિત કરતા, આતાપના ભૂમિમાં બન્ને હાથ ઊંચા કરીને આતાપના
 લેતાં બેસે. “પાસિત્તા આસુરત્તે જાવ મિસિમિસેમાણે સુમંગલં અણગારં રહસિ-
 રેણં ણોલ્લાવેહિહિ” તેમને બેઠને તે ક્રોધથી લાલપીળો થઈ જશે, અને રુષ્ટ,
 ક્રુદ્ધ અને કુપિત થઈને ઠાંત વડે પોતાનો ઢોઠ કરડશે અને ક્રોધથી ધુંઆ-
 ધુંઆ થઈને તે પોતાના રથના આગલા ભાગ વડે સુમંગલ અણુ-
 ગારને ઠોકર મારીને નીચે પાડી નાખશે. “તર્ણં સે સુમંગલે અણગારે વિમલ-
 વાહણેણં રજ્ઞા રહસિરેણં નોલ્લાવિર સમાણે સણિયં ૨ ઉટ્ટેહિહિ” આ પ્રકારે
 વિમલવાહન રાજા દ્વારા રથના અગ્રભાગની ઠોકરથી પીડિત કરાયેલ-નીચે
 પાડી નાખાયેલા તે સુમંગલ અણુગાર ધીમે ધીમે ઊભા થશે. “ઉટ્ટેત્તા દોચ્ચં
 પિ ઉટ્ટં વાહાઓ પગિચ્ચિગ્ગર ૨ જાવ આયાવેમાણે વિહરિસ્સહિ” ઊભા થઈને તેઓ
 બીજી વાર હાથ ઊંચા કરીને, આતાપના ભૂમિમાં આતાપના લેવા લાગી જશે.
 “તર્ણં સે વિમલવાહણે રાયા સુમંગલં અણગારં દોચ્ચંપિ રહસિરેણં ણોલ્લાવેહિહિ”
 ત્યાર બાદ વિમલવાહન રાજા ફરીથી રથના અગ્રભાગની ઠોકર મારીને સુમંગ-
 લ અણુગારને નીચે પાડી દેશે. “તર્ણં સે સુમંગલે અણગારે વિમલવાહણેણં
 રન્ના દોચ્ચંપિ રહસિરેણં ણોલ્લાવિર સમાણે સણિયં સણિયં ઉટ્ટેહિહિ” આ પ્રમાણે
 વિમલવાહન રાજા વડે બીજી વાર પણ રથના અગ્રભાગની ઠોકર મારીને નીચે
 પાડી નાખાયેલા તે સુમંગલ અણુગાર બીજી વાર પણ ધીમે ધીમે ઊભા થશે.
 “ઉટ્ટેત્તા ઓહિં પંડંજેહિહિ” ઊઠીને તેઓ પોતાના અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરશે.
 “ઓહિં પંડંજેત્તા વિમલવાહણસ્ત્વ રન્તો તીયદ્ધં ઓહિણા ઓમ્મોરહિહિ” પોતાના
 અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને તેઓ વિમલવાહન રાજાના ભૂતકાળને અવધિ-
 જ્ઞાન વડે બાણી લેશે. “આમ્મોરત્તા વિમલવાહણં રાયં એવં વહિહિહિ” અને
 તેઓ વિમલવાહન રાજાને આ પ્રમાણે કહેશે-“નો સ્વલુ તુમં વિમલવાહણે
 રાયા, ના સ્વલુ તુમં વેવસેણે રાયા, નો સ્વલુ તુમં મહાપરમે રાયા” તમે વિમ-
 લવાહન રાજા નથી, તમે દેવસેન રાજા નથી, તમે મહાપદ્મ રાજા પણ નથી.
 પરન્તુ “તુમં ણં ઇઓ તચ્ચે મવગ્ગહણે ગોસાલે નામં મંસલ્લિપુત્તે હોત્થા,
 સમણવાયએ જાવ છત્તમત્થે ચેવ કાલગણ” તે આની પહેલાં ત્રીજા ભવમાં
 મંબલિપુત્ર ગોસાલ હતા. તે ભવમાં તે શ્રમણોનો ઘાત કર્યો હતો,
 શ્રમણોને માર્યા હતા, શ્રમણોનો વિરોધ કર્યો હતો ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વિશેષ-
 ણોવાળા તે ઇન્દ્રસ્થ અવસ્થામાં જ કાળ કર્યો હતો. “ત જહિ તે તયા
 સવ્વાણુમૂઢ્ઢા અણગારેણં પમુણા વિ હોઝ્ઞણં સમ્મં સહિયં સમિયં તિત્તિચ્ચિચ્ચયં,
 અહિયાસિયં” તે સમયે જ કે સર્વાત્તુભૂતિ અણુગાર તમને શિક્ષા કરવાને
 સમર્થ હતા છતાં પણ તેમણે તમારા અપરાધને (તેમની સામે તે બેલેલેશ્યા
 છોડવારૂપ અપરાધને) નિર્વિકાર ભાવે સહન કર્યો હતો, તમારા અપરાધને
 ક્ષમાની દૃષ્ટિએ બેચો હતો, શાંતિપૂર્વક અપરાધ સહન કરવાની પોતાની
 શક્તિનું પ્રદર્શન કર્યું હતું, “જહિ તે તયા સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં
 પમુણા વિ જાવ અહિયાસિયં” તથા તમારા તે ભવમાં શ્રમણુ ભગવાન

મહાવીર સ્વામીએ પણ તમારા અપરાધને, પોતે સમર્થ હોવા છતાં પણ સહન કર્યો હતો, તમારા અપરાધને ક્ષમાદષ્ટિએ જોયો હતો, અને શાન્તિ-પૂર્વક અપરાધ સહન કરવાની પોતાની શક્તિનું પ્રદર્શન કર્યું હતું. “તં નોં ચલુ તે અહં તદ્દા સમ્મં સહિસ્સં જાવ અહિયાસિસ્સં” પરન્તુ તેમની જેમ હું તમારા અપરાધને સહન નહીં કરું, તે અપરાધની ક્ષમા પણ નહીં કરું, સહન કરવાની ઇચ્છા પણ નહીં કરું અને તેને શાન્તિપૂર્વક સહન કરવાની શક્તિનું પ્રદર્શન નહીં કરું પરન્તુ “અહં તે નવરં સહયં સરહં સસારહિયં તવેણં તેણં ઇગાહચ્ચં કૂડાહચ્ચં માસરાસિં કરિજ્ઞામિ” હું તને ઘોડાસહિત, રથસહિત અને સારથિસહિત, મારી તપજન્ય તેજ્ઞેલેશ્યાના એક જ આઘાત વડે, પાષાણુમય યંત્રના એક જ આઘાતની જેમ, ભસ્મ કરી નાખીશ. અહીં “ઇગાહચ્ચં કૂડાહચ્ચં” આ જે ક્રિયાવિશેષણો છે. જે ભસ્મક્રિયા કરવામાં એક જ આઘાત (પ્રહાર, ઝટકો) બસ થઈ પડે છે, તે ભસ્મક્રિયાનું નામ “એકાહત્ય” છે. પાષાણુમય મારકયંત્રને ફૂટ કહે છે. આ ફૂટ (પાષાણુમય મારકયંત્ર)નો જેવો આઘાત હોય છે. એવો જે કર્મનો આઘાત હોય છે, તે કર્મનું નામ ફૂટાહત્ય છે. “તણં તેણં સે વિમલવાહણે રાયા સુમંગલેણં અણગરેણં એવં વુત્તે સમાણે આસુરત્તે જાવ મિસમિસેમાણે સુમંગલં અણગારં તચ્ચંપિ રહસિરેણં ણોલ્લાવેહિહ્” વિમલવાહન રાજા સુમંગલ અણુગારનાં આ પ્રકારના વચનો સાંભળીને ક્રોધથી લાલપીળો થઈ જશે, ક્રોધાનલથી પ્રબલિત થઈ જશે અને રૂઠ, કુદ્ધ, કુપિત થઈને તે પોતાના દાંત વડે હોઠ કરડશે, દાંત કચકચાવશે અને ધૂંઆકૂંઆ થઈને ત્રીજી વાર પણ રથના અગ્રભાગ વડે ઠોકર મારીને સુમંગલ અણુગારને નીચે પછાડશે. “તણં તેણં સે સુમંગલે અણગારે વિમલવાહણેણં રણા તચ્ચંપિ રહસિરેણં નોલ્લાવિણ સમાણે આસુરત્તે જાવ મિસિમિસેમાણે આયાવણમૂમિઓ પચ્ચોરહિહ્” ન્યારે ત્રીજી વાર વિમલવાહન રાજા રથના અગ્રભાગની ચોટ વડે તેમને નીચે પછાડશે, ત્યારે તે સુમંગલ અણુગાર ક્રોધથી લાલપીળો આદિ થઈ જઈને આતાપનાભૂમિ પરથી નીચે ઉતરશે. “પચ્ચોરહિહ્ ત્યાસમુગ્ધાવણં સમોહણિહિહ્” નીચે ઉતરીને તેઓ તૈજસ સમુદ્ધાત કરશે. “ત્યાસ સમુગ્ધાવણં સમોહણિહિહ્” તૈજસ સમુદ્ધાત કરીને તેઓ સાત આઠ ડગલાં પાછા હડી જશે “પચ્ચોરહિહ્ વિમલવાહણં રાયં સહયં સરહં સસારહિયં તવેણં તેણં જાવ માસરાસિં કરેહિહ્” પાછા હડીને પોતાની તપજન્ય તેજ્ઞેલેશ્યાના એક જ આઘાત વડે, તેઓ વિમલવાહન રાજાને રથ, ઘોડા અને સારથિસહિત, ફૂટાઘાતની જેમ, ભસ્મ કરી નાખશે. હવે ગૌતમ સ્વામી

મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“ સુમંગલેણં મંતે ! અળગારે વિમલ્લાહણં રાયં સહ્યં જાવ ભાસરાસિં કરિત્તા કહિં ગચ્છહિહ્, કહિં ડવવ્જિહિહ્ ” હે ભગવન્ ! વિમલ્લાહન રાજને, રથ, ઘોડા અને સારથિસહિત ભસ્મ કરીને સુમંગલ અણુગાર કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! સુમંગલેણં અળગારે વિમલ્લાહણં રાયં સહ્યં જાવ ભાસરાસિં કરિત્તા બહૂહિં ચઉત્થ હટ્ટુમ-દસમ દુવાલસ જાવ વિચિત્તેહિં તવોકમ્મેહિં અપ્પાણં ભાવેમાણે બહૂહિં વાસાઈં સામણપરિયાગં પાણ્ણેહિહ્ ” હે ગૌતમ ! સુમંગળ અણુગાર વિમલ્લાહન રાજને, રથ, ઘોડા અને સારથિ સહિત ભસ્મ કરીને અનેક ઉપવાસ, છટ્ટુ, અઠમ, દસમ, દ્વાદશભકત આદિ વિવિધ તપસ્યાઓ વડે આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં અનેક વર્ષ સુધી સાધુપર્યાયનું પાલન કરશે. “ પાણ્ણેત્તા માસિયાપ સંલેહ્ણાપ સટ્ઠિં મત્તાઈં અળસણાપ છેદેત્તા આલોહ્યપહિકંતે સમાહિત્તે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા ઉહ્ઠ્ઠં ચંદિમ જાવ મેવેજ્જવિમાણાવાસસયં વીઈવજ્જાતા સવ્વટ્ઠસિદ્ધે મહાવિમાણે દેવત્તાપ ડવવ્જિહિહ્ ” સાધુપર્યાયનું પાલન કરીને તેઓ એક માસનો સંથારો ધારણ કરશે અને અનશન દ્વારા ૬૦ ટંકના ભોજનનો તેઓ પરિત્યાગ કરશે, અને આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરીને, સમાધિભાવ સંપન્ન થઈને, કાળનો અવસર આવતાં કાળ કરીને, ઉદ્ધવલોકમાં ચન્દ્રસૂર્યથી લઈને નવ ઐવેયક વિમાનો પર્યાનતના દેવલોકનું ઉલ્લંઘન કરીને, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ તત્થળં દેવાળં અજહ્ણમણુક્કોસેળં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ઠિઈં પળ્ણત્તા ” આ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનામાં દેવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી રહિત સ્થિતિ સામાન્યરૂપે ૩૩ સાગરોપમની જ કહી છે. “ તત્થળં સુમંગલસસ ત્રિ દેવસસ અજહ્ણમણુક્કોસેળં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં ઠિઈં પળ્ણત્તા ” ત્યાં સુમંગલ દેવની પણ સામાન્ય રૂપે ૩૩ સાગરોપમની જ સ્થિતિ કહી છે. “ સે ણં મંતે ! સુમંગલે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ જાવ મહાવિદેહે વાસે સિહ્ધિહિહ્ જાવ અંતં કરેહિહ્ ” ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—તે સુમંગલ દેવ તે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાંથી આશુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થઈ ગયા આદિ, ત્યાંથી ચ્યવીને કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—તેઓ ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય રૂપે ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધ થશે, ખુદ્ધ થશે મુક્ત થશે, પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરશે. ॥સૂ.૦૨૧॥

“વિમલવાહને ણં મંતે ! રાયા સુમંગલેણં” ઇત્યાદિ—

ટીકાથ—આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે ગોશાલકના બીજા અનેક જન્મોના વૃત્તાંતની જ પ્રરૂપણા કરી છે—ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—“વિમલવાહને ણં મંતે ! રાયા સુમંગલેણં અણગારેણં સહૃદ્દ જાવ માસરાસી કણ સમાણે કહિં ગચ્છહિહ્ ? કહિં ઉવવજ્જિહ્ ?” હે ભગવન્ ! જ્યારે સુમંગલ અણુગાર વિમલવાહન રાજાને તેના ઘોડા, રથ અને સારથિસહિત, પોતાની તપશ્ચર્ય તેજેલેશ્યાના કૂટાઘાતના જેવા એક જ આઘાતથી, બાળીને ભસ્મ કરી નાખશે, ત્યારે તે કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—“ગોયમા ! વિમલવાહને ણં રાયા સુમંગલેણં અણગારેણં સહૃદ્દ જાવ માસરાસી કણ સમાણે અહે સત્તમાણ પુઠ્ઠવીણ ઉક્કોસકાલટ્ઠિહ્-ચંસિ નરચંસિ નેરહ્ચત્તાણ ઉવવજ્જિહ્” હે ગૌતમ ! સુમંગલ અણુગાર વિમલવાહન રાજાને જ્યારે ઘોડા, રથ અને સારથિસહિત ભસ્મીભૂત કરી નાખશે. ત્યારે તે વિમલવાહન રાજા અધઃસપ્તમી નરકના નરકાવાસમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે જ્યારે ત્યાંના આયુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય કરશે, ત્યારે ત્યાંથી નીકળીને મત્સ્યોમાં ઉત્પન્ન થશે. “સે ણં તત્થ સત્થવજ્જે દાહવક્કંતીણ કાલમાસે કાલે કિચ્ચા, દોચ્ચંપિ અહેસત્તમાણ પુઠ્ઠવીણ” ત્યાં તે શસ્ત્રથી મારવા યોગ્ય બનીને દાહની પીડાથી કાળના અવસરે કાળ કરીને ફરીથી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં “ઉક્કોસકાલ ટ્ઠિહ્ચંસિ નરચંસિ નેરહ્ચત્તાણ ઉવવજ્જિહ્” ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “સે ણં તઓડણતરં ઉવવટ્ઠિત્તા દોચ્ચંપિ મચ્છેસુ ઉવવજ્જિહ્” ત્યાંના આયુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થતાં, ત્યાંથી નીકળીને તે ફરી મત્સ્યોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે જાવ કિચ્ચા છટ્ટીણ તમાણ પુઠ્ઠવીણ ઉક્કોસકાલટ્ઠિહ્ચંસિ નરચંસિ નેરહ્ચત્તાણ ઉવવજ્જિહ્” ત્યાં પણ તે શસ્ત્રવધાઈ થઈને દાહની પીડાથી કાળને અવસરે કાળધર્મ પામીને છટ્ટી તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જશે. “સે ણં તઓઈતો જાવ ઉવવટ્ઠિત્તા હત્થિયાસુ ઉવવજ્જિહ્” ત્યાંના આયુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થતાં, ત્યાંથી નીકળીને તે સ્ત્રી રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “તત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે દાહ જાવ દોચ્ચંપિ છટ્ટીણ પુઠ્ઠવીણ ઉક્કોસકાલ જાવ ઉવવટ્ઠિત્તા દોચ્ચંપિ હત્થિયાસુ ઉવવજ્જિહ્” ત્યાં પણ શસ્ત્રવધાઈ થઈને દાહની પીડાથી કાળ કરીને ફરી છટ્ટી તમઃપ્રભા નરકમાં ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે ત્યાંથી નીકળીને તે ફરી સ્ત્રીપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થશે. “તત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે જાવ કિચ્ચા પંચમાણ ધૂમ્પમાણ પુઠ્ઠવીણ ઉક્કોસકાલ જાવ ઉવવટ્ઠિત્તા ડરણસુ ઉવવજ્જિહ્” તે પર્યાયમાં પણ તે શસ્ત્રવધાઈ થઈને દાહની પીડાથી કાળ કરીને પાંચમી ધૂમપ્રભા નરકમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાંની આયુસ્થિતિ પૂર્ણ થતાં ત્યાંથી નીકળીને તે સર્પોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે જાવ કિચ્ચા દોચ્ચંપિ પંચમાણ પુઠ્ઠવીણ જાવ ઉવવ-

દ્રિષ્ટા, દોઢ્વંપિ ડરણુ ડવવજ્જિહ્વિ” ત્પાં પશુ તે શસ્ત્રવધાહ્ થધને ઢાહની પીડાનેા અનુભવ કરીને કાળધમ્ પામીને ફરી ધૂમપ્રભા નરકમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંથી નીકળીને બીજી વાર પશુ તે સર્પ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ જાવ કિઠ્ચા ચડ્ધીણ પંકપ્પમાણ પુઢ્વીણ ડકકોસકાલદ્વિદ્વિંસિ જાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા સીહેસુ ડવવજ્જિહ્વિ” ત્પાં પશુ પૂર્વેકિત પ્રકારે ફરી કાળ કરીને તે ડોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંની આયુસ્થિતિનેા ક્ષય થતાં, ત્પાંથી નીકળીને તે સિંહોમાં ઉત્પન્ન થશે. “ તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે તહેવ જાવ કિઠ્ચા દોઢ્વંપિ ચડ્ધીણ પંકજાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા, દોઢ્વંપિ સીહેસુ ડવવજ્જિહ્વિ” તે સિંહભવમાં પશુ તે શસ્ત્રવધાહ્ થધને ઢાહની પીડા ભોગવતો થકો કાળના અવસરે કાળ કરીને ફરીથી ડોથી પંકપ્રભા નરકમાં ઉત્કૃષ્ટકાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંની આયુસ્થિતિનેા ક્ષય કરીને તે ફરી સિંહ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ જાવ કિઠ્ચા તઠ્ચાણ વાલુયત્પમાણ ડકકોસકાલ જાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા પક્કીસુ ડવવજ્જિહ્વિ” ત્પાં પશુ તેનેા શસ્ત્રથી વધ થશે અને ઢાહની પીડાથી તે કાળ કરીને ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટકાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંથી નીકળીને તે અનન્તર સમયમાં પક્ષીઓમાં ઉત્પન્ન થશે. “ તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિઠ્ચા દોઢ્વંપિ તઠ્ચાણ વાલુય જાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા દોઢ્વંપિ પક્કીસુ વાલુય જાવ ડવવજ્જિહ્વિ” ત્પાં પશુ તેનેા શસ્ત્ર વડે વધ થશે અને ઢાહની પીડાથી ડુકત થધને, કાળને અવસરે કાળ કરીને તે ફરી ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટકાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંથી નીકળી ફરીથી તે પક્ષીઓમાં ઉત્પન્ન થશે “ જાવ કિઠ્ચા દોઢ્વંપિ સકકરપ્પમાણ જાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા સરીસવેસુ ડવવજ્જિહ્વિ” તે પક્ષીના ભવમાં તેનેા શસ્ત્ર વડે વધ થશે અને ઢાહની પીડાથી કાળ કરીને તેનેા જીવ બીજી શકંરાપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટકાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્પાંથી નીકળીને તે કાચિંડા, કાચબા આદિ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિઠ્ચા દોઢ્વંપિ વિ દોઢ્વંપિ સકકરપ્પમાણ જાવ ડવ્વદ્વિષ્ણા દોઢ્વંપિ સરીસવેસુ ડવવજ્જિહ્વિ” તે ભવમાં પશુ તેનેા શસ્ત્રથી વધ થવાથી ઢાહની

પીડાથી કાળ અવસરે કાળ કરીને ફરીથી તેનો જીવ ધીજી શર્કરાપભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે ત્યાંની આયુસ્થિતિનો ક્ષય થતાં જ તે ત્યાંથી નીકળીને ફરી કાચિંડા આદિના ભવોમાં ઉત્પન્ન થશે. “ જાવ ક્ષિચ્ચા હમીસે રયણપમાણ પુઢવીણ ઉક્કોસકાલદ્વિહ-યંસિ નરયંસિ નેરહયત્તાણ ઉવવજ્જિહિહ ” ત્યાં પશુ (સરીસૃપોના ભવમાં પશુ) તેનો શસ્ત્ર વડે વધ થવાથી ઢાહ ઉત્પન્ન થવાથી કે કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને પડેડી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળસ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “ જાવ ઉવવટ્ઠિત્તા સણ્ણીસુ ઉવવજ્જિહિહ ” ત્યાંની આયુસ્થિતિનો ક્ષય થતાં તે ત્યાંથી નીકળીને સંજ્ઞિ ભવોમાં ઉત્પન્ન થશે. ‘તત્થ ણં સત્થવજ્જે જાવ ક્ષિચ્ચા અસણ્ણીસુ ઉવવજ્જિહિહ’ સંજ્ઞિભવમાં પશુ શસ્ત્રવડે વધ થઈને ઢાહની પીડાથી પરિતપ્ત થઈને કાળને અવસરે કાળ કરીને તે અસંજ્ઞિ ભવોમાં ઉત્પન્ન થશે. “ તત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે જાવ ક્ષિચ્ચા દોચ્ચં હમીસે રયણપમાણ પુઢવીણ પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જમાગદ્વિહયંસિ ણરગંસિ નેરહયત્તાણ ઉવવજ્જિહિહ ” તે અસંજ્ઞિભવમાં પશુ શસ્ત્ર વડે તેનો વધ થશે અને ઢાહની ઉત્પત્તિને લીધે કાળમાસે કાળ કરીને તે ધીજી વાર પશુ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પદ્મોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગની સ્થિતિવાળા નરકાવાસમાં નારક રૂપે ઉત્પન્ન થશે.

જે ક્રમે અસંજ્ઞિ આદિ ભવો રત્નપ્રભા આદિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એજ ક્રમાનુસાર અહીં પશુ તેમનો ઉત્પાદક કહેવામાં આવ્યો છે, એવું સમજવું જોઈએ એજ વાત “ અબ્રણી સ્વલુ પઢમ ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે.

“ સે ણં તઓ જાવ ઉવવટ્ઠિત્તા જાહં હમાહં સ્વહયરવિહાણાહં ભવંતિ ” તે વિમલવાહનનો જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાંથી ઉદ્ગત્તના કરીને, “ ચમ્મપક્કલીણં, હોમપક્કલીણં, સમુગ્ગપક્કલીણં વીયયપક્કલીણં ” ચર્મપક્ષી-આમડચિડિયા વગેરે, લોમપક્ષી-હંસ વગેરે, સમુદ્ગક પક્ષી-સમુદ્ગક આકારની પાંખોવાળાં પક્ષી, જેઓ મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ક્ષેત્રોમાં જ રહે છે અને ઉડતી વખતે પશુ તેમની પાંખો સંકુચિત રહે છે, તથા વિતતપક્ષી-વિસ્તારિત પાંખોવાળાં પક્ષી, આ પક્ષીઓ પશુ મનુષ્યક્ષેત્રની બહારજ રહે છે, આ ખેચરના જુદા જુદા ભેદોમાં “તેસુ અગેગસ્યસહસ્સલુત્તો સહાહત્તા સહાહત્તા તત્થેવ તત્થેવ મુજ્જોર પચ્ચાયાહિહ ” એટલે કે આ પક્ષીઓમાં અનેક લાખ વાર મરી મરીને ફરી ફરીને એજ ભવોમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થશે. “ સ્વત્થ વિ ણં સત્થવજ્જે

दाહवक्તીય કાલમાસે કાલં કિચ્ચા જાહ્ इमाइं भुयपरिसप्पविहाणाइं भवंति ”
 સર્વસ્થાનોમાં શસ્ત્ર વડે વધ થવાને કારણે દાહની ઉત્પત્તિથી કાળના અવસરે
 કાળ કરીને નીચે દર્શાવેલા ભુજપરિસર્પોમાં-કાચિંડા, નોળિયા, આદિ
 “ગોહાણં નડલાણં જહા પન્નવણાયણ જાવ જાહ્ગાણં” સરડો આદિ બાહક
 પર્યંતના જીવોમાં-પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા પદમાં જે કાચિંડા, નોળિયા
 આદિ બાહક પર્યંતના ભુજપરિસર્પો કહ્યા છે, તેમાં-“અનેગસયસહસ્સ સુત્તો,
 સેસં જહા સ્વહયરાણં” અનેક લાખ વાર મરી મરીને એજ ભવોમાં ફરી
 ફરીને વારંવાર ઉત્પન્ન થશે એટલે કે અહીં ખેચર પક્ષીઓના ભવોમાં
 ઉત્પત્તિના વિષયમાં જેવું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન
 ભુજપરિસર્પોમાં પણ તે જીવનો ઉત્પત્તિ વિષે સમજવું. “જાવ કિચ્ચા જાહ્
 इमाइं उरपरिसप्पविहाणाइं भवंति ” આ કાચિંડા, નોળિયા આદિના ભવોમાં
 તેનો શસ્ત્ર વડે વધ થશે અને દાહની ઉત્પત્તિથી તે જીવ કાળ કરીને ઉરઃ
 પરિસર્પોમાં, “અહીણં અયગરાણં આસાલિયાણં મહોરગાણં” એટલે કે સર્પ,
 અજગર, આશાલિકા (સર્પ ભતિનો એક ખાસ લેહ), અને મહોરગ
 (મહાસર્પ) આ ઉરપરિસર્પોના લેહોમાં “અનેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાહ્
 इमाइं चउत्पयविहाणाइं भवंति ” અનેક લાખ વાર મરી મરીને એજ ભવોમાં
 ફરી ફરીને વારંવાર ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં પણ તે શસ્ત્ર વડે હણાઈને દાહની
 ઉત્પત્તિથી કાળનો અવસર આવતા કાળ કરશે, અને આ પશુઓના લેહોમાં
 “તંજહા-વગ્ગુરાણં, દુસુરાણં, ગંડીપયાણં, સળહપયાણં” એક ખરીવાળાં-
 ઘોડા આદિમાં, બે ખરીવાળાં ગાય, ભેંસ આદિમાં, ગોળાકારના પગવાળાં-
 હાથી, ઊંટ આદિમાં, નહોરવાળાં પગચુકત સિંહ, વાઘ વગેરેમાં “તેસુ
 અનેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાહ્ इमाइं जलयरविहाणाइं भवंति ” અનેક
 લાખ વાર મરી મરીને એજ ભવોમાં ફરી ફરીને વારંવાર ઉત્પન્ન થશે તે
 ચોપગાં પશુના ભવોમાં પણ તે જીવનો શસ્ત્ર દ્વારા વધ થશે, તે કારણે
 દાહની ઉત્પત્તિને લીધે કાળ અવસરે તે જીવ કાળ કરીને જળચર જીવોમાં
 ઉત્પન્ન થશે “તંજહા” તે જળચરોના લેહો નીચે પ્રમાણે છે.-“મચ્છાણં,
 કચ્છમાણં, જાવ સુસુમારાણં” મત્સ્ય, કાચખા, શ્રાહ, મગર, અને શિંશુમાર.
 “તેસુ અનેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાહ્ इमाइं चउरिंदियविहाणाइं भवंति ”
 આ જળચરોના લેહોમાં અનેક લાખ વાર મરી મરીને ફરી ફરીને એજ
 ભવોમાં ઉત્પન્ન થશે. તે જળચર ભવોમાં પણ શસ્ત્ર વડે તે જીવનો વધ થશે

અને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળ કરીને તે જીવ ચતુરિન્દ્રિય જીવોના લેહોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તંજહા” જેવાં કે-“અંધિયાણં, પોત્તિયાણં, જહા પન્નવળાપદે જાવ ગોયમકીઢાણં” અન્ધિકા, પોત્તિકા અને પ્રજ્ઞાપનાના પ્રથમ પદમાં કહ્યા પ્રમાણેના માખી, ગમસિકા આદિ છાણુના કીડા પર્યન્તના જીવો. “તેસુ અણેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાઈં હમાઈં તેહંદિયવિહાણાઈં ભવંતિ-તંજહા-જવચિયાણં જાવ હત્થિસોંઢાણં” તે ચતુરિન્દ્રિયોમાં અનેક લાખ વાર મરી મરીને ફરી ફરીને તેઓ જીવ લવોમાં ઉત્પન્ન થશે અને તે ચતુરિન્દ્રિય લવોમાં પણ શાસ્ત્ર વધ્ય થઈને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળધર્મ પામીને ઉપચિત, રોહિણિક, કુન્થુ, કીડી, હસ્તિશૌંઠ આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થશે. ‘તં જહા’-જેમકે-‘જવચિયાણં જાવ હત્થિસોંઢાણં’ ઉપચિત યાવત રોહિણિક, કુન્થુ, પિપીલિકા (કીડી) અને હસ્તિશૌંઠ “તેસુ અણેગ જાવ કિચ્ચા જાઈં હમાઈં તેહંદિય-વિહાણાઈં ભવંતિ, તંજહા-પુલ્કાકિમિયાણં જાવ સમુહલિક્ષાણં” તે લવોમાં પણ અનેક લાખ વાર મરી મરીને ફરી ફરીને જીવ ત્રીન્દ્રિય લવોમાં તે જીવ ઉત્પન્ન થશે. તે લવોમાં પણ શાસ્ત્ર-વધાહ્ યઈને દાહની ઉત્પત્તિથી તે જીવ કાળધર્મ પામીને પુલાકૃમિ, કુક્ષિ, કૃમિ, ગંડૂલક, ગોલોમ અને સમુદ્રલિક્ષ નામના ત્રીન્દ્રિય જીવોના લેહોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તેસુ અણેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાઈં હમાઈં વળસ્સહ વિહા-ણાઈં ભવંતિ” તે લવોમાં પણ અનેક લાખ વાર મરી મરીને અને ત્યાં જ ફરી ફરીને ઉત્પન્ન થઈને તે જીવ શાસ્ત્રવધાહ્ યઈને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળને અવસરે કાળ કરીને, નીચે દર્શાવેલ વનસ્પતિકાયિક જીવોના લેહોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તંજહા-રુક્ષાણં, ગુચ્છાણં, જાવ કુહ્ણાણં” જેવાં કે વૃક્ષ, ગુચ્છક-પુષ્પસ્તમ્બક, વૃન્તાકી આદિ, ગુલ્મ, નવમાલિકા આદિ લતાઓ, પદ્મલતાઓ, પુષ્પફલ્લી આદિ વેલ, પર્વક-શેરડી વગેરે, તૃણુ-દર્ભકુશ આદિ, વલય-તાલ, લમ્બાલ આદિ, હસ્તિ-અધ્યારોહક, તન્દુલીયક (તાંદળજી) આદિ, ઔષધિ-શાલિ, ગોધૂમ આદિ, જલરુહ-કુમુદ આદિ, અને કુહુણુ-ભૂમિસ્ફેટક આદિ. “તેસુ અણેગસય જાવ પચ્ચાયાહ્સહ” તે જીવ તે વનસ્પતિ લેહોમાં અનેક લાખ વાર મરી મરીને જીવ લવોમાં ફરી ફરીને ઉત્પન્ન થશે. “સ્સન્નં ચ ણં કહ્ણુયરુક્ષેસુ, કહ્ણુયવહ્ણીસુ સન્વત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિચ્ચા જાઈં હમાઈં વાહ્કાહ્ણવિહાણાઈં ભવંતિ” ખાસ કરીને કટુક વૃક્ષોમાં-નિમ્બાદિકોમાં અને સોમલતા આદિ કટુક વેલોમાં તે અધિક વાર ઉત્પન્ન થશે તે લવોમાં પણ તે જીવ શાસ્ત્રવધ્ય થઈને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળને અવસરે કાળધર્મ પામીને વાયુકાયિકોના નીચેના લેહોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તંજહા” જેવાં કે-“પાહ્ણવાયાણં, જાવ સુહ્ણવાયાણં” પ્રતીચીવાત (પૂર્વવાત), દક્ષિણવાત, ઉદીચીવાત (ઉત્તરવાત) અને શુદ્ધવાત-મંદ સ્તિમિતવાયું, આ વાયુકાયિક લેહોમાં તે જીવ ઉત્પન્ન થશે. “તેસુ અણેગસયસહસ્સ જાવ કિચ્ચા જાઈં હમાઈં તેહ્કાહ્ણવિહાણાઈં ભવંતિ” આ વાયુકાયિક લેહોમાં તે જીવ વારંવાર મરીને જીવ લવોમાં ફરી ફરીને ઉત્પન્ન થશે તે પ્રાચીવાતાદિ વાયુકાયિક લવોમાં શાસ્ત્રવધ્ય થઈને દાહઉત્પત્તિથી કાળને અવસરે કાળ કરીને તે જીવ આ

તેજસ્કાયિક લેદોમાં ઉત્પન્ન થશે. “તંજહા-ઈગલાળં જાવ સૂરકંતમણિનિસ્સિ-
યાળં” જેવાં કે-અંગાર, અગ્નિની જવાળાઓ, તુષાદિનો ભારેલો અગ્નિ, અને
સૂર્યકાન્ત મણિમાંથી નીકળતી જવાળાઓ. “તેસુ અળેગસયસહસ્સ જાવ
કિચા જાઈં ઇમાઈં આઝકાઈયવિહાળાઈં મવંતિ” આ અગ્નિકાયિક લવોમાં
અનેક લાખ વાર મરી મરીને તે જીવ ફરી ફરીને તે લવોમાં જ ઉત્પન્ન
થશે. તે અગ્નિકાયિક લવોમાં પણ તે જીવ શસ્ત્રવધ્ય થઈને દાહઉત્પત્તિથી
કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને આ જે અપૂકાયિકના લેદો છે તેમાં
ઉત્પન્ન થશે-“તંજહા-ઠસ્સાળં જાવ સ્વાતોદગાળં” ઝાકળ, હિમ, ધુમ્મસ, અને
ખાઈનું જળ. “તેસુ અળેગસયસહસ્સ જાવ પચાયાઈસહ” આ અપૂકાયિક
લવોમાં પણ અનેક લાખ વાર મરી મરીને તે જીવ ફરી ફરીને એજ લવોમાં
વારંવાર ઉત્પન્ન થશે. ‘ઠસ્સળં ચ ણં સ્વારોદપસુ સ્વાતોદપસુ’ ખાસ કરીને તે ખારા
પાણીમાં અને ખાઈના પાણીમાં ઉત્પન્ન થશે. “સત્થવજ્ઞે વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ
કિચા જાઈં ઇમાઈં પુઠવિક્કાઈયવિહાળાઈં મવંતિ” આ અપૂકાયિકોમાં ઉત્પન્ન
થયેલો તે જીવ સર્વ સ્થાનોમાં શસ્ત્રવધ્ય થઈને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળનો
અવસર આવતા કાળ કરીને આ જે પૃથ્વીકાયિકના લેદો છે, તેમાં ઉત્પન્ન થશે.
“તંજહા” જેવાં કે-“પુઠ્ઠીળં, સક્કાળં, જાવ સૂરકંતાળં” પૃથ્વી-માટી, શર્કરા-
પ્રસ્તર ખંડ કણ, વાલુકા, ધૂળ, ઉપલ-પાષાણ, સૂર્યકાન્ત મણિવિશેષ. “તેસુ
અળેગસયસહસ્સ જાવ પચાયાઈહિ” ઉપર્યુક્ત પૃથ્વીકાયિક લવોમાં અનેક
લાખ વાર મરી મરીને તે જીવ ફરી ફરીને એજ લવોમાં વારંવાર ઉત્પન્ન
થશે. “ઠસ્સળં ચ સ્વરવાયરપુઠવિક્કાઈપસુ” ખાસ કરીને તે ખર ખાદર-પૃથ્વી-
કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થશે. “સત્થવજ્ઞે વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિચા રાયગિહે નયરે
વાઈં સ્વરિયત્તાપ ઉવવજ્ઞિહિ” આ પૃથ્વીકાયિક લવોમાં તે જીવ શસ્ત્રવધ્ય
થઈને દાહનીઉત્પત્તિથી કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને રાજગૃહ નગરની
ખડારના પ્રદેશમાં વેશ્યારૂપે ઉત્પન્ન થશે. “તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિચા
દોચ્છંપિ રાયગિહે નયરે અંતો સ્વરિયત્તાપ ઉવવજ્ઞિહિ” તે વેશ્યાના લવમાં પણ
તે જીવ શસ્ત્રો વડે વધ થઈને દાહની ઉત્પત્તિથી કાળનો અવસર આવતા
કાળધર્મ પામીને બીજી વાર પણ એજ રાજગૃહ નગરમાં વેશ્યા રૂપે
ઉત્પન્ન થશે. ॥સૂ.૦૨૨॥

“તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિચા ઇહેવ જંબુદીવે દીવે ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—તત્થ વિ ણં સત્થવજ્ઞે જાવ કિચા ઇહેવ જંબુદીવે દીવે મારહે-
વાસે વિંણગિવાયમૂલે બેભેલે સંનિવેસે માહળકુલંસિ દારિયત્તાપ પચાયાઈહિ”

રાજગૃહ નગરની વેશ્યા રૂપે ઉત્પન્ન થયેલો તે વિમલવાહનનો શુભ શસ્ત્રવધાહ્ન્ય થઈને દાહનીઉત્પત્તિથી કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને, આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરતવર્ષમાં વિંધ્યગિરિની તળેટીમાં આવેલા બેલેલ નામના ઉપનગરમાં બ્રાહ્મણકુળમાં કન્યા રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “તણ્ ણં તં દારિયં અમ્મા-પિયરો ઉમ્મુક્કવાહભાવં જોઠ્ઠવણમણુપ્પત્તં” જ્યારે તે બાલિકાના માતાપિતાને એવું લાગશે કે આ કન્યા બાલ્યાવસ્થા પાર કરીને યૌવનાવસ્થાએ આવી પહોંચી છે, ત્યારે તેઓ “પહિરૂવણં સુક્કેણં પહિરૂવણં વિણણં પહિરૂ-વિયસ્સ મત્તારસ્સ મારિયત્તાણ દલ્લહ્સંતિ” તેને યોગ્ય કરિયાવર કરીને, યોગ્ય પતિ સાથે પરણાવશે-એટલે કે યોગ્ય પુરૂષની ભાર્યા રૂપે તેનું પાણ્ડિત્ય કલાવશે. “સા ણં તસ્સ મારિયા મવિસ્સહ, હટ્ઠા, કંતા, જાવ અણુમયા” આ પ્રકારે ભાર્યા રૂપે પ્રદાન કરાયેલી તે કન્યા તેના પતિને ઈષ્ટ થઈ પડશે, કાન્ત-ખૂબજ પ્યારી, પ્રિય, અને મનોમ (મનમાં સ્થાન જમાવનારી) થઈ પડશે અને તે પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરશે. “મંહકરંડગસમાણા તેહ્ણ કેહ્ણહ્વ સુસંગોવિયા, ચેલપેહ્ણા હ્વ સુસંપરિગ્ગહિયા, રયણકરંડઓવિવ સુસાર ક્લિયા, સુસંગોવિયા” તેથી ઘરના માણસો આભૂષણોની પેટીની જેમ તેની સંભાળ રાખશે, તેલના સીસા અથવા કચોળાની જેમ ખૂબ જ સાવધાનીપૂર્વક તેને સાચવવા યોગ્ય ગણશે, જેવી રીતે વસ્ત્રોના ટૂંકને વિશેષ આદરની સાથે સંભાળીને રાખવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે તેને પણ એટલે કે આ કન્યાને પણ ખૂબ જ સંભાળપૂર્વક સુરક્ષિત સ્થાનમાં રાખવામાં આવશે. “માણં સ્ત્રીયં માણં સ્વહં, જાવ પરીસહોવસગ્ગા, ફુસંતુ” તેને કદી પણ ઠંડી સહન ન કરવી પડે, ગરમી સહન ન કરવી પડે, ઠંડીગરમી બંને સહન ન કરવા પડે, તથા કોઈ પણ પ્રકારના પરીષદ અને ઉપસર્ગો તેને દુઃખી ન કરે તેનું વિશેષ ધ્યાન રાખવામાં આવશે. “તણ્ ણં સા દારિયા અન્નયા કયાહ્ ગુઠ્ઠિવણી સસુરકુહ્ણાઓ કુહ્ણવરં નિજ્જમાણી અંતરા દ્વગ્ગિજાહ્ણામિહયા કાહ્ણમાસે કાહ્ણં કિચ્છા” ત્યાર બાદ તે ગર્ભવતી થશે. કોઈ એક દિવસે તે ગર્ભવતી અવસ્થામાં સાસુરેથી પોતાના ભાઈની સાથે પિતૃગૃહ જવા માટે નીકળશે. રસ્તામાં દાવાગિની જવાળાઓ વડે દાઝી જવાને કારણે કાળનો અવસર આવતા કાળ કરીને દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે. “સે ણં તઓ-

हिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभिहिइ ” ते अग्निकुमार देवना आयु,
 लव अने स्थितिने क्षय थवाने कारणे त्यांथी उद्धर्त्तना करीने ते मनुष्य
 पर्यायमां न्मधारणु करशे. “ लभेत्ता केवलं बोहिं बुज्झिहिइ ” ते मनुष्य
 लवमां ते निर्माण षोधि (सम्यग्दर्शन) पावशे. “ बुज्झित्ता मुंडे भवित्ता
 अगाराओ अणगारियं पव्विहिइ ” शुद्ध सम्यग्दर्शननी प्राप्ति करीने ते मुंडित
 थर्धने गृहस्थावस्थानो परित्याग करीने प्रव्रज्या अंगीकार करीने अणुगारा-
 वस्था धारणु करशे. “ तत्थ वि णं विराहियसामण्णे कालमासे कालं किच्चा
 दाहिणिल्लेसु असुरकुमारेसु देवेसु देवत्ताए उव्वज्झिहिइ ” परन्तु ते अवस्थामां
 पणु ते श्रामण्य पर्यायनी विराधना करशे अने काणने अवसर आवता
 काणधर्म पाभीने दक्षिणु दिशाना असुरकुमार देवोमां देवनी पर्याये उत्पन्न
 थशे. “ से णं तओहिंता जाव उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं, तंचेव जाव ” त्यार
 आह असुरकुमार देवना आयु, लव, अने स्थितिने क्षय थवाने कारणे,
 त्यांथी उद्धर्त्तना करीने विमलवाहनने अथ इरी पाओ मनुष्यपर्यायमां
 उत्पन्न थशे. आ लवतुं वणुंन पूर्वोक्त मनुष्य लवना जेवुं न समज्जुं
 “ तत्थ वि णं विराहियसामण्णे कालमासे कालं किच्चा दाहिणिल्लेसु नागकुमारेसु
 देवेसु देवत्ताए उव्वज्झिहिइ ” ते मनुष्य लवमां पणु श्रामण्यपर्यायनी विरा-
 धना करीने काणने अवसर आवता काणधर्म पाभीने ते दक्षिणुदिशाना
 नागकुमार देवोमां देवनी पर्याये उत्पन्न थशे. “ से णं तओहिंता अणंतरं
 एवं एणं अभिलवेणं दाहिणिल्लेसु सुवन्नकुमारेसु एवं विज्जुकुमारेसु, एवं अग्नि-
 कुमारदेववज्जं जाव दाहिणिल्लेसु थणियकुमारेसु ” वणी त्यांथी पणु अनन्तर
 समयमां उद्धर्त्तना करीने ते मनुष्य इपे उत्पन्न थशे, अने पूर्वोक्त अलि-
 लापानुसार श्रामण्य पर्यायनी विराधना करीने काणने अवसर आवता
 काणधर्म पाभीने दक्षिणुदिशाना सुवणुं कुमारोमां देवनी पर्याये उत्पन्न थशे.
 त्यांथी पणु अनन्तर समये उद्धर्त्तना करीने ते विमलवाहनने अथ मनुष्य-
 शरीरने धारणु करशे ते लवमां पणु श्रामण्यपर्यायनी विराधना करीने,
 काणने अवसर आवता काण करीने ते दक्षिणु दिशाना विद्युत्कुमारोमां देवनी
 पर्याये उत्पन्न थशे. त्यार आह विद्युत्कुमारना लवमांथी उद्धर्त्तना करीने
 मनुष्य लवमां उत्पन्न थशे, त्यार आह दक्षिणु दिशाना उदधिकुमारोमां, त्यार
 आह मनुष्य लवमां, त्यार आह द्वीपकुमार देवोमां त्यार आह मनुष्यलवमां,
 त्यार आह दक्षिणुदिशाना द्विक्कुमार देवोमां, त्यार आह मनुष्यलवमां, त्यार
 आह दक्षिणु दिशाना वायुकुमार देवोमां, त्यार आह मनुष्यलवमां, अने त्यार
 आह दक्षिणु दिशाना स्तनितकुमार देवोमां देवनी पर्याये उत्पन्न थशे. अही
 उदधिकुमारोना पडेलो अग्निकुमार लवमां उत्पन्न थवानी वात करी नथी तेतुं
 कारणु अे छे के प्राहाणु कन्याना लवमां ते कन्या न्यारे तेना लाध साथे
 सासरेथी पियर जती हती त्यारे दावाग्निमां अणी जवाथी अग्निकुमार देवोमां

દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હતી. આ રીતે અગ્નિકુમારોમાં પહેલાં તેનો ઉત્પાદ થઈ ગયો હોવાથી ફરીથી અગ્નિકુમારોમાં તેનો ઉત્પાદ થવાના કથનનો અહીં નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. વળી એ દેવ ભવની વચ્ચેના દરેક ભવમાં તે જ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને શ્રામણ્ય પર્યાય અંગીકાર કરે છે, પણ સંયમની વિરાધના કરવાને કારણે જ ભવનપતિ દેવોમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયા કરે છે, એમ સમજવું. “સે જં તઓ જાવ ઉવ્વટ્ઠિત્તા માણુસ્સં વિગ્ગહં ભમિહિહિ” સ્તનિતકુમારના ભવમાંથી પણ ઉદ્ધર્તના કરીને વિમલવાહનનો જીવ મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરશે. “જાવ વિરાહિયસામણ્ણે જોહિસિણ્ણુ દેવેસુ ઉવ્વજ્જિહિહિ” ત્યાં પણ પૂર્વોક્ત મનુષ્યભવની જેમ શ્રામણ્ય પર્યાયની વિરાધના કરીને જ્યેતિષિક દેવોમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે. “સે જં તઓ જાવ ઉવ્વટ્ઠિત્તા માણુસ્સં વિગ્ગહં ભમિહિહિ” વળી તે ત્યાંથી ચ્યવીને-જ્યેતિષિક દેવના શરીરને છેડીને-મનુષ્ય દેહ ધારણ કરશે. “જાવ અવિરાહિયસામણ્ણે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા સોહમ્મે કપ્પે દેવત્તાણ ઉવ્વજ્જિહિહિ” પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર તે ભવમાં પણ કથન સમજવું પરન્તુ અહીં તે શ્રામણ્ય પર્યાયની વિરાધના કરશે નહીં, તે એવી પરિસ્થિતિમાં કાળ ધર્મ પામીને તે સૌધર્મ-કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થશે. “સે જં તઓહિંતો અણંતરં ચયં ચહિત્તા માણુસ્સં વિગ્ગહં ભમિહિહિ. કેવલં બોહિં બુણ્ણિહિહિ” ત્યાર બાદ જ્યારે તે સૌધર્મકલ્પમાંથી ચ્યવન કરશે, ત્યારે મનુષ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરશે. “તત્થ વિ જં અવિરાહિયસામણ્ણે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા સણંકુમારે કપ્પે દેવત્તાણ ઉવ્વજ્જિહિહિ” આ મનુષ્ય પર્યાયમાં તે પ્રવ્રજ્યા લઇને શ્રામણ્ય પર્યાયની વિરાધના કર્યા વિના જ કાળને અવસર આવતા કાળ કરીને સનત્કુમાર કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જશે. “સે જં તઓહિંતો एवं જહા સણંકુમારે, તહા બંમલોણ, મહાસુક્કે, આણણ, આરણે” જેવી વક્તવ્યતા સનત્કુમાર કલ્પમાં ઉત્પત્તિના વિષયમાં કરવામાં આવી છે, એવી જ વક્તવ્યતા પ્રદ્મલોક, મહાશુક, આનત અને આરણ કલ્પમાં તેના ઉત્પાદ વિષે પણ સમજી લેવી. “સે જં તઓહિંતો અવિરાહિયસામણ્ણે કાલમાસે કાલં કિચ્ચા સવ્વટ્ઠિસિદ્ધે મહાવિમાણે દેવત્તાણ ઉવ્વજ્જિહિહિ” આરણ કલ્પમાંથી ચ્યવીને તે મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પ્રવ્રજ્યા લઇને શ્રામણ્યપર્યાયની આરાધના કરશે, અને કાળને અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થશે. “સે જં તઓહિંતો અણંતરં ચયં ચહિત્તા મહાવિદેહે વાસે જાહં ઇમાહં કુલાહં ભવંતિ, અહંહં અપરિભુયાહં, તહ્પ્પગારેસુ કુલેસુ પુત્તત્તાણ પચ્ચાયાહિહિ” ત્યાંના આશુ, ભવ અને સ્થિતિનો ચય કરીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જે આ ધનાદય, દીપ્ત અને અહુજનઅપરિભૂત કુળ છે, તેમાં પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થશે.

“ एवं જહા ઉત્તમજ્ઞાનવત્તવ્યા સત્ત્વેવ વત્તવ્યા નિરવસેસં માણિ-
 યવ્વા જાવ કેવલ્લવરનાણદંત્રણે સમુપ્પજ્જિત્થા ” પૂર્વોક્ત રૂપે ઔપપાતિક સૂત્રમાં
 દંડપ્રતિજ્ઞના વિષે જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ કથન અહીં સંપૂર્ણ
 રૂપે “ કેવળ ઉત્તમ જ્ઞાન અને ઉત્તમ દર્શન તેને ઉત્પન્ન થશે ” આ સૂત્રપાઠ
 પર્યાંત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “ તદ્દા જ્ઞાને કેવલી અપ્પણો તોયદ્દં
 આમાણહિ ” ત્યારે તે દંડપ્રતિજ્ઞ કેવલી પોતાનો ભૂતકાળ બાણુશે. “ આમો
 પત્તા સમણે નિગંથે સદ્ધાવેહિ ” બોલાવીને આ પ્રમાણે કહેશે—“ એવં સ્વલુ
 બહં અજ્ઞો ! ઇપ્પો ચિરાતીયાપ અદ્ધાપ ગોસાલે નામં મંસલિપુત્તે હોત્થા, સમણ-
 વ્યાયપ જાવ હ્હમત્થે ચેવ કાલાપ ” હે આર્યો ! ચિરાતીત કાળમાં—અસંખ્યાત
 વ્યતીત થઈ ગયેલા અદ્વાકાળમાં, હું મંખલિપુત્ર ગોશાલ હતો. મારા તે
 ભવમાં મેં શ્રમણોનો ઘાત કર્યો હતો, તેમને માર્યા હતા, અને તેમનો
 પ્રબળ શત્રુ બન્યો હતો, તે ભવમાં છદ્મસ્થાવસ્થામાં જ હું મરણ પામ્યો
 હતો. “ તં મૂલગં ચ જ્ઞાને અહં અજ્ઞો અણાદીયં અણવદ્દગ્ગં દીહમદ્દં ચાઉરંત
 સંસારકંતારં અણુપરિયટ્ઠિપ ” હે આર્યો ! હે શ્રમણનિર્થથો ! તે કારણે—
 શ્રમણઘાતાદિ કારણોને લીધે—મેં અત્યાર સુધી આ અનાદિ, અનંત, દીર્ઘ-
 માર્ગવાળા ચાર ગતિવાળા આ સંસાર રૂપ ગહન વનમાં બ્રમણ કર્યાં કર્યું
 છે “ તં માણં અજ્ઞો ! તુદ્ધમં કેહ મંદુ, આયરિયવહિણીયપ, ઉવ્વજ્ઞાયપહિણીયપ ”
 તેથી હે આર્યો ! તમે કોઈ આચાર્યના વિદેશી ન થશો, ઉપાધ્યાયના વિદેશી
 ન થશો. “ આયરિયવવ્વજ્ઞાયણં અયસકારપ ” આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના
 અયસકર્તા પણ બનશો નહીં, તેમનો અવર્ણવાદ પણ કરશો નહીં, અને
 તેમની અપીર્તિ કરનારા પણ બનશો નહીં. “ મા જ્ઞાને સેડવિ એવં ચેવ અણા-
 દીયં અણવદ્દગ્ગં જાવ સંસારકંતારં અણુપરિયટ્ઠિહિ, જહા જ્ઞાને અહં ” મારી આ
 વાતને માનવાથી તમારામાં કોઈ પણ આ અનાદિ, અનંત દીર્ઘમાર્ગવાળા,
 ચાતુરન્ત સંસારકાન્તારમાં બ્રમણ નહીં કરો. જેઓ આ મારી વાત નહીં
 માને, તેમને મારી જેમ અનાદિ, અનંત, ચાતુરન્ત સંસારકાન્તારમાં દીર્ઘ
 કાળ સુધી ભટકવું પડશે. “ તદ્દા જ્ઞાને તે સમણા નિગંથા દ્દપ્પહ્હસસ કેવલ્લિસસ
 અંતિયં એયમદ્દં સોચ્ચા નિસમ્મ મીયા, તત્થા, તસ્સિયા સંસારમહવ્વિગ્ગા દ્દપ્પ-
 હ્હન્નં કેવલ્લિં વંદિહિતિ ” દંડપ્રતિજ્ઞ કેવલીના આ પ્રકારના કથનને સાંભળીને
 અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને, તે શ્રમણ નિર્થથો સંસારના ભયથી ભીત,

ત્રસ અને ત્રાસિત થઈને (કેવલીના તે કથનને કારણે સંસાર ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈને) તે દૃઢપ્રતિજ્ઞ કેવલીને વંદણા કરશે. “વંદિતા તસ્મ ઠાણસ્મ આલો-
 પ્હિતિ, નિંદિહિંતિ, જાવ પઙ્કિવજ્જિહિંતિ” વંદણા કર્યા બાદ, તેઓ તે સ્થાનના
 (પાપસ્થાનોના) અતિચારોની આલોચના કરશે, નિંદા કરશે, ગર્હા કરશે અને
 યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લેશે. “તેણે જે વૃદ્ધપદ્મને કેવલી વહૂહિં વાસાઈ કેવલ-
 પરિયાગં પાઙ્કિવજ્જિહિ” ત્યાર બાદ તે દૃઢપ્રતિજ્ઞ કેવળી અનેક વર્ષ સુધી
 કેવલિપર્યાયનું પાલન કરશે. “પાઙ્કિવજ્જિ અવ્વણો આવસેસં જાણિતા, મતં
 પચ્ચક્ખાહિહિ” પાલન કરીને પોતાનું થોડું આયુષ્ય બાકી રહ્યું છે તે બાણુશે
 અને અનશન ધારણુ કરશે. “એવં જહા ઉવ્વવાહિજ્જાવ સવ્વદુક્ખાણમતં
 કાહિહિ” પૂર્વોક્ત રીતે, ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર, તેઓ સિદ્ધ થશે,
 પુદ્ગ થશે, મુક્ત થશે, પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ જશે.

આ શતકને અન્તે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ
 સ્વામી કહે છે કે-“સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહિ” “હે ભગવન્ !
 આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે. હે ભગવન્ ! આપનું કથન યથાર્થ જ છે.”
 આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાના
 સ્થાને બેસી ગયા. “સમ્મત્તં ચ પન્નરસં સયં” આ પ્રકારે આ ૧૫મું શતક
 સમાપ્ત થયું. “એકત્તરયં” આ ૧૬મું શતક ઉદ્દેશકોથી રહિત હોવાથી
 એક સમાપ્ત છે. ॥સૂ.૦૨૩॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
 પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પંદરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૫-૧॥

॥ શતક ૧૫ સમાપ્ત ॥